

МУРАВСЬКИЙ

ШЛЯХ - 97

Міжнародний Фонд "Відродження"
Обласний Центр народної творчості
Харківський державний інститут культури
Товариство української мови "Просвіта"
ім. Т. Г. Шевченка

Матеріали
фольклорно-етнографічної
експедиції "Муравський шлях - 97"
(по селах Богодухівського, Валківського,
Краснокутського та Нововодолазького районів)

Упорядники:
Красиков Михайло Михайлович
Олійник Наталія Петрівна
Осадча Віра Миколаївна
Семенова Мирослава Олександрівна

ХДІК
Харків 1998

ББК 63.5 (4 УКР- 4 ХАР) 82.3 (4 УКР- 4 ХАР)

УДК 30098 (477.54)

Муравський шлях - 97: Матеріали комплексної фольклорно - етнографічної експедиції / Упор. Красиков М., Олійник Н., Осадча В., Семенова М. - Харків: 1998.-

Видання здійснене за допомогою Міжнародного Фонду «Відродження», Харківського обласного Центру народної творчості.

Збірка є першим науковим виданням комплексних польових досліджень традиційної народної культури Слобожанщини, зокрема сіл Богодухівського, Краснокутського, Валківського та Нововодолазького районів Харківської області.

У книзі читач знайде інформацію про календарне коло свят, родинні обряди та звичаї, будівництво хати та хатне життя, господарчу магію, народну медицину, традиційну кухню, народну топоніміку, ігри та розваги дітей та молоді, легенди, перекази, обрядові пісні (тексти і нотації) та інші матеріали, які можуть зацікавити не тільки вчених, студентів і учнів, а й всіх, хто хоче мати уявлення про культуру й побут Слобожанщини - одного з малодосліджених у фольклорно-етнографічному відношенні регіонів України.

ISBN 966-701-01-3

М $\frac{0505000000}{\text{ХДІК 98}}$ без об'яв.

© М. М. Красиков, Н. П. Олійник, В. М. Осадча, М. О. Семенова, упорядкування, 1998.

© В. Ф. Титинюк, художнє оформлення, 1998.

© Харківський Державний Інститут Культури

ПІДЕМО МУРАВЬСЬКИМ ШЛЯХОМ...

Кілька слів від упорядників

Муравський шлях - давній тракт, яким ходили чумаки, давно не існує. Давно не риплять чумацькі мажари... Однак смитайте старих людей з тих сіл, повз які проходив цей шлях, і вам одразу вкажуть його напрямом. Так хіба можна сказати, що Муравський шлях не існує, якщо він залишився у пам'яті, у душах людей, став невід'ємною складовою частиною їхнього буття у певному історичному часі і просторі.

Так і традиційна народна культура: сучасна цивілізація її відтісняє, а то й безжалісно знищує, однак старовинні пісні, обряди, звичаї й досі відлунюють у серцях та пам'яті тих, для кого ця культура - їхня батьківщина та материзна.

Ми, учасники експедиції «Муравський шлях - 97», обрали цей напрямом заради того, щоб теж відчуті подих історії, увібрати у себе і донести до інших неоціненну народну спадщину.

На сьогодні збирання і є тим вивченням фольклору та звичаїв люду Слобожанщини, яке аж ніяк не можна назвати задовільним. Після серії ґрунтовних праць дореволюційних етнографів та фольклористів, таких як А.Метлинський, І.Срезнецький, В.Пассек, І.Манжура, Б.Грінченко, Д.Яворницький, П.Єфименко, О.Потебня, М.Сумцов, Л.Іванов, В.Іванов та деяких інших, майже за століття не з'явилося жодної збірки фольклорно-етнографічних матеріалів, у якій була б хоч спроба дати більш-менш повну картину світобачення слобожанського селянина. Відсутність таких праць цілком зрозуміла: народне світосприйняття надто не збігалось із сприйняттям світу «тегеомом» та «умом, честью и совестью нашей эпохи». Лише одна томенка збірка слобожанських народних пісень, які зібрав О.Стебляко, вийшла друком за радянських часів і одна пісенна збірка, що була упорядкована Л.Новиковою, - у пострадянський період нашої історії. Звичайно, співробітники Харківського обласного центру народної творчості, викладачі та студенти Харківського державного університету, інституту культури, інституту мистецтв та педагогічного інституту (і серед них, до речі, автори цих рядків) вели збирацьку та дослідницьку роботу, однак результати цієї праці так досі й не видалися в щось подібне до фундаментальної збірки П.Іванова «Жизнь и поверья крестьян Кулинского уезда Харьковской губернии» (1907р.) або тисячсторінькового першого тому розвідки «Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии: Очерки по этнографии края», що вийшов за редакцією В.В.Іванова у 1898р.

У серпні 1995 р. наша дослідницька група під проводом Василя Скуратівського вирушила в експедицію «Муравський шлях- 95». Маршрут її проходив по селах Зміївського, Золочівського та Валківського районів Харківської області. За тиждень було зібрано чимало фольклорних та етнографічних матеріалів, з яких, на жаль, виданий був у вигляді брошури невеликим тиражем лише «Етнографічний опис та фольклорні матеріали с.Лиман Зміївського району Харківської області.» Правда, частину фольклорних текстів надруковано у журналі «Береги-ня» (1995, № 3-4), а деякі етнографічні дані було використано збирачами у власних наукових статтях (див. напр., праці М.Красикова: Обереги вагітної жінки: психологія програмування майбутнього (за матеріалами етнографічних досліджень Слобожанщини) // Актуальні проблеми сучасної психології. Особистість та суспільство: Мат-ли других міжнар. психол. читань, Харків, 1995; Слобожанские поверья // Доброс утро: Альманах для родителя. 1996; Чи є пасивне побутування фольклору ознакою занепаду? // ІУ Гончарівські читання.К.,1997.)

Друга наша мандрівка Муравським шляхом відбулася у серпні 1997р. і тривала 10 днів. Були також додаткові виїзди у вересні та жовтні цього ж року.

До складу експедиції входили:

НАТАЛЯ ОЛІЙНИК - керівник експедиції, етнограф, фольклорист, спеціаліст управління культури Харківського міськвиконкому;

ВІРА ОСАДЧА - етномузиколог, зав. лабораторією фольклору Харківського обласного центру народної творчості, старший викладач Харківського державного інституту культури; член дослідницько-виконавського гурту «Муравський шлях»;

МИРОСЛАВА СЕМЕНОВА - фольклорист, етнограф, вчитель української гімназії № 6 м.Харкова, член дослідницько-виконавського гурту «Муравський шлях», керівник етнокультурного центру гімназії № 6, керівник фольклорно-етнографічного гуртка «Мережка»;

МИХАЙЛО КРАСИКОВ - фольклорист, етнограф, кандидат філологічних наук, доцент Харківського політехнічного університету, директор етнографічного музею «Слобожанські скарби» ім. Г.Хоткевича кафедри етики, естетики та історії культури ХДПУ.

У селах Кадниці та Полковій Микитівці разом з нами була дочка Гната Хоткевича п. Галина Хоткевич, яка зараз мешкає у м. Греноблі (Франція).

Експедиція проходила по селах і хуторах Богодухівського, Краснокутського, Валківського та Нововодолазького районів. Було обстежено 22 населених пункти, проведено 157 сеансів. Запис здійснювався на магнітофону плівку, паралельно велися польові щоденники.

У книгу, яку ви тримаєте у руках, увійшли всі зібрані етнографічні дані, прозовий фольклор та обрядові пісні. На жаль, обсяг видання не дозволив надрукувати вагому частину наших матеріалів - необрядові жанри музичного фольклору, а також подати нотації усіх обрядових пісень.

До матеріалів 1997 р. додано деякі матеріали з попередніх експедицій М.Красикова (1977р.) по селах Кадниці, Сінному, Мар'їному, Крисиному Богодухівського району а також записи М.Семенової в с.Братениці Богодухівського р-ну та с. Бірках Нововодолазького району, оскільки напрямок цих експедицій збігався з маршрутом експедиції 1997р.

Принциповим положенням нашої дослідницької групи є те, що ми вважаємо за доцільне давати виклад етнографічної інформації значною мірою мовою самих інформантів, зберігаючи, зрозуміло, усі діалектні особливості.

Жанр даної праці не передбачав розлогих наукових коментарів та широких узагальнень, які можуть і мають бути зроблені на підставі того, про що йдеться у цій книзі.

Добірка етнографічних матеріалів починається річним колом свят. Розпочали ми нашу розповідь із Стригенія - свята на межі зими і весни, оскільки за давніми віруваннями слов'ян початком року вважалася саме весна. У наступному розділі опис родинно-побутових обрядів та звичаїв побудований за принципом «від колиски до могили» - так, як розгортається життя людини. Далі міститься великий блок матеріалів, пов'язаних з хатою, яка для людини традиційної народної культури була не просто житлом, а справжнім космосом, у якому кожна річ мала не тільки фізичні параметри та утилітарне призначення, а й безліч культурних смислів.

У добірці читач також знайде деякі відомості про одяг, їжу, напої, народну медицину, звичаєве право, ігри та розваги слобожан; більш повно представлено інформацію про народну топоніміку населених пунктів, у яких ми побували, а також відомості про господарчу магію, демонологію, повір'я, вуличні прізвиська селян.

Прозові фольклорні жанри (легенди, перекази, казки та ін.) складають окремі розділи; тексти ж обрядових пісень подаються у першому та другому розділах книги серед етнографічних матеріалів.

Наспівні календарно-обрядових та весільних пісень в нотному додатку у другій частині книги, де також подано деякі малюнки, в яких ми спробували відтворити весільні хліби та деякі атрибути за допомогою розповідей. Календарно-обрядові пісні систематизовано згідно з обрядовим колом свят; весільні пісні згруповано за типами наспівів, які представлено п'ятьма музичними формулами (наспівами, на які виконується кілька текстів). Особливістю нашої збірки є прагнення донести до читачів якомога більшу кількість варіантів кожного з типових пісенних наспівів та тексту, наприкінці кожного пісенного тексту у дужках вказано номер сеансу та літеру «Н», якщо до тексту є нотація. Всі матеріали документовано. Інформацію про наших співрозмовників ви знайдете в описі сеансів.

Ми вдячні долі за те, що на Муравському шляху нам зустрілися люди, які зберегли у своїй пам'яті традиційний фольклор та народні звичаї. Низько вклоняємося нашим співбесідникам, зичимо їм доброго здоров'я і кожному з них дякуємо за те, що відчинили щиросердечно нам скарбницю своєї пам'яті, а власне - свою душу.

Велика подяка Міжнародному Фонду «Відродження» за фінансування як самої експедиції, так і видання цієї збірки фольклорно-етнографічних матеріалів (директор - Моросовський Олександр Миколайович). Щиро дякуємо Харківському обласному центру народної творчості (директор - Жогленко Алла Іванівна) за організаційно-методичне забезпечення експедиції, а також фінансову допомогу у виданні її матеріалів. Товариству «Провіта» (голова - Кіндратенко Анатолій Миколайович) за сприяння та допомогу у організації та проведенні експедиції.

Хотілось би висловити почуття вдячності за увагу до нас та нашої праці розуміння її необхідності, оперативне вирішення безлічі організаційно-технічних проблем завідуючим районними відділами культури Таран Любов Михайлівні, Молодцовій Ользі Іванівні, Холодному Олександру Миколайовичу, Стародубу Анатолію Васильовичу, а також нашим добрим помічникам - працівникам районних та сільських закладів культури і іншим сільським інтелігентам, які допомогли нам знайти справжніх носіїв народних традицій:

Волошиній Ніні Андріївні, Грець Лілії Олексіївні, Дяченко Ніні Василівні, Жигилію Володимиру Леонідовичу, Зягун Ірині Володимирівні, Іванченко Олександрі Михайлівні, Касьяненко Вірі Олександрівні, Коломієць Валентині Василівні, Колодяжній Наталі Анатоліївні, Мошні Олександру Володимировичу, Поліщуку Олександру Васильовичу, По-

номаренко Наталі Олександрівні, Тарану Віктору Петровичу, Тимченко Галині Степанівні, Хижиак Надії Олександрівні.

Окрема наша подяка Світлані Сергіївні Ляшенко та її родині за гостинність і технічну допомогу нашої експедиції.

Ми також щиро вдячні редакторів цієї збірки, українському поету Віктору Степановичу Бойку за те, що він поставився до нашої роботи з вимогливістю і водночас тактовністю, з великою увагою до кожного слова у цій книзі. Слова вдячності адресуємо Валентині Федорівні Титинюк, художнику, яка майстерно спробувала відтворити весільне печиво, короваї, калачі, світильники, гільця, керсетки з розповідей наших співрозмовників.

Сподіваємося, що наша книга стане у пригоді всім, хто не байдужий до народної культури і здатен сприймати її не як більш-менш цікавий історичний релікт, а як сутність буття мільйонів людей.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

- (24) - арабські цифри у дужках означають номер сеансу (див. Показчик сеансів);
- (5,Г.К.) - літери, що ідуть за номером колективного сеансу, позначають ініціали інформанта;
- / / - слова у косих дужках, які введені в цитати, наслідять упорядникам;
- (...) - у пісенних текстах - літера, якої немає у нормативній лексиці;
- [.....] - пісенний текст, який не співали;
- Н - до пісенного тексту зроблена нотація;
- Ф 1 - музична формула у весільних піснях;
- ♩ - нота, від якої починався аутентичний спів;
- // - глісандо.

РІЧНЕ КОЛО СВЯТ

ВЕСНЯНО - ЛІТНІ СВЯТА

Стрітєння (2 / 15 лютого)

Стрітєння - одне з головних церковних свят.

У церкві проходить служба. Селяни знають, що Стрітєння означає зустріч: «Діва Марія на 40 день принесла сина в церкву. Її зустрічали святий Симеон та пророциця Анна»(55).

За народними віруваннями, на Стрітєння зима з літом зустрічаються (51).

Згадують, що в давнину «батько возив дітей по полю, щоб зиму вигоняти»(83).

На Стрітєння примічали:

Як півень на порозі нап'ється,

То й віл у дорозі напасється (46);

Як півень води нап'ється, то буде рання весна (55).

Хоча вода, посвячена на Хрещення, більше цінувалася (46), стрітєнська вода також мала лікувальні властивості. Вензель З.М. розповідала, що на Стрітєння була хворою і в церкві зомліла. Жінки попросили священника «покропити на неї». Вензель З.М. повернулася додому, заснула, «і де тільки хвороба ділась! Допомогла стрітєнська вода! Потім невістка прийжджала з Харкова і захворіла». Так я скоріш цієї води - бризнула дуже, щоб вона аж злякалась,- і відразу все пройшло»(8).

Стрітєнську воду використовували пасічники, коли святили вулики (95).

Стрітєнські свічки мали магічну силу. Якщо повинь чи пожежа, викидали свічку на вулицю (105).

Масляна

Це свято називали ще М'ясопуст, Сиропуст, Гіст (105), Масниця (80).

На Масляну м'ясного не їли, варили вареники з сиром, їли їх з маслом,

сметаною. Пили горілку, мед, наливку. Гуляли цілий тиждень. Варили не тільки вареники, а й варяниці. «Варяниця кругла, як пряничок, а вареник ліплений»(8).

До вареників примовляли:

Вареники - великомученики,
Велику муку терпіли,
В окропі кипіли,
Сиром боки понапихані,
Маслом очі позаливані,
Я вас, вареники, величаю
І з сметану вмочаю. (80)

Варили вареники із картоплею, капустою (71). Вареники для сміху начиняли сіллю, борошном, навіть попелом (122). Робили і млинці (71).

В давнину на Масляну в понеділок збиралися жінки в'язати колодку нежонатим хлопцям (40,46,54,153), щоб вони швидше женилися(1). Цей день так і називають «Колодов'язний понеділок»(116). Жінки збирались у когось, пили горілку, святкували (40), казали: «Пішли колодку ставить!» (36) або «Пішли колодку в'язать» (34,116). Чіпляли один день, а гуляли на Масляну цілий тиждень(132,54). У селі Сніжкові гуляли, розважались у понеділок, а «колодку» йшли в'язати на другий день Масниці(80). Буває, що цілий тиждень «ходять в'язати колодку». В'язали колодку з краю до краю вулиці (105).

Колодка - це «добряча дровина», колода, пеньок або дерев'яне кругле, спеціально витесане поліно, як цурпалок (50,80), велика цурка (8). Чіпляли чи на вірвовці, чи на рушникові до ноги або до руки, чи на шию (87).

Колодку в'язали і дівчині, але тільки тій, яку приходили сватати, а вона відмовила.

Дівчині, яку не сватали, не мали права прив'язувати колодку(122).

До однієї прийшли, а вона: «А ти мені жениха приводив, що ти прийшов чіпляти? Якби привів, а я одказалась...» (132).

«Коли колодку прив'язали, вони її одкуповують, так не роз'язували. Запрошує в дім, ставе могорич, закуску, обов'язково вареники з сиром» (122).

«В'язали колодку не тільки тим хлопцям, що вчасно не оженилися. Наприклад, хлопець, який зустрічався з дівчиною, а тоді «відкинувся від неї», сіймала та прив'язали колодку. Ручка Л.М. згадує, що це був справжній добрячий пеньок, ще «на ленточці мило, намисто» прив'язали та повісили на шию. Він поставив могорич (146).

У ХХ столітті в'язання колодки перетворилось на гуляння молоді. Чіпляли колодку нежонатим хлопцям, дівчатам, навіть 16-річним. Хлопцям прив'язували з 20 років, дівчатам з 16 років - раніше 16 заміж не виходили (117).

Нестеренко В.І. згадувала: «Як дівчатам 20 год, вішають колодку, прив'язують до ноги. І хлопцям. І хай горілку ще купують, гроші він повинен за неї дати. А потім разом пили з тим, кому прив'язували» (86). Ігнатенко С.В. розповідала: «Колодки до сих пор в'язують на Масляну. На заводі то дошку, то пресформу (200 кг) холостякам причеплять - і він обіцяє могорич, а жінкам шоколадки купити. Ціас в'язують колодки в віді подарка - одеколон на ленточці повісять на шию - щоб одкупився. Шоферам скат чіпляли, щьоти - товароведу» (19).

«Чіпляють носки, рубашку, матерії кусок, кашне, перчатки, штани, чоботи, а тоді: «Чому ти не женишся? Вже пора жениться». А дівчатам, які заміж не йдуть - хустку, матерію. Цілий тиждень ходять в'язати. По хатах ходять - аби випити 100 грам» (34,139).

«Прийдуть, ще лежить у постелі, прив'язали до ноги, все! (він ще сонний). Раз! - і лежить з пеньком» (123).

«Дівчатам у понеділок почеплять низку бубликів на шию, а вже їм півлітру ставити» (123).

«Могли попередити, що прийдуть в'язати колодку. Хлопцю могли прив'язати бутилку до руки чи до ноги, а він тоді відкупляється. А дівчатам в'язали хустку, носовик - тоді вона вже угощає» (8). Прив'язаним до руки «подарком» могли бути: рушник, духи (46,146). Навіть сірники кидали. Кинуть і кажуть: «Оце тобі колодку пов'язали! Відкупляйся!» (38,39). «Могли просто возити на санях і у хлопця вимагати горілку. А той вже з бутилкою - ото тобі вся в'язка!» (117)

«Їздять у гості до всіх по черзі, батьків могло цілий тиждень дома не бути, поки черга не дійде до їхньої хати» (139).

На Масляну зять їхав до теці, вона готувала на стіл (137). Зять везли з собою гостинці «як теща заслужила», але обов'язково брали з собою хлібину та горілку (1).

На Масляну і бешкетують, буває. «І старі поб'ються, як пап'ються»(71). Хлопці знімали хвіртки з воріт дворів, де жили дівчата (126).

На Масляну діти та молодь катались на санках. Гірок було багато. Зв'язували санчата попарно або робили «поїзд» - одне за одним їхали(146).

У Ясеновому на Валківщині на Масляну «в понеділок компанія збирається в одній хаті, варять вареники, гуляють, а після обіду запрягають коней в ріжнаті сани (прості) або глапці (такі, як пани раніш їздили), оздоблені візерунками, з дзвіночками, і їдуть кататися по вулицях. Коли накаатаються вволю, тоді одружені чоловіки, жінки беруть ріжнаті сани, сідають всі разом і спускаються з гірки, перекидаються» (80).

Серед ставка ставили карусель. Забивали стовп. Були кінні каруселі, а були і такі, що хлопці крутили перекладину: «Хлопці перекладину розкачують, а дівчата попадають. Сміху!» (146) Гуляли і старі і малі, влаштовували гойдалки, каруселі, колиски(80). Каталися на ковганках (ковзанках) (117).

Закінчувалося «багате свято»(122), «Масляна полизуха»(1). На-ставала Прощенна неділя (46), бо «перед Постом треба прощення прохати»(55). Вона називалася заговинами на Піст(46). Сходилися до когось у хату(вся рідня), пили, гуляли, а завтра - Піст». В неділю у всіх просили пробачення (46, 122). Один до одного тричі казали: «Прости мене!» До кого зверталися, той відповідав: «Хай Бог тебе про-стить»(137). Прощаючись з Масляною, примовляли:

1. Масляна, Масляна,
Яка ти ладна!
Якби тебе сім неділь,
А Посту одна. (122,Н)

Жиляний понеділок

Або Жилявий(54,55,137) понеділок - перший день Посту. В цей день пекли пісні коржики з житнього борошна - жиляники(27), жиля-вики(111), або житники («довгастенькі такі») вони і продавались, і самі їх пекли(116). Тісто для жиляників: борошно, вода, олія, сіль(54). Жиляники їли з олією, хроном, «цибулю нажарять і мастять їх»(99).

Пекли жиляники із гречаного борошна(27) або робили житні пампушки(46). Натирали в макітру хрін, цибулю, наливали туди олію, потім у макітру складали пампушки і підкидали їх - «перетьохкували»(84).

Їли жиляники з хроном, з квасом(122). Мама Ручки Л.М. на початку Посту пекла пласкачі. «Як на капустяному листочку, то получалися як хліб. Їли їх з пісним борщем»(46). Їли з борщем і тому, «щоб менше олії сходило». «Вмочали жиляники у хрін з олією, борщу туди сипали»(126). Варили вареники з картоплею, капустою і «сліпі вареники - без нічого». Їли їх із хроном, який називали «дикою сметаною»(107). Коли діти просили вареники з сиром, мати говорила: «Їжте хрін, редьку, а то все на вербу полізло»(153).

На перший день Посту варили гречані галушки(27). «Заколотять в мисці і ложкою кидали у кип'яток». Їли гречаники шпичками, які вирізували з вишні всім однакові. «В миску як насиплять, а ми шпичками - гречаники з капустою, картошкою і з хроном»(124).

В перший день Посту хлопці або мужики вітали з Постом, «лучче до восхода сонця. Так і зараз у нас робиться. На Піст, як і на Новий год, треба, щоб перший зайшов мужик. Кажуть, що як перву жінку, то лучче собаку»(38).

У Жілявий понеділок «бабам нельзя ходити, сидять дома»(84), бо жінка не повинна була прийти першою до хати(46), можна, «цуцика завести в хату або півня, аби жінка не зайшла»(84,99). Як жінка першою зайде у хату, «будеш цілий рік хворіти»(27). «Колись наша сусідка пішла в Новій Водолазі до однієї - так та її в спину витурила. Чого ти зайшла сьогодні? Хіба можна сьогодні йти! Цілий год буде скверне життя, убитки якісь»(133).

Як зайде першим чоловік поздоровляти з Постом, йому наливали чарку(133), «тож кожний біжить: «Ага, побіжу до Горпини або до Орини! Налле ж чарочку!» Заходить - йому ж наливають чарочку, угощають, а як дитина - то щось дитині дадуть»(99).

«З Жіляного понеділка не можна спати чоловіку з жінкою цілий тиждень»(133).

Під час Посту заборонялося палити(139).

Явдохи. (1 / 14 березня)

Вважали, що весна починається з 1 березня(43). Селяни відзначали день мучениці Євдокії(83). Примічали, «як на Явдоху тепло, то весна буде теплою, як холодно - весна буде протяжна, холодна»(149).

Весну закликали веснянками, наприклад:

2. Як вийду я, та крикну я, а ти догадайся -
Сідлай коня вороного, сюда поспішайся.

Чи він сіє, чи він оре, чи дома немає,
Чи в глибокім Дунаєчку коня напуває ?

Ой вийду я на вулицю та сяду на призьбі,
Не займайте мене, хлопці, - в червонім намисті.

Як вийду я на вулицю та сяду в куточку,
Не займайте мене, хлопці, - порвала сорочку. (44,Н)

3. Весняночка - паняночка,
Нерублене поле,
Не ходила на вулицю,
Не піду ніколи .

Як вийду я на вулицю,
Сяду я на призьбі,
Не займайте мене, хлопці,
Я в червонім намисті. (30,Н)

Сорок святих (9 / 22 березня)

«Вважалося, що у цей день »сорока принесла 40 паличок на гніздо»(122).

«Якщо на 40 святих витягнути з погребя картоплю, буде 40 картохлин у куці»(149). «Треба витягнути з погребя 40 картохлин, щоб простити, щоб хорошо родила»(19).

«На 40 святих ламається 40 морозів. Як мороз на свято, то вважалося, що великих морозів уже не буде, бо лопнув мороз. Будуть заморозки, але не такі сильні»(122).

На це свято пекли з тіста «сорок» (40,107,122,131,137,138,153) або «жайворонків» (19,24,30,40,46,51,55,112) ще і бублики (24,117). «Бублики варили, а потім сажали в піч»(112).

У селі Знам'янци Нововодолазького району пекли по 40 «жайворонків» та 40 бубликів (125) або 40 «сорок» (137). Тісто для «пташок» було біле, солодке здобне(46, 131). Тісто замішували на молоці, додавали сметану, масло, цукор, горілку(153).

Спостерігається два типи «пташок»: з однієї качалочки або двох. «Розкачували тісто в одну стьожку і зав'язували в вузол, розрізали «хвостик», робили «голівку», а «очі» вставляли з горошинок. Така «пташка» була без «крилець»(1). Або робили «пташку» з двох качалочок тіста. «Клади їх навхрест. «Крильцями» обмотували «тулуб», витягали «носик», ножем надрізали «крильця», «хвіст». «Очі» робили з чорного горошку»(30,46) або гречки(46), з кісточок вишні(122).

У «жайворонків» укладали гроші - кому попадеться, той щасливий буде(46,83). «А нам бабуся понапиха, щоб кожне не обідилося»(46).

«Сорок» відрізняють від «жайворонків» більшим розміром. «Сорока була довга з великим дзьобом, дзьоб вставляли з палочки, з вуглики очі, розрізали ножем крильця, хвостик, це називалася «сорока трудова», вона принесла 40 паличок. А жайворонків пекли маленькими, дзьобик робили з тіста»(122). «Сорок ліпили з двох стьожок тіста: товстої і тоншої і перекручували на перехрестя, крильця, хвіст надрізали ножем. З дикої сухої смородини вставляли очі»(153), з вишні або терну(107), а дзьоб сороки робили з буряка(138).

«Сорок» роздавали дітям, сусідам(125), підкидали догори(30,137),

щоб сороченята вилупилися швидше, щоб швидше пташки прилітали(137).

Дівчата приказували, підкидаючи «жайворонків»: «Весна, весна, прихось до нас, красна! На щастя, на здоров'я!»(117) Діти на вулиці підкидали «пташок» догори і ловили(30,40), рахували, хто більше вловить. «Печиво натикали на палицю і виносили на вгород і ставили там»(40). Діти грались «жайворонками», пригощали ними пташок, які вже прилітали (30).

Середохрестя

Середохрестя означало, що пройшла половина Посту, в цей день пекли з прісного тіста хрести(107), ще й бублики(87), коржі(101).

Робили хрести великі і маленькі. «Здоровий хрест, його називали «хрестець», залишали до посівної, брали в поле, як їхали сіяти, там їли»(101,110,116,117).

Зустрічаються хрести двох типів: з двох качалок тіста, або «ліпили пампушечки, зверху накладали хрест, і цей хрест поміщали в коло - обводили стьожкою тіста»(153).

Хрестів напікали повну піч(1,122), одні їли їх тільки в своїй сім'ї (71), інші роздавали людям(31), худобі давали(97), а один обов'язково зберігали до посівної, казали: «Оставляйте на борону!»(117). З цим хрестом виїздили в поле сіяти. Хрест для посівної клали на сволок (30,32,46,54) або зберігали у коморі в зерні(46,55,122).

Сівба

Перед сівбою ввечері хазяїн купався, одягав чисту сорочку. Вставав раненько, бо сіяти треба починати перед сходом сонця(146).

Колись виїздили в поле сіяти селом, брали з собою хліб-сіль, хрести(97). В середині ниви ставили хрест, обволочували це місце(32). Піп правив молитву, щоб родив хліб, жито, пшениця, всяка пашниця(97).

Перед сівбою з хрестом обходили поле(30,46). Як починали волочити, клали хрест на борону, під час обходу хрест з'їдали(117).

Після сівби влаштовували у полі спільний обід, встановлювали стіл, з'їдали і хреста. Або в полі трохи попрацюють, а потім хрест різали і їли

(30,83,137), а «кусничок (шматочок) закопували в землю, щоб добре родило жито чи пшениця»(40), ще «птичкам розкидали, залишали на полі»(125).

Вважали, що треба з'їсти на полі хрест, щоб був добрий врожай (71).

Теплого Олексія (17 / 30 березня)

Якщо в цей день капле з стріхи і півень води нап'ється, то буде тепла і рання весна. Коли зранку холодно, а після обіду тепло, то буде пізня весна. А коли весь день похмурий, то вважалося, що весна буде сира і пізня(122).

Можливо, весняні відлиги спричинили до виникнення жартивлівих примовок: «Явдоха - п'яниця, Льошка - гулящий»(149).

Благовіщення (25 березня / 7 квітня)

На Благовіщення не можна працювати, навіть «ніяка пташка гнізда не в'є» (146).

На Благовіщення не можна нести до хати «ніякої палки - гадюка може покусати худобу, вони якраз вилазять на Благовіщення» (149).

Благовісник (26 березня/8 квітня)

Другий день після Благовіщення, також не можна працювати(149).

Вербна неділя

У суботу перед Вербною неділею несли багато гілочок верби до церкви святити. Часто це робили діти.

«А в неділю батюшка святив і роздавав людям (97,122,137). Свяченою вербою б'ють кожного, примовляють:

Не я б'ю, верба б'є.

Не вмирай, дожидай:

Через тиждень Великдень,
Ось недалечко червоне яєчко.

З цією ж примовкою хльостали(122,141) вербою по голові і додавали: «Щоб голова не боліла!»(124) Так же промовляли, коли вдома свяченою вербою хльостали дітей чи членів сім'ї (106).

Свячена верба в хаті була рік на покуті, а потім її прибирали на горіще, бо вона зберігає хату від пожежі(141), вербу ставили і на покуті: «Щоб молнія хати не запалила»(51).

Вербові брунечки зривали та розкидали по городу, щоб був урожайний (122).

З понеділка починався страсний(149), страшний або Великодній тиждень - останній тиждень перед Великоднем(55), його називали ще Білим тижнем(149).

Чистий четвер

До четверга чисто прибирали у хаті, на подвір'ї, а в четвер до сходу сонця вся родина мала скупатися(122).

Запарювали гілочки верби, звичайної та свяченої, і в цій воді обмивалися всі члени сім'ї, щоб не хворіти.

Данильченко М.Н. розповідала: «У Чистий четвер до схід сонця (рано, щоб ще лягти спати) голову миють, купаються. «Я в цей год, хоч і нездорова, кажу: «Давай, дід, уставай!» Покупалися, знов мігли спати. А тоді вже встали. Свячену вербу кидають у теплу воду, щоб голова не боліла»(101).

Купіль виливали в садок під дерево, де не ходять люди (106,137), або в глухий кут(51). Бувало, що після купання ночви тягли в сарай, а потім виливали воду під фруктове дерево(29).

Є спостереження, що в Чистий четвер до схід сонця виходили на смітник і бризкали на себе водою, особливо ті люди, що хворіли(106).

У четвер починали пекти паски, могли почати і з середи(51), пекли і в п'ятницю, але вважалося, що треба їх пекти у четвер(51,122).

Паски

Для пасок робили здобне тісто з великою кількістю яєць і вигіпали

їх у формочках- «череп'яних тазках»(55,84). «В основному пекли з тіста звичайні паски. А у кого були корови, робили й сирні, як, наприклад, у селі Полковій Микитівці Богодухівського району. Для сирної паски брали два десятки яєць, сиру, ізюму, змішували, заповнювали тазик для паски у формі конуса». Борошно в сирну паску не додається(146).

Здобним тістом заповнювали формочки. На найбільшу паску «зверху з тіста накладали хрестик, який приколювали гілочкою свяченої верби, «щоб не пішов набік верх», як випікатимуть(105). Приколювали верх і на звичайних пасках без хреста, «щоб не зірвався»(51). Як верх паски «іспав», казали: «шапка спала!»(101). Могли приколоти свяченою вербичкою шишечку(130,137,138).

Гілочку свяченої верби встромляли в паску, «щоб загнітилася». (97,9,101). «Як посадять в пічку паски, так гнітять вербою, палять її, щоб загнітилася паска. Коли горить свячена верба, кажуть: «Хорошо гнітяться паска!»(98)

Паски, на яких не було хреста чи шишечки, обмазували зверху збитими білками з цукром(15,137), а «зверху посипали червоним цукром, який робили самі - на цукор додавали трішки компоту»(137). Могли прикрасити паску зверху хрестом, викладеним із цукерок (15).

Паски випікали у печі. Коли з'явилися плити, раз на рік для пасок топили піч, хоча все інше пекли у духовці(126).

«Коли мати саджала у піч паски, то на кожній стіні (а їх у хаті чотири), лопаткою, якою садила паски, писала навперехрестя і казала: »Таргани, стоноги! Геть з хати, а ви, дівки, - заміж!»(141).

Випікали багато пасок різного розміру. Свячена найбільша паска з хрестом стояла на столі до кінця Великодня, її з'їдали останньою. Траплялося, що велику паску різали на Вознесіння(122).

Дехто вважає: «Якщо паска пуста всередині, то хтось в сім'ї вмере»(137). Інші не вважають це поганою прикметою і жартома кажуть про порожнину в тісті: «Це Бог полазив!»(101).

Страсна («страшна») п'ятниця

Після сповіді говіли(91).

З «страстів» треба було принести додому запалену свічку і на покуті

біля ікон випалити хрест(51). Випалювали хрест на сволоці(19, 133,137) або два хрести(14) чи декілька(22).

Свічку зберігали на покуті. Вважали, що страсну свічку треба мати в домі «на якесь нещастя», наприклад, на сильній дощі(54). Як находила гроза, запалювали страсну свічку(51).

Коли людина хворіла, то давали їй страсну свічку, щоб зникла хвороба. Казали: «Дай їй страсну свічку, може, пройде»(137).

У цей день не пряли. «Не можна робити. Не можна було жінці спати з чоловіком на Страсну п'ятницю»(133).

Крашанки

До Великодня у суботу робили крашанки. Частіше за все яйця фарбували в лушпайках цибулі, використовували і барвники - порошки, які купували на базарі.

А ще до яйця клеїли листочки, опускали в барвники, те місце не фарбувалося (137), або вирізували фігурки та прикладали перед занурюванням у барвник (122).

На крашанках голочкою малювали хрести. Використовуючи красиві, соковиті кольори, робили писанки(125).

Готуючись до великодніх ігор з яйцями, могли зробити «муляж яйця-обманку». Це яечко з дерева, пофарбоване, як звичайна крашанка.

Великдень

Увечері їхали до церкви святити паску, яйця та інші харчі. Обов'язково брали найбільшу паску з хрестом. Вдома воєа стоять на столі до кінця Великодня.

На великодньому столі стояла також миска, в яку заздалегідь насипали землі, посіяли зерна пшениці, вони проросли і утворили зелений килим. В цю миску накладали крашанок (51).

З суботи нічого не їли, поки з церкви не поверталися додому(125). Коли приходили з церкви, все свячене ставили на стіл: паски, хліб, сіль, ковбасу, м'ясо, яйця(19). Велику паску обкладали крашанками(122). «Христосалися всі з яечком, просили пробачення, бажали щастя на рік, цілувалися і обмінювалися крашанками»(122).

Коли сідали їсти, «первим долгом з'їдали крашанку»(51) або «роз-

гівлялися наскою»(134). «Паска - це родинне свято, треба, щоб доїдала худоба, що не доїли люди»(19). Лушпайки з крашанок давали курчатам, курочкам, щоб неслися (125). Шкаралупи не викидали надвір, казали: «То буде летюча миша». Їх давали курям(51,137), кидали в плити, щоб згоріли, але щоб «шкаралупинку не зїла миша»(51).

А ще ховали шкаралупи з свячених яєць »коло комина в закапелок - хай лежать, вони пригодяться»(125). Шкаралупи з крашанок збирали годувати птицю(122).

На Великдень радили молодим дівчатам умиватися водою з свяченою крашанкою, щоб красивими бути(105,131,137). «Для цього найкрасивішу крашанку кляли у воду і вмивались нею /водили крашанкою по обличчю/, потім не витирались, а чекали, коли само висохне,- це ж краса»(122, 133).

Крашанками хлопці «грали навбитки»: крашанками стукали(60) - чия крашанка швидше розіб'ється(24,51). Бувало, що батько зробить «обманку з дерева (з груші, бо це м'яке дерево), розукрасе - іди! І то ж ідеш: ну давай! Тіки: лусь! В мене ціле. Поки аж розузнають. Но ніхто ні на кого не сердився, не обіжався»(125).

Зранку на Великдень хлопчачки ходили по хатах поздоровляти із святом, христосували(читали величальні вірші). Христосувати ходили тільки хлопці, маленьким хлопчикам давали за це копійки, а частіше - крашанку.

Христос воскрес, я сам вознес,
Мати Марія під хрестом стояла,
Сина дожидала -
Син іскупитель, ізбавитель.
- Чудо, чудо, - анголи поють,
Нам радості дають,
Ми радість отримуємо,
З празничком поздоровляєм. (153)

* * *

Я - маленький хлопчик,
Зліз на стовпчик,
У дудочку граю,
Хреста забавляю.
Хрест похилився,

Я низенько поклонився,
З праявничком!

(153,154)

До Великодня

Робили колиски. «Для колиски ставили триніг з одного боку і з іншого, на них клали дрючок. Від поперечного дрючка вішали «багоги» з дубка. Молоді дубки парили на вогнищі, заплітали колом, зав'язували, щоб не ламалися. Потім колихалися»(139).

«Або на двох триногах бревно дебеле, а «багоги» з берестів вирубували, запарювали. Каталися удвох, високо підлітали, народ збирався, гармонь грала»(115). «Як ідеш на колиску, треба нести крашанку - роцот з тим, хто організував».

Ставили колиски на вигоні або на вулиці. Прикрашали їх квітами. Найсміливіші «крутилися через сволок»(верхню перекладину). Більшість каталися стоячи, хоча можна було і сидіти. «По шість чоловік ставали - дівчата і хлопці. Біля колиски стояла велика череп'яна миска. Крашанку поклав? Ставай колихатись! Каталися по черві, ото наколишуться всі... А крашанок - повні відра! Всіх же не переїсти». Ввечері збиралися на вулиці, їли яйця, гралися крашанками(125).

Коліски стояли тиждень. Потім ті, хто робив їх, розбирали. А бувало, що колиски стояли до Трійці. «Селяни старалися дома все зробити, худобу попорати раніше і всі разом ішли до колисок - і малі і старі, одні на колисках колишуться, другі танцюють, діти в ігри грають. Старі сідають на колоди. Не було лавок, іменно на колодах»(149).

Проводи (Помиви)

Через тиждень після Великодня в понеділок - Проводи. Біля десяти ранку селяни йшли на кладовище. Брали з собою паски, крашанки, пиріжки, пляшку горілки, пряники, цукерки тощо. Раніше йшли на Проводи всім селом. І «батьошка» був там. За радянських часів на Проводи ходили у неділю, бо понеділок робочий день. У понеділок ходили старі люди.

В Низівці на Проводи збиралися селом зранку, розігрівали вогнище, варили борщ, молочну кашу. Жінки пили бражку, чоловіки - горілку(131), і кисіль був на Проводах(130), і капуста(21). Старенькі

бабусі «співали божественних пісень»(131).

На гробик ставили паску, крашанки; скільки гробиків, стільки крашанок. Ставили чарочку з горілкою. «Треба трішки вилити на гробик з чарочки, щоб він випив(126) і сказати: «Царство небесне»(98).

Рідні сідали поминати. Або поминали селом: стелили рядно на траву і кожен виставляв, що приніс(126).

Приходила півча, співала, брала щось собі(21). Людей пригощали вареною. Це напій варили з супки з додаванням гіркою перцю(51)». Для жінок готували мариновку, її варили з м'яти та цукру, потім проціджували».

На могилках залишали пряники, цукерки, крашанки (хлопці та баби погім розбирали) і півлітри залишали, казали: «Хай вони вип'ють!»(87), печиво з їдали пташки.

На Проводах перев'язували хрести рушниками та хустками: рушник - чоловікові, хустку - жінці(15,32,34,51,137), «буває, і три хусточки, і п'ять(одна прийшла - перевязала, друга, третя). «Замість рушника могли пов'язати носовик, нову сорочку, які в ділі не були»(126), або матерію метрів 2-3, з якої можна пошити сорочку(98).

Хустки, рушники вважаються подарунками померлим родичам. Коли на Поминах вішають щось на хрест, то це є знаком того, що померлого родича пам'ятають. Знімають подарунки чужі люди(32). «Нащо їм вісити? Хай користуються за царство небесне»(131).

В селі Просівці такий порядок: «Вішають кожен на своїх хрестах - ніхто не трогает. Посідали, пообідали - так і цвіте кладовище. Тоді сама рідня бере з хреста і роздає людям»(98). Повинно хоч годину провісити. Коли забирають рушник, це добре, бо будуть вгиратись і поминати покійника. Хустку знімають і зав'язують голову, щоб вона не боліла(97).

На Поминальний тиждень на стовпах воріт клали пироги, щоб ігашка узяла(46).

Юрія(Ягорія) (23 квітня / 6 травня)

Як є трава, то виганяють худобу на пасовище раніше, як нема, то вперше виганяють на Ягорія.

«Коли мама перший раз весною вигонила корову з сараю, то хльос-

кала її гілочкою свяченої верби. Корову обсіпали сіллю, давали лизнути сіль з руки. Вважається, що тоді ніяка лиха людина корові нічого не зробить»(122). Присолювали корові хліб(27). «На хвиртці корову переводили через косу, щоб через неї корова перестушила. Косу на землю клали без держака. «Це робили для того, щоб відьма до корови не підходила, щоб корова не портилася»(129).

На Юрія виганяють скотину, щоб запаслася, щоб не боліла, щоб гладка була худоба, щоб корова багато давала молока. Казали: «Юркова роса лучча вієса!»(126) Як не випускали пасти на Ягорія, то рвали росяну траву до схід сонця, щоб корова в хліві в'їла(129).

У кого боліли очі, треба було росою, зібраною на Юрія, їх промивати. До схід сонця зранку проводили хусточкою по росі, потім викручували її - збирали росу(153).

Йшли до церкви, святити воду. Поверталися додому, сіяли циць, гарбузи, огірки. Треба було хоч два куці посадити, щоб «рясні були»(27,124,125,127,129).

На Юрія «робити не можна». Жінка здумала прати, пішла по воду, в цей час її керогаз загорівся, ледве цією водою та ганчірками загасила. А сусідка її: «Я тобі казала - не роби. А ти почала робити»(27).

Вознесіння

(40-й день після Великодня)

На Вознесіння кажуть: «Бога підсаджують». Вважалося, що після Великодня шість тижнів ходить по землі Христос, а потім він на небеса йде, і його підсаджують. Варять кашу молочну, збираються(хто що внесе), гуляють, співають пісень(97).

А ще кажуть: «Треба підсаджувати Бога, хай лізе вгору і розпоряджається, і нам здоров'я дає - ото ми так його просили і по мавпій чарочці випили- ото наше гуляння». Казали: «Вознесися, Господи, на небеса!» І в церкві так співають цього дня (97,127).

На Вознесіння жінки виносили харчі, казали: «Будемо Бога підсаджувати на небо». Їли разом, потім говорили: «Підсадили Бога, пішов Бог на небо»(51).

Це свято обов'язково з маленькою випивкою. Пили тільки вино. Вважалося, що то кров Христа, казали: «Допмагаю Богові зійти на небеса»(122).

Майова каша (1/14 травня)

14 травня варили кашу по вулицях. Кашу варили, «як кріп новий наросте», з пшона, м'яса, яєць, картоплі, сала. Ставили довгі столи, всі сідали. «Старики так робили, і ми так робимо»(149). Традиційною була каша з курятиною(122).

В наш час цей звичай зберігся, але це можуть робити 1, 9 або 14 травня. На 1 та 9 травня виїздили на природу, брали з собою все для каші, «на окраї лісу сиділи до самого вечора, співали»(33). «Спочатку збиралися жінки, варили кашу, а потім і мужики приплехують»(106).

Симона Зілоти(Семейзола) (10 /23 травня)

Симона Золота(34,35). Раніше на Симона Зілота ходили збирати трави. Збирали лікарські рослини - «молоду траву»(34,35,124).

Царигряда (Царяграда,Царягряда)

Як згадували селяни, це свято припадає на 24 травня(130).

«На це свято не можна робити на городі. Хто поле в цей день, град може вибити городину»(13,14,27,35,126,130,132).

«Треба попрагнувати, до церкви нада поїхати, а то град пооббиває»(117).

Трійця

«Субота звалася квічальною» - ламали всяке квічало, прикрашали в хаті, дворі»(153). До Зеленої неділі квітів у хаті не було(105). Святкували в неділю. Називали Зеленою неділею, Клепальною неділею(127). В понеділок - Трійця. У вівторок також святкували, в середу починали працювати(141).

На Трійцю ламали гілля. Маленькими гілочками прикрашали в хаті, вішали на воротях, в сінях(149), а великі - викопували біля порога - це могли бути гілочки липи, кленка(153). «Перед входом у хату закопували по 3 гілки дерева: три з одного боку, три - з другого»(138). Або по три

гілки ясенка, липи, кленка. Їх поливали, щоб зелені були(105). У всіх експедиційних районах спостерігається липа, клен, осика. В окремих селах використовували дуб, ясен, вербу, калину. В суботу квітчали хату. Вішали гіляки липи, клена широколистого, тополі(122,141). Добре, коли липа цвіте. Потім, коли вона висохне, пили цілющий троїцький чай(86).

У Гонтовому Яру переважала біла тополя. «Ввечері вона шелестить, приємно на вулиці»(86).

У Краснокутському районі прив'язували до воріт гілочки дубочків, їх заносили і в хату, в хату також несли гілочки тополі, липи, клена(55,66). Використовували ясенок(55).

У Нововодолазькому районі використовували липу, кленки, ясенки(105,135,152). Осика чіпляли на ворітках(137). Вербою квітчати не можна було, бо верба вважається гнилим деревом, не можна і дубком, «бо воно тверде»(152). У селі Княжному «ясенок не чіпляли, бо це негарне дерево»(137).

У селі Братенці на Зелену неділю несуть у хату гілки липи, дуба, верби, калини. «Обов'язково вішають над кроваттю. Три дні стоять ветки, вони забирають всю хворобу, нечисту силу. Їх спалюють - і спалюють хворобу»(19).

Мати замовляє: «Ідіть клечання хорошого ламайте!» Ламали бересток, клен, липу, дуб, осика. Осика чіпляли на двері. Гілки потім палили(27). Причому липку, ясенок, клен несли в хату; тополю надворі вішали, ясенок на ворітках»(101).

Квітчали і хлів ясенком, кленком, липою. «Воно стоїть, поки опадє листячко, у хліві»(97). Потім гілочки викидали надвір до дров - «і колись воно згорить»(131).

Осика встромляли у ворота, «від відьм»(124,131), «щоб вона у двір не заходила»(126), «щоб не лякала дітей»(29).

Вішали осика на воротних стовпах(141), на ворітках(158), щоб до скотини ніяка нечисть не підходила(153). «Ставили осика і знаружі хати, там, де ікони, у тім вуглі, щоб нечиста сила не підбралася до хати»(131). Осика ставили під вивід, біля димаря широкого, де з печі дим іде, щоб не було пожежі(149).

Осика ставили і на глухий кут(107,147), у коровнику(86,131). На порозі вішали гілочку осики, її зберіали після свят(122,141).

Осика - дуже цілюще дерево(40). Осика, що стояла у дворі на

Трійцю, мала лікувальні властивості(147). Осикою малим дітям «вечерчують переполох»(141). Коли у дитини зляк, забивали у дірочку в одвірку в зріст дитини кілочок троїцької осики(122,141, 149).

Вважали, що клен, липу можна заносити у хату, а осику - тільки на вулиці(6).

Але могли занести гілку осики, поставити в куток і намітити гілочку для кожного члена сім'ї. Якщо листочки пов'януть на якійсь гілочці, то людина буде хворіти(138). «Якщо на листочках з'являться руденські плямочки, або листя не зелене, або осика в хаті почорніє, то хтось в сім'ї умре»(154).

Осика може підказати, хто є відьма. «Гілочки осики треба порубати і запалити, а на сковороду линути молока і пекти. Тоді прийде та баба, яка наврочила худобині, щось просити. Її треба вигнати і нічого не дати»(153).

Якщо у когось з димаря на хаті виглядала гілочка осики, то казали, що «її ставе відьма», тобто у цій хаті вона живе(122).

У суботу ввечері проти Трійці квітчають травною, трусять у хаті(131). Рвати траву було обов'язком дівчат(86). Плели вінки(131).

Запашні трави ставили на покуті. «Обсипали травичкою долівку»(107). Долівку підмазували, підводили жовтою глиною(40). На долівку сипали «явір пахучий»/аїр/(55). Він же лепеха(29), лепішник або його ще називали татарське зілля, росло по болотах. Зверху при-трушували чебрецем, любистком(29,55,141). Різали осоку у суботу та на долівці «викладали сосонкою»(40). Несли в хату м'яту, васильки, полин, любисток, канупер(97,149).

М'яту, полин в хаті «кладуть за занавески, за картини»(86).

Розсипали полин по долівці або клали у куточку хати від нечистої сили(107). Полин також несуть в хату, «щоб комахи не заводилися, щоб бліх не було»(86).

Як на Трійцю цвіте бузок, заносили у хату(55). «В лісі рвали траву ясенць - цвіте дрібними синенькими квіточками, як у конвалії. Вона пахуча, але, як по росі збирати, то на руках з'являються пухирі»(54).

«Трава лежала в хаті три дні. В середу треба прибрати її до схід сонця(122), бо людині негарно буде - дріматиметься у всякій роботі»(153), виносили, «щоб не хотілося ледачому спати»(105).

У Мурафі тиждень у хаті не прибирали квітчання, потім його викидали, палили(32,51) або зберігали на горищі(141,152), підвішували там. Через декілька років, як не використали, то палили(141). Як хтось захворіє, заварювали траву і пили(152). Чебрець заварювали, купали хворих дітей(54).

Любисток довго зберігали, дівчата мили у його відварі голови, «тоді їх хлопці любитимуть»(122). Або щоб красивими бути, щоб «волос блищав»(13).

Після Трійці любисток настоювали у воді, «і в ньому вся сім'я должна покупатися, він хворі з людей знімає»(19). У любистку на Трійцю купали дитину, щоб її всі любили(32,149).

На Трійцю лякали дітей русалками, що живуть у воді. В річці, у ставках. Щоб діти без дозволу туди не ходили, щоб русалка не залоскотала(149).

На Трійцю та мати, в якій дитина померла, нікуди не ходить, щоб русалки не залоскотали. Казали:

«Мене мати породила,
Нехрещену в ямочку положила»(147).

В неділю ходили до церкви. На покуті горіла лампадка.

Купалися в річці в суботу, а на Трійцю не купалися,- празник(137).

Коли на Зелену неділю йшли до церкви, то, повертаючись із церкви, брали з собою траву, якою була посипана підлога у церкві, приносили додому і, не заходячи до хати, кидали в погріб, щоб не заводилися жаби, миші, всяка нечисть(152).

Петрівка

На Петрівку готували діжку оселедців, картоплю варили. Аж до Петра і Павла молока і м'яса не їли. Казали: «Ой пришла Петрівочка - голодівочка»(96). Петрівський піст був несуворий, тому хлопці та дівчата гуляли з музикою(96,129).

Івана Купала (6 - 7 липня)

Традиція святкування Івана Купала не однакова в різних селах на Муравському шляху. Крім місцевих особливостей, на хід свята впливав вік його учасників - в залежності від того, святкувала молодь чи дорослі робили свято для дітей.

Свято тривало два дні. В перший день (6 липня) дівчата плели віночки. Вінки плели на луках або, назбиравши букети квітів, робили

віночки дома ввечері. Вінок - головний атрибут свята. Мали перевагу вінки з польових квітів. Садову ружу набирали на голку(101). Віночки плели з ромашок, сокирок, васильків, дзвоників, волошок(17,101, 116,130,146),смолок - /це дика гвоздика/(146), для маленьких дівчаток вінки плели матері(27,46,116).

Святкували Купала на вулиці, вигоні, біля кладовища(141), на перехресті доріг(140), на березі річки. Це залежало від віку учасників, а також від того, чи є біля села річка, ставок або копанка в городі. Найчастіше малеча та підлітки святкували на вулиці, молодь йшла до води. Діти святкували вдень, дорослі - ввечері. Переважало спільне святкування хлопців та дівчат, хоча є спогади, що раніш хлопці і дівчата святкували окремо(80), «хлопці - собі, дівчата - собі»(15). Звичайно, що у хлопців та дівчат могли бути різні розваги. Так, дівчата стрибали через кропиву, хлопці - через вогнище(124).

До свята Івана Купала 6 липня вирубували дерево або гілку(40). Часто це робили хлопці. Для дітей дерево готував чоловік(122). Дерево могло складатися з багатьох гілок, як куш(43). Таке дерево називали Маринкою(46,76,82,141,146), Уляною(138), Купалом(84,152), Іваном Купалом(42,43,149), квітчалом(54).

У Нововодолазькому районі селяни ставили кленок або «чорноклен» (клен татарський)(122,130,154), вишню(154), вербиченьку(149), осику(138).

У Валківському районі ставили переважно клен татарський, який називали Маринкою(84-86,92), або Купалом(122), ставили також будяк(98,101), вишню і ясенюк(105).

У Краснокутському р-ні згадують вишню, яку називали квітчало(55).

У Богодухівському районі зустрічаються: чорноклен, який називали Маринкою (41,42, 146), вишня - Купалом(147), будяк - Маринкою(28).

Дерево прикрашали віночками, свічками, квітами польовими(40), стрічками, цукерками(43). На гілки вішали парні вишеньки(149,153). Прикрашали і чорноклен. У цей час крилечки (насіння) червоніють, і дерево стоїть, як наряджене.

Таке дерево чи гілку носили вулицями села, співали купальські пісні(40).

В інших селах гілку не носили, а закопували в ямку. Сідали кругом дерева або поряд з деревом, простилали рядно, пригощалися, співали(75,82,122). В усіх селах спостерігається звичай братися за руки,

ходити крутом дерева, співати. До свята у лісі рубали чорноклен, закопували на вигоні або робили Купала проти двору(84-86,92). Дерево Купало було височеньке - 2-3 метри(86). Готуючись до свята, казали: «Будемо грати в Івана Купала»(84):

В селі Червоному Прапорі ставили гілку або купальське дерево, яке називали квітчало(54).

А в Бідилі копали коло, ставили гілляки, м'яту, квіти. У колі викопували «стілці»(76). М'яту носили святити до церкви(51).

У Минківці з полудня на горі закопували ясенюк, називали його Купалом. Віночки несли в руках, як ішли на свято. Надівали їх біля Купала(106).

У Кобзарівці закопували на вигоні рясний будяк, крутом якого ходили, співали, перестрибували через нього(95). В селі Братениці купальський будяк називали Маринкою, прикрашали його ягодами вишні, квітами рожі(28), а ще нагортали купу землі, саджали кропиву,»це називалось Купайло»(28). В Знам'янці на вигінку перестрибували високу кропиву, десь метра півтора, співали: «Купався Іван, доведеться і нам»(124). У Княжному деревце Улянку прикрашали квітами(тройцями), «обкрасимо кругом, а потім стрибаємо»(138).

Дівчата до свята наряджались. Усі були в вишгих сорочках, віночках, босоніж(122).

Часто серед дівчат обирали дівку Маринку. Одягали на неї довгу білу сорочку, підперизували червоною стрічкою(76). Її саджали всередину викопаної ями «копанки»(51), плели їй великий вінок. Маринка тримала в руках гілку дерева. Навколо неї ходили, співали сідали в коло, частувалися вишнями, коли вже достигли(51,76).

Або наряджали дівчину як молоду(54,55). Під дерево могли посадити і маленьку дівчинку у віночку, яку теж називали Маринкою(84).

У Княжному пам'ятають, що, крім гілки чорноклена, яку називали Уляною, обирали дівчинку, яку прикрашали в квіти, хлопці приносили, а дівчата чіпляли(138).

Співали:

4. Сьогодні Купала, а завтра Івана,
Там наша Уляна гуляла.
Уляна в річку впала,
Намісто порвала,

Черевички покаляла.
Будемо завтра Уляну купати,
Черевички обмивати. (131,138,152)

5. На ^Івана Купала
Уляна в річку впала,
Треба витягати-
Черевички обмивати. (154)

У багатьох селах до свята робили з ганчірок ляльку, яку називали Маринкою (140, 141), Маренкою(79), з нею 6 липня ходили по селу(79), носили до води та поверталися додому(83), «мили у воді її ножки»(79), ляльку саджали під дерево(43) або прив'язували до дерева(146). Могли зробити декілька ляльок Маринок, як діти збиралися з різних вулиць(147).

Ручка Л. М. згадує, що молодь, яка жила на околиці Полкової Микитівки, святкувала Купала разом із гутнянською молоддю. Всі збиралися біля річки Мерло, яка протікала неподалік села.«До свята робили з трави та ганчірок дві ляльки(розміром як семирічна дитина): Івана та Маринку. На Маринку надівали вінок, намисто; на Івана - штани»(40,146).

На березі вкопували поряд два дерева. «До чорноклена Маринки, прив'язували ляльку Маринку, до п'ятирчатого клена - Івана»(146).

Ляльок робили різних розмірів. Зручною конструкцією була хрестовина, на яку надівали одержу, замотували ганчірками. Жінки згадують, як наряджали таку ляльку з півметра заввишки. Прикрашали намистом, стрічками. Носили Маринку по селу по черзі, щоб у кожній у руках побувала, потім несли до ставка. Коли несли по вулиці, співали та вигукували:

6. Дівка Маринка воду брала,
Воду брала, Івана купала.
Купала на ^Івана.
Купався Іван, доведеться і нам.
Купала на ^Івана. (79,Н.)

7. Ой і чий же то льон та заріс бур'яном?
А й Маринчин льон та й заріс бур'яном.
А й Маринка молода та й не виполола.
Купала на Йван(а).
Чом ти, Маринко, та й не виполола?
То за тим, то за щим, за Іваном молодим.
Купала на Йван(а).
Ішли дівоньки по ягідоньки,
А молодичі та й по полуниці
Купала на Йван(а). (41,46,Н)

8. Ой на Івана та на Купала
Віночок плела, на воду клала,
На воду клала та приказувала:
«Пливи, віночок, за водою,
Не попадайся чужому,
Попади у руки милому». (40)

9. Маринка - новинка
В Купалі купалася,
У річці втопилася. (42)

10. А ти, дядько Денис,
На колоді завис.
Івана Купала.
А ти, Петро, упав у відро
Догори ногами.

11. Сьогодні Купала,
Завтра Івана. (82)

12. На Івана Купала
Та й у воду упала. (107)

13. Купався Іван, доведеться і нам
Купався на Івана. (141)

14. Івана Купала,
Маринку втопляла. (28)
15. Купавсь Іван та й воду упав.
На Івана хліб саджала,
На Петра вибирала. (85)

16. Ой на Івана та й на Купала
Там дівчинонька вінок в'язала,
Вона в'язала, на воду клала:
«Пливи, віночку, та й не вертайся,
Нікому в руки не попадайся.
А попадися, хто мене любить,
Нехай він мене та й приголубить». (144)

17. Я на Йвана хліб саджала,
А на Петра вибирала.
Купала на Йван(а). (46,95,149,154,Н)

18. Купався Іван у ставочку,
Скинув штани ще й сорочку.
Купала на Йвана.
Купався Денис
Та й на кладці завис. (42,46,Н)

19. А Іван Купала в морі потопає,
Та й на поміч Бога призиває:
«Ой ти, Боже, Святий Отче,
Поратуй мене, небожа,
Купала на Йван(а)». (46,Н)

Хлопці намагалися відбирати Маринку. «Дівчат було більше, чим хлопців, доженуть, чуба намнуть, Маринку заберуть!»(79).

На другий день, 7 липня, ляльку Маринку кидали у воду(41,42,43), купали Улянку(154). Ляльку, що робили з ганчірок і соломи, кидали у ставок, ішли - не оглядалися(87). Коли лялька Маринка була прив'язана до дерева, то топили разом і дерево, і ляльку, але з дерева обляму-

вали гілочки, несли їх додому. «Наставляли на огірки, щоб родили»(146). Коли на святі було дві ляльки - Маринка та Іван, то зранку, як сонечко зійде (чим раніше, тим краще), ляльку Івана кидали у вогонь, Марину - топили.

У Губарівці велике опудало Івана палили, а гілку Маринку топили у ставку(146).

Ляльку треба було потопити чи поховати, одначе, коли лялька була дуже красива, а діти маленькі, то ляльку зберігали для них. «Робили дві ляльки Маринки, одну з тряпок топили, другу з магазину, хорошу, зберігали». Ляльок Маринок із ганчірок дівчата ховали в садку у бур'яні, малині. Засипали їлистям, травою. Там вони і залишалася. Хлопці намагалися відшукати. Як поховують, сідали вечеряти. Співали: «Івана Купала, Маринку ховала»(147).

«Була у нас кукла Маринка. Робили її з тряпок, прикрашали. Ми її спочатку купали, а потім ховали - закопували на пастьбі. Могилку обкладали цвітами. Дівчата плакали. Потім сидимо, поминаємо»(22).

Ляльку Маринку могли спочатку кинути у воду, потім дістати та поховати. Для цього копали ямку, клали в ящикок Маринку і хоронили. «На другий день бігали дивитися, чи вона там лежить, чи ні»(28). «Маринку несли до річки мити ножки, садовили там, сідали кругом, співали, потім пускали віночки. Після свят Маринку забирала та дівчина, яка більше всього витратила на неї спідниці, хустки»(79).

На свято Купала обов'язковим було перестрибувати через купи колючок, дерева, вогонь. «Біля річки ставили купину - вкопували різне колюче зілля: кропиву, будяки, щоб вийшла стінка довжиною 2 м. Вона була схожа на продовгуватий овальний горб. Ввечері приходили хлопці перестрибувати через те купиння впоперек, щоб не пожалити, не поколотити ноги»(146).

Гілку вишні встромляли коло річки, хто не може перестрибнути, давали «хлепанця»(55).

Закопували будяк і вишню з ягодами на відстані один метр. Хлопці перестрибували через будяк так, щоб не зачепити вишню. 7 липня їх вкопували(105).

Перестрибували через будяки, кропиву, дерева, вогонь (або ввечері, або 7 липня перед тим, як топити дерева чи ляльок). «Звечора вкопували кропиву в пісок, перестрибували»(55) або через купи кропиви

(30,42,54,55,). «Ставили здорові, шишкати будяки, плигали через них»(22,82,83).

Як стрибали хлопець і дівчина, що подобалися одне одному, вони міцно трималися за руки. Як руки не розірвуться, значить і сім'я у них буде гарна. А коли розірвались або хтось із них падав, то говорили: «Нехай краще і не женяться»(122). В більшості сіл стрибали через купи будяків.

У Знам'янці дівчата стрибали через будяки, хлопці - через вогнище(124,125).

Треба було вище стрибати. Хлопці казали: «Плигни - відьму побачиш! Зваду вдарять тебе палкою, то відьма вдарила»(149). Стрибали через гілляку клен-дерева (131). «Стрибали через паліччя, купу хмизу, а хтось кленком або кропивою жалкою по ногах - стрибай повище»(107). «Хто зачепиться, турне гілля з осики - той грішний» (138).

Стрибали через Купало. Хто зіб'є, того били цим деревцем(152).

Будяк, через який перестрибували, спалювали через 2-3 дні, коли він висохне, бо, коли дівчата перестрибували, на ньому зачеплялося все лихе, негарне(125), або кидали будяк у воду(30).

У багатьох селах розпалювали вогнище та перестрибували через нього. Плигали до півночі (141). Згадують, що «стрибали через вогонь на середохресній дорозі»(13). Через вогнище стрибали хлопці, кому випаде(141), в деяких селах стрибали дівчата (27,51). Перед тим як стрибати через вогнище, стрибали через гілочки, встромлені в дорогу. Кричали: «Івана Купала! В річку упала»(133).

Вогнище розпалювали також на перехресті доріг недалеко від кладовища. Наносили хмизу, розводили вогонь(140). «Не можна було оставляти ні одної дровиночки, щоб не згоріла на Купала. Не дозволялось брати в руки жарину - треба залити вогнище водою і затоптати ногами»(27).

Стрибання через вогонь вважалося необхідним на свято. «Приїхали онучки. Покупались вони, я запалила вогнище, заставила їх стрибати через вогонь, плигайте через вогонь і гукайте : Івана Купала! Івана Купала!»(116).

«Кажуть, як плигнеш через багаття, то пройдеш очищення, а то на тобі яка гадость висить - все воно згине, і колючого все боїться, як переплигнути, то все погане там лишиться»(125).

«Палили мазниці, колеса з воза. Запалені колеса пускали з гори у воду»(40).

На святі пригощалися. Їли разом, сидючи кругом дерева(54) або дівчини Марини(42). В залежності від того, де проходило свято і скільки воно тривало, один чи два дні, пригощались або вдень, ввечері 6 липня біля дерева, або обідали в садку в кінці свята, чи 7 липня варили кашу на березі річки, на вигоні(15,76,98,101), пекли картоплю (138).

«Сідали їсти кашу, вареники після того, як утоплять ляльку Маринку. Каша була зварена з пшона . Пили вишнівку, дорослі заливали вишні горілкою, для дітей вишні товкли і заливали водою»(146). «Вино з вишень було обов'язковим на святі » (54) . Робили і узвар з вишень(55). Дорослі пили наливку, горілку(31). «Як поспіли вишні, навізували кийки з вишень»(51), їх ще називали «качалочки з вишень»(54).

До свята пекли коржики, пироги(122). Їли яєчно, вареники(54).

Опівночі молодь ішла топити у ставок вишню. Або встромляли в мул дерева, а їх було декілька з різних вулиць, дивилися, чиє довше простоїть. Гуртом чіплялися на дерево, щоб глибше встромити. Іноді прив'язували цеглину, щоб краще стояло. Древа могли стояти у воді і тиждень, і два, поки погонять корів чи коней купати (147).

Гулянки продовжувалися до ранку. Як дерево було вкопане на вулиці, його несли топити до річки, ставка чи копанки (85,122). «Там купались, кидали дерево у річку» (138).

Хлопці жартували, вони ламали дерево на гілки; дівчата «прали» - ганяли їх мокрими гілками »(138).

Несли до річки і гілки, і ляльку Маринку. Співали:«На Петра хліб пекла, на Івана вибирала »(54).

Пізно ввечері чи зранку гілочки від деревця Маринки носили на город, щоб огірки рясно родили(40,146).

«Гілочки з клена татарського та п'ятирчатого(клен гостролистий), до яких були прив'язані ляльки Маринки та Івана, обламували, зв'язували парою, вдома становили їх на покуті як обереги »(146).

Хлопці ходили шукати цвіт папороті, яка цвіте раз на рік - у ніч на Івана Купала (79,122,138).

«Папороть цвіте опівночі. Нада іти по одному в ліс. Що йому буде показуватися: і рогаті, і безрогі - не оглядайся. Розцвіте - зривай його, розріж і запахай у руку. Тоді будеш магією руководити»(149). Людина може злякатися, «спортитися», коли на неї щось паигає (149).

Ходили шукати і скарби в лісі. «Багаті закопували клад, і де він закопаний (клад), повинна горіти свічка»(105).

Взагалі на Купала з'являється всяка нечисть. «На Івана Купала баби-яги гуляють. Ввечері на Івана Купала (батько і мати розказували): ідуть, дивляться - йде щось без голови і ще й світитися,- і потікали додому»(58).

7 липня до схід сонця набирали непочату воду(79). Треба було скупатися в непочатій воді, хоч обмитися, щоб до тебе «разна гадость не пристала»(105). До схід сонця вмивалися купальською рососою(122). Щоб бути красивими, щоб хлопці залищалися, бо «купальська роса - це здоров'я і краса»(76). «Очі рососою вмивали»(149).

Дівчата з річки набирали в роті води. Треба було донести додому до грядки та полити огірки(42). Хлопці дівчат смішили. «Бувало, донесе до грядки та чмихне - не видерже» (146).

Літні жінки вдосвіта збирали купальське зілля (122,146). «Збирали трави на кладовищі - і ото були лічебні»(79).

З плетіння віночків починалося свято, діями з вінками воно часто і завершувалося. На віночках ворожили.

«Коли зовсім стемніє, запалювали соснові скалочки, які встромляли серед квітів у вінок (одна скалочка на вінок) і пускали по річці Мерлі. Свічок чи не по карману, чи не прийнято було»(146).

«Дивилися, куди попливе, туди і заміж іти»(82,83). Хлопці намагалися ввіймати(40, 106). «У віночок ставили тоненьку свічку, як в церкві, і пливли вони. І в кого вінок потопав або, не дай Бог, свічка гасла, то погана була ознака. Дівчина могла померти, життя не удачне сімейне буде»(125).

Вінки пускали на воду 7 липня. В річці вінки пливли за течією. В ставку доля дівчини залежала від вітру.«Далеко пливе - далеко заміж іти, близько - близько. А як тоне, то вже вмирати скоро»(27). Жінки згадують: «Купаємося у вінках, а тоді покидаємо всі разом і пустили на воду - хай пливе, куди заміж іти... А вітер несе - вони всі в одне місце»(124).

«Дівчата ідуть до копанки та тихенько кладуть вінок. Як далеко поплив - дівчині далеко заміж іти, якої вбік - значить на той бік іти, а якої на місці стоїть - значить заміж не вийти»(13). Як вінок крутиться на місці, «скверно будеш жити»(55).

У однієї дівчини на місці крутився вінок - ні туди, ні сюди. Інші

повиходили, у яких вінки попливали далеко, а вона так і не виходила заміж(96).

Бувало, що і хлопці ворожили - «робили кожен собі лодочки з бума- ги». Дівчата пускали віночки, а хлопці човники(98).

Одні дівчата пускали вінки на воду, інші закидали на гілки дерева, яке росло на березі. Хлопці намагалися дістати вінки з дерева. Якщо хло- пець дістане вінок дівчини, яка йому подобається, то буде його судже- на(122).

Після свята вінки несли додому, вони засихали. Коли капуста почи- нала в'язатись у головки, клали на капусту, щоб не заводилася тля(51), щоб головки в'язалися.

Іноді вінки виймали з ставка несли додому, кидали на горище(138), також кидали на хату через голову (96), щоб голова не боліла (107,116). Щоб хвороби не приставали(186). Щоб грім не розбив хату(107). Вінок на даху береже хату від вогню (122).

Вінки також вшали на горищі.«Якщо захворіє дитина, то можна було варити вінки і купати дітей»(153).

З купальського вінка «лікарство робили, щоб ноги не боліли»(96).

Тільки в одному селі оповідачка сказала, що «ввечері, перед тим як іти додому, дівчата кидали вінки у вогонь»(15).

«На Івана Купала робили колиску. Закопували здорових два сто- впи, чіпляли метрів по 4 дрючки, на них колихалися. Це було герой- ство, як один парубок стане з дівкою, так розжене, щоб округнутись кругом»(110).

На свято Івана Купала в селі Минківці був ярмарок, дві каруселі з Валок привозили (101).

Петра і Павла (29 червня/12 липня)

На Петра і Павла «скоромне готували - розгівлялися, варили борщ з петуха, молошну кашу, а найголовніше - пекли коржики, які називали мандрики»(126,96). Робили на олії або на смальці: на тісто відтоплю- вали сир, вбивали яйця. Окремо розтирали мак з медом, вмочали в них мандрики і їли(51), ще і сусідів та родичів запрошували: «Ідть на ман- дрики»(96). До Петра і Павла в Бірках «зжинали первий сніп пшениці і з нової муки пекли перший мандрик»(149).

На свято казали: «На Петра зозуля мандриком вдавилась» (126, 149). Або «Зозуля галушкою вдавилася» (51), бо до Петра вона кує, а після Петра - ні.

День Петра і Павла святкували як початок жнив. Цього дня треба було зжати перший сніп. На зажинки всі одягалися святково, головний косар одягав білу сорочку і підв'язувався вишитим поясом. На косу чіпляв стрічку (29). Коли йшли на зажинки, несли з собою на рушникові хлібину. Перший укіс робив батько. Із зжатих колосків робили зажинковий сніп (40). Перший сніп берегли до останнього обжинкового снопа (122).

У Княжному починали косити перед Петром. Перший покіс мав пройти чоловік, а жінці треба було швидко зв'язати сніп (137), щоб і врожай швидко зібрати.

Жнива

Після Петра жнива йшли повним ходом. Жати починали в суботу, бо понеділок важкий день (77). У перший день, як косили святий хліб, згадує бабуся Уляна: «На полі кашу варили в казанках, а як прийдеш додому з поля, бабуся чи мати заріжуть курча в борщі. У перший день, як закон, борщі із м'ясом» (77).

У селі Минківці Валківського району існувала прикмета: «якщо під час жнив усі снопи складали в копи (60 снопів) та полукіпки (30 снопів) і не залишилося жодного зайвого снопа, то в сім'ї хтось помре» (105).

Коли всі снопи склали в копи, тоді брали землю, кидали через себе і просили Бога, щоб він повернув їм усю ту силу, що вони витратили на жнивах (122).

На Богодухівщині теж робили обжинковий сніп, його прикрашали стрічками, квітами і зберігали на покуті (40). Або під час жнив збирали колосся жита, пшениці, зв'язували у снопи, навіть прикрашали у вигляді якогось діда (29).

У Нововодолазькому районі теж в'язали обжинковий сніп, його перев'язували двома перевеслами вище і нижче. Обов'язково це був сніп з жита (122). Останній сніп несли додому, клали в клуню і він там лежав до молотби. Перший зажинковий і останній обжинковий снопи треба було молотити першими. А на покуті зберігали віночок з колосків урожаю (137).

У кінці жнив на полі залишали жмут незжатих колосків, їх зв'язували докупти, називали бородою. Пізніше ту бороду зжинали, а колоски зберігали на покуті(137).

В інших селах колоски так і залишали незжатиими, щоб і на наступний рік вродило(40). Казали: «Оставили Іллі на бороду»(96) або «На всякого долю»(122). З часом обряд втратив своє попереднє значення і тепер, хто не встиг викосити ниву, про нього кажуть: «Лишив Іллі на бороду» або «Хіба то хазяїн, Іллі на бороду оставив!»(77).

Як починали косити ячмінь, переставав щебетати соловейко - кажуть, «ячменем удавився»(149). Був звичай під час жнив допомагати толокою, хто нездужає, казали: «Треба підти пособити, вона ж недужає робити». Викосять, зв'яжуть, змолотять. Господиня пригощає помічників, якщо є чим. А як нема - вийде, вклониться і подякує всім(96).

ОСІННЬО - ЗИМОВІ СВЯТА

Ілля

(20 липня/2 серпня)

Ілля як прийшов, уже все - кінець купанню. Вважалося: хто купається після Іллі, то - топленики(122).

Кажуть: «Ілля в воду нассяв, ніззя купатися на Ілляю - із задниці верба виросте»(33). Деякі селяни уявляють Ілляю в жіночому образі, кажуть: «Не ходіть купатися - Ілля в воду нассяла». Це можна співставити з текстом посівання: «Ходила Ілля та на Василя».

«Не можна було купатися після Іллі, бо будуть хвороби всякі»(99).

Ілля - празник великий і карательний(116). Доля Г.П. з села Станичного розповіла: «На Ілляю приїхав до свекра кум та й каже: «Куме, у мене погріб завалився, треба завтра приїхати - зруб зробити». А свекор і каже: «Та ладно, приїдеш, забереш мене». На низу було скошене сіно, свекор пішов і згріб копичку сіна на Ілляю, прийшов додому, ліг спати, а на другий день хвалиться: «Мені сон снився скверний - наче якась бочка їхала і щось за мужик і наче в ярк спускалися, і я наче з тією бочкою і тим конем і взяв у той ярк». Приїхав кум, забрав батька і поїхали. Тільки батько почав зруб виставляти - шархнув у погріб. Привіз його кум додому, а незабаром батько і помер. Так він, як умирав і скільки не лежав, казав: «Діти, скільки житимете, у свято на Ілляю»

пророкія ніколи нічого не робіть - це празник карательний»(117).

Раніше казали: «До Іллі хмари ідуть за вітром, після Іллі - куди схочуть»(123).

Пантелеймона (27 липня/9 серпня)

У народі це свято називають Пантелея(42), Паликопа, Палія, Пантелеймона Зцілителя(15). В цей день не можна нічого робити, люди йшли в церкву, несли айстри, гвоздики(18). «Пантелеймон Зцілитель здоров'я людям хорошо ізціля»(15). «До Пантелеймона закінчували жнива, а коли Пречиста, так щоб і руки помити»(77).

У цей день не можна нічого робити. «Один чоловік позвозив на Пантелеймона снопи із поля, а на другий день увечері вдарив грім у стіг і попалив усі снопи»(13,15,87,91).

«На Пантелеймона не робили, щоб копи не згоріли, щоб хліб не згорів на полі. Бувало з грозою і копи горять, і нива займається»(71).

«Тітчин чоловік, - згадує Мельник Б.Г., - поїхав на своє поле і накосив дві копи жита на Пантелеймона, а тут хмара найшла, і він прийхав додому, а йому з двору видно поле. Спостерігає, а хмари такі великі йдуть, як загримить! - і запалило ті копи. Всі копи стоять, а ті дві згоріли»(99).

«На Паликопа як будеш робити - щось займеться»(126).

«Одна стара баба робила на свято, загорілася проводка і згоріла кухня»(27).

Крім пожежі, може скоїтися якийсь нещастя. «У одного чоловіка була чорна болізня (епілепсія) і він на Палія хату планкував - упав і помер»(33).

«А один чоловік у цей день відрізав собі пальці циркуляркою, хоча його попереджали, що в цей день не можна робити»(130).

Маковія (1/14 серпня)

На свято пекли пісні коржі з маком, замішані на воді. Називали їх маківчани(96), маковинки(87,105,129), пекли також пироги(101), бублики(90), шуляки(126), медовики(27). Все це печиво їли з медом та м'ятим маком.

Цьома У.Т. розповідала: «Коржі на свято пекли пісненькі, на воді замішані, їх називали шулики, до коржів варили юшку з маком. Казали: «Іди шулики кришити» - кидали в миску з медом чи з узваром їли. Маковія - день мучеників, скромного не їли(77).

У Валківському районі пекли круглі коржі, з маком з трьома рисочками від центру, і роздавали їх людям. Хто бере, перехреститься і скаже: «За царство небесне твоїм рідним», з коржиками давали ще цукерки, печиво(97).

«На Маковія йшли до церкви святити мак, мед, воду, також святити квіти: майори, чорнобривці і васильки, з яких робили кропило. Квіти зберігали на покуті під образами. Якщо малі діти хворіли, то з васильків робили купіль і купали дітей, вважалося, що васильки від усякої хвороби. З чорнобривців і майорів брали пелюстки, заварювали чай і напували хворого. Разом з квітами святити полин, він вважався оберегом від усякої нечисті, його клали в сараях, у коморі, в хаті»(122).

«Щоб горобці на городі не «випивали» насіння з соняшників, треба взяти свячену(на Маковія) воду, обійти трігчі навколо ділянки і посвятити водою»(152).

Спаса (6/19 серпня)

Люди казали: «спасівочка - ластівочка»(96).

До Спаса яблук не можна було їсти, а особливо тим жінкам, у яких діти мерли(9).

Либа К. П. розповідала: «Яблук я до Спаса не їла, а то на тім світі не дадуть моїм дітям яблучка. Тим усім є, а моїм нема. А воно сидить та й плаче, бо мама поїла його яблучка. Так я й не їла. Уже й яблук напало білого налива... Навіть пирогів з яблуками і тих не їм»(125).

«І взагалі ніхто не повинен їсти яблука, поки їх не освятили в церкві»(122).

«На Спаса яблука носили, як вечерю; а мед є - то й мед носили. Я за день порозносю всім - тьоткам, дядькам, - бо вони ж копійки давали», - згадувала про своє дитинство 95-річна бабуся Уляна з села Бідила(77).

Головосіка. Усікновення голова Іоанн Хрестителя (29 серпня / 11 вересня)

Головосіка - називають цей день у народі. Він вважався пісним, бо нічого не варили(131). Не можна різати капусту, чистити цибулю, картоплю. Борщ не варять, а як варять, то готують все звечора(33,59,126). Ножа до рук намагалися не брати; хліб в цей день ламали(13,71). На це свято не можна грати весілля, бо це пісний день(21).

Був такий випадок. У день Головосіка жінка каже чоловікові: «Піди зарубай півня, а я наварю борщу». Чоловік вийшов рубати півня, взяв за ноги, як рубнув - півень побіг, а він три пальці відрубав. Чи так вже йому вдалося, чи то кара була у той день?»(13).

Михайлове Чудо (6/19 вересня)

«На Михайлове Чудо нічого не робили, щоб Господь не покарав»(15). «А як хто робив у той день, получав травми, а чи од того, чи не од того, я не знаю»(72). Навколо цього свята склалися безліч оповідок, переказів та легенд.

«На Михайлове Чудо одна жінка мазала хату, а до неї сусідка прийшла, та й каже: «Ти б сьогодні не мазала хату - Михайлове ж Чудо!» А та: «От як помажу, то й буде чудно». Тільки сказала, кажуть упала і вбилась»(13).

«Одна жінка, кажуть, ішла копати картоплю на Михайлове Чудо. А хтось каже: «Та сьогодні ж Михайлове Чудо, чого ти ідеши копати?» А вона й каже: «Як викопаю картоплю, то і буде чудно» І заболіла в неї нога, згодом одрізали ногу (про Одарку так казали - на дерев'яні ходила)»(34).

«На Михайлове Чудо, - розповіда Живогученко О.Н., - це мені батько розказував, я знаю цю бабусю - заходилася золити сорочки, залила сорочки в жлукто, кип'ятить воду, залива... А кума ж збоку прийшла та й каже:

- Кума, сьогодні ж празник великий такий, карательний, - Михайлове Чудо.

- Еге, буде чудно! Як позолю, попереу, та поїду ще й бакш назбирати, то і буде чудно.

Запрягла кобилу, сіла на воза і їде - ніколи! Віжки взяла, за ногу прив'язала, а сама стала косу чесати. А віжки впали і замоталися у колесо. А та баба із воза - достати віжки, а коса здорова, так воно косу як замотало у колесо і з віжками, потягло з воза бабу та й задавило. От і чудно! Ото я знаю, що таке Михайлове Чудо»(116).

«Як ранче один дядько поїхав орати, а йому й кажуть: «Та сьогодні ж Михайлове Чудо!» А він: «Ото зорю гектара два, і буде чудно». Ну а дітей бросив же дома. А ранче прядиво мняли. Діти грались, грались - запалили. Діти згоріли, згоріла й хата. От і Чудо»(23).

«Було в селі Караван. Один чоловік зібрався сіяти. А Меланка, жінка його, вийшла та й каже: «Олексію, ось ти сьогодні можеш перебути? Сьогодні - Михайлове Чудо». А він: «То як посію, то й буду сміятися». Та як посіяв, пішов на базар і ногу йому одрізало»(107).

Один чоловік зібрався у свято сіяти. Узяв борону і поніс - спіткнувся, упав і пробив бік. А сусід йому: «Я ж тобі казав - гріх робити!»

«Оцеїй празник такий, дуже грозливий, він наказує»(217). На Михайлове Чудо колись давно, осіння сівба була, якийсь чоловік каже: «Та я поїду і поле забороню, та ото і почудю». «Поїхав, коні поносили його, за борону потягли і вбили»(59). Про смерть під час сівби у це свято розповідають і інші селяни(57, 73, 99, 133).

Одному шевцю в день Михайлового Чуда казали, що не можна шити. А він: «Пошию - і буде чудо мені». Та як проколов долоню шилом наскрізь! «Нізя - гріх великий»(107).

Один дядько на Михайлове Чудо виїхав сіяти, а йому другий і каже: «Куди ти їдеш?» - «Сіяти». - «Ти що, дурний? Сьогодні ж Михайлове Чудо!» А він каже: «Як посію, то і буде чудно!» І поїхав. Приїхав у поле, знів з воза боронку і так ходив до вечора з боронкою, а ввечері аж попустило. Він їде, а той дядько каже: «Ну що посіяв?» - «Посіяв...»(25). Подібний сюжет зустрічається і в інших селах(27,34,107,126,130).

Доля Г.П. згадує: «Свекор казав про Михайлове Чудо. Їхав Михайло сіяти, а кум стоїть та й каже: «Кум, куди ти їдеш?» - «Та куди я їду? Сіяти!» - «Так сьогодні ж празник, Михайлове Чудо». А він каже: «Посію, то й буде чудно». Ну, каже, як приїхав він туди, на ниву, та як взяв борону, то по сю пору носе цю борону»(117).

У Гоголовому Яру розповідали таке: «На Михайлове Чудо жінка мазала, а одна питає її: «Що ти на такий празник робиш? Ти роби на такий день...»

А та відмахнулась. Так у неї хлопчик, кажуть, як почав сміятись, так і сміється...»(89).

Крім людських каліцтв та смертей, могло ще бути і так, як розповідав Мельник І. П.: «Одна жінка, в селі Ліскогони, посіяла пшеницю у цей день, а баби кажуть: «Що ж ти, Меланко, робиш? Сьогодні ж великий празник!» А вона питає: «Який?» - «Михайлове Чудо». «Ото і буде чудо, посію жито та й усе». Що ж ви думаєте? Виросло жито, стало наливатися, а воно - пусті колосочки. Ото і Михайлове Чудо таке наробило»(98).

«На Михайлове Чудо можна чекати любого чуда. Поїхали ми якось у цей день по гриби і в один ліс, в другий - і за весь день не знайшли ні одного гриба. Ввечері зустріли своїх односельців - і в них та сама історія: три гриби за день. Причому, перед цим днем і після нього всі з грибами верталися з лісу»(19).

Іллюха М.Т. розповідав, що на хуторі Іллюхівка, поблизу Гонтового Яру, на Михайлове Чудо наряжали чоловіка в драгу одіж, розфарбовували обличчя, вуса чіпляли. Бачив, як цей мужик біга, баб щупа, танцює, співає - викорзинюється. Чудить та й усе. Потім збиралися компаніями, чоловіка по три, випивали. Якщо дід, чи батько, чи прадід був Михайло, то казали: «У мене колись дід був Михайло, ходім, у мене горілка єсть...»(87).

Отак і проходило це свято, у кожного по-різному.

Воздвиження (14 / 27 вересня)

«На Здвиження не можна ходити в ліс, лазити в погріб, він має бути закритий, щоб не налізли жаби, гадюки, миші» (19).

«На Воздвиження, кажуть, усі черви зйдуть у землю - усе воздвижитья в землю»(101).

У селі Знам'янці кажуть: «Гадюки злазяться в точку на Воздвиження, злазяться в одне місто - у ліси, у болота. Дядько пішов у цей день в інше село, так казав - гадюк багато»(124). Були випадки, що в цей день гадюки нападали на людей. У селі Рябухиному ходить така легенда: «Та гадюка, яка вкусила людину, не злазитья, її як би інші не привільють до гурта, на Воздвиження вона дуже сердита і може вкусити»(122).

Покрова (1 / 14 жовтня)

До Покрови закінчувались усі польові роботи. Згадували, що за панських часів строк найму робітників закінчувався на Покрову(122).

У цей день святкували, ходили до церкви. До Покрови парубки засилали святів до дівчат. Дівку, яка була на виданні, треба було засватати до Покрови(122,127).

Кажуть: «На Покрову - реве дівка як корова» - що заміж не вийшла, а після Покрови казали: «Хоч би за старця, аби не остаться». За кого батьки віддадуть, за того дівка й вийде заміж(122).

«На Покрову треба садити горіх, дерева»(127).

Дмитра (26 жовтня / 8 листопада)

Либя К. П. згадує: «Після Покрови в Поминальну суботу з білої пшеничної муки пекли гарний хліб - пишний - і розносили отим бабам, що пупи в'язали - за роботу і за помин. Нехай поминають усіх покійників»(124).

Катерини (2 листопада / 7 грудня)

Вирізали гілочки вишні, кожен собі помічав і ставили у воду, на Новий рік дивилися: чия не зацвіте, тому вмирати, а чия зацвіте, тому жити(101).

Андрія (30 листопада / 13 грудня)

Андрій - свято, після якого молодь починає ходити на вечорниці. На Андрія ставили вишневі гілочки у воду. На кожну гілочку чіпляли папірець з ім'ям члена сім'ї(34,97,126,130). Бабак Н. У. розповідала, що кілька років тому поставила 4 гілочки на косячок, а через деякий час стала мазати хати і помітила, що 3 гілочки з бруньками зелененьки-

ми, а одна - ні . Господи, - кажу, - розквітне і папина і Лідина, а Галинина - ні . А вона : «Папа! Скоріш зніми оте. Всі будете жити, а я умру!» Та вона як схватила, то поламала на щепочки»(55).

Солов'єнко Н. А. з села Мирного розповідала: «Дядька засудили ложно і посадили в тюрму. Тітка гукнула мене, щоб я на хазяйстві побула, поки вона до дядька з'їде. А якраз це на Андрія було. Я нарізала вишні і понамічала, на свою тітку Наташку, на маму, на себе, на дядька Василя, на всіх, на всіх, на всіх... Через деякий час приїхала тітка з тюрми і каже: «Слабий-слабий Василь». Усі плочки розвізали, а дядька Василя засохла. Коли вскорості і дядько Василь помер»(57).

На Андрія ворожили . На вечорниці пускали (мелодь) ради того, щоб щось принесли. В празник сон лускали, в будні дні прями, вишивали. Хлопці обов'язково били вікна. «Бабо Мотре, сьогодні будемо бити вікно, що у дворі» - «Е ні, хлопці, це недавно вставили, оте старе бийте». А хлопці по розміру замовлять у плотника. Тільки розбі'ють і вже ставляють. Налускають насіння повну хату. Потім сміття палили в грубці»(54).

Хлопці бешкетували в тих хатах, де дівчата, знімали хвірки та закидали на дах(96).

Варвари (4/17 грудня)

В цей день кажуть: «Варвара ночі украла»(19,32), або «Варвара ночі урвала»(96).

Миколая (6/19 грудня)

В цей день не працювали(33), гучно не святкували, а якщо в родині є чоловік з таким ім'ям, - відзначали(96). В селі Дорофіївці Балківського району дітям дарували подарунки(83).

Ганнине зачаття (9/22 грудня)

Ганни, кажуть частіше в народі.

В цей день не можна нічого робити, а то будуть вовки ганятися. «На Ганну тічка ще у вовків, вони тічкують» (101). А мотати пряжу можна на клубки, щоб тоді ткати що було (71).

Мати приказувала дітям, щоб вони не виходили надвір, а то вовки збираються в купи і «табунами ходять» (27).

У церкві йде служба, «це ж батюшка почитує святого Якіма і Ганну, які зачали пресвяту Блгородицю», розповідали в селі Станичному (117).

Свиридона (25 грудня)

На Свиридона зрізали гілочки вишні. В селі Мурафі гілочки називали «дубчиками» (51) і кожен член сім'ї намічав свою за допомогою ниточки. Чи папірці писали. Гілочки ставили у воду на стіл, а стіл на покуті стояв. Через 12 днів, на Різдво, гілочки повинні зацвісти, якщо чиясь гілочка не зацвіла - це погана прикмета, людина вмере (116,122,133,151). У дівчат на виданні було своє ворожіння. На гілочках загадували про майбутнє заміжжя. Якщо розцвіте гілочка, вийде дівчина заміж, а хлопець жениться (124). Як зацвіте вишня, то і життя дівчини цвістиме (137).

Від Свирида також примічали погоду. Кожен день від Свирида до Різдва відповідав місяцю нового року. Наприклад, якщо день сонячний, такий буде і відповідний місяць (133).

Рано-вранці до сходу сонця господарі ходили в садок лякати дерева, які не родять. Для цього готували перевесла з осоки та сіна (152), брали з собою сокиру і йшли в садок. Дерево підперізували перевеслом, обухом сокири стукали по стовбурі й говорили: «Якщо не будеш родити, то зрубаю» (131,137,151,154) або «Будеш родити - не буду рубати. А не будеш родити - буду рубати» (122). «А щоб дерево родило, треба ще було на другий день до сходу сонця розперезати його» (152).

У Сосонівці згадують: «На Свиридона садок лякали, щоб садок родив і курей валяли, щоб квочки були. Коли полякають дерева, ідуть до курей. Курі сидять на сідалі, бабушка наша йде і кочергою зачіпає курку, валяє з сідала, щоб квохтала. Скільки звалить, стільки і квочок буде. І я так робила, штурляла кочергою, щоб рано квочки почали квохтати, щоб раненько підсипати, щоб раненько курчатка були. А то вони, бува, і до середини літа не квохчуть» (131).

Різдво (25 грудня/7 січня)

Святковий період з 6 по 19 січня за н.ст. має народні назви: Різдвяні святки (8) та інші, в селі Кобзарівці Різдвяними святками називали період з 6 по 14 січня, а другий тиждень свят з 14 по 19 - тиждень «до Водохреща» (96).

Готувалися до свят заздалегідь, обов'язково різали порося (4), «щоб на столі м'ясо було», заготовляли наїдків до різдвяного столу. На Святвечір (Свята вечеря), готували 12 пісних страв, «нічого м'ясного на стіл не ставили» (122). «Ставили рибу, картоплю, пироги» (79). Пироги були з картоплею, капустою, горохом, квасолею, риба в'ялена і сметана, хлібина - «паляниця», сіль, також ставили борщі з квасолею, кисіль робили. Різдво - то був «урочистий час». Перед Різдвом обов'язково вимазували хати, пахло свіжою крейдочкою. «Вистіпували шторочки, розвішували рушники. Їх у нас було, мабуть, сім».

Хазяйка вдосвіта сама розпалювала вогонь, щоб приготувати головні обрядові страви - кутю та узвар (озвар). Здебільшого їх варили 5-го звечора, бо треба 6-го, вдосвіта, поставити кутю на покуть. Або рано вранці (122).

Кутю робили звичайно з ячменю - ячної крупи або перловки, добре натовченої в ступі, а також - із пшениці. Пізніше (мабуть, за аналогією з поминальним «кануном») закріпилася в традиції рисова кутя (31).

Кутю спочатку варили в печі, а потім ставили на припечок, щоб доходити (122). Для страв на Святу вечерю брали не чавуни, а горщики.

До куті варили узвар із сушки. Цукру не було, а узвар мав бути солодким, для чого звичайно вибирали гарні сушені фрукти - яблука, груші (або варили узвар на відварі з цукрових буряків). Відчуття урочистості та бережного ставлення до приготування Святої вечері сповнені спогади з села Знам'янки на Нововодолажчині: «І груші, і яблука - ото узвар такий. Самі луччі сорта груш спеціально сушили. Кажуть, на Святий вечір, буде на узвар. Так просто... любі груші їшли, а то здорові, солодкі, тоді, як їх зварили, вони такі великі, гарні, то - щоб пригостити, хто прийде. Дуже в когось просили: «Дайте, щоб було на узвар, бо свої там чи маленькі, чи не дуже на смак гарні, а може, когось немає» (125).

Крім куті і узвару, пирогів, обов'язково пекли святковий хліб. У селі Сосонівці пекли великий хліб з пшеничного борошна, який називали «паляниця». Половинка О.І. згадує, «що пекли також хліб з житньої муки, розіслескували по сковороді. Пекли пироги. Хліб пекли на капустяному та кленовому листі, його нанизували на нитку і сушили на горіщі, щоб було на чому хліб пекти»(112).

В селах Рябухиному, Каравані Нововодолазького району збереглася пам'ять про традиційну прикрасу на Різдво - теремки. Теремки робили із житньої соломи, нанизуючи на нитку, «робили великого куба, а потім по кутах додавали ще менші», вузли перев'язували червоними стрічками, паперовими квітками. Теремки підв'язували до сволока на нитку. Легка споруда гоїдалася під теплим духом свічок, виблискувала в їх мерехтливому світлі»(110,122).

Під час свят не можна було палити. «Діди, які курили люльки, то закидали їх на піч - не курили»(139).

Як наготують страв і впораються зі скотиною, «накривали на святу вечерю», що супроводжувалося магічними діями та обрядами. Спочатку ставили купю на покутя, але до того «хазяїн сіно клав на покутя або на стіл перед образами, не на голе»(31), за окремими свідченнями, сіно могла вносити в хату мати(126), дід(87), звичайно старший в родині. Господар заносив у хату оберемок сіна, стукав у двері:

-А що ви несете? - запитувала дружина.

-Ягнички, телички, баранчики, - відповідав хазяїн та клав сіно на покутя(115).

Несе хазяїн сіно, стука у двері:

-Відчини.

- Хто там? - запитує хазяйка.

-Я. Відчини, несу корові - телятко, овечкам - ягнятко, курочкам - курятка... поросятка - починає він і всього казати, хоч і немає.

Цікавий звичай згадує Головаш М. І. з села Княжного: «Коли батько вносив сіно, трохи кидав на долівку, діти качалися по ньому, щоб ягнята котилися, а останнє клав на покутя»(138).

Ручка Л.М. з села Полкової Микитівки згадує: «Заносили в хату пучечок сіна. Як же воно божественно пахло!»(144). Раніше був звичай такий: поки вся сім'я не сяде... ніхто нічого не їв до вечора. Хоча в хазяйстві було все - і яйце, і кабана кололи, а ми скромного нічого не їли до празника. Звичай потребує, щоб у хаті була святкова

тиша. Діти бігали по хаті, грали в жмурка, то мама й крикне: «Та мовчіть! Та перестаньте, та дайте спокій у хаті!» (79).

Як покладе господар сіно, хазяйка несе кутю на покуть ставити, в гніздечко із сіна, або на оберемочок сіна. При цьому приказує: «Іди, кутю на покутя, а узвар на базар» або «Кво, кво, кво, кутя на покутя» (112). У селі Ясеновому на Валківщині купю на покуть ставив чоловік, батько або дід - старійшина роду (79).

У селах Богодухівського та Нововодолазького районів зафіксований рідкісний для нашого краю звичай - ставити на покутя разом із сіном і кугею снопик з колосків пшениці або жита, який називали, як і по всій Україні, «дідухом». Заносили в хату снопик, перевитий перевеслом з червоною стрічкою. За перевесло затикали ромашки, волошки, маківки. Здається, називали снопик «дідухом» (146). «В однім посольку сміялися - «Максимові дідугу занесли!» - Зробили з соломи, звертели руки, ноги, наділи сорочку, штани на нього - і заносили до хати» (87).

«На покутя ставили дідуха з колосків пшениці, жита, навіть прикрашали у вигляді якогось діда. З колосків чіпляли вуса. Він був господарем хати, охороняв від злих духів. Господарі просили його, щоб дає урожай. До нього ставили кутю, вішали рушники» (29).

«Дідуха зберігали до нового врожаю. Здається, перед Пасхою сні відносили на горище» (146).

За народною уявою, щоб добре неслися кури і квочки сідали, господиня, як ставила кутю на покуті, сама трішки сунула по лаві і сиділа, потім скубла дітей за чуба і квоктала: «Кво, кво, кво, - і казала дітям: «сідайте, щоб квочки сідали». І діти присідали. За іншим свідченням треба заганяти дітей під стіл, скубти, примовляти «щоб чубатенькі були курчата», також збирали вершечок з куті і на другий день віддавали курям, щоб квочки сідали і кури неслися» (111). Зустрічається звичай коли мати на другий день після Святвечора вранці саджала дітей порозі і за волосся скубла, а вони квоктали (98). «На Різдво мати саджала дітей під стіл на покуті і вони квоктали, а вона приказувала: «Лупіться, чубатенькі і рябенькі, і сивенькі, і біленькі!» Чубатенькі плодючі, але красивенькі» (117). Антоненко Ф. А. з села Сосонівка згадує приказку про те, щоб свині плодилися». Мати, як кутю становила сунула по лаві до сіна і казала: «Куві - ноги не криві, щоб свині плодилися кво - кво - кво, щоб курчата чубатенькі були» (129).

Звичай носити вечерю

Старші діти носили хрещеним батькові, матері, а також старим бабам вечерю. Їм давали в хусточку куті, пирогів, казали: «Неси вечерю діду!», або «хрещеним». Ходили до родичів, сусідів, казали: «З святим вечором будьте здорові! Принесли вам від тата і мами вечерю». Вони приймають, дають вечерять. Кутю пробують і дають із собою (своїє), пиріжки міняють(98). Хрещені батько або мати не тільки міняють вечерю, але і дарують хрещеникові традиційні пряники, дають сорочку або на сорочку, або трошки грошей. Жигилій В. Л. та Либа К. П. з села Знам'янки згадують: «Давали дівчатам «барині», а хлопцям «конів». Їдали спеціально на базар і купували. Та які ж вони були вкусні... Приказували: «Щоб ти був скорий на ноги, щоб все скоро робив, коня тобі даю, рости здоровий!» А дівчині: «Будь здорова, щаслива і гарна, як ця бариня! А вона розписана ж такими кольорами різними - рожеве, зелене, всяке. Ще були канхвети, оті довгі, з стрьопами»(125). «Раніше такі були пряники - кінь, бариня, з красними полосками» - згадує Ковтун Л. Я. з села Братениці(27). Родина Антоненків з села Сосонівки зберегла в пам'яті згадку про те, що вечерю, крім бабусі, дідуся і хрещених, носили ще бабі, яка пологи приймала. Серед страв, які носили вечірники були: куті мисочка, дві рибинки смажені, два пиріжки і кисіль. Мати казала: «Несіть бабам вечерю!»(131). В селі Станичному, крім пряників, також давали вечірникам великі бублики (112).

Свята вечеря

«У кожній хаті обов'язково у цей вечір горіла лампадка під образами-таке тепло, таке торжество від неї йшло, якась така загадочність, на душі якось легко, якось приємно... Перед вечерєю світили лампадку, помолитися, тато першим починає їсти. Тричі підкидав кутю ложкою до стелі і казав: «Господи, благословляй». Підкидали кутю ложкою до стелі три рази, щоб урожай був, щоб добре жилося»(80). «Щоб садок родив»(137). Спробувавши куті, хазяїн відкладав вершок в миску і йшов на поріг гукати Мороза вечеряти(22), або «закликати Мороза»(117). Закликали Мороза тричі, частіше на порозі відчинивши двері (з хати не виходили), але зустрічалися випадки, коли хазяїн сидів за

столом і стукав у шибку, при цьому він промовляв: «Мороз, Мороз, іди до нас вечеряти!» або «Морозе, Морозе, йди разом з нами вечеряти»(125).

Жигилій В. Л. згадує, що «...раніше накладали з общої куті, отриманої нам, а то - Морозові у горшок, клали ложечку, виносили і ставили на поріг, щоб призбу: хай буде Морозові - повечеряє, бо може, його тут зараз нема, а де, далі пішов, а йтиме - горшочок стоїть, він поїсть і далі піде, а до нас буде ласкавий, нічого на вгороді не поморозе»(123).

Коли кличуть Мороза, обов'язково вимовляють спочатку: «Морозе, Морозе, йди до нас вечеряти!» А далі господар каже вільний текст, наприклад: «Морозе, йди до нас вечеряти, та не морозь ні циплятьки, ні коровки!»(31), або: «Мороз, хороший дядько, заходь купю їсти, щоб зморозив ягнятка, овечки, курятка». В селі Станичному, господар перетворює тим, як кликати Мороза вечеряти, брав купю в горшочок або макітерку, поставив на підвіконня і кликав через вікно: «Морозе, Морозе йди до нас вечеряти, а не йдеш вечеряти, то не йди й морозити ні курят, ні качат, ні ягнят, ні телят. Не йди до нас, Морозино, а йди геть з Богом!»

Медяник К. П. з села Бідила згадує: «Доки батько не перехрестив купю, страви, не покличе Мороза вечеряти, ніхто до столу не сідав. Кликати Мороза виходили на поріг, говорили: «Морозе, Морозе, зморозь моїх дітей ні в полі, ні в дорозі, ні коней, ні мене, ні воля моїх»(12).

Перед Святою вечеряю, коли засвічували свічки і лампадку на поріг, та молилися, обов'язково затеплювали свічку для душ померлих, а також померлих членів роду та тих, хто в далекій дорозі, лишали місце, миску та миску. «Як бабуся померла, дідусь накладав купю з узваром і курят, бабусі і дітей померлих»(146). Після вечері вершечок з купі збирали і кидали курям, щоб добре неслися, плодилися.

Посуд з-під куті та ложки лишали немитими на столі, насипали миску куті, навколо клали ложки ямкою вниз, а одна ложка була встроєна в купю (122). Вважалося, що померлі родичі прийдуть вечеряти(122). Ще казали, що хліб краще родитиме в полі (76). Примічали на наступний ранок: чия ложка перевернеться, той швидко помре (111).

Ще ворожили на купю дівчата. Мати збирала вершечок з купі, ложку, давала дівчині і наказувала йти за поріг або на поріг, і сказати («кликати долю», «слухати долю»). Звідки задзвенить або свистить загавка - туди дівчині йти заміж.

У селі Станичному господар до вечері обходив з кутею по сараях, і давав трошки куті кожній худобині(112).

Коли мили горщики з-під куті та страв, то помий виливали тільки поросяті (79). Це ж робили з кутею на першій (багатий) і третій (голодний) Святвечір. Як розповідає Головаш М. І. з села Княжного, «Вершечок куті збирали в миску на Святий вечер, а потім у щю купю додавали вершечок куті на Водосвята. Коли приходили з посвяченою водою, святили все, що було на столі, в хаті, на подвір'ї, скотину, а потім купю виносили курям»(142). Магічні дії справджуються і зараз. «Як тільки починаєш їсти кутю, збираєш і несеш курям, щоб квочки були. Сусідка казала: «Не було, не було квочок». А тоді хтось, мати, вроді, сказала: «Збери купю і винеси!» - так вони чуть не всі квочки були»(117).

Примічали за Святою вечерею, якщо хто-небудь із дітей чхне, то дарували йому чи ягнятко, чи телятко. Хлопці, знали, щоб як чхати, то треба брати табак. «Табачку у ніс усуне - воно ж і чхає»(101).

За згадкою Солов'енко Н. А. з села Мирного, за Святою вечерею вершки з куті знімав старий дід, кидав угору. Діти намагалися впіймати у іменю зерна - «ухватити щастя»(54).

«Купю, як сідають вечеряти, треба курям викинути..., щоб неслися»(51,78).

На празники хату ніколи не мели, щоб на вгороді кури не греблися. І нікуди сміття не викидали, лише на 4-5 день виносили і палили в саду(78).

Пахолкування

Шостого опівночі, а частіше сьомого зранку кожна оселя дожидала-ся першого Полазника. Треба було, щоб першим на Різдво в хату зайшов чоловік, краще, хлогчик. Малі хлопці бігали пахолкувати. Пахолкуванням називаються різдвяні вітальні вірші, за які обдаровували малечу. Також їх називали «віршувальниками». Вензель М. А. з села Крисного згадує: «Шостого вечерю як односили, а протів сьомого в час-два ночі ходили віршувальники. Ходили віршувати діти до 15-16 років».

20. Маленький пахольчик
Зліз на стовпчик,

У дудочку грає,
З Різдвом поздравляє. (8)

21. Я, маленький хлопчик,
Заліз на стовпчик -
Одягаю ковпачок,
Дайте, дядьку, п'ягачок,
А ви, тітко, гривню,
А то вікно виб'ю. (8)

22. Маленький хлопчик
Зліз на стовпчик -
На скрипочку грає,
Христа забавляє. (83)

23. Маленький пахольчик
Народився в вівторчик,
А в середу рано
Його в школу дано,
А він іде, плаче,
Дорожки не баче.
Тільки на поріг-
Йому дають ячний пиріг,
І пиріг він приймає,
Із празничком поздоровляє. (83)

24. Я, маленький хлопчик,
Зліз на стовпчик -
У дудочку граю,
Христа забавляю,
Вас із празником поздоровляю. (51)

25. Маленький хлопчик
Зліз на стовпчик,
А з стовпчика на солому:
«Дайте, бабо, самогону». (107)

26. Маленький хлопчик
Зліз на стовпчик,
Положив кулачок:
«Дайте, тьотю, п'ятачок».

(107)

27. Я, маленький хлопчик,
Зліз на стовпчик -
У дудочку граю,
Христа звеселяю.
Ісус Христос лежав,
Увесь світ держав,
Анголи літали,
Весело співали,
Вас з празником поздоровляли.

(30,Н)

28. Я, маленький пахолок,
Родився в вівторок,
У середу рано
До школи дано.
Послала мене мати
Рибки купувати,
А я не кушив
Та так ухватив,
А чумачок нагнав
Та чубчик нам'яв,
А я йду плачу -
Стежечки не бачу,
Двері відкриваю,
На поріг ступаю,
З празничком поздоровляю
Та з Різдвом, будьте здорові.

(54,122,131,137,138,139,140)

29. Я, маленький пахолок,
Народився в вівторок,
А в середу рано
До школи дано.

Послав мене дядьок рибки зловити,
А я рибки не вловив, а так ухопив.
Дядьок нагнав, чубчик нам'яв.
Іду, плачу, стежки не бачу,
Двері одкриваю, з празничком поздравляю! (107)

30. Я, маленький хлопчик,
Родився в вівторчик,
А в середу рано
В школу оддано.
Азбуки - буки,
Дайте копійчку в руки,
Я за ту копійчку
Та куплю сопілочку,
На сопілочку буду грати
Христа забавляти,
Вас з празником поздоровляти. (51)

По всіх селах розповсюджені тексти дитячих колядок «Коляда, колядин», «Коляд, коляд, колядниця». До колядок, на наш погляд, є віднести й тексти типу «Я - маленька дівочка», за структурою близько пахолюванням:

31. Я - маленька дівочка,
Як у полі квіточка.
В мене красний хвартушок.
Дайте, тьотю, піріжок. (82,107)

32. Я - маленька дівочка,
Як у полі квіточка.
Я не вмю ні читати, ні писати,
Тільки знаю «аз» та «буки».
Дайте копійчку в руки. (107)

33. Колядин, колядин,
А я в батька один.
Де живу, не питаєте,

А ковбасу дайте.
А не даси ковбасу,
То і хату рознесу.

(107)

34. Коляд, коляд, колядниця!
Добра з маком паляниця,
А пісна не така.
Дайте, дядьку, п'ятака.
Як не дасте п'ятака,
Візьму бика за рога,
А телицю за ...
Та й поведу на базар...

(82)

Водили «козу»

«Людину переодягали в козу, робили різки, хвостик куценський, ще й крутила вона тим хвостичком. Одягали вивернутий кожух, шили на руки на вигляд копитець»(122).

В селі Ясеновому Валківського району зберігся опис колядування з «козою». «Увечері ходили колядники, жінки і чоловіки. Водили «козу»-вивертали кожух, робили різки. Біля порога запитували, чи можна козу в хату ввести? Господарі запрошували. «Коза» лякала. Співала:

35. Де коза ходе,
Там жито роде.
А де не буває,
Там вилягає.

Після колядок вдячні господарі кидали в міх колядникам сало, ковбасу, хліб, а то і пляшечку дадуть»(80).

Набок К.Н. з села Княжного згадує, що водили козу «на щедрівку» (Щедрий вечір). «Заводили в хату, коза падала, вони просили козі пити, щоб вона не здохла. На хлопця одягали вивернутий кожух, чіпляли хвост. Коза ходила на четвереньках, а як далеко йти, то йде на двох»(142).

Вертеп

Дідусь Ручки Л. М. розповідав їй у дитинстві про вертеп. Він сам був учасником цього дійства приблизно до 20-х років ХХ ст. Розказував він і про «козу», яка захворіла, вже здихає, але раптом з'являється «лікар», після його промови і лікування «коза» оживала. Промова лікаря :

36. Я єсть лікарь, голландський аптекарь,
Жив у болоті, вчився в сіноді.
Рвав зілля не просте - од пранців, од корости,
Вреди вирізаю, болячки оставляю,
Ставлю ушки на макушки.
Ко мне приходять на ногах,
Отправляю на костылях.
На тот свет записки посылаю-
І там мне благодарят. (146)

37. Не треба мені письмом писать,
Доктора-лекаря визивать.
Я є сам доктор, лікарь,
Київський аптекарь.
З города Москви,
З-під кам'яної стіни.
Кров вливаю, кров виливаю,
Нові і старі болячки вставляю.
Позапрошлий рік, у вівторок,
Заболів полковник.
Я його злічив, шаблю, медаль получив,
Привели й його сина з гарячки.
Я відправив його на той світ рачки,
Другого привели на костылях,
Я відправив на той світ його на дровнях,
Давай, старий хрін, козу вилічу,
Що в награду получу? (146)

Ходити зо Звіздою

Чоловіки та великі хлопці носили «звізду»(122), побутувала назва «звіздувати», «ходити із звіздою» (98). «Звізду робили з сита або жерсті на 5 кутів (рогів), кожен ріг іншого кольору. З красної бомаги, голубої, робили 5 квіток, до кожного рогу по одной, а всередині свічечка горить. Як крутнеш - стрьопи летять з квіток (порізано так, ленточки)»(98). В селі Рябухиному «на довгу жердину чіпляли колесо, зроблене з паперу і малювали на ньому сонце. З цим колесом ходили і «як би світла бажали і несли в хату» (122).

За свідченням Шейко О. П. і Минко О. П. з села Минківки, та ватага, яка носила звізду - звіздувала, інші ходили - рожештували, вітали з святами, але без звізди. Тим, що ходили із звіздою, господарі більше давали гостинців, бо вони співали і «Рожество» («Рожество твоє, Христе Боже наш»- тропар) і «Звізду» («Іде звізда чудна»). Коли співали «Звізду», то засвічували в зірці свічку»(106). «Співали «Рожество твоє» дуже гучно - так співають, аж хата розлягається» (142).

«Приходили із звіздою хлопці, співали: «Звізда ясна возсіяла, троїм царям путь вказала». Звізда була червона, блискуча»(96).

Із зафіксованих описів різдвяної зірки цікавими є варіант із села Станичного. «Носили звізду, вона мала шість кутів, їх розфарбовували. Коли заходили у хату, світили всередині свічку, співали «Рожество твоє...»(111,112). Старослов'янською мовою, пристосованою до місцевої вимови. В селі Братениці, як згадує Богдан О.В., «Діди співали «Рожество твоє, Христе Боже наш» і крейдою на дверях малювали кола, не повертаючись до дверей обличчям». Малюнок кіл нагадував спіраль(28). Рідкісний, оригінальний за змістом спів із звіздою записано в селі Бідилі Краснокутського району :

38. Над вертепом звізда ясна обсіяла Христа.
Там йшло три царі, несли Христу дарі,
А їх Ірод зустрічає, «Куди йдете?»- він питає.
«Ми к рожденному йдемо, Богу дар ми несемо».
«Ви к рожденному ідіть, і мене ви навістїть».
«Ми другим путем пішли, но к Іроду не зайшли».

Цар же Ірод розгнівився - Ісус Христос народився.
Усіх слуг він розсилає, Христа вбити він шукає.
Не найшов він Христа вбити, мусив діток погубити.
Били, били, погубили десять тисяч ще й чотири.
Плаче мати ще й ридає -Ірод діток убиває.
Та вбив сина свого з злості, розлетілись його кості.(75)

Цьома У.Т. згадує, що коли ходили із зіркою, то співали також: «Ой у вертепі нова новина, Пречиста Діва сина зродила»(77).

У селі Дорофіївці Валківського району зізду теж робили на п'ять кутів. «Різного кольору, на палці, свічку запалюють. «В хату зайдуть - світла нема, а вони світять. Красиво»(82). Свічку запалювали, коли співали тропар «Рождество твоє, Христе Боже наш».

У Валківському районі зустрічається канонічний текст співу із зіркою:

39. Іде зізда чудна
З восток на полудня,
Над вертепом осіяла
Ще й трьом царям путь являла.
Ще й три царі ко Христу зібрались,
Цар Ірод пригласив.
«Куди йдеш?» - він спросив.
«Ми йдем к рожденому...» (106,140,141)

У селі Княжному хлопці співали на Різдво зранку:

Звізда ясна
На весь світ возсіяла (124,139)

40. Нині Христос народився-
Ірод-цар засмутився.
Три царі прийшли з востока-
Хотіли Христа Бога знати,
Стали Ірода питати:
«Скажи нам, цар Ірод,
Де народився Спаситель,

Всьому мирові іскупитель?
На востоці звізду видали,
На небесах анголи співали,
На землі мир человечеський-
Пастушкам велике весельє.
Прийшли к ним в град-
Бил, бил всяк рад».
Прислали вифлєемські, вої,
Що били - вбивали малії дєті.
Та казали вбивать двох і трьох лет,
А ти, Ірод безумний, що ти наробив?
14 тисяч неповинних младенців побив.
Та хотіли знайти Христа Бога.
Нєсла його в Єгипет дорога,
А ми раді веселиться,
Христу рожденному поклониться
З Христом Рождеством, з празничком! (152)

Колядування

Колядувати ходили хлоп'ячими та дівочими ватагами. Хлопці ходили 7 січня весь день, а дівчата - ввечері, а більше - 8 січня, в Богородичний день (54). Колядки співали переважно «божественні», в яких ідеться про народження Ісуса Христа. Вони являють собою народний переказ євангельських сюжетів. Співи без носіння звізди також називали рождествуванням. У селі Сінному хлопці рождествували:

41. Звізда ясна, Марія прекрасна-
Сина породила, в ясла положила.
Ісус Христос лежав, весь вік держав,
Анголи літали, весело співали,

Вимовляли: Вас з празником поздоровляли! (30.Н)

Але в пам'яті селян збереглося багато колядок - побажань доброї долі господарям хати, окремі колядки (на долю дівчини, хлопця), які

мають дохристиянське походження. Так, Євбаб Н.І. з села Мурафи пригадує, що дівчині співали колядку «Пасла Галочка чотири воли», хлопцю «Іхав Іванко... до раю».

42. Пасла Галочка чотири воли,

Приспів:

Під бором,

Під бором, бором,

Під зелененьким раненько.

Вона, пасучи, та й погубила.

Приспів.

Зустріла вона сімсот козаків.

Приспів.

Колядка хлопцеві починалась інакше:

43. Іхав Іванко /з великої/ війни

Приспів:

До раю,

До раю, раю-

Там зелененько раненько.

(55)

Вензель М. А. з села Крисинога згадує: «7-го ще я ходив, парубком застав. Хлопці з дівчатами, чоловік 15, вивчали колядку, звізду робили, ходили з звіздою... Часів у два збирались, казали: «На яку вулицю підемо?» Ми обично ходили по Гавришах. Виділяємо, хто мішок буде нести, того звали «міхоноша». «Атоманом у нас була Ліда Сидорівна» (8). Його дружина Вензель З. В. згадує, що раніше колядувати ходили тільки хлопці, їм за це «давали канхвети, пряники» (8). Хлопці рожествували:

44. Рожество твоє, Христе Боже наш,

Воссія миру свет разума!

Небо звіздою служащей, звіздою учашуйся

І тебе відемши з висоти востока,
Господі, слава тебе!

Традиційний тронар на Різдво Христове виконувався селянами церковнослов'янською мовою, яка при розучуванні на слух привела до деяких змін у канонічному тексті.

На другий день Різдва в селі Біднілі ходили з колядкою:

45. Пану хазяїну, вставай з постелі,

Приспів:

Славен еси...
Славен еси, наш милий Боже,
На небеси*.

Вставай з постелі, накривай столи,

Приспів.

Застеляй столи, клади калачі,
Клади калачі з ярої пшениці,
Буде до тебе ж три гості разом.

Приспів:

Славен воїн...
Славен воїн - наш пан хазяїн
Перед царем**.

Що перий гость - ясне сонечко,

Приспів.

* Цей текст приспіву використовується за кожним рядком (до четвертого включно).

** Цей текст приспіву використовується після п'ятого рядка.

А другий же гость - ясн місяцю,
А третій же гость - дробен дощичок.
Як я ізійду рано на зорі,
І возрадується весь люд на землі.
А як я зійду рано звечора,
Возрадується весь скот в загоні.
А як упаду тричі на маю,
І возрадується жито, пшениця.
Жито, пшениця, всяка пашниця. (75)

Виголошують: «З празником!»

Відгомін дохристиянської колядки про сонце, місяць та дощик відчувається в фрагменті тексту з села Княжного :

46.Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на весь вечір!
А в полі, полі -
Там три дороги,
А перва дорога
Іде до...
... а дощик каже:
«Як упаду я
В неділю рано.
Озеленю я
Жито-пшеницю
Й всяку пашнядо». (140,Н)

47. А в полі, в полі там три доріжки.

Приспів:
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на ввесь вечір!*

* Цей приспів виконувався після кожного рядка.

Там зібралися три товариша.
Первий товариш - ясне сонечко,
Другий товариш - ясненький місяць,
Третій товариш - дрібненький дощик.
А сонце каже: «Як зйду я в неділю рано»,
А дощик каже: «Як упаду я у маї тричі,
Возрадуються люди старії, дітки малії». (149,Н)

48. Ой гула, гула крутая гора.
Ой дай, боже!
Ой гула, гула крутая гора.

Та й не вродила шовкова трава.
Ой дай, Боже!
Та й не вродила шовкова трава.

А уродило та й гірке вино,
Ой дай, Боже!
А уродило та й гірке вино.

Нам цього вина дівка зберегла.
Ой дай, Боже!
Нам цього вина дівка зберегла. (149,Н)

49. Ой чи дома, чи дома
Господар, чи нема?
А я бачу, що дома,
Сидить він край стола,
На ньому шуба нова
Ще й золотий каптан... (146)

В селі Бідилі побутувала також відома по Україні колядка, де згадується святий Миколай. Цьома М. А. згадає текст приспіву, який збігається із зафіксованими в інших селах зразками:

50. ...А ти, святий Миколай,
На всякий час помагай!
Миколаю! (77,149)

Розваги на Різдв'яні Святки

Протягом Різдвяних Святок не працювали. Обов'язково влаштувалися розваги, ігри; робили своєрідні каруселі. В селі Крисиному «на річці чи ставку у дерев'яне колесо встромляли дрючок, забивали... у лід. Мотузками до колеса прив'язували інший дрючок, а до його краю чіпляли санки. Два-три хлопці розкручували, а один на санях. Хто довше вдержиться» (10).

«Взимку, на Святки, забивали у лід на ставку прикорінь, натягали товсту вірвовку, на неї накидали кізячок, заливали його водою (він получався, як шар) на нього сідали і крутив хтось»(75).

«... І ще була така гра - вони крутять, а через цей дрюк треба переплигнути, а як не вспів - як дасть, так летиш...»(123)

«Сани треба було кріпиги добре, а то, як відв'язуються від дрючка, то летиш хтозна - куди!»(126)

«Робили стовп високий, на стовп лазили і босі, і роздягалися, хто в чому...»(126,133)

Ночовка П. В. згадує : «На Різдво, 7 січня, у дурки грали, щоб свині плодилися, одна компанія повинна одбить дурку у іншої - вулиця з вулицею грали»(32).

Іноді ватага хлопців шуткувала, лякала дівчат. «Гарбуз надівали /на палицю/, робили йому очі, свічечку ставили всередину»(82).

НОВИЙ РІК. ЩЕДРИЙ ВЕЧІР. ЩЕДРІВКИ, МЕЛАНКИ (31 грудня - 1 січня)/(13 - 14 січня)

За вечором перед старим Новим роком 13 січня за н. ст. усталася назва Щедрий вечір(2,55), щедрівки, меланки(1,8,30). Вона сходиться з назвою новорічних обрядових пісень. Щедрувати ходили і дівчата і хлопці. Щедрували до півночі, а меланкували - після 12 години ночі. В селі Крисиному щедрувати ходили і хлопці, але окремо від дівчат(8).

На меланку збиралися лише дівчата. Тому в більшості сіл на хлоп'ячі ватаги казали - «хлопці пішли щедрувати». «Дівчата ходили меланкувати»(2,8). Щедрували часто під вікном, просили дозволу зайти до хати. Щедрували, за традицією, спочатку господареві.

51. А чи дома, дома, пан-господарю?

А ми знаєм, що він дома,

Що він сидить в кінці стола,

А на ньому шуба люба,

А в тій шубі калиточка,

А в калиточці сто золотих,

А поміж них казна червоних.

Щастя бажаємо дому цьому,

Дайте червоний та й по всьому.

(122,Н)

52. Щедрий вечір, добрий вечір,

Добрим людям на весь вечір!

А в тому домку, як у вінку,

А там діточки, як квіточки.

Щедрий вечір, добрий вечір,

Добрим людям на весь вечір!

(96)

53. Щедрий вечір, добрий вечір,

Добрим людям на весь вечір!

Чи дома, дома пан господар?

А я знаю, що він дома,

Сидить же він в кінці стола,

А на ньому шуба люба,

А на шубі калиточка,

А в калиточці сім шеляжечків*

Сьому-тому по шеляжечку,

*Вар.: А в калиточці сім селезнів

Сьому-тому по селезню,

А нам дайте по пиріжечку!

(78)

Вигукують: А нам дайте по вареничку!*

(1,2,44,46,51,11.)

Тексти «Щедрівочка щедрувала», «Щедрик-ведрик» виголошувалися частіше дітьми. Діти щедрували під вікнами :

54. Щедрик-ведрик,
Дайте вареник,
Грудочку кашки,
Кільце ковбаски.
Дайте ковбасу,
Я додому однесу. (10)

55. Щедрик-ведрик,
Дайте вареник,
А як не дасте,
То самі з'їсте. (96)

56. Щедрик-ведрик,
Дайте вареник,
Грудочку кашки,
Кільце ковбаски.
Як не дасте ковбасу,
Я вам хату рознесу,
Дайте кишку-
Скзаву на вишку. (8)

В селі Сінному хлопці ходили «шендрувати» :

57. Шендрики-вендрики,
Дайте вареники,
Грудочку кашки,
Кільце ковбаски.
Ще цього мало,

*Вар.: Дай, Боже, вечір добрий!

Дайте кусок сала.
Дайте ковбасу,
Я додому понесу,
У сундук сховаю,
Нікому не покажу. (30,Н)

58. Шендрики-вендрики,
Дайте вареники...
...Дайте кишку-
Скину на вишку.
...А не дасте ковбасу,
Я вам хату рознесу. (30)

59. Щедрівочка щедрувала,
До віконця припадала:
«Що ти, тьотю, наварила,
Що ти, тьотю, напекла,
Неси мені до вікна.
Мені цього мало,
Неси кусок сала.
А якщо не дасте,
То самі із'їсте». (30,Н)

60. Щедрівочка щедрувала,
Під віконце заглядала*:
«Що ти, тьотю, наварила,
Що ти, тьотю, напекла,
Неси мені до вікна**,
Бо я ручки не впекла.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на весь вечір!» (107,Н)

61. Щедрівочка щедрувала
До віконця припадала:

*Вар.: «Під віконце підбігала»(96).

**Вар.: »А як донесу - дайте ковбасу»(96).

«Що ти, бабо, наварила,
Що ти бабо напекла,
Неси швидко до вікна.
Неси до вікна каші, ковбаси,
А як не даси, то сама з'їси. (146)

Щедрівникам виносили: хто коржі, хто карамельок, хто жменьку насіння. На Новий рік жінки пекли пряники. «Це була така гордість отримати пряник, ми їх не їли. Приносили, додому, вони зберігалися майже рік. Тоді розмочували»(146).

Солов'єнко Н. А. згадує, що в селі Мирному ходили окремо дівчатка і хлопчики. Їм у торбинки давали ячні, гречані млинці.

62. Меланки ходили,
Васильки носили:
«Василечку, батьку,
Пусти нас у хатку.
Ми жито не жали,
Чесний хрест держали».
Моліться, люди,
Христіться, люди,
Ось вам Христос буде!
Богу свічу ставте,
А нам по вареничку дайте. (124)

63. Меланка ходила,
Василька просила:
«Василечку, татку,
Пусти мене в хатку.
Я жито не жала,
Чесний хрест держала,
Золоту кадильницю клала».
Ой радуйтеся, люди,
Христос до вас буде,
Богу свічку ставте,
А нам пиріг дайте. (84,107,Н,122,Н)

Чалиш Л. Т. пригадує, що в селі Рябухиному «Меланку» співали господині. Дівчат пригощала господиня, а хлопців господар(122).

В селі Лисичій щедрували хлопці та дівчата окремими гуртами. Про дівчат казали : «Ходили Меланки»(55).

Водіння Меланки

У селі Ясеновсму зберігся обряд водіння Меланки (так називали хлопця, переодягнутого в дівоче вбрання). «Все на ньому було довге, широке, загинали хусткою. Меланка перша просилася, чи можна зайти. «Пустіть до хати погрітися!», чи можна потанцювати, чи можна поспівати. Танцювала сама Меланка, крутилася»(80).

У селі Станичному водили Меланку. «Наряжали хлопця в бабське і водили. «Меланка» був із сумкою. Підходили до вікна, стукали і примовляли: «Веліть щедрувати!» А господар відповідав : «Нічого дати!» Якщо давали згоду щедрувати, то з Меланкою просилися у хату»(111).

Тексти «Меланки ходили», а також щедрівки «Щедрик - ведрик, щедрівочка», «Ой на річці, на Йордані» широко розповсюджені і мають багато варіантів. Записано кілька варіантів відомої «А в Єрусалимі рано задзвонили» та раніш не зафіксовану щедрівку «А первое Рожество усім празник принесло». Варіанти тексту водіння Меланки :

64. Меланка ходила, васильки носила:
«Василечку, татку*, пусти мене в хатку.
А я жито жала, каділля держала**».
Кадітеся, люди, ось вам Господь буде***.
З празником! (2,3,8,78,Н)

*Вар.: Васильку, мій батьку. (46,Н,84,Н)

** Вар.: Ми жито не жали, чесний хрест держали.

Кадітеся, люди, до вас Христос буде!

або

А я жито жала, чесний хрест держала.

Золоту каділляццо. (45)

***Вар.: Кадітеся, люди, завтра празник буде. (82)

65. Меланка ходила, васильки носила:
«Васильку, мій батьку, пусти мене в хатку,
А я жито жала, чесний хрест держала,
Золоту кадильницю».
Кадітеся люди, до вас Христос буде,
Богу свічку ставте, а нам пиріг дайте.
З руками, з ногами,
Щоб бігав за нами! (44,30,Н)

66. Меланка ходила, васильки носила:
«Василечку, татку, пусти мене в хатку,
А я жито жала, чесний хрест держала».
Радуйтеся, люди, хто в церквці буде.
Коні на припоні, люди на угорі.
Варенички варять, щедрівничкам дарять.

Приказують: Вечір добрий! Несіть пиріг довгий!
(51,77,Н)

Кодлубай Н. О. з села Дорофіївки згадала, що щедрували в селі під вікном, кричали: «Можна щедрувати?» Їм відповідали: «Щедруйте!». Вона вчила щедрувати своїх синів:

67. Місяцю наш, братику наш,
Вийди рано, постій мало,
Поки ми бички позапрягаєм,
Жито-пшеницю позасіваєм.
Роди, Боже, жито-пшениця,
Жито-пшениця, всяка пашниця
Без куколю, без метлиці.

Примовляли: Дай, Боже, вечір добрий! (83)

Варіант щедрівки, записаний у селі Лисичій:

68. Місячику, мій братику,
Вийди, вийди, постій рано,

Поки я бички позапрягаю,
Жито, пшеницю позасіваю
Без куколю, без метлиці.
Сиві баранці - на жупанці,
Чорні ягниці - на рукавиці.

Приказували: Добрий вечір, виносьте млинці! (66)

69. Ластівочка-матіночка
Прилетіла до віконця,
Викликала господаря:
«Вийди, вийди, господарю,
Поглянь, поглянь на кошару,
Чи лежать бички в три рядочки,
А телички в чотири рядочки?»

Виголошують:
Дай, Боже, вечір добрий!
Дайте пиріг без рук без ніг.
З руками, з ногами,
Щоб бігав за нами. (40,41,Н)

Варіанти тексту з села Бідила. Цьома М. А. згадує, що це колядка хлоп'яча:

70. Ластівочка-щебетушечка
Щебетала на кошару,
А в кошарі лежать воли,
Лежать воли й у три ряди,
А корови у чотири,
Бички, телички у три рядочки. (77)

71. Щедрик-ведрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка,
Стала вона щебетати,
Господаря викликати:
«Вийди, вийди, господарю,

Подивися на кошару -
Там овечки покотились,
А ягнятка народились».
А хазяїн наш хороший
Буде мати копу грошей*.
А то гроші, не полова,
В тебе жінка чорноброва.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на весь вечір! (82,107,Н)

Приказують: «Несіть поїсти!» Цікаво, що в селах Мурафі, Червоно-му Прапорі ці тексти згадуються як щедрівки (66). Варіант тексту - «Щедрівочка ластівочка» (66).

72. Ластівочка - матіночка
Прилетіла до віконечка,
Стала господаря викликати:
«Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару,
Чи лежать ягнички у три рядочки,
А бички у чотири рядочки.
Подивися, господарю,
Чи ягнички покотилися,
А телички народилися».

Викували: Дай, Боже, вечір добрий! (146)

У селах Богодухівського та Валківського районів, селі Мирному Краснокутського району хлопці та дівчата ходили щедрувати окремо (146).

Варіант Ночовки В. Ф. із села Полкової Микитівки :

73. Ластівочка-матіночка
Прилетіла до віконця,

*Вар.: Буде мати мішок грошей. (8)

Викликала господаря:
«Вийди, вийди, господарю.
Поглянь, поглянь на кошару,
Чи лежать бички у три рядочки,
А телички у чотири рядочки».

Говорять: Дай, Боже, вечір добрий! (33,34)

74. Ой на річці, на Йордані,
Там Пречиста ризи прала *-
Прала, прала, не допрала,
Повісила на калину**,
На калину, на малину,
На червону ягодину.
Де взялися янголята -
Взяли ризи на крилята***
Та й понесли під небеси.
Усі чисто розтворились,
Усім святим поклонились.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на весь вечір! (82,80,Н)
Вигукували: З празничком поздоряєм. (129)

*Вар.: Там Марія ризи прала,
А поправни, повішала
На калині, на малині...
...Та й понесли під небеси
А небеси й розтворились (101)

**Вар.: Повісила на калині,
На калині, на малині,
На червоній поясині. (74)

***Вар.: ..Де взялися янголята -
Дали ризи на крилята,
Полетіли під небесами.
Небеса розтворились,
Всі святі поклонились.

75. Ой на річці, на Ордані,
Приспів: Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на весь вечір!*

Там Меланка ризи прала -
На калині вибивала.
На ялині вивішала.
Де не взялись янголята,
Взяли ризи на крилята,
Та й понесли під небеса.
А небеса розтворились,
Усім святим поклонились.

Кажуть: Вечір добрий! (41,46,Н)

76. Ой у Русалимі рано задзвонили.
Приспів: Щедрий вечор(и), доброй(і) вечір
- Та й добрим людям на й здоров»(я)*!

Ще не так рано, як не світало,
Діва Марія сина зродила**.
Дали йому м'я святого Ілля.
Вона Ілля не злюбила, анголів дурила.
Дали йому ім'я святого Петра.
Вона Петра не злюбила, анголів дурила.
Дали йому ім'я Ісуса Христа.
Вона Ісуса злюбила, анголів дарила.

77. А перее - Рожество, усім празник принесло.

* Повторюється за кожним рядком.

**Вар.: Дева Марія сина спородила

Вона спородила, всіх святих зізвала.

Стали думати, гадати, якс йому ім'я дати.

Дали йому ім'я святого Ілля.

Ілля не злюбила і святого не дарила.

Дали йому ім'я Ісуса Христа.

Вона помлюбила і святого подарила» (75)

Щедрий вечір та й добрий вечір!
Ой застеляй, пане, столи килимами*.

А второго - Василя, що всіх людей звеселя.

А третій - Іван Хреститель, усі води охрестив, по всім світі розпустив.

Кажуть: З празником! Будьте здорові! (107)

Під Новий рік, на Щедрий вечер, теж влаштовували спільну вечерю всієї родини, але вже у скоромну. Назва цього вечора «багата кутя»(50), «голодний Святвечір»(122). Вечеряти сідали, як пощедрюють, тут мала бути вся сім'я вкупі. Вважалося, що вся сім'я буде жива-здорова і всі будуть вкупі.

Зранку треба було, щоб до хати зайшов чоловік. Хлопці і маленькі хлопчики ходили посівати, починаючи з 4-5 години ранку, до схід сонця.

«Сонце повернуло на весну - дерева господар перев'язував пере-вєслами, бажаючи їм добра»(122), - розповіла Чалиш Л.Т. з села Рябухиного. Дійсно, багато повір'їв пов'язано саме з Щедрим вечором і Новим роком. У цей час сміття, яке не вимітали весь різдвяний тиждень з хати, а мели під припічок, виносили в садок і палили між деревами.

У селі Станичному сміття палили в садку, щоб діда гріти до схід сонця(112). Про це казали - палити діда(124), смолити діда(123), гріти дідові ноги(112,130,138,152), дідам та бабам ноги гріти(153,154).

«Лякали дерева, щоб родили»(127). Дєрева лякали сокирою і казали: «Роди, а то зрубаю».

Ручка Л.М. згадувала, що під Новий рік пішов дідусь із сокирою до сливки, яка почала всихати. Він тричі обходив дерево і тричі казав: «Сливо,сливо, якщо не будеш родити, я тебе під корінь буду рубати!»(146). Вона ж згадує, що лякали дерева і на Хрещення, частіше це робив батько: «Він стукав обухом по дереві і приказував - Роди, бо зрубаю!»(146)

«Із цим звичаєм пов'язане повір'я, що від Різдва до Нового року (Василя), не виносили сміття з хати, а як виносили - то в таке місце, що по ньому не ходили. В хаті стояло у куточку на совку, в піддувалі більше»(8).

Жигилій В. Л. розповідав: «У нас 20 років груша не родила, а

* Повторюється за кожним рядком.

дерево велике, добра група, ото одна впаде - попробували, гарна. Кажуть, треба її злякати на Новий рік, прийти і тюкнути її легенько по стовбуру тричі і сказати: «Якщо не вродиш, то зрубаю, на те гебс я лякаю». Тричі я тюкнув - по весні так зацвіла, треба встигнути до півночі полякати» (123).

Доля Г.П. згадує: «Перев'язували яблуні. Було, свекор встає до схід сонця, бере сокиру, нав'язані перевесла із соломи і до кожної деревини підходе, перев'язує перевеслом і лякає: «Дай, Боже, а то зрубаю» (117).

У селі Княжньому, коли палили сміття в садку, казали: «Дідові та бабі ноги гріти» (153,154). Головаш М.І. розповідала: «Зранку на Новий рік із соломи робили верчки, йшли в садок і палили під вишнею, під яблунею, під грушею. Верчки крутили з соломи, як перевесло, а на кінці зв'язували у вузлик, казали: «Дідові та бабі ноги гріти». Це як закон був. Верчки ставили під дерево і палили, бо раніше покійників ховали в садках. Мій дідусь і бабуся були поховані на кладовищі, а гріли ноги під яблунею» (154).

Цікавий звичай повідомила Набок К.Н.: «Гріли дідові ноги» - робили солом'яного діда, ходили кругом нього, молитву якусь читали, щоб садок не вимерзав, щоб «дід глядів» садок від морозу. А потім цього діда розривали і розкидали по садку або палили» (152).

Ворожіння

У селі Бірках на Новий рік ворожили на купі. Кажуть: «Мішай кашу і вибігай з ложкою, слухай, куди заміж вийдеш. У яким краї сабака загавка, на той край і вийдеш». «Кого зустрінеш, спитай, як його звати (чоловіка), так твого чоловіка будуть звати». «Під подушку зроби місточок. Поряд блюдечко з водою постав. Треба, щоб приснилося: хто переведе через місток, буде твій жених» (149).

Під Новий рік загадували сни. Ручка Л. М. розповідала, що жили вони на краю Москалівки, а колодязь був у Гутах. Перед північню треба було іти до колодязя через сосновий ліс. Вона сходила, набрала в миску води, поставила під ліжку в головах, а на миску поклала дві гілочки. Загадують, щоб приснився той, хто переведе дівчину через кладочку, - той і візьме заміж. Їй приснилося, що дійшла вона до середини

містка, кладка переломилася, вона упала у воду. «Так мені судилося, так і в житті получилось»(146).

У селі Кобзарівці ворожили дівчата, виходили з горщиком куті «долі слухати», чобіт кидали. Ворожили з півнем. «Хлопцям казали : «Вулиці не буде!»- але вони знали , що ми будемо ворожити. Внесли петуха, поставили чобіт, вугілля, води, пшениці, дзеркало. На стіл тільки півня внесли - а хлопці застукали у вікно, і не стали ворожити. Ворожили на вдачу майбутнього нареченого. Як півень до води - жених п»яниця буде, до хліба - хлібороб»(96).

Чалиш Л.Т. згадує, що дівчата ворожили і під Різдво, і під Новий рік, і під Хрещення. Бігали під вікна хат слухати, що скажуть у хаті. Рахували кілочки на тину. Якщо буде парне число - дівчина вийде в цьому році заміж, а якщо кілок в корі - то жених буде багатий. На босу ногу одягали чобіт, виходили на вулицю, ставали біля воріт і кидали з ноги чобіт так, щоб перелетів через ворота. Дівчина, коли гадала, лягала спати на дерев'яному дивані, під ліжко ставила миску з водою і клала місточок з гілочок, на місточок клала пиріжок. Лягала спати і приказувала : «Боже, поможи! Нехай присниться той, хто переведе через місточок, - то і буде мій чоловік»(122).

Господині ворожили також на погоду. Шість цибулин розрізали навпіл, виходило дванадцять половинок. «Видовбували ямочку, посипали сіллю. Кожна цибулина означала місяць. Якщо зранку сіль буде мокро - дощовий буде місяць, а як суха - дощу не буде»(28).

А ще «пекли дванадцять пампушок, а зранку дивилися: під якою пампушкою буде мокро, в тому місяці буде дощ, а коли під пампушкою сухо, то не буде дощу»(28).

Посипання

14 січня зранку хлопці ходили посипати. Заходили в хату, сипали зерном, приказували. «Раніш посипали до десятого класу. Сі́йчас і здорові, жонаті хлопці ходять посипати по 3-4 чоловіка - їм півлітра дають. Вони кажуть:

На щастя, на здоров'я
Роди, Боже, жито, пшеницю,

Всяку пашницю!

З Новим Роком!

(10)

«Раніше і мужики приходили, зараз дітей запрошують. Приходьте посипати!»(5) «Після посипання хазяйка сама сідає і сама квочке: кво - кво - кво! Від цього заводяться квочки. Ночовка Н.С. згадує: «Одна мені казала ...о, у мене 7 квочок заквочало!»(34)

Цікаво, що посипальники, отримавши гостинці від господині, повинні були покачатися в снігу, за те що вона «пригостила»(33). «Якщо хазяйка не пускала посипати - лавочки зривали, зав'язували двері і хвіртки знімали з воріт»(10).

14 зранку, до схід сонця, хлопці виголошували:

78. Ходила Ілля та й до Василя,
Носила муку і житню й таку.
Куди не махне, пшениця росте.
Туди махне, там жито росте.
На щастя, на здоров'я, на Новий рік!
Роди, Боже, жито, пшеницю і всяку пашницю!
З празником Вас поздоровляєм! (107.Н)

79. Ходила Ілля та на Василя,
Носила полу житянюю.
Куди не махне - там жито росте,
А в полі зерно, а в домі добро.
Роди, Боже, жито, пшеницю,
Всяку пашницю!
Виголошували: На щастя, на здоров'я, на Новий год!
Будьте здорові з празником, із Васильками!
(96)

У селі Ясеновому, коли зранку 14 січня посипали, приказували:

80. Сію, вію, посипаю,
З Новим годом поздравляю.
На добро, на щастя,

І на жито, і на пшеницю,
І на всяку пашницю !
Дай, Бог, вам здоров'я, з Новим роком! (80)

«Зерно, яким посипали, змітали і віддавали курям»(81).

У селі Сінному посипали хлопці :

81. Ой у полі-плужок оре,
А за тим плужком сам Бог ходє,
А дева Марія їсти носила, Бога просила:
«Сій, Боже, роди, Боже, жито-пшеницю,
Всяку пашницю !»
Здрастуйте! З Новим роком! З Меланками! (30)

Голодний Святвечір (5/18 січня)

На голодний Святвечір - 18 січня, знов варили кутю і узвар, ставили на покуть. Ворожили на кутю, кликали Мороза - все так, як на Святвечір 6 січня. «Поки води не посвяять - ніхто не їв. Як попили води свяченої, сідали їсти. Стукали у вікно ложкою, хто старший в сім'ї: «Морозе, Морозе, іди до нас вечеряти!» Запрошували Мороза, щоб не заморозив огородину»(130). На голодний Святвечір стіл пісний, «навіть без пирогів» (124).

Хрещення (6/19 січня)

Святкували два дні, 18 січня називали «голодний Святвечір», бо теж не їли до вечері, яка, як і перед Різдвом, була суворо пісною. В селі Станичному 18 січня називали Хрещення. 19 січня називали Йордань (112).

Готувалися до свята всією громадою. На ставку робили Йорданський хрест із льоду, заливали водою, щоб він змерзся. Хрест обливали буряковим квасом (112).

Твердохліб К.Г. з села Сніжкова розповідала : «У Йорданському колодязі святити воду, пускали голубів, стріляли в повітря. На другий день Хрещеніє - святити колодязь, там люди набирали воду. Це називалася хрещенська вода, а то, йорданська вода. У пані Задонської був ставок, там проводили богослуження, пробивали рівчачки, святити воду. Хрест вирубували з двома перекладинками, вища - перпендикулярно основі, а нижча - права сторона вища, а ліва - нижча. Це коли людина хресниться, щоб знала, на яку сторону треба класти хрест (справа наліво). Дівчата набирали в пригорщі води, відверталися, щоб їх ніхто не бачив, і вмивалися, щоб бути красивими. Коли приходили з богослуження, все святити в господарстві, в хаті і нарисовували крейдою хрести над дверима»(79).

«Йорданська вода вважалася цілющою. Нею кропили святкову їжу, кути в хаті, двері, сараї, худобу, коли людині наврочено, то бабки призивали йорданську воду на допомогу» (122).

«Як посвятять водою, на сволоках крейдою писали хрести, а ще по вікнах і по дверях. Як сідали їсти, - згадує далі Підбуцька У.П., - сипали кутю, батько каже, треба покликати Мороза вечеряти. На поріг виходила мати чи дитина і казала : «Мороз, Мороз, їди до нас вечеряти. Не морозь нам телят, не морозь нам поросят, не морозь курят і не морозь малих дітей. З собою виносила кутю, свячену воду для Мороза»(51).

За час Різдвяних Святків кутю готували тричі: на багатий Святвечір, на Щедрий вечір, і на голодний Святвечір (Хрещення), також повторювалася і дія закликання Мороза до вечері, що зафіксовано ще в селах. У селі Каравані «писали на голодний Святвечір хрести не тільки в хаті, але і на ставнях, в корови на дверях» (107).

Під час Водосвяття дівчата не тільки вмивалися і вигиралися червоним, щоб красивими бути, а також купалися хворі або хто забажає. Вензель А.К. з села Крисиного згадувала: «Кожух скидає, без одержі пірнув, вискочив, встрибнув у кожух, в сани - і додому!»(8)

Герашенко Д.М. згадував: « За місяць перед Водохрещем у ставку не дозволялося нікому прати, щоб вода була чиста. Пів святив воду, яку люди набирали в глечики, бо вода в ньому вважалася найчистіша. Коли воду понабирали в глечики, дівчата вмивалися, обливали хрещенською водою коней, хлопці обливали один одного. Робили каруселі біля став-

ка. Молодь збиралася на «вечоринки» для розваг. Хто був багатий, влаштували катання на конях, а хто бідний - каталися на санках. Всі були святково одягнені, як глянеш, усе цвіге на санках» (29).

У багатьох селах на Хрещення хлопці співали щедрівку «Ой на річці, на Йордані». В селі Кобзарівці співали на Йордан:

82. Ой на річці, на Йордані,
Там Марія ризи прала.
Прала, прала, не допрала,
Повісила на калині.
Де взялися янголята,
Взяли ризи на крилята
Та понесли під небеса.
А небеса розтворились,
Усім людям поклонились.

Приказували: Будьте здорові, з празником! (96)

Геть кутя з покутя

Після святкування Хрещення на наступний ранок (20 січня) або ввечері 19 січня виганяли кутю. Це робили так. Хтось із чоловіків виходив з хати і стукав макогоном по тому куті, де знаходився покуть, примовляючи : «Геть кутя із покутя, а узвар на базар» (112). Цікаво співставляти цей звичай із згадкою Ручки Л.М. з села Полкової Микитівки: «Коли проважають зиму, стукають по забору, воротях коцюбами (кочергами)» (144). В хуторі Шейки, поблизу села Кобзарівки, кутю виганяли так: ставили горщик на хвіртці на стовпі, приходив хлопець з палицею і розбивав горщик. Виганяли кутю під вечір (96). Перед тим як виганяти кутю - їли пиріг. «Коли господиня пекла пироги, то перший пиріг випікала здоровий. Коли увечері 19 січня повечеряли, господар різав великий пиріг: на всіх членів сім'ї, чекали, коли старший із сім'ї почне їсти, тоді вже їли усі останні» (43).

Данильченко М.М. згадувала : «Два дні кутя на покуті, на сіні, а на третій день її виганяли (прибирали). Казали, що пора її уже макогоном виганяти: «Йди, кутя, з покутя, а узвар на базар». Макогін не брали, тільки казали» (101).

Магічними властивостями сіна з-під куті теж користувалися. Вважали, що його необхідно віддавати корові (78,79,111,112,122) або овечкам, щоб плодилися. Це робили під кінець Різдвяних Святкох, коли виганяли кутю.

«Рано вставали і сіно з-під куті виносили на гніздо курям»(96). Вензель М.А. згадував: «Бачив, як мати це сіно, що на покуті було на Різдво, збирала у вузольчик і до весни держала десь у сараї. З бабою підуть весною у садок, запалють і ходять підкурювати по яблунам, по сливах»(8).

Храм

Якщо в селі була церква, особливо урочисто святкували храмове свято - Храм. Наприклад, у Сосонівці була церква Петра і Павла. І у цей день було свято. Після служби молодь розважалась. «Каруселю робили, у ряд два коняки, сидюшечки пороблені, двора сідає і катається»(130).

На Нововодолажчині в селі Новоселівці було храмове свято на Воздвиження, а в селі Каравані - на Пречисту.

ДОЗВІЛЛЯ МОЛОДІ

Вулиці

«Вулиця - як празник»(149).

Навесні, коли на вулиці було тепло, і до осені дівчата та хлопці збиралися або, як іноді казали, «тирлувалися» на вулиці. Вулиці ще називали «сходинка»(24), казали: «Ходімо на тичок або на колодки». Колодки - якщо колоди лежали з якогось дерева, там добре посидіти, насіння полускати. Місце, де збиралися, витопчуть танцюльками. Або збиралися у кого під вишнями чи десь коло ставка або на луках(123).

В народі кажуть: «Як знайдеш підкову - на щастя, а як закопаєш її біля двору - буде вулиця збиратися»(1).

Не всіх пускали матері дівчат на вулицю - то мала, то ще з якоїсь причини, а то в сім'ї є 2-3 дівчини, і котрому сподобалась дівчина, а мати не пускає, то хлопець навмисне закопував підкову під лапочку, щоб біля того двору вулиця сходилася(33).

«А щоб дівчині щастило на сходинах, треба було знайти підкову і прийти з нею, або притягти на мотузці, або «приїхати верхи» до того двору, де збиралася вулиця»(105).

Якщо на вулицю приходили хлопці з інших вулиць або сіл, то їм «били пики», щоб не ходили на чужу вулицю, або дражнили, наприклад: «Москалівських парубків на кошійку пара!»(33).

Якщо дівчина відмовляла хлопцеві гуляти з ним, а гуляла з іншим, то парубок говорив: «А ми тобі зробимо, раз ти зі мною не хочеш». Міг хвіртку зняти, колючок понавіщувати на ворота, а ще гірше - ворота умазати дьогтем - так ото вже нічого не зробиш - ворота спали! Уже не вимієш, не вишкребеш, не зафарбуєш, все рівно виступе. Отаке хлопці робили з-за дівчини!»(100).

«Якщо дівчина була гуляща, їй теж обмазували ворота дьогтем. Одній навіть відро на голову наділи, у нас завод був спиртовий, брага була, так їй на голову наділи відро з брагою. Казали на неї «мальонка», отак її розрисували, і ворота розрисували, і на голову наділи»(24).

Крім розваг та гулянок, хлопці та дівчата допомагали одне одному. Досвітки - називали, тому що вставали удосвіта й гуртом ходили ро-сою в'язати просо(бо воно не висипається), «прядиво брали»- плоскінь рвали. І помагають одна одній, і хлопці приходили на досвітки»(117).

«Ходили сон(соняшники) вибивати. Раніше насівали сону багато. Ходили ми звечора, удень же ніколи, а ночью... Буряки начистимо гуртом, хтось каже: «Дівчата, давайте підемо сьогодні до тієї, допоможемо». Тепер такого немає»(101).

Вечорниці

З настанням холодів дівчата і хлопці збиралися на вечорниці або на досвітки. На вечорниці ходили з 16 років, збиралися дівчата гуртом душ 6-7, брали з собою прядки. Наймали пай-матку, що жила бідненько без господаря. Дівчата приносили хліб, пироги, сало, яйця. Все це називалося складня(124,127). Хлопці - пшеницю. Пряли з понеділка до четверга, а в п'ятницю вишивали(15,34) рушники, сорочки, кохти - у гладь і в хрестик, іноді з словами: «На долгую пам'ять Галі» або просто «На долгую пам'ять». Вишивали весільні рушники з однаковим орнаментом, квітами. «Іх два однакових вишивали - молодій і молодому»(101).

«На вечорниці збирались увечері,- згадує Доля Г. П.,- як мати нагіпала прядиво, всі м'яли. Усі кучою у однієї сьогодні, у другій завтра, у третьої післязавтра - подруги. Хлопці теж пособляли м'яти. Горілку не пили, а потім гуляли, співали, поки півня не почують. Зараз, як співає - то напився, а раніше яке було..., а люди співали. А сійчас нема співів...»(117).

У Сосонівці прядиво несли на вечорниці в хату до вдови.«Берем прядиво і ото у хаті душ так 20 - тьмо, хлопці і дівчата - курява, страшно було! Каганчик поганенький освітлював хату. А топили: листя на-труть(спеціально гребли осінню листя) і топили, як вигорне жар із плити(груба називали), а попіл летить у дяті...»(135).

У будні працювали, а в суботу, неділю та свята - гуляли.Вечорниці могли збиратись і у стариків. Дівчата та хлопці зносили харчі, хто що може, хлопці приносили дровець, запрошували музик. Або самі грали на музичних інструментах, в основному на гармоніку, бубон, гітару(15,67,133). Танцювали: баряно,яблучко, козачок, кольку-ойру, польку, краков'як; в ігри грали: в платочка, у жмурки, у карти, у кольца, у бутілочки, у долоні, у вівса або, казали, «у вільца»(15, 34, 135).

На вечорницях серед хлопців вибирали найстаршого.«Я був головний на вечорницях, - згадує Золотько І. С.,- мене боялись усі, в мене було 99 кілограм весу»(135).

Данильченко П.П. згадує про свої перці вечорниці, а було це так: «Як починаєш гуляти - дрючком поганяють. Сусіда мені і каже, парубок років на 5 старший, буде у нас складчина, будемо в одну хату зносити, тамичко хлібину, сала кусочок, курку принесем, дівчата приготують, а ти - четверть горілки щоб було. А я думаю, де ж я візьму? Чорті... Треба ж грошей на це діло. А жили добре, зерна було багато. Батько і мати поїхали на базар конем, одна тільки сестра вдова була. Я тоді набрав на горищі 2 мішки пшениці, за клуню відііс, сказав їм. Вечором ідуть 2 парубки сусіда, я кажу: я вже приготував два мішки. Вони взяли принесли, четверть горілки(5 літрів). А тоді на складчину принесли, все підготували і мене погукали вже у компанію. Тепер мене хто-небудь зачепає - за мене оступаються, вже я їхній, в їхній штот увійшов. Мене не трогали, а наоборот, ще я ганяв. Називалось це вечорниці»(100).

Якщо у дівчат були хлопці і вони думали побратися, то паніматка посиала парубків за соломою. Соломи нанесуть - і покотом лягали спати. Цілувалися(15,26,135).

На вечорниці до дівчат приходили хлопці. Хлопці складали вірші.
Співали під гітару.

А у баби Варьки хата
Аж під зав'язку напхата.
Всіх гармошка розважає,
А на нерви Муся грає.

Моя мила на вуглі,
А моя ізкраю.
Як получиш гарбуза,
Більш не називаю.

А згадаю ще одне -
Як ходили у Княжне.
А що там тоді творилось,
Не скажу, щоб не приснилось.

Місяць сходе, місяць сходе,
Мороз з Шарівки виходе.
Під рукою паляниця,
А в Лисячу йдуть жениться.

Іще довше б ми гуляли,
Так поліція прогнала.
І прийшлося ночувати
Проти тециної хати.

В теці хата під залізом
В теці дочок повна ніч.
Як і ми туди залізем,
Хоть гуляй і цілу ніч (67).

ВЕСІЛЛЯ

В якому віці віддати дочку заміж, залежало від батьків. «Якщо батькам жених не подобався, то говорили, що дочка ще мала і нехай підросте, а якщо батькам подобався майбутній зять, то віддавали, не дивилися, чи погоджується донька, чи ні»(122). Батьки також радили донькам за кого йти заміж: «За Івана йди заміж, він тихийкый, а за того швихвіста Платонового і не думай»(111).

Весілля грали, як не було великої роботи, «ми поставили свадьбу, коли жнива кончилися»(127). В основному «весілля справляли восени, коли підправилися з роботою» (106).

«Раніше виходити заміж можна було і до 18 років», розповідала Чумаченко В.А.(55). «Дівчата на виданні, коли йшли до церкви, надівали віночок - от уже хлопці знали, що туди треба сватів засилати»(133).

Весілля передували вечорини, на яких молодь знайомилася(81).

Взимку свати приходили після Водосвяття, коли відсвятляли воду(80).

Договорини

Спочатку хлопець ішов до дівчини з братом питати дозволу на заспання сватів(52), або парубок говорив батькові: «Тату, я буду женитися. Підіть до батьків, побалакайте - коли і як»(52). Батько йшов до майбутніх сватів питати, коли можна приходити з хлібом. З батьком могла ходити і мати. Така дія називалася «зговорини»(122), «договорини»(84,93) або «договорщини»(98). «Договоринами, зговоринами називали ще звичай після сватання, коли батьки молодого йшли до батьків молоді домовлятися про весілля». Нестеренко М.А згадує: вона була сиротою і заміж її віддавав старший брат. «Спочатку прийшов свекор і свекруха. Свекор мене питає, чи согласна? Свати ж прийшли на другий день»(92).

Частенько було й так. Батьки знайомилися на ярмарку, в розмові виявлялося, що у одного є дочка на виданні, а в другого син, якому треба женитися(40). «Батьки домовлялися, а молоді одне одного і не бачили». Спершу приходили свати /без хліба/, щоб молоді подивилися одне на одного, а потім домовлялися, коли приходити з хлібом(80). Про те, що прийдуть свати, батькам могла сказати і сама донька(40).

Іноді було і так: «Дивляться батьки, що парубок підріс - пора жени-тись. Пабалакають батько і мати, гукають свата. Думають, до кого ж вести? Як багатий жених, до багатой дівчини, а якщо дівчина дуже бідна, то бідного й ведуть та скверного»(140).

Сватання

Нарешті йшли свати. Сватати йшли в п'ятницю, суботу чи неділю. Сватати йшли увечері вдвох: староста і жених(81,106). На Краснокутщині молодий і дружка(52,66, 75).В основному сватати ходили два свати. Їх називали: староста /літній чоловік/, підстароста та молодий(18,28,84,105,124). Брали з собою хлібину на рушнику, горілку, староста ішов з костуром(52,66,75,81). «В старости брали дотепного чоловіка, щоб міг домовитися. Вдома у молодого сватів частували, щоб вони навеселі йшли робити своє діло»(40). Мати молодого перев'язувала сватів рушниками(141).

«Господи, допоможи нам хліб перемінити», - говорили свати(124).

Свати підходили до хати, де живе дівчина, стукали у вікно чи двері, молода «ховалася» в іншу кімнату. Мати відчиняла двері:

- Ти диви, а чого це ви?

- Впускайте, ми скажемо.(Мати пускала сватів на поріг).

- Ми прийшли Химку сватати.

- Вам що, не було дня, що ви увечері прийшли?(111)

Свати заходили до хати, а молодого залишали в сінях, і починали розмову про те, що вони заблукали(40), загубили теличку(1,149), купують телицю(41), порося(28,52), що шукають куніцю(122), голубку(149).

Наводимо приклади розмов при сватанні. «Ми ось йшли та із стежки збилися, та ось кажуть, що у вас куніця є: а у нас добрий молодець. Ми хочемо у вас куніцю купити»(122). Або «Ми охотники, йдемо по сліду куніці, і ось сюди веде слід до красної дівичі»(140).

«Ми ходимо тут шукаємо, голубка летіла, а ми загубили. У вас немає голубки? А у нас голуб є». Телицю також шукали(149).

- У вас продажною телички немає?- питає сват.

- Як мати скаже, чи продавати. Ідіть, спитайте, що мати буде казати,-відповідає батько, а мати: «Є така. Як продавати, так і продавати»(50).

Або так:

- Ми прийшли до вас по телицю, - каже дружка.
- А нащо вам телиця? - питає батько.
- Ну, возьмем красну спідницю, - відповідає дружка.
- Так забирайте, - батько йому в одвіт, а дружка:
- Та ні, нам теличку давайте (75).

При розмові з сватами батько кликав дочку. Вона стояла і «колупала комин, бо соромно було»(3).

Про те, як сватали, згадує Богдан О.В. «Свати запитували:

- У вас нема ніякої худоби продажньої: поросяти чи телиці?
- Є! - відповідали батьки.
- А скільки ви хочете?
- Ми дорого хочемо. Порося не гоже, а телиця скоро і на вулицю бігатиме.
- Ми до вас прийшли сватати.
- Та ще й молода вона, та ще, мабуть, і не підє.
- А я підю, - відповідала дівчина.
- А чи вміє молода мазати?
- Вміє, - відповідала мати, - вона довбе, а завтра й помаже»(28).

Про своє сватання згадує Чумаченко В.А. «Свати стукали і заходили в хату:

- Здрастуйте. Прийміть нас у хату.
- Пожалуста, входьте. Так, а що ви за люди?
- Ми чули, що у вас тьолка продажная, чи можете ви продати?
- Та хтозна, чи понаравиться, чи не понаравиться.

Заходять у хату, балакають і добалакались до того, що не тьолка, а, получається дочка. Вона стісняється перед сватами, пічку ковиря. Її питають:

- Чи підеш, чи не підеш?
- Та хтозна, як батьки оддадуть (а сама думаю, як же я не підю, а ж тоді остануся).
- Як, ти согласна?
- Та підю»(55).

Молодій влаштовували випробування. «Якщо з сватами приходила і сваха, то могла кинути на долівку голку. Якщо молода зразу її підніме, то вважалось, що в неї добрі очі і вона моторна. Сваха готувала ще «каверзи», перевіряючи, чи гарна буде молода, чи добре чує...»(122).

В кінці розмови свати запитували батьків: «Ну то що, віддасте, чи нехай ще підросте?»(3) Батьки відповідали: «Ще в нас не поспіла».

А могли й відмовити зовсім, якщо щось було не по-їхньому»(52).

Про своє сватання згадує Чуб В.А. з села Крисиного: «Марко був у нас завжди за старосту, бо вмів балакати. Йдемо по вулиці, підходимо до хати, де світиться, у вікно заглядуємо. На плінті стоїть великий чавун, солодушку з буряків варили. «О, господи, - каже Марко, - це ти й не нагодуєш її, ходім далі». Ідем, світиться, дівчина із машинку шиє - портна була. «О, це, - каже, - і штани будуть, і рубашка». Так що ж, не схотіла. Гарбуза дала»(140).

Коли молода була згодна вийти заміж і батьки не проти, з сіней кликали парубка (122). «Заходе жених, представляється, відкіл він»(55).

Сватів запрошували до столу і обмінювали хліб. Мати говорила: «Дочко, бери розв'язуй хліб, а свій зав'язи»(137). Дівчина у старости брала хліб, загорнутий у рушник або зав'язаний у хустку, а свій клала(137). Або сват клав хліб на стіл, а мати віддавала свій(3,15,28, 41,111,153).У Валківському районі у сватів хліб брав батько, цілував і говорив дочці: «Давай сватам рушнички, а молодому хустку». Молода в'язала сватів рушниками, а молодого вишитою хусткою (1,3,40,105,106, 141) «та ще й з стрьопами»(80).

Чалиш Л.Т. згадує, що молода в'язала старостів рушниками, а молодого хусткою тоді, коли батько чи мати дасть команду виносити рушники. Спочатку молода в'язе хустку молодому, а потім рушники сватам(122). Рушники в'язали через праве плече, її питали: «Рушників навишивала?»(55) або казали: «Молода не гуляла - рушників надбала»(149). В Мурафі молодому до руки в'язали шовкову хустку(52). Вся ця дія у селі Будилі називалася - «пов'язати руки»(76).

У селі Крисиному сват брав рушник і зв'язував молодим руки, говорив: «Оце ви тепер молодий та молода»(11,141).

Дуже цікаво про сватання розповіла Либя К.П.: «Розстелили сіряк перед столом, заставили на коліна становитися, поклони бити. Тричі ми поклони били, кланялися до долівки. Тоді почали хліб перемяти, і той дядько, що прийшов сватати, віддав свою хлібину, а мама йому - свою. Рушниками чи двома платками сватів перев'язували навхрест. Тоді посідали, по чарці випили...»(124). Молоді кланялися батькам - «як кланялися, нас хрестили паляницею»(92).

Всі сідали за стіл, ставили пляшку (у селі Рябухиному казали «мого-рич»)(122), вечеряли. Домовлялися коли «свайбу грати»(81), який буде «поїзд»(55) і коли будуть «зговорини»(111,153). Хлібину, яку поміня-

ли, парубок піс додому, казали: «Іван поміняв хліб - це значить женц-тися буде»(50).

Якщо хліб не міняли, то молода не згодна йти заміж(81).

Коли молода чи батьки не погоджувалися на шлюб, свати і молодий з своїм хлібом ішли додому, казали: «Гарбуза дали»(112), або «Гарбуза піднесли»(133). У Богодухівському районі «молода винесила гарбуз»(128). «Молода як не схотіла, хоч ти вмири. Тоді того хлопця так і зуть «гарбуз»(140).

«Якщо хлопець не сподобалася дівчина, він шепче сватам - додому поїхали»(129).

У Богодухівському районі після сватання молодий мав право залишатися ночувати у молоді(1).

Якщо дівчина виходила заміж за хлопця з іншого села, то «свої» хлопці просто так це діло не лишали, а вимагали викуп - 5-6 літрів самогону(3).

Оглядина

Через деякий час після сватання батьки молоді їхали до молодого на оглядини, щоб пересвідчитися: чи бідний, чи багатий майбутній зять, чи варто за нього віддавати свою дочку. Батьки домовлялися про весілля, кому і що дарувати(1,28,41,80).

Зговорини

У Нововодолазькому районі зберігся і такий звичай як «договорини»(149) або казали «зговорони», на які їхав молодий з батьками до батьків молоді зговоритися, коли буде весілля, коли вінчання(153).

У Краснокутському районі договорини були через тиждень після сватання. Батьки домовлялися, на який день буде весілля(53,76), коли буде вінчання - чи обідні, чи утрени, що дарувати. Молода обов'язково в'язала свекра рушником чи сорочкою, а свекруху хусткою чи тканиною на спідницю(50,66).

Обрядові хліби

До весілля і в молодого і в молодій пекти обрядові хліби починали із четверга або з п'ятниці. Жінок, яких запрошували ліпити та пекти хліби, називали «коровайниці». «Кликали жінок з доброї сім'ї, щоб жінка не була вдовою чи розведена, щоб у сім'ї не було сварки»(122,149) і щоб були діти(125). «Шишки не могла пекти удовиця, щоб горя не було в сім'ї»(133). «Вдів взагалі намагалися на весілля не запрошувати»(15,28). Бо «вдови (ті, що розведені або вдруге заміжні) нікуди не годяться, ні свашкою, ні коровай пекти, ні шишки в піч саджати»(80).

У селі Минківці Валківського району ліпити хліб запрошували п'ять жінок(101), у Краснокутському районі чогири, п'ять або шість жінок(76). Співали:

83. Ви, сусіди, ви, голубочки. /Двічі/
Та й прибудьте до мене.
Та й прибудьте до мене, /Двічі/
Та й до мого дитя/ти/.
Та й до мого дитяти - /Двічі/
Поможіте коровай зібрати/ти/. (Ф3,4,92,Н)

В четвер першою пекли хлібину з хрестом(148).

Коровай

Головним обрядовим хлібом на весільному столі - КОРОВАЙ. Коровай мав круглу і прямокутну форму. Пекли по одному або по два короваї.

У Валківському районі коровай був круглий, великий, рясно вкритий дрібними шишечками: «Щоб шишечки не розпадалися, «підперізували» - обводили стьожкою з тіста»(85, 104). На короваї ще викладали по три шишечки разом(92,93), поряд з шишечками викладали колосочки(81). Посередині була велика шишка, в яку або під яку запікали гроші(92,93,104).

У Сніжкові коровай пекли з шишок. «Робили шишки, притуляли одна до одної на сковорідці, а потім обводили готовий коровай польсочком /стьожкою із тіста/. Посередині саджали здорову шишку»(79).

По випеченому короваю можна взяти долю молодих: «як коровай трісне - сім'я розпадеться»(85) або «як тріснув коровай - молода нечесна»(101). Випечений коровай у селі Ясеновому перев'язували на хрест червоною стрічкою(81).

У Нововодолазькому районі в основному пекли короваї круглої форми. По краю обов'язково прикрашали колосочками тіста, по середині - квіти або пара лебедів. В коровай обов'язково запікали гроші. Коли різали коровай, то середину вирізали і віддавали молодим, молоді розламювали її - в кого в руках буде більший шматок, той буде старший у сім'ї»(122).

У селі Станичному увесь коровай уквіт-гували шишечками або «коровай покривали сіткою з тіста, а в квадратик розміщали шишечки. Посередині була велика шишка»(112). «Коли коровай спечеться, примазували яйцем, розкладали цукерки»(111).

Пекли короваї прямокутні і квадратні(137,138). «По вуглах встромляли колосочки з жита для життя хорошого»(124). Зверху коровай прикрашали фарбованим цукром (152).

Як саме випікали коровай, розповідала Богун М.В. з села Клийного: «Викачали палиницю, обвили її навколо стьожкою тіста, на палиницю насаджали шишечок, навколо шишечок теж обводили стьожкою тіста, посередині саджали велику шишку. Стьожки з однієї сторони надірали ножем. В тісто обов'язково додавали горілку, щоб воно пахло і не черствіло. Якщо в тісто додається горілка, то воно само себе гріє. Готовий коровай обливали сумішшю з яєць, цукру, молока, олії, потім коровай блищав на всю хату»(153).

У Краснокутському районі короваї пекли в основному прямокутної форми, а в селі Лисичій «коровай був круганій, косою обплетений. Посередині велика шишка. Дрібні шишечки фарбували харчовими барвниками»(67). На короваї могли викладати з тіста імена молодих(71).

В селі Бідилі молодій коровай пекли з кіс. «Пікли окремо три коси, посередині коса була товста, а по боках тонші. По вуглах запікали гроші, щоб молода багата була» (75).

У селі Мурафі коровай теж пекли з трьох кіс. «При випіканні вони підходять і заповнюють всю поверхню. Зверху по вуглах по дві шишки для батьків, дві шишки для хрещених батьків, в кожній вугол запікали ще дрібні гроші»(51). «Щоб молода була грошова» (50), а посередині

була велика шишка, під яку теж загікали гроші, їх забрав дружка, коли краяв коровай. Всесь коровай був усланий дрібними шишечками(55), пташками(51) або шишечками і пташками(52). У Мурафі молодому коровай з тьох кіс не пекли. Коровай був звичайний, його прикрашали пташками та шишечками(52).

У селі Мирному коровай був прямокутної форми, прикрашений шишечками маленькими, великі шишки були посередині та по вуглах, і весь обплетений косою. Пекли по два короваї. Один ділили в неділю, а другий в понеділок(55).

У Богодухівському районі коровай пекли і прямокутної, і круглої форми(9,11,28,141). Коровай прикрашали шишечками, пташками, листочками, «плетенням з тіста»(40). У селі Полковій Микигівці та у селі Крисиному пекли по два короваї, один ділили на перший день весілля, а другий на другий день, коли батьки молодого ішли в свати(15) Навколо коровай обводили стьожкою тіста. По кутах прямокутного короваю накладали тісто у вигляді підків /4шт./ (11). Зверху коровай фарбували в червоний колір (15,28). «Стрічками з тіста робили всякі викрутаси, щоб красивий був»(141). У селі Полковій Микигівці по кутах саджали 4 великі шишки: батькам рідним та хрещеним. Їх вирізували і дарували батькам на другий день весілля. Велика шишка посередині - для молодих, в неї загікали гроші(28,41). Коли пекли коровай у молодого, обводили «порізнаними ободочками», а у молодой «обвитий косою». Коровай був теж прикрашений дрібними шишечками, квітами, листочками з тіста(1). Готовий коровай у молодой перев'язували навхрест червоною стрічкою, прикрашали калиною(9,141).

Калач

Крім короваїв, пекли калачі. У Валківському районі пекли, як коровай, - круглої форми, але менший за розмірами і весь «втиканий шишечками»(104,105).

Нестеренко В.І. називає калачем велику шишку з «хвостиком» уторі(86). Таку шишку на 2-й день весілля, коли з боку молодого йшли «у свати», то свашка несла шишку - калач, віддавала матері молодой з такими словами: «На тобі, свахо, калач, та за дочкою не плач»(106).

У Нововодолазькому районі на калачі були маленькі шишечки і хрест із тіста, кругом калача обводи стрічкою з тіста(125). У селі Княжному

калач пекли лише в молодого. На другий день весілля, коли батьки молодого ішли в свати, то брали з собою калач, віддавали матері молододі і говорили: «На тобі, свахо, калач, та за донькою не плач».

Калач давали на рушнику. «На весіллі нічого голого не давали, тільки на рушникові чи на тарілці» (153). Калач у селі Бірках прикрашали гілочками калини (149).

У Краснокугському районі в Мирному та Лисичій «калач круглий, високий, як паска. Зверху весь обсаджений дрібненькими шишечками. Встромляли букетик калини й жита» (55,71). В калач встромляли дві свічки (4,67). Калач пекли із однієї сплетеної коси (51,52). В селі Бідилі ще зверху клали смужечку тіста і розрізали її, «мало вигляд, як колосочки жита». В калач теж обов'язково запікали гроші (76).

Калач випікали круглої форми діаметром 25 см. Зверху він був густо обсаджений «вугликами»- косячками з тіста, тому «був колюченький, як травичка торчить». Калач ставили на стіл на дві тарілки, зверху клали дві дерев'яні ложки, зв'язані червоною заголоччо. Калач прикрашали гілочками калини, зв'язаними докупи червоною стрічкою, парними стеблами жита, зв'язаними червоною заголоччо (1). Калач прикрашали шишечками (40). У селі Сідному посередній в калач устромляли гілочку, обмотану тістом, тісто пофарбоване в червоний колір харчовим барвником. Калач молода брала з собою, а в понеділок розрізали і роздавали (30).

У селі Крисиному калач «мережаний» кругом (зубчики), посередній саджали велику шишку, а в шишку встромляли 5 прутиків з гілочки вишні. Прутики обкручували стьожкою тіста, пофарбованого в червоний колір і понадрізаного ножем. Такий калач повинен стояти цілий рік, через рік збирали гостей, розламували калач і давали всім по шматочку (11,140,141).

Дивень

Аналогічної форми у селі Полковій Микитівці випікали дивень». На гілочки, які встромляли в дивень, на кожну гілочку чіпляли квіточку або цукерку, їх роздавали найближчим родичам» (40).

Дивень пекли і у Валківському районі, у селі Мичівці дивень був, як калач, тільки високий (104). «Дивень називали тому, що молода на нього дивилася» (96).

У переважній більшості сіл Нововодолазького району теж пекли дивень. Дивень - «красивий, дивний був, було на що подивитися», - згадує Либа К.П.(124). Дивень пекли круглої форми, прикрашали шишками, за розмірами він був менший від короваю (111,137,153). «З тіста плели косу і скручували у коло. Дивень - значить диво». «Дивень був чепурненький»(125), зверху прикрашали фарбованим цукром(152). Пекли лише у молоді і ставили на стіл, коли молоді приїжджали з церкви. Молода схилялася, дивилася на дивень, дружки співали(152). Дружко прибирав його і роздавали, коли ділили коровай(153).

Обрядове печиво

У селі Рябухиному дивень не пекли, а пекли «підкоровайник». Підкоровайник - дві великі разом спечені шишки, обов'язково перев'язані червоною стрічкою. «Молода на весіллі не мала права роздивлятися по сторонах на гуляючих, вона повинна дивитися на коровай та підкоровайник. Коли молода їхала до молодого, то забирали підкоровайник»(122).

Для рідних та хрещених батьків випікали калачі, великі шишки, барильця, сови, борони.

У селі Бідилі Краснокутського району випікали калачики. «В невеличкий череп'яний тазик клали 4 шишки. Посередині кожної пальцем робили заглиблення і саджали маленьку шишечку, а потім ще маленькі шишечки навхрест»(76). Коли калачики спечуться, навхрест клали червону покрасу(75,76).

У селі Мурафі іноді теж для батьків рідних та хрещених окремо випікали великі шишки(50). «В одну шишку з кісточок вишні встромляли «очі» - це СОВА матері молоді, а батькові - БОЧОНОК, підперезаний посередині стьожкою тіста»(51).

У селі Мирному «борону» для матері - «дочку забрали, а мати борону хай огород тягає». Печуть, як «настоящу борону з колючками». «Бочку» матері од молодого. «Од молодого матері бочку за хорошу дочку». Ведмедя батькові «голова з вухами, очима обмотується, як крильцями. Схожий на пташку»(55).

У Богодухівському районі для обдаровування батьків пекли шишки,

або барильця. Барильця, або великі шишки дарували в перший день батькам. Барильця робляться з качалочки тіста /як на вареники/, трошки розплескуються. Зверху впоперек накладаються стрічки різаного і нерізаного тіста. 4 великих шишки, або барильця, дарують рідним та хрещеним батькам у перший день(40,41).

У Богодухівському районі і в молодого і в молоді пекли невеличкі калачики, в які було встромлено свічки. Їх світали, коли молоді сідали за стіл(28,42).

У всіх селах на весілля пекли маленькі шишечки, потім роздавали усім гостям. «Шишок напікали повно, щоб усім з'явило»(101).

Якщо людей багато на весіллі, то пекли біля 300 шишок. Шишка - скручена стрічка тіста, яка з одного краю порізана ножом(1). Частіше за все їх випікали у суботу(66).

Коли поліпили обрядові хліби, порожню діжку у селі Полакській Микитівці обносили навколо столу(41). «Щоб добре підійшло тісто, діжку підкидали до стелі»(50).

«Щоб коровай удався, треба всіх налякати. Одна коровайниця кричить: «Хата горить!» Всі злякалися і вибігли з хати»(55). Кричали: «Пужар, пужар!»(50). «Господиня брала воду і йшла тушити пожар»- тобто частувати коровайницю горілкою(51,75,76).

Спечений коровай, калач ставили не стіл, а на другий день дружки прикрашали камяною, на верх клали колосочки життя, зв'язані червоною стрічкою(51,52).

До весільного столу у суботу пекли також пироги з яблуками, саваями, квасоляю, маком, капустою, картоплею, м'ясом(46).

Після роботи жінок-коровайниць саджали до столу, частували, за роботу дарували тканину, «хустку чи підвільник з стрічками, шишки»(125).

До весільного столу готували: борщ на буряковому квасі з курятчиною, холодець, локшину, картоплю, на весільному столі була сметана, квас із солодких буряків, самогон з патоки(46).

Запрошення

Далеких родичів молода ходила кликати на весілля в її ятницю(82), в суботу в першій половині дня. «Коли молода йшла кликати, то на столі вже повинен стояти коровай»(75). «Гукати» на весілля молода ходи-

ла вдвох із старшою дружкою(86,104,122,138,148) або з старшою і меншою дружками. Молода і старша дружка були у вінках(122), з молодю могли ходити і декілька дружок(82,153,181). «У молодій віночик був білий восковий»(80,149), на вінок ще казали «цвіток»(82,86).

У молодії і дружки на голові однакові вінки, кісники(52), але у молодії «2 цвіточки». Вінок називали цвіток, а 2 квітки - вінком. У селах Мурафі, Мирному вінок, цвіток надівали тільки на хустку. Молода ніколи не була простоволоса. Раніше хустки були шовкові, робили 2 ріжки. Пов'язували і «шерстяні хустки з пацьорками, як холодно»(55).

Молода і старша дружка були підперезані крелевецькими рушниками, які називали: королінковими(55), королєвими(148) або королєвськими. «Молода одягала червону атласну або шерстяну зелену сідницю, хромові чоботи, жакет /тоді мода така була/»(66). Мати перев'язувала дочку квітчастою хусткою через плече(80) або на руку в'язала «здоровий платок». Дружки теж були перев'язані хустками(82). Старшу дружку молода сама перев'язувала хусткою через праве плече(51,55).

Старша дружка ходила з паличкою(82,137). «Паличка у дружки червоною стрічкою перев'язана»(50,55,76) або «палку обмотували золотою бумагою»(67).

Молодій мати давала у полотняній вишитій хустці спеціально спечену хлібину, зверху насипали сіль. Краї хустки були перекинуті один на один(80) або зав'язували у вузлик(1). Хустка могла бути і чисто білою(66). Хліб-сіль несли і на рушникові. Замість хлібини брали і шишку(96,137,152). У селі Мурафі Краснокутського району молода несла шишки тільки свекру, свекрусі та хрещеним батькам(50,51,52). У селі Бідилі молода роздавала шишки і літнім людям, які не мали змоги прийти на весілля(79). Дуже цікавий звичай повідомила нам Дмитрієва А.І. з села Лисичої: «Спочатку молода з дружкою йдуть у двір, де живуть люди, що розпорядилися дітьми /віддали заміж чи оженили»(66).

«Коли молода з дружкою йшли по вулиці, то кожному зустрічному низько кланялися»(81). В хату заходила молода і старша дружка, вітались із господарями, кланялися. Молода держала шишку на рушнику(28), клала на стіл(137,152) і запрошувала на весілля такими словами: «Просили тато і мама і я прошу, приходьте до нас на весілля»

ля»(52,66,137,152) або «Просили мама і тато і я просю - до соли, до короваю, приходьте до мене на свайбу»(76), запрошували ще й так: «Здрастуйте, з суботою будьте здорові! Кликати тато і мама і я просю - до столу, до хліба, до короваю, приходьте на весілля!»(50). Господарі цілували хліб. Дружка знову замотувала шишку в рушник і клала під ліву руку(28).

На весілля молода кликали і своїх подруг - дружок, щоб співали весільних пісень(53). У селі Мурафі, коли молода запрошувала на весілля, хрещена мати, тітки, рідня перев'язували її хустками. «Якщо молода перев'язана багатьма хустками, то казали, що це ж вона гарна, багата, бо є кому перев'язувати»(53).

Коли йшли вулицями села, дружки співали:

84. Колесом, колесом сонечко вгору йде.
Молода Галечка з двору йде.
З золотими вінками з молодими дружечками. (144)

85. Не вий, вітре, в росу,
А вий по морозу.
Розвій мою косу
По срібнім волосу.
Розбери по волосочку,
Як жито по колосочку. (Ф2,44)

86. Не вий, вітре, з рожі,
Не вий, вітре, з рожі,
Повій по дорозі,
Розвій русу косу
По срібнім поясу,
Розбери по волосочку,
Як жито по колосочку. (Ф2,46.)

87. Вимітайте двори, /Дівчі!
Застеляйте столи,
Вже сонце низенько,
Дружечки близенько. (Ф2,40)

88. Вимітайте двори,
Застеляйте столи,
Змотуйте клубочки,
Як ідуть дружочки. (Ф2,44)

В останню чергу йшли запрошувати на весілля майбутню свекруху і свекра. Співали:

89. Ой брязнули ключі, /Двічі/
Від батенька йдучи,
На білім помості
До свекрухи в гості. (Ф2,46,Н)

Біля двору молодого співали, щоб почула свекруха:

90. Ой матінко-вутко, /Двічі/
Ворочайся прудко,
Ворочайся швиденько,
Дружечки близенько. (Ф2,131,44)

91. Добрий вечір сьому, /Двічі/
А хто в сьому домі:
Старому, малому,
Богові святому. (Ф2,47)

92. Ой вийди, матінко, проти нас,
Поглянь, матінко, на усіх нас,
Краца Галочка від усіх нас (Ф1,47)

У Богодухівському районі біля хати молодого дружка ламала палицю і перекидала її через хату(43,54). «Як перелетить палка через хату, значить я тут остануся, а як вертається назад - то все, розвод буде, брак буде недовгий»(31).

«Молода підходила до порога або у хату, їй треба було поцілувати свекра та свекруху і назвати батьком і матір'ю»(54).

Савченко А.В. згадує: «Прийшли, а свекруху заховали навмисне, щоб молода покликала її, чи назве мамою, чи ні. Вона каже: «А де мама?»,

шукає: «Мамо, мамо». Їй кажуть: «А де ж та мама? Гукай дужче!». Гукає. А свекруха: «Я осьде!» - виходе»(50). Майбутніх свекруху та свекра молода називала мамою і татом, запрошувала на весілля, свекруха перев'язувала молоду червоною квітчастою хусткою, запрошувала за стіл, давала їсти (51,53,55,66).

«Старша дружка пригощалася, а молода - ні, а то свекруха буде її їсти. Яечню жарену навіть у руки не бери»(55).

Якщо весілля грали взимку, то дружкам холодно було стояти на вулиці, співали:

93. Ой поки ми стоятимем, /Двічі/
Сиру землю топтатимем
Чорними чобітками,
Золотими підківками. (Ф2,31,47,Н)

У селі Бідилі Краснокутського району, коли виходили з хати дружка та молода, «дружка кидала палку на верх, щоб молода верх брала»(75). Палицю дружка могла кинути через хату і в молодію вдома(76). В селі Мурафі цю дію пояснювали так: «Палку перекидають, щоб жилися гарно»(50).

Молода разом з дружками йшли до своєї хати вити гільце. Коли доходили до хати, співали:

94. Ой день добрий сьому, /Двічі/
А хто в цьому домі:
Малому, старому,
Богові святому. (Ф2,41)

До себе на весілля молодий ходив запрошувати з старшим боярином(122,153). «На грудях у нього був вінок - купований цвіток з воску»(86).

Придане

У суботу забирали майно молоді до молодого, яке називали придане(30,81), посаг (104,149), сундук(50,52,80,96,106), скриня(85,152,153) і постіль (55,66), увечері відвозили до молодого.

«В сундук клали полотно, одяг, рядно. На сундук клали подушки, накривали ковдрою і везли до молодого в двір. Коли дівчина йшла заміж, треба щоб у сундуку в неї було сорочок 20 вишитих»(30).

За приданим приїжджали молодий, дружка, боярин(52,80,81). Молодший брат молоді так не віддавав(80,81,152,153). Мати молоді перев'язувала всіх рушниками, частувала горілкою(50). Коли вантажили скриню, співали:

95. Нашей неньці та й полегшало,
Що в коморі та й поменшало,
А свекрусі та й погіршало,
Що в коморі та й побільшало. (Ф2,47)

96. Нашій матері полегшало,
Худобоньки та й поменьшало,
А свекрусі та й погіршало,
Худобоньки та й побільшало. (Ф2,30,42,44)

«Дівчата їхали до молодого убирати хату»(28).

У Валківському районі молода їхала з молодим, або йшла з дружками «убирати хату», або кланятися свекрові та свекру. Мати в'язала дочці хустку через плече. Молода «убирала хату» - і свекруха в'язала її хусткою через друге плече(80,81,92,106), старшу дружку свекруха теж перев'язувала хусткою(81).

«Коли молода кланялася батькові та матері, їй слали кожух вовною догори, вона ставала на коліна і кланялася тричі богіві, тричі матері, тричі батькові. Свекруха давала їй за це платок»(104).

У скрині у молодого вдома дружки викидали все: рядна, одяг... Щоб усі бачили і рахували, скільки всього є(152).

Ось як про цю дію згадує Набок К.П. із села Княжного: «Дружки йшли до молодого убирати хату. Примовляли: «Стіна дубова, гвіздок не лізе, давай примочки». Дають «примочки»- наливають горілку. Дружки вішали рушники, клали подушки, застеляли стіл. «А люди пообліплювали вікна і дивляться, які в молоді рушники, одяг, підзори, настільники чи скатерті». На стіл слали всі скатерті, настільники, щоб усі бачили скільки в молоді їх є. Настільники були з стрьопами, ткалися з валом. За всім приданим слідкували, щоб ніхто нічого не вкрав, бо,

можливо, хтось має поганій намір на молодого чи молоду, щоб їм життя нескверне було»(153).

У селі Кобзівці «сундук та подушки везли в п'ятницю, а в суботу вряжали хату»(96).

Придане ще могли забирати і в перший день весілля.

«В селі Рябухиному молода не мала права йти до свекрухи до тяті, поки її не привезуть у перший день весілля»(122).

Дівич-вечір

Гільце

Увечері дружки збиралися у молодої робити або доробляти квіть, щоб квітчати або вити гільце. Цей вечір називався дівич-вечір(85,151), «вечорини»(81,122). У селі Братениці цей день називали «дружбний день»(28). На Валківщині було так: «Молода запрошувала своїх подруг вити гільце. Вони сходилися в п'ятницю робили квіти з різнокольорового паперу, квіти робити протягом двох днів, до кожної квітки прив'язували стрічки з паперу»(81,82,85,92,93,101).

«Гільце йшли рубати молодий і буурин»(85). Гільце було з сосни та з вишні. «Молодий зрубає сосну, привезе, щоб молода наряджала. Як гільце велике, його встромляли в хрестовину»(85) або робили отвір у дощці. «Щоб сосна не впадала, прив'язували верхівку мотузкою до сволака»(93). Сосна могла бути заввишки 1м 20см - 1м 50см. Гільце встромляли і в цеберку з житом, і в горщик з піском(90). «Хрестовину обмотували рушником. Гільце прикрашали паперовими квітами. Їх було більше сотні, щоб усім вистачило. Квітів так багато, що вони закривали все гільце, стрічки висіли донязу «з пацюрками». Як гільце з вишні, гілки обмотували стрічками кольорового паперу»(80,82,85,92,93,101).

«В суботу сходилися хлопці і дівчата квітчати гільце»(106). До кожної квітки або окремо чіпляли «врожай»: дужерку, бублик, пчиво, яблуко, казали: «Врожайна нівеста буде»(80,104,105). На верхівку гільця чіпляли велику квітку (80).

Гільце вили і в молодого, і в молоді. Коли вили гільце, співали:

97. І гільце вили,

І водичо пили.

Горілочки пітрішечки
Нам їх дали.

(Ф2,92,Н)

Молодій дружки плели вінок. Посередині була велика квітка, по боках менші, далі ще менші і т. д. Біля вінка були стрічки. На весілля молода одягала вінок, а зверху була запліта білою шерстяною хусткою. Дружки співали:

98. Ми гілечко вили,
Ми горілочку пили,
Сплели собі по віночку
З зеленого барвіночку.

(Ф2,80,Н)

Крім цього, на дівич-вечорі співали ті самі пісні, що й на весіллі. По закінченні роботи всі сідали вечеряти.

У Нововодолазькому районі дівич-вечір називали «вечорини».

У суботу в молодій гуляли дружки, бояри. Молодий не мав права сидіти біля нареченої, поряд сидів старший боярин і не підпускав молодого, а після гуляння дівчата залишалися і прикрашали гільце. Гільце в селі Рябухиному було з ялинки(122). В інших селах Нововодолазького району гільце робили з вишні. «В мене гарне гільце було,-згадує Либа К.П., - і більше метра - під стелю. Ставили в спеціальний дерев'яний кружок, закріплювали на столі. Білу чисту бомажечку розрізали, щоб стожки були і обмотували гілочки, скільки гілочок - всі їх обмотували»(124). Гільце ще ставили в хрестовину(112,117), в хлібину або в посудину з зерном(111). «Я поставила гільце у глечик з водою, а мені кажуть - нащо ти ставиш в воду, чоловік п'яниця буде»(149).

Гільце прикрашали: квітами, цукерками, яблуками, колосочками, каліною(111,112,149). На верхівку чіпляли одну велику червону квітку з червоної стружки(133,137,152,153). У Станичному «чіпляли три квітки, це - пара і дитя»(117) або букет квітів. «Гільце було таке красиве, що й досі мені вздрівається»(149).

Гільце теж робили і в молодій, і в молодого (137).

У селі Княжному на дівич-вечорі молода робила з червоної стрічки квітку, яку на весіллі пришивали молодому до картуза(151). Квітку чіпляли молодій до грудей (152). У селі Станичному віночок (квітку) пришивали до вінка молодій, а на весіллі відрізали і пришивали молодого

му(112). З квітів дружки плели вінок молодій, у якому вона йшла до вінця(111).

Дружки прикрашали і коровай. З паперу робили дві квітки, називали ще віночки, зв'язували червоною стрічкою і клали на коровай(111).

У суботу дружки одягали молоду, щоб подивитися, яка вона буде на весіллі і співали пісень(137).

«Коли я йшла заміж, - згадує Чалиш Л.Г., - то одягла ту фату і той вінок, що моя бабуся вінчалася. Весільний одяг передавався з покоління в покоління. Фатою та весільним одягом прикривали діток, коли вони хворіли»(122).

У Краснокутському районі, в селі Біділі, коли дружки заходили до хати молодої, співали:

99. Матінко моя, не лякайся.
До себе дружечок сподівайся.
Щоб була куриця вареная,
Щоб була рибка жареная,
Щоб були наші дружечки не голодні. {Ф2,75}

У селі Лисичій гільце робили з гілки, яку як стовбур встромляли в горщик з зерном (пізніше встромляли в «цвітошник» з землею - горщик для кімнатних квітів). До стовбура в'язали квіти або різки з квітами. Як виходили з-за столу, молода роздавала квіточки або відломлювала різочки. Різки кріпили «навскоси», як у сосни. Гільце нагадувало великий квітучий стовпчик(67).

У селі Лисичій зустрічається гільце іншої форми. Дівчата у суботу ввечері робили різки довжиною 50-70 см з лози. На них мідними дротинками нав'язували багато квітів з стружок. Ці різки встромляли у спеціально випечений коровай. Вищі різки були в центрі, по краях - низенькі(66). Іноді гільце було більше метра в висоту і більше метра в ширину(71).

У селі Мирному довгу лозу «згинали в коло», до неї прив'язували різки. Під час весілля гільце розбиралося на різочки. На кожній різочці - непарна кількість квітів 3 - 5. Як молода багата, у неї багато на різках квіток: 5 -7, багато і різок. На кінці кожної різки велика квітка, молода брала непарну кількість різок(55).

У селі Мурафі «гільце було на 12,18,19 різок - дивлячись скільки мало бути дружок та близьких родичів»(51). «Для гільця різали «дубці», робили квіти з різнокольорового паперу і чіпляли на верхівку. Різки встромляли у хлібину у вигляді «веера», по центру була висока, навколо неї менші і т.д. Всі різки встромлялися з центру». В селі Бідилі на маленьких різках було по 2 квітки, на більших по 3(76), або по 3 на маленьких та по 5 на здорових(75).Кожну різку прив'язували до основної - найбільшої, щоб не порозпадалися(50,76). Гільце ще ставили і у цеберку з пшеницею(53,75). «Перед тим як чіпляти квіти, кожну гілочку обмотували стружками. До гільця чіпляли ще цукерки»(75). У молодого теж робили гільце. Це була сосна, прикрашена квітами, цукерками(55). Коли вили гільце, співали:

100. Це ми тобі, та Ганничко,
Гільце вили,
Гей, та всі лужечки виходили,
Червоною калиною виламали,
Погід гайочками
Чорними галочками.

(Ф1,75,Н)

На дівич-вечір дівчата за роботою співали весільних пісень - «тривувалися на весілля»(50).

Дружки з стрічок робили два віночки, один пришивали молодому. «Два цвітка: один чіпляли молодій на голову, а другий дружці, у дружки цвіток був менший за розміром. Лент ззаді було хтозна скільки»(75).

Увечері дружки одягали молоду в весільне вбрання так, як вона буде одягнена на весілля(52). Приходив молодий з боярином, всіх саджали до столу, частували(50,52, 55,75). Коли дружки йшли додому, співали:

101.Прощай,прощай,та й Марійко,
Бо ми вже йдемо.
Твоє гуляннячко
Собі беремо.

(Ф5,67)

Коли молодий ішов додому, йому давали хлібину під руку(67).
У Богодухівському районі гільце вили в молодого і в молодій з сосни чи вишні, заввишки 70см - 1м.

Гільце прикрашали також квітами, цукерками, стрічками, гілочки обкручували папером(28). «Шупкували ще: в папірець від цукерок замотували шматочок хрону»(42).

Як робили гільце, згадує Ночовка Н.С. «Робили з паперу квітку, одна квітка за одну в'язали на паличку, встромляли у круглу хлібину. І квіти, і листячко робили самі». Гільце нагадувало стовпчик заввишки 50 - 70см. Потім це гільце світилка везла до молодого». Квітів було так багато, що воно було аж кругле.»У молодого також робили гільце, але з сосни. Гілку уквітчували рідичі молодого «конфетами, квітами, стрічками, бубликами»(34).

У селі Крисиному гільце робили майже так само, гілки звизу квітів чіпляли дуже багато, вище - менше, ще вище - ще менше. Це виглядало, як піраміда, а зверху була велика червона квітка(141). Або робили гільце з 4-х різок, або з 6, обмотували тістом. Його встромляли в хлібину. На різки навішували квіти з стружок. Чотири різки зверху з'єднували. Виходило красиве, пишне дерево. Воно довго стояло, його забирали до молодого. Гільце можна було поставити у віконце(42,54).

Гільце робили у молодій і ставили на стіл у житю, «щоб життя було добре»(3,15), молодий забрав молоду до себе додому, то гільце забрав старший боярин, піднімав високо, щоб хлопці не відвляли, «бо квітка символізувала чесність молодой»(13). «Коли хлопці заберуть, боярин повинен за любу ціну викупити його»(3,11,141). В селах Синьому та Кадниці гільце розбирали в понеділок(3,30). Гільце везли до молодого, коли забирали молоду.

Зверху на гільце чіпляли найбільшу квітку. Якщо крали велику червону квітку, то вимагали за неї могорич(30). «Боярин повинен оберігати її. Не дай боже, хто гільце вкраде, особливо червону квітку, якщо хтось вхопе квітку, то буде з молодими щось не в порядку»(141).

Пізніше гільце купували на базарі(28,42), возо було з проволочки, заввишки 50-80см, ставили в хлібину або в житю»(34). А ще продавали великий букет з паперових квітів у вазоні, казали: «Оце молода дівує»(9).

У селі Кадниці Богодухівського району зафіксовано цікавий звичай. У суботу молода з друзками їхали до молодого на «шишки». Мати молодого саджала їх за стіл, пригощала. Після застілля друзки молоду ставили в центр, ходили навколо неї, взявшись за руки, і співали пісні, а потім в коло до молодой вводили молодого і співали йому(3).

У селі Полковій Микитівці жінки згадували: «Увечері в суботу молода з дружками приходила до хати молодого поспівати свекрусі пісень» (31) та квітчати гільце (42).

На дівич-вечорі дружки співали весільних пісень, які потім співали на весіллі:

102. Що в суботоньку під неділеньку
Розтворилося небо,
А на тім небі хрести золоті
Ще й пристановилися. (28)

103. Зелененький барвіночок і синенький цвіт,
Чого в тебе, Катюша,
Невеселий рід?
Не так батько, не так мати,
Як старша сестра.
Продай, продай, батечку,
Сестру із двора. (124)

104. Не доходила,
Не догуляла,
Світ собі зав'язала.

Зав'язала світ
Із молодих літ
Дівкою молодою.

Дівки гуляють
Косьми мають,
Мене не приймають. (47,148)

105. Ізми, мамо, та й головоньку /Двічі/
У послідній раз у суботоньку.

Бо я же вам надокучила, /Двічі/
По вашому двору ходячи.

По вашому двору кодьки, /Даря/
За собою дівчат водять. (Ф3,44)

106. Легить галочки у три рядочки,
Полетю і я з вами.
Полетю, впаду в батенька в саду
На гіллі на квітині.

Вийде ж(я) матуся
Водицю брати ще й галочок лужати. /Дівчі/

Я й не Галочка, я й не черв'як,
Я й твоя дочка Паця. /Даря/ (Ф5,67)

107. Ви, сестриці, ви, подружечки, /Дівчі/
Собирайтеся й докупочки.

Та й скопайте в саду стежемку, /Дівчі/
Туда йтиме та й батечко.

Він п'име, промовлятиме, /Дівчі/
Дитя своє споминатиме.

«Дитя моє та й кохане, /Дівчі/
Як ти в мене та й кохалось!» (Ф3,104)

108. Та й сонце вгору йде,
Та й Ганнечка
Та й до батенька
На пораду йде.

На пораду йде:
«Та й порадь, порадь,
Мій батенько,
Порадь же мені.

Та й же порадь же мені.
Та як я же прийду
З вінчання,
Чи приймеш мене?»

«Відрізана скиба -
Та й не пригулю.
Як прийдеш з-під вінчання,
То я й не прийму»

(Ф1,75)

109. Прощай, прощай, подружечко,
Сестро нана,
Тепер ти не наша.

Не раз, не два
Мій батенько та й згадає,

Як ітимуть подружечки
Та із саду
Та й нестимуть по квіточці винограду.

Винограду...
Та й не будуть та й до хати привертати,
Та й не будуть в віконечко висилкати.

(Ф5,92)

110. Як ходила та Галочка
По крутій горі.

По крутій горі...
А за нею та Іванко
На сивім коні.

На сивім коні...
«Постой, постой, та й Галочка,
Бо вже ти моя.

Бо вже ж ти моя...»
Вона стала та й сказала:
«Бо я не твоя.

Бо я не твоя...
Шукай собі паняночку,
Як я й молода.

Як я й молода...»
«Я й виїздив, я й виходив
Села й города.

Села й города...
Та й не знайшов же паняночки.
Як ти й молода».

(Ф5,41,55)

111. А в батенька донька на одході,
А Галочка в неньки й на одході -
Посадила оріх в огороді.

«Рости, рости, та й орішечку,
Мойї пенці на утішечку,
Нашому батеньку на потішечку.

Рости, рости, та й укоренися.
Моя ненько, за мною не журися!

Кохай собі меншую й такую,
Не забувай мене, молодую».

«Не вкохаю меншої, такої,
Не забуду тебе молодой». (Ф3,40,41,47Н.143,15

112. А я в батька та й на одході,
Посадила оріх в огороді.

«Рости, рости та й укорінися,
Як ти, ненько, та й не журися*
Коли наважилася мене дати,
Позволь нене та й намалювати
Й у хатині та й на картині,
У сінечку та й на одвірочку.

Хто не йтиме, та й на мене гляне,
Хто не стане, та й мене згада. (Ф3,30Н)

Та й викохай другу такую.
Забудь, забудь мене, молодую (86)

113. А я в неньки та й на від(и)ході**,
Посадила оріх на вгороді.
Рости ж, рости та й укоренися,
А ти, ненько, не плач, не журися.
Та викохай другу такую,
Забудь, забудь мене, молодую.

Ой як мені другу кохати,
Якщо прийшлося даром віддати?

Як удасться твій милий ревнивий,
А до того ще й п'яниченька,

Проп'є твою всю худобоньку,
Наб'є тобі ще й головоньку.

Ой піду я стиха під віконце -
Подивлюся, що свекруха робе.

А свекруха вечеряти варе,
А свекорко дубиначку паре.

*Вар.: А ти, мати, не плач, не журися.

**Кожний непарний рядок повторюються двічі.

Парся, парся, сирая дубинця,
Начувайся, чужая дитинка (Ф3,85Н,92Н)

114. У батенька та й на відході, /Дівці/
Посадила горіх у городі

Рости, рости, та й горішнючку, /Дівці/
Батенькові та й на втішнючку.
Рости собі другу такую. /Дівці/
Коли віддав мене молодую.

Ой там гора кам'яниста, /Дівці/
Там свекруха воровиста.

Вона ж тобі ворови покаже: /Дівці/
Хату мажени, вона перемаже;

Постіль стелеш, вона перестелє; /Дівці/
За стіл сядеш, вона косо гляде. (Ф3,122Н)

115. Як підйду стіха під віконце /Дівці/
Та й подивлюся, що свекруха робє.

А свекруха вечеряти варє, /Дівці/
А свекорко дубиночку парє.

Парся, парся сирая дубинця, /Дівці/
Й начувайся, й чужая дитинця

Якби ж моя ненька та й узнала, /Дівці/
Вона б мені вечерю прислала

Хоч братиком, хоч сестрицею, /Дівці/
Хоч місяцем, хоч зірницею.

А братика дома немає, /Двічі/
А сестриця дорожку не знає.

А хоч буду та й так привикати, /Двічі/
Щоб не знали ні батько ні мати. (Ф3,80Н,81Н,104Н)

Коли молоді сідали за столом, дружки співали:

116. Летять галочки у два рядочки,
А зозуля попереду.
Ідуть дружечки у два рядочки,
А Маруся попереду.
Усі дружечки по лавках сіли,
А Маруся на посаді.
Усі дружечки та й заспівали,
А Маруся заплакала. (Ф5,96,106)

117. А я в батька та й на відході,
Посадила й оріх на вгороді.
Рости, рости та й укоренися,
А ти, ненько, не плач, не журися.
Та й викохуй другу такую,
Як Галочка, та й молодую.
Як піду я тихо під віконце,
Подивлюся, що свекруха робе.
А свекруха вечеряти варе,
А свекорко дубиночку паре.
Парся, парся, сирая дубина,
Начувайся, чужая дитина.
Їсти хочу, аж серденько в'яне.
Хліба вріжу - свекруха погляне.
Коли б моя рідна ненька знала,
Вона б мені вечерю прислала
Хоч місяцем, хоч зірницею,
Хоч братиком, хоч сестрицею.

А братика та й немає,
А сестричка дорічки не знає.
Мабулю, мені так-сяк принакати,
Щоб не знала їй батько не мати.

(Ф3, 95)

118. Ой братику мій ріднеський,
Ой братику мій ріднеський,
Снився мені сон милеський.
Снився мені сон милеський,
Снилась мені свекрова ката:
Чорним шовком двір обведен /їй/.

Чорним шовком двір обведений,
Калиною та й обсаджений.

Калиною ж(е) та й обсаджений,
Жовтим піском та й посипаний.

Ой то ж не сон, а то правдонька.
Чорний шовк же - то коса твоя!

Чорний шовк же - то коса твоя,
Калинонька - то краса твоя.

Калинонька - то краса твоя,
Жовтий пісок - то тоска твоя.

(Ф3, 115, 144)

119. Куди доню собираєшся,
Що рапенько умиваєш /ся/?

Чи між гори кременисті,
До свекрухи поровастої?

А свекруха всі порови знає,
Вона ж тобі порови покаже.

Вона ж тобі порови покаже,
Вона тобі правдоньки не скаже.

Що не зробили, вона переробе;
Що не скажеш, вона перескаже. (ФЗ,47Н,143)

120. Даш мені, женько моя, сама бачипи -
Не раз, не два ти й за мною та й заплачеш.

Ти заплачеш...
Як вишневі садочки все цвістимуть,

Все цвістимуть,
А дівочки же у садочки все ітимуть.

Все ітимуть...
Вони будуть та й до хати привертати,

Привертати.
У моєї та й Галочки все питати*,

Все й питати,
Ой чи дома та й Галочка, чи немає.

Чи немає...
Чи з іншими подружками п'є, гуляє.

П'є й гуляє...
Чи її Іваночко та й не пускає. (Ф5,41Н,144,145)

121. Даш мені, моя женько, та й од себе,
Зостається рута-м'ята все у тебе.

* Варіант: Молодої Галочки все питати.

Даєш мене, моя пенько, сама знаєш -
Не раз, не два ти за мною та й заплачеш.

Як ітнуть подружечки мимо хати,
Вони будуть легесенько сноминати. (Ф5,143)

122. Даєш мене, моя пенько,
Та й сама знаєш -
Та й не раз, не два
Та й за мною заплачеш.

Як ітнуть та й подружечки
У садочок,
А ти будеш, моя пенько,
Виглядати.

Оддала швачку,
Оддала прачку,
Од печі сухарючку.
Важко топить,
Важко прати,
Важко воду носити. (Ф5,11,141)

123. Й а й по морю та й рибонька грає, /Двічі/
Золотими та й перами має,

Й а й Марійка здіьувалася, /Двічі/
Що в батенька й нагуляла/ся/.

А й не жаль мені та й батенька свого,
Не жаль мені та й батенька свого,
Та й жаль мені хорошого двору.

Ой жаль мені хорошого двору, /Двічі/
Що нікому ходити по йому.

Одна була робітниця в хаті, /Двічі/
Та й ту беруть до людей робити.

Та й ту беруть до людей робити - /Двічі/
Свежкові, свежрусі годити. (Ф3,92Н)

124. Чом жоржина та й не квіточка,
Чом Марійка та й не дівочка?*

Сріблом-золотом та й обведена,
Шовком коса та й заплетена.

Наїхали та й пишні бояри,
Срібло-злото та й обібрали.

Срібло-злото та й обібрали,
А в Ванюші коня підкували.

А в Ванюші коник вороненький -
Перескочив у гай зелененький.

А в Марусі коник вороніший -
Перескочив у гай зеленіший. (Ф3,92)

Коли дівчина була сиротою, співали:

125. Та ходила та Галочка по крутій горі,
Та ганяла селезня по тихій воді:
«Пливи, пливи, та селезню, тихо по воді.
Прибудь, прибудь, мій батечку, прибудь ік мені,
Та й дай мені порадоньку, бідній сироті».

Вар.: Чом же Ніна та й не дівочка,
Чом же в неї та й не кісочка? (106)

«Ой рад би я , моя дощо, прийти к тобі,
Та заліпався вічєньки навівки мої». (05,141,144)

* * *

126 Як ходила та й Галочка
По городу
Та й ганяла сизу утку
Все на воду...

Все на воду...
«Плавви, плавви ж(е), сиза утка,
Тихо по воді.

Тихо по воді...
Прибуди, прибуди, моя півочка,
Тепер ти к мені.

Тепер ти к мені...»
«Ой рада б я же, моя дощо,
Прибуди к тобі.

Прибуди к тобі...
Наситано сирой землі
На ноги мої». (05,47H,92H)

127. Ой Боже ж мій та й милостивий,
Спусти мене з неба на землю
Та й подивитись на своє дитятко.
Чи хороше воно ізряжене,
Чи парсю та й посажене?
Ізряжене, як та квіточка.
Сидить само, як сиріточка.
Зряжене воно, як паненятко,
Сидить воно, як сиротятко. (05,92H)

Одягання

Молоду у неділю зранку одягали дружки(28,51,153) або баби(50,75) вдома у молодої або старшої дружки. «В неділю зранку молоду будила старша дружка, вела до своєї хати, де молоду наряджали дружки»(80). Молодій плели одну косу, одягали вінок(40), підв'язували кралевецьким рушником(15,25,28).

Одна з жінок розповідала: «Привели мене до дружки. Там сиділи всі дружки, бабусі. Накрили стіл, бабушки співали, а в мене аж сльози котилися»(82).

Весільний поїзд

Вдома у молодого готували весільний поїзд. Дуги обмотували рушниками, прикрашали стрічками, квітами. Взимку квіти робили з паперу. «Вішали дзвонички, щоб було чути всім, що їдуть молоді»(75).

Кількість осіб у весільному поїзді мала бути непарною - 5,7,9,11. «Коли заберуть молоду до церкви їхати, щоб вона була з паром». До поїзда молодого входили: молодий, дружка, піддружній, старший боярин, менший боярин, світилак, свашка. У селі Бідилі до складу весільного поїзда могло ввійти дві світлики(75).

Дружка - одружений старший брат чи дядько молодого.

Піддружній - помічник дружка, «жонатий чоловік».

Боярин - товариш молодого /У Валківському районі казали «шафер»/.

Світилак - молодша сестра молодого чи племінниця.

Свашка - тітка чи якась родичка.

Кожен весільний чин виконував свою справу. Дружка керував усім весіллям. «Слідкував за порядком, розливав горілку, увечері коровай кравав»(153).

У селі Бідилі згадують: «Дружка їхав тільки з хлібиною, як тільки прийшов від молодого до молодої - тут хлібину міняють. Дружка без хлібини не ходив, тільки з хлібиною. Свайба йшла, і хліб безперестану міняли»(75). «Молодим міняли хліб для живіт»(76).

Піддружній допомагав дружкові та «управляв князю»(81). Князми управляти міг і інший чоловік.

Дружко і піддружий були перев'язані рушниками навхрест: від молоді з правої на ліву сторону, і від молодого з лівої на праву. Рушники були 2,5 метра завдовжки(137,153).

Свашка - із рушника їй шили торбу, в якій вона привозила шицки(105), подарунки сватам - «відала шишками та подарунками»(152). Свашку теж перев'язували навхрест хустками(137,153).

Світилка - носила «світільник». Світільник - букет із паперових квітів узимку і живих улітку(81).

У селах Минківці та Нестеренках Валківського району букет із квітів називали «шабля». Всередині букета було дві свічки. Квіти в букет «викладали у вигляді конуса»(105,106).

У Нововодолазькому районі букет квітів перев'язували хусткою або червоною стрічкою(153), всередині була свічка(111,122,149). У селі Знам'янци букет квітів називали «міч», «а в квітах було дві свічки, товсті такі, гарні, вони і в церкві горіли і дома. Туди старались додавати фарбовану шовкову траву»(125).

У Краснокутському районі в селі Лисичій згадують: «У руках у світлики завжди був світільник. Дві свічки. А навколо квіти з ласковиці, чорнобривців (65,66). У селі Мирному «квіти були засушені, колючі. В світільник устромляли дерев'яну шаблю, лезом вниз, ручка обмотувалася платочком»(55).

Цікаві відомості повідомила з села Бідила Медяник К.П.: «У світлики була здорова свічка, яка була встромлена в невеличку хлібину. З дерева витесували меч і встромляли біля свічки. Хлібина з свічкою та мечиком були туго обв'язані квітами»(76).

«Усьому поїзду пришивали червоні стрічки»(75). У селі Минківці «мати молодого перев'язувала весільний поїзд, рушниками чоловіків і хустками жінок». Коли весільний поїзд приїжджав до молоді, «всю братву, яка приїжджала, мати молоді перев'язувала на другу сторону»(106).

Проводжаючи весільний поїзд до молоді, «мати молодого одягала вивернутий кожух, у пелену фартуха насипала жито, горіхи, дрібні гроші, цукерки, сон/насіння соняшника/, ходила навколо сина від сходу сонця і обсіпала його»(40), коли обсіпала, приказувала: «На щастя, на здоров'я»(28,42,76).

Простежити хід весілля можна за такою схемою:

І. Молодий їде до молодої, забира і їдуть до церкви вінчатися.

Після церкви:

- а) їдуть до молодої, а потім до молодого;
- б) їдуть до молодого, потім до молодої, знову до молодого;
- в) молодий молоду завозить до її батьків, а сам їде до своїх, через деякий час забирає молоду і везе до себе додому.

II. Молодий викупає молоду, їх саджають за стіл, а потім молоді їдуть до церкви.

У Богодухівському районі весільний поїзд вирушав по молоду. В селі Полковій Микитівці «молода ковчалася за трьома дверима, а на трьох дверях стояли родичі і потребували викуп з молодого»(40). Молодий давав викуп, відшукував наречену. Їхав або йшли до церкви окремо, а з церкви разом. Є свідчення, що в Кадниці та Крисиньому молодих саджали за стіл, а після застїлля їхали вінчатися, коли вінчання в обїдню (3,140). Проводжаючи до церкви, мати молодої осинала дрібними грїшми, цукерками, житом(140).

Після вінчання

Після вінчання виходили з церкви. Друзьки, які чекали біля церкви, співали:

128. Ой були ми в церкві, /Дівці/
Молилися Богу.
Ой дай, Боже, долго
Нашому молодому. (55)

Коли молоді їхали з церкви, треба, щоб ніхто не перейшов дороги. «Коли весільному поїзду зустрінеться першим чоловік - добре, а баба - погана прикмета. Як дві свадьби в перший день, коли гуляють поїзди, встринуться - погана прикмета, не житимуть або ті, або ті» - вважали у селі Полковій Микитівці(31).

У селі Братениці: «після церкви молоді заїжджали на кладовище провідати родичів», а потім їхали до молодого, від молодого до молодої. Коли вдруге їхали до молодого, то везли придане молодої(28).

У селах Полковій Микитівці, Крисиному, Кадниці після вінчання молоді їхали до молоді. Батьки зустрічали їх біля воріт з калачем, прикрашеним калиною, сіллю зверху(9), перед ними слали дорожку, на доріжку - рушник, «ставили одного вартового, щоб ніхто з гостей не став на рушник, крім молодих. З молодих хто стане перший на рушник, той буде командувати і не останеться вдівцем»(22).

У Валківському районі у церкві, коли вінчалися, світили свічки, примічали, чия довше горітиме, той довше житиме(105,106).

Після вінчання, коли весілля зустрічало на дорозі «стрічного» - людину, яка йшла назустріч, поїзд зупинявся, людині наливали чарку, давали шишку. «Добре, коли першим зустрінеться чоловік»(80,106).

У селах Ясеновому, Минківці після вінчання молоді їхали до батьків молоді. Батьки зустрічали їх хлібом-сіллю, слали ткану доріжку, на яку ставало молоде подружжя. Молодих пригощали вином(81,101). Молодий залишав молоду вдома, а сам їхав до своєї хати. Молода обов'язково йшла на кладовище відвідати родичів, особливо, коли хтось був похований з батьків. Коли молода йшла на кладовище, співали: «Летять галочки у два рядочки»(96,106).

Коли молодий їхав забирати молоду до себе додому, мати обсіпала сина грішми, житом, цукерками(106).

Коли їхав весільний поїзд, співали: «Чом жоржина та й не квіточка»(96).

«Біля двору молоді вже стояла ватага хлопців, які стерегли ворота. Щоб зайти у двір, треба було платити грошима, а частіше горілкою. Гості заходили у двір, до хати їх не запрошували, вони починали співати: «Ой доки ми та й стоятимем». Виходив батько молоді і запрошував гостей до хати»(106).

У Нововодолазькому районі, коли молодий приїжджав до двору молоді з поїздом, щоб їхати до вінця, «їх у двір не пускали, потребували викуп»(152). Після викупу молодих саджали до столу. Перед ними на стіл свашка у жито ставила дві свічки, перев'язані червоною стрічкою.

Посидівши за столом, молоді їхали до церкви вінчатися(111,122). Мати молоді в'язала зятеві на ліву руку підшальник(152) або молода - хустку(153). Коли молодих виряджали до церкви, то давали дві свічки, їх видавали батьощі(152). У селі Сосонівці ці свічки обрамляли маленькими букетиками квітів(133). Поряд з молодими на підводу сад-

жали світилку(153). У церкві свічки світили і привічали, як горітимуть свічки. «Чия свічка горітиме хоромо - добре, а чия тухнутиме - скверно буде. У нас тут одні женилися після війни, так кажуть, її свічка горить, а його тухне й тухне, ну він і втопився»(133).

Після вінчання молоді їхали до молодого. Коли молоді їхали по вулиці, їх люди зупиняли, ставили сталець, хліб-сіля, вітали. Дружки і свашка частували людей горілкою, шинками та пирогами - ця дія називалася «перейма»(153). «Дороги переходити не можна, бо життя буде нещасливе у молодих»(133).

Батьки молодого зустрічали дітей хлібом-сіллю, слали рядно або рушник(149), молсді ставали на нього, «мати одягала вивернутий кожух(137), ходила кругом і обсипала їх вівсом, житом, грішми, горіхами, цукерками, гарбузовим насінням(138,152). Обсипати починала із східної сторони, обходила навколо трічі. Всі присутні хватали горіхи, цукерки, гроші. Дівчата рахували, щоб кількість монет була парною»(153).

В селі Бірках молода дотримувалася певних звичаїв. Якщо вона першою стане на рушник, тоді буде старшою; а як заводять її у хату до молодого, має сказати собі, щоб ніхто не чув: «Ваша хата, а мій верх»(149).

Молодих до хати за рушник заводив батько(153) або мати(122,152). Трошки посиділи за столом і їхали до молоді.

У селі Станичному після церкви молоді їхали до молоді. Батьки зустрічали молодих хлібом-сіллю. Мати обсипала дітей горіхами, грішми, зерном, цукерками. Першими до хати йшли батьки, а за ними молода з меншим братом, який заводив сестру на посуд, а молодий залишався на вулиці. Над поїздом молодого глузували, співали: «Ми думали, що ви їхали»(112,122). Коли молода та дружки сідали за стіл, тоді заходив молодий(138,152).

У Краснокутському районі, в селі Мурафі, коли молодий приїжджав брати молоду до вінця, на воротях стояли родичі молоді, вимагали викуп. «Частіше платили горілкою, 3-5 літрів перед ворітьми і більше бувало»(55). «Молодих могли посадити за стіл, а потім виряджати до вінця, мати обсипала їх житом, цукерками»(52).

«До церкви брали ікони, хліб та рушник під ноги. Коли їхали до церкви, то не співали і музика не грала. Коли молода входила в церкву, зразу світили свічку»(76,77). На вінчальні молода стояла ліворуч від молодого(55).

Коли молоді їхали з церкви, то дружки співали, грали музики(76).

Зустріч молодих

Батьки молодої зустрічали молодих, підносили хліб-сіль, горілку - «поштували». «Молодий виливав горілку за себе, а молода вверх - на щастя»(52,53). Батько говорив: «Заходьте, діти, в мій курінь!»- відвертався і йшов. Менший брат заводив сестру в хату на посад за хусточку(42,55,81,85,92,109) або за рушник, яким була підперезана молода(42). «Коли брат заводив сестру, родичі молодої зачиняли ворота і нікого без викупу не впускали, дивилися, щоб ніхто не переліз»(47).

Перед тим як зайти у хату, згадують у селі Дорофіївді, молода повинна тричі вклонитися весільному поїздові. «Я тричі вклонилася, і брат мене повів у хату. Жениха не впускають, він торгується, щоб ввійти у хату»(82). «Якщо викуп не брали /не вимагали/, то молода нічого не стояла»(50,76). Коли молодий залишав молоду вдома, а сам їхав додому на деякий час, то торгувалися, коли він приїде забирати молоду(55).

Брат тричі обводив сестру навколо столу, їм тричі співали:

129. Ой брат сестру за стіл веде.

«Сестра моя,

Краса моя,

Хвали Бога». (44,47)

130. Що брат сестру за стіл веде.

«Сестро моя, сестро моя,

Коса твоя, хвала моя».

Він, ведучи, питається:

« А що тобі, сестро, мається?»

Що тобі, сестро, наймилішее?»

Мені се..., мій братику,

Мій братику, соловеєчку,

Що в садочку. (75,Н)

Обвівши тричі навколо столу, брат сиділає сестру та посад. «Коли молода заходила за стіл, баби заставили її снитати дівчат за коси, щоб аеміж іпан»(82). «Коли молода сиділа на посад, на короваї каали навкрест покрасу»(76)

Молода сідала на застелену лаву. «Раніше каали кожух вонною догори»(44,11,112). «Щоб багата була»(153). «Братик сідає в лівої руки. Поряд сідали дружки»(122).

Гіюки молодий торгувався, щоб увійти у хату, молодій співали весільних пісень:

131. Забувай, дівонько, забувай Галочко, /Дівці/
Кого вірно любила.

Люби одного Іванка свята, /Дівці/
Бог тобі судив його.

Що Бог, то Бог, то добрі люди, /Дівці/
То в нас парочка буде. (Ф4,47)

132. Ой магічко-вино, вино,
Чи я в тебе лишиця,
Що ти мене туди оддала,
Де я не привична. (Ф2,143)

133. Прийди, ненько, та й до столоньку,
Прийди, донько, та й до колоньку.

Гладка, довько, твоя голубочка,
А Бог знає, яка буде дочечка.

Як удасться твій милай ревнивий,
А до того та ще й і личечка.

Проп'є твою та й доленьку*,
Наб'є тобі та й головоньку. (80)

Торги

А на вулиці торгувалися, щоб зайти до хати. «Бувало, що хлопці билися, гризлися, але платили гроші, давали горілку, закуску». Співали:

134. Ой на хаті зілля,
А в хаті весілля.
Надворі буяри,
Як мак процвітали. (Ф2,17Н)

135. Ой свату наш, свату,
Пусти нас у хату.
Полізем на хату,
А на хаті зілля,
А в хаті весілля.
Надворі бояри,
Як мак процвітали. (Ф2,40)

Коли довго стоять, а їх до хати не запрошують, співали:

136. Чи довго ми стоятимем,
Сиру землю та й топтатимем
Ніжками, чобітками,
Золотими підківками. (Ф2,40)

Родичі молодої відспівували:

137. Ми думали, що приїхали, /Двічі/
А вони пішки прийшли,
Молодого у мішку принесли,

*Вар.: Проп'є коня ще й сіделечко,
Наб'є тобі та й сердечко. (Ф3,50,67)

Сваанку у торбни²,
Щоб не з'їли свині. (ФЛ.41,14)

або

Сваанку у корзині,
Щоб не з'їли свині. (44)

або

Сваанку у кашку прілля сні,
Світилку в торбній.
Щоб не з'їли свині. (40)

або

Світилку в холості,
Щоб не вкрали вовні. (51,65)

З боку молодого знову спідає:

138. Пусти, свате, в хату,
Тут нас небагато:
Четверо та п'ятеро -
Та всіх дев'ятеро. (ФЛ.41)

139. Ой свату, свату,
Пусти нас у хату,
Нас небагато: семеро,
Сім по семеро -
І хату переверяємо.

репії виходив батько чи мати молодий і дити:

Щоб не з'їли коні. Сваанку у зачал.

Викуп місця

Першою до хати заходила світилка з світильником чи «шаблею» у руках, в яких горіли свічки, щоб «просвітити дорогу молодому» (52,66,92). Світильці співали:

140. Світилочка, паня,
Здоровкайся з нами,
З нами, дружечками. (92)

141. Світилочка, пані,
Здоровкайся з нами.
Не будь така пишна,
Як у саду вишня,
А будь така гожа,
Як у саду роза. (Ф2,75,80)

Із запаленими свічками світилка виходила надвір. Старша дружка нахилила молоду на калач (28,55,71,92,93,106), дивень (82,104), зверху накривали хусткою. «Молода нахилилась на калач, щось шептали, вона плакала» (71).

142. Схилилася, Галочко, на калач,
Карими очима та й заплач.
Нехай Іванко підведе,
До свого серденька призведе. (Ф1,28,47Н)

Жінки з села Минківки згадують: «Молода дивилася на дивень, доки не прийде молодий, не підведе і не поцілує її, тоді вона дивиться на нього» (104).

Після світилки до хати заходив дружок або староста і питав дозволу зайти всьому весільному поїзду до хати. Дружки співали:

143. Перші ввійшли - пішли. /Двічі/
Та не вмiли говорити,
Нi шапочки зняти,
Нi рученьки дати.
Рученька приби́га*,
Шапочка приши́та. (Ф2,92)

У Богодучiвському районi першим до хати заходив молодий, за ним свiтляка, старший боярин, дружко, свашка, бояри. Дружки свiтали:

144. Свiтляка-ворона /Двічі/
Стоїть край порога:
Руки розставила,
Рота роззявила.
Не велiла мати**
Рота роззявати,
Що великі зуби
Висять через губи. (Ф2,50,52,55,75,92)

На покутi бiля молодої сидiв брат і тримав у руках кийка із реп'яхiв, або, казали, «куль реп'яхiв» (55,81,85,92,106). Кийок - це палиця, на кiнцi якої насадженi реп'яхи у виглядi кулі.

Щоб молодому сiсти на посад бiля молодої, треба було спочатку викупити місце, на якому сидiв брат молодої. «Молодий повинен заплатити за місце стiльки, скiльки скаже братик» (51,52,55,75,76). У селi Снiжковi Валкiвського району Твердохлiб К.Г. згадує, що молодий викупав косу молодої. «Тiльки дружко та молодий зайшли в хату, а брат тримає косу сестри, вимагає за неї грошi, як не дадуть, то мiг вiдрiзати» (79). Дружки пiдбадьорювали братика пiснями:

145. Братику, не лякайся,
Братику, постарайся,

*Вар.: Нам, помагай Бiг, сказати

**Вар.: Ворона летiла

І в рота влетiла. (40,41,44)

Не віддай сестри
За півчетвертного,
А проси золотого
З зятя молодого. (Ф2,122Н)

146. Братику, не лякайся, /Двічі/
Братику, постарайся,
Проси червоного, золотого
Від зятя молодого. (Ф2,92)

147. Брат сестрицю продає.
Не віддавай дешевше! (96)

Торгуватися молодому допомагав дружко, йому співали:

148. Дружко пелехатий /Двічі/
Біга кругом хати
З великою ломакою
За скаженою собакою*. (Ф2,122)

Братика вмовляли звільнити місце, давали цукерки, горіхи, а він вимагав гроші: «Я стріху рвав та сестру годував, а ви мені скільки платите». Торгується, поки не візьме те, що хоче(3,28,137,149,152,153). Коли дали викуп, брат звільняв місце. Співали:

149. А братик-татарин /Двічі/
Віддав сестру даром**. (Ф2,122)

Щоб пройти до молодої, треба щоб дружки підвелися з лави. Дружкам співали:

150. Ви, дружечки, пані,
Піднімайтеся з лави

*Вар.: За сірою собакою. (50,52,75)

*Вар.: Продав сестру за таляр
Та взяв за вдачу квіточку. (92)

Та й дайте дорогу
Панові молодому. (Ф2,92,93)

151. Дружечки - панянки,
Підведіться в лавки
Та й дайте дорогу
Панові молодому. (Ф2,80)

Дружки підводилися і молодий по лаві проходив до молодої(50,92).
Дружки співали:

152. Ой глянь, Марійко, крізь калач,
Карими очима та й заплач. (55)
Ось він іде, розмай косу,
Розвій росу.
Зав'язав світ тобі. (Ф1,92Н)

153. Не сиди, Марусе, прямо, /Двічі/
Не підводь головки сама.
Нехай той підведе,
Що коло тебе сяде. (92)

Посад

Молодий знімав з молодої хустку або край рушника, яким вона була підперезана, цілував і сідав поряд (31,92,122). «Молода нахилена на калач. Він її розхиляє, знімає рушничок, яким вона була накрита. Це край рушника, яким вона підперезана»(55).

Після цього свої місця займав увесь весільний поїзд: світилка, сванка, дружко, піддружій, бояри. Молоді «соромілися», їм співали:

154. Не сідай, Іванко, боком, /Двічі/
Це ж тобі ненароком,

Ще ж тобі вік вікувати*,
Всю правду казати. (Ф2,44Н)

155. Не сиди, Ганнушко, боком, /Двічі/
Ще ж тобі снароком.
Присунься близенько,
Ще ж твоє серденько. (Ф2,40)

Либа К.П. згадує: «Як молодий сів за стіл, ми обоє цілували калач»(124). «Свічки в світильнику горіли, поки всі не сіли за стіл»(105). Коли свічки стояли на столі, свашка їх тушила(153). «Якщо свічки горять гарно, значить хорошо обом буде»(133). «Молоді на весіллі ні до чого не касалися, за них все робили»(122).

Весільний стіл

На весільному столі перед молодими стояло: гілде, коровай, калач або дивень, дві великі шишки, перев'язані червоною стрічкою. «На коровай зверху клали віночок»(9), «на калач червону покрасу /стрічку/»(75). Дві свічки, дві пляшки вишневого вина, яке називали «варьохою»(122). В пляшку з червоним вином встромляли гілочку калини, достиглі колоски жита прив'язували до пляшок(141). Пляшки зв'язували до купи червоною стрічкою - «вісімкою»(3,11,15,30,44,50,65,68). Дві тарілки, на які клали дві ложки, зв'язані червоною стрічкою(5,30,80,85,106,141,153).

В селі Бідиалі колоски ставили на стіл і окремо(76). В селі Ясенівому в букет із колосків жита встромляли декілька квіток маку, «щоб життя було. Такий букет стояв на столі і у молодого»(80).

За харчування під час весілля відповідала «капустяна баба»- головна кухарка. Називали її так, тому що на весіллі головна їжа - капуста з кислій капусти, м'яса, пісона, картоплі.

*Вар.: Присунься близенько,
Ще ж твоє серденько. (Ф2,50,55,75Н)

або
**Сядь собі прямесенько,
Якщо любиш вірнесенько. (92Н)

Прившвалили Квітку

На головний убір молодого треба прившити квітку. Перед цим співали:

156. Має кісонька, має,
А в пашного молодого
Віночка немає. (44)

Сестра молодой ставала на стільчику посеред хати або на лаву чи лезканку, дружки співали:

157. Приїхала сестра в місто,
А в неї ручка біленька,
А в неї ручка тоненька.
Не жаль їй дати
Віночку прившвати. (132,41,44)

У молодї на вінку дві червої квітки. Ось як кожен на віршіку і передавав сестрі молодой, щоб вона прившала молодому до картуза.

Коли молодий входив до хати, вінчку або картузу ~~вимагав~~ і передавав старшому боярину. Картуз передавали на віршаді через сестру молодой(52,75,76,149) або картуз каляли в сьоті, заславив дукткою(122). Квітку прившвали на праву сторону(149). Сестра молодой співала:

158. Подай, мати, голку /Дівче/
Ще й ниточку шовку -
Прившити віночок
Із правого боку. (132)

159. Я тобі віночок прившаво,
Тобі свою сестру доручаво

Сестрице, я тебе доручаво,
В чужай руки довіриво.

Сестро моя, тебе відряджаю,
На чужую сторонку сджикаю. (152)

160. Із Києва швачка, /Двічі/
Багацька дочка /отецька дочка,/ (75,77)
В неї ручки тоненькі,
В неї ручки біленькі.
Не жаль їй дати
Вінка пришивати. (Ф2,55,67)

161. Із Києва швачка
Вінок пришиває,
Подарунок визиває. (28)

Як квітка пришита, сестра надівала картуз, «красувалася»(55), кланялася молодому (52). Підстрибувала високо, аж до стелі, щоб зять гарний викуп дав(111,112,152). Друзжки співали:

162. Віко тороточе. /Двічі/
Чого воно хоче?
Коня вороного
З зятя молодого. (Ф2,122Н)

Сестра співала:

163. Глянь, зятю, на мене. /Двічі/
Свістля краща в тебе -
В азеленому барвіночку,
В сестриному віночку. (Ф2,50,55Н,75)

164. Чи я тобі, зятю, не така,
Що не даєш п'ятака?
Давай мені гроші
Та купуй калоші. (50)

165. Як тобі, зятю, не стидно, /Двічі/
Що у тебе вустілку видно?

Сестру мою любши.
Подарка не купиш. (02,55)

166. Скачу, скачу, свисто. /Дієч./
За рідную сестру.
В сестривому віночку
З зеленого барвілочка. (141)

Дружки співали:

167. Скаже свістя, скаже.
Чого ж вона хоче?
Хоче вона червоного*
Од зятя молодого. (02,47)

Сестра молодой співала:

168. Я й на зятя не дьмаюся -
Плечима, очима одвернуся.
До дверей очима,
До зятя плечима. (02,8)

169. Не дивися, зятю, на мене, /Дієч./
А дивися в кишеню.
Бери грошей жменю,
Клади на тарілку
За Галочку дівку. (02,41,141)

170. Не дивися, зятю, в землю,
А дивися в кишеню.
Витягай грошей жменю,
Клади на тарілку,
Викупай собі дівку. (02,141)

*Вар.: Подарка нового
Від зятя молодого. (44)

За роботу сестрі передавали на тарілці подарунок - хустку, шишку, чарку. «Якщо мало, сестра могла потребувати з зятя плату»(51).

171. Чи я тобі, зятю, не така,
Що ти мені дариш п'ятака?
Як не даси рублів шість,
То ти мені не зять,
А я тобі не свість. (Ф2,50,55Н)

172. Чи я тобі, зятеньку, не така,
Що ти даєш, зятеньку, п'ятака?
Я ж тобі, хзятеньку, перва свість,
Дай мені, зятеньку, рублів шість. (Ф1,75Н)

173. Як тобі, зятю, не стидно, /Двічі/
Що вусгілку видно?
Мою сестру любиш,
Подарка не купиш. (55)

174. Як тобі, зятю, не стидно,
Як тобі, зятю, не брудно?
Мою сестру любиш,
Подарка не купиш. (8,28).

175. Зять на мене та й не дивиться, /Двічі/
Він мені іспротивився,
Він мене думкою лає,
Хай Бог йому помагає. (Ф2,141)

За квітку зять давав ще або гроші, або хустку(28). Сестрі передавали гроші. Сума була обумовлена на договорах(55). Картуз забирала свашка і передавала молодому(51).

В селі Нестеренках не було звичаю пришивати квітку молодому до картуза, тому у молодого квітка була пришита на грудях(92).

Дружки починали:

176. Хвалився Іванко, /Дівці/
Що буяри молоді будуть.
А вони вусаті,
Як миші хвостаті. (Ф2,76)

177. Старший буярин красивий, /Дівці/
Другий головний,
А третій курносий,
На обоє очі косий. (Ф2,41)

178. Здвигнулися лави,
Як сіли бояри,
Ще дужче здвигнуть ся,
Як пива нап'ються. (Ф2,57)

179. Здвигнулися ослога, /Дівці/
Як сіли маслага,
Ще дужче здвигнуть ся,
Як пива нап'ються. (Ф2,50,75,12211)

За столом бояри сідали нап'єсти дружок. «І коли вони відіся, дружки ложки покралі» (122). Співали:

180. Ой ви, хлопці та чужосторонці
Та й не беріть по повній ложці,
А беріть по половині. (80)

Боярам дали випити, а закутити нічим. Дружки ложки покралі. Дружки співали:

181. Від стола до порога /Дівці/
Втоптає дорога -

Бояри втоптали,
Помії хлебтали. (Ф2,122)
Старший боярин не напився,
В помийниці втопився. (40)

Бояри співали дружці, яка заспівувала. Її називали «початушкою».

182. На комині кружка стояла,
Туди кішка нассяла.
Подайте ту кружку -
Ми напоїм початушку. (Ф2,47)

183. А в нашого свата /Двічі/
Солом'яна хата,
Сволоки з осики
Дівчата засики. (Ф2,47)

Дружки відповідали і співали:

184. Що старший боярин, як болван.
Витріщив очі, як баран:
Обручем голова збита,
Мочалою голова зашита,
А очі в клоччі,
Голова в пір'ї,
Ніс у ремінні,
Личком підперезався -
В бояри прибрався. (Ф1,75Н)

185. В старшого буярина /Двічі/
Обручами голова збита,
Солом'яна свита,
Личком підперезався -
В бояри прибрався. (Ф2,73)

186. А бояри їли, їли, /Двічі/
Цілого вола з'їли,
На столі ні кісточки,
Під столом ні рісочки. (Ф2,92Н)

187. А бояри їли, їли, /Двічі/
Цілого голуба з'їли,
На столі не рісочки,
Під столом ні кісточки. (Ф2,104)

188. Боярин патлатий,
До стелі прип'ятий,
Гвіздочком прибитий,
Щоб не був сердитий. (Ф2,52)

Бояри у відповідь співали:

189. А дружечки їли, їли, /Двічі/
Півголуба з'їли,
По столі качаючи,
В маслечко вмочаю(чи). (Ф2,92)

190. Перва дружка стружка, /Двічі/
Друга дружка коробочка,
Третя дружка колодочка,
А четверга проста -
Та й на тілі короста. (Ф2,75)

191. Старша дружка коса,
Наїлася проса,
Сидить вона, усміхається,
З неї просо висипається. (Ф2,40)

192. Вибігло порося з труби
Та посрало дівчатам труби.

Вони не співають
Та губи втирають. (Ф2,52,77)

193. Бігла сучка яром /Двічі/
Обмотана валом.
Дружки думали, що мати,
Та й побігли її лизати. (Ф2,44,122)

194. Бігла сучка яром, /Двічі/
А за нею дружки рядом.
Думали, що мати,
Та й почали сучку ссати. (Ф2,41)

А потім дружки бралися за весь весільний поїзд, починаючи з світилки:

195. Світилочка, пані, /Двічі/
Говори із нами.
Не веліла мати
Рота роззявляти,
Бо великі зуби -
Висять через губи. (Ф2,41)

196. Світилочка ласа
Та впопала кусок м'яса:
Та якби ж не Петро,
Її б запекло,
Якби не Данило,
Її б задавило. (Ф2,50,65)

197. Світилка-шпилька при стіні,
На ній сорочка не її.
Прийшов сусіда, штовхає:
«Скидай сорочку, смеркає». (Ф1,3Н,92,105,122,Н)

Як світилка бідова була, відповідала:

198. Бренете, дружечки,
Як сині.
В мене сорочок
Дві скрині*.
Мені матуся нашила**.
Щоб я їх посіла. (Ф2,122)

Коли дружки помиряться із світляком, співати:

199. Світляка маленька,
Головка гладенька. (Ф2,28)

200. Світлячок - пая, /Діві/
Вечеряй із нами,
З нами, дружечками. (Ф2,92)

Над дружком теж насміялися:

201. Тобі, друже, не дружкувати, /Діві/
Тобі свиней пасти.
З довгою ломакою
За рибою собакою. (Ф2,11,44,67)

201. Було б тобі, друже, не дружкувати, /Діві/
Було б тобі свиней пасти.
З великою ломакою,
З сірою собакою. (Ф2,71)

202. Дружок поглядає на пач сирова,
Чи немає на печі проса.

* Вар.: Три скрині.

А четверга пенюна,
На мені шовкова. (28)

** Мені мамка нашила,
Аби я ходила. (92,105)

Щоб скоріше втекти,
Щоб не заставили товкти. (Ф2,105)

203. Ой ти, дружко, дружко, /Двічі/
Великий заслужко.
Тобі той рушник дано,
Що лави стирано. (Ф2,15,47)

Коли помиряться, то співали:

204. Наш дружко - великий заслужко /Двічі/
Той тобі рушник дали,
Що золотом ткали. (Ф2,15,47)

Нарешті черга доходила і до свашки. Співали:

205. Вїхала сванечка в суточки
Та й поламала саночки,
Та й розгубила шишечки.
Чим будеш дарувати дружечки? (Ф1,92Н)

206. Свашка - неліпапка /Двічі/
Шишок не ліпила,
Дружок не дарила.
Одну ізліпила
З зеленого сіна
Та й ту сама зїла. (8,28,50,67,75,81,92,104,122,141)
Трошки не доїла,
До столу прибила.
Бояри глїтали,
Зуби поламали. (Ф2,11,15,41,44,73)

Після такої пісні свашка частувала шишками дружок та родичів молодії.

«Свашці не можна було бути вдовою»(75).

«Свашка і дружко слідкували, щоб у свашки ніхто не вкрав торбу з шишками. Тоді свашці треба було викупати її»(86).

Після першого застілля всі виходили танцювати на вулицю, їх чекали музики, до складу яких входили: скрипка, гармоніка, бубон(149,153). Танцювали : гопак, краков'як, бариню, сербіяночку, яблучко, коробейники, просту польку, польку-птичку, «страданія», «Дівочка Надя», «Во саду лі» (8,149).

У Краснокутському районі після першого столу батько молодої казав: «Вилазьте, будемо сундук давати»(53). Всі виходили на вулицю. Тих, що приїхали за сундуком, молода перев'язувала рушниками. Виносили по чарці, по шишці. Брат молодої стояв із кийком з реп'яхами-«продавав сундук»(53,76). Якщо молода багата, то з сундука все викидали і рахували, скільки жакетів, ряден(53,75). Сундук можна забирати, коли молоді ще не сідали на посал(51).

Другий стіл

Співали весільних пісень. Весільні пісні у селі Полковій Микитівці називали «молодецькими». У селі Мурафії друге застілля починали з пісні:

207. Ой у суботу під неділеньку //Двічі/
Мела Галечка сіни.

Вона, метучи, та й заплакала, //Двічі/
Рушничком утерлася.

Ой сіни мої возрублені, //Двічі/
Чи будете метені?

Хоч у свекорка з лози сплетені, //Двічі/
Щодня будуть метені. (Ф4,50Н)

208. « Ой ти, криниця, холодна водиця, //Двічі/
Чом рано замерзаєш?»

« Ой як же мені не замерзати, //Двічі/
Не хаять води брати!

І ні води брати, ні вилізати, /Двічі/
І ні піском обсипати...». (Ф4,92)

209. Зайшла Ганечка
За нові столи, /Двічі/
Сіла та й заплакала.

«Ой чого плачеш,
Чого жалуєш, /Двічі/
Молодая Ганечка?»

Ой чи жалко тобі
Батенька свого, /Двічі/
Чи подвір'ячка його?»

«Та й не жалко мені
Батенька свого /Двічі/
І подвір'ячка його.

А тільки жалко мені
Русої коси /Двічі/
Та дівочої краси». (50,55).

210. Ой крокіс, крокіс
По вікнах поріс - /Двічі/
Нікуди (ї)і проглянути.

Та й не проглянути,
Ні продивитися, /Двічі/
Як сиріточка плаче.

Та її сирітка плаче,
Важко эдихає, /Двічі/
Що порядку немає. (Ф4,50,51Н-1,55Н)

Та й нема порядку
З самого ранку, /Дівці/
Не буде до вечера.

Та й баченька нема,
А чужий не знає, /Дівці/
Тим порядку немає. (20)

Та й пошлаю соловейка,
Хоч маленького, /Дівці/
По рідного батенька.

Та (й)і возуленьку!
На Українську /Дівці/
По рідну родинуцьку.

Нема соловейка,
Нема в гаю, /Дівці/
Ні родинуцьки з гаю (204,75)

В селі Бідиці два сюжети (209 і 210) об'єднані в одну пісню.
Складається на одну музичну формулу.

211. Добре, добре, моя матінко,
За мною вино пити.
Ой добре ж, добре, моя матінко,
За мною вино пити.

А як прийдеться, моя матінко, /Дівці/
Моє діло робити:

Та й сорочки прати, та й покапати, /Дівці/
В світлоньці приборати.

Та й щоб у світлоньці, як у віночку, /Дівці/
Рушничок на кілочку.

Та й кілочки сяють, рушнички мають,
А Ганнечки немає.
Рушнички мають, кілочки сяють,
А Ганнечки нема(й). (Ф4,75Н)

212. Ой у суботу під неділеньку
Вийшла Марійка заміж... (52).

213. Ой летять галочки у два рядочки,
А (й) зозуля й попереду.

Ой ідуть дружечки у два рядочки
І Настуша попереду.

Ой сидять дружечки у два рядочки
І Настуша (й) на посаді. (Ф4,92Н)

214. Ой на вгороді, там(и) василечки,
Який не вирвеш - пахне.

Ой у Марійки аж(и) два братики,
З яким не стане - плаче.

Ой я ж тобі казав, сестрице моя,
Не йди далеко заміж,

Бо в чужій стороні всі гори круті,
Глибокі колодязі.

Свекрова сім'я вечерять сіда,
А мене посилають по воду.

По водицю йшла, повненькі брала,
Вечері (й) не застала.

Ой тіки (і) зійшла на серед двора,
Брязнули лонки з столу.

Ой тіки (і) зійшла на приклички,
Брязнули й тарілочки.

Свекрові дала - не така вода,
Десь із-під луку брала.

Свекрусі дала - не така вода,
Десь із криниці брала. (Ф4,92Н)

215 Ой у бору, там кринишенька, /Діві/
Там холодная та водиченька

Там Галочка набирала, /Діві/
На сторону та й поглядала,

Чи не видно та й родиноньки, /Діві/
Хоч малої та й дитяноньки.

Ой я б йому щось переказала*, /Діві/
Щоб мати вечерять прислала

Хоч місяцем, хоч зірницею, /Діві/
Хоч братиком, хоч сестрицею.

То я б йому щось переказали, /Діві/
Що тут роблять не по-нашому (47Н)

Що тут роблять не по-нашому, /Діві/
Борці ізварять, а звуть калесю.

* У деяких селах пісня має продовження, але перший рядок повного музичного повторюється.

Борці ізварять та й звуть кашею...
Що не зробиш, вона й переребе,
Що не скажеш, вона косо гляне.

«Ще ж ти, доню, в мене не робила, /Двічі/
А вже кусок хліба одломила».

Ляжеш спати, вона й заговорить:
«Сонливая, дрімливая невістка моя,
До роботи лінивая, невістка моя». (Ф3,143)

216. Віддала мене матінка моя
За далекії гори,
Заказала та й заговорила,
Щоб 7 год додому не ходила.

Не ходила год, не ходила два,
А на треті скучила.

.....
Сіла в батенька в садку
На солодкій яблуні. (Ф4,28)

Батькам молодії співали :

217. Кажуть люди - батько не п'яниця,
Пропив свою та й дитиночку.

Пропив свою та й дитиночку
За чарочку, за горілочку.

Матері так само співають: Кажуть люди - мати не п'яниця...

Коли виряджали молодих до молодого, співали:

218. Ой там гора кам'янистая, /Двічі/
Там свекруха норовистая.

Вона ж тобі норови покаже: /Дівчі/

Хату мажеш, вона перемаже,

Постіль стелеш, вона перестеле, /Дівчі/

За стіл сядеш, вона косо гляне. (ФЗ, 122)

«На перший день весілля дружка перекидав материн чобіт через хату. Дивилися, як він упаде, і «знали», як молоді житимуть, хто першим народиться - хлопчик чи дівчинка. Дружка клав чобіт на тарілку, так як він упав, і йшов у хату показувати. Було, що і задом йшов, бо чобіт так упав»(80).

Подарунки батькам

На весіллі зять дарував теці чоботи, які вимовляли на сватанні.

Вона взувала їх, ставала на ослін чи стільчик, пританцьовувала і співала:

219. Чоботи, чоботи ви мої,

Чом діла не робите ви мені?

Оце ж ті чоботи, що зять дав,

А за ці чоботи дочку взяв.

Чоботи, чоботи, ви з бичка,

Чом діла не робите, як дочка? (ІІН, 52, 106, 140, 141)

Батькові свашка дарувала випечену «бочку», а матері «квочку»(75).

У селі Мурафі матері дарували «сову»(51). Хрещеним батькам дарували великі шишки(76).

Роздача гільця

У Краснокутському районі перед роздачею гільця дружка святив його свяченою водою, в яку вмочав колосочки ягта, що стояли на столі. і бризкав ними на гільце. Молода «різала» гільце і роздавала подругам

та родичам(76,51,52). Після роздачі гільця «дружок виганяли з-за столу, вже вони не потрібні»(52). З молодою залишалася старша дружка. Вона теж їхала до молодого. Коли дружки виходили з-за столу, співали:

221. Прощай, прощай, та й Манічка,
Бо ми вже йдемо,
А ми вже твоє дівуваннячко
Собі беремо. (Ф5,50)

Разом з подругами виходила старша дружка, яка «намагалася забрати з собою молоду. Молодий як прогаве, то платить викуп дружкам»(51).

На Валківщині різали або ламали гілочки. Це робила старша дружка чи дружки, складаючи на столі під гільцем. Квітку, яка була на верхівці, не чіпали. Всім присутнім, що сиділи за столом, підносили на тарілці по квітці. Квітки ще «продавали»: квіточку брали, а на тарілку клали гроші(80,82,92,101,105,106), «продавали гільце»(96). Разом з квіткою підносили чарку горілки та давали шишку. Спочатку рідним батькам та хрещеним, дружкам, родичам(105). Коли роздавали квіти, то люди, яких на весілля не запрошували, а вони стояли та дивилися за порогом, кричали: «Давай запорожцям! Запорожцям давай!»(80). «А якщо ти не приніс квітку з свайби, то ти не був на свайбі» - вважають у селі Минківці(104).

У Нововодолазькому районі верхівку гільця відламували і віддавали молодим. «Бояри чи дружки слідкували за гільцем, щоб ухватити квітку на верхечку і віддати молодій»(137,153). Коли верхівку відломали і віддали молодим, тоді дружки розламували гільце(111). Кожному на тарілку клали гілочку, шишку і ставили чарку горілки, за гілочку платили гроші(111,124,149). Дружкам співали:

222. Старша дружечко,
Відкрий віконечко*,
Поглянь на сонечко,

* Замість другого і третього рядка могли співати й так:

Поглянь в віконечко. (41)

Чи рано, чи пізно.
Розійдемося різно. (Ф2,47)

Дружки виходили з-за столу, співали:

223. Брала Мани льон, льон.
Виганяла дружок вон, вон.
Нащо було брати,
Як тепер виганяти? (Ф2,92)

«Дружки становилися перед молодою, відкланювалися»(153) і співали:

224. Прощай, прощай, та й Галочка,
Сестра наша,
Бо ми тепер та й не твої,
Ти не наша.

Ти не наша...
Бо ми ж твоє (же) гуляннячко
Собі беремо.

Собі беремо...
Молодого Йванка
Тобі даримо. (Ф5,47Н)

Коли поламали гільце і роздали квіти, молодь виходила з хати і більше не заходила - це називалося «вигнали дружок з хати»(105,106).

У селі Княжному це було так : «де не брався «п'яний», хватив стовбур гільця /верхівку відламали і віддали молодим/ і починав «виганяти» ним дружок (стовбур називали «виганяльом») (152). Приказували: «Летять дружки, як галушки»(153).

Гільце в деяких селах не ламали в молодой, а везли до молодого і наступного дня, у понеділок, ламали його. Стовбур гільця з квітами на верхівці після весілля закидали на горище(80,81,101,104,124) або викидали на вулицю(117,131). У селі Ясеновому «через рік після весілля молоде подружжя приходило до батьків молодой, запрошували гостей,

святкували. Брали квітку з гільця і, коли народиться дитина, то квітку кидали в купіль»(80).

Кожен, хто отримував квітку на весіллі, вдома її чіплав на стіну. «Квітка повинна рік провисіти»(71).

«Молодь - іде танцювати. Музики свої. Хто на гармошку, хто на сопілку. Танцювали краков'як, гопак, козачка, метелицю, комаринську. Бариня - первий танець. Вона каблучками вицьохкує, витрахкує - треба вміти. Полька проста - весь час парами кулішняються. А полька-птичка - половина танцю царою, а половину - дівчина кружиться»(92).

За третій стіл сідали тільки родичі, сусіди та знайомі. Коровай у деяких селах ділили за другим столом, тоді дружок та бояр пригощали шматочками короваю.

Розподіл Короваю

Підходив час ділити коровай, який стояв на столі перед молодими. У селі Лисичій «коровай на рушникові вносила мати»(67). Перед тим як різати коровай, дружок звертався до людей: «Добрі люди, дозвольте коровай розкряти!» - питає тричі (51). Хрестився і говорив: «На мир божий!»(140). У селі Знам'янці перед тим як ділити коровай, молоді цілували його(124), співали:

225. Світи, Боже, з раю / Двічі
Нашому короваю.
Різати дрібнесенько,
Щоб було рівнесенько. (Ф2,140)

Дружок краєв коровай і забирає собі велику шишку(92). Йому співали:

226. Дружок коровай крає, / Двічі/
Семеро дітей має
Та всі з кошелями*,
Весь коровай забрали.

(Ф2,11,15,28,50,55,75,85,92Н,96,104)

*Вар.: Та всі з торбишками. (111,112,141)

227. Дружко пелехатий / Дівці/
Біга кругом хати
З великою лозакою:
За рудою собакою*. (Ф2,11)

228. Дружко коровай крає, / Дівці/
Назад поглядає.
Його жона стоїть,
Семеро дітей держить.
Та всі з кошелями -
Весь коровай забрали. (Ф2,41,44,47)

Якщо коровай ділали, коли дружок в-в-в столу ще не вийшли, співали:

229. Дружко коровай ріже,
Через губу сопляк лізе,
Друженьки втирати,
До нічого давати (Ф2,28)

Боярам співали так:

230. Чи ти не бачиш, дружко,
Що бояри коровай крадуть
Та в міх ковають.
У міх та в відлогу**
Собі на дорогу. (Ф2,106)

Коровай роздавали по шматочку, спочатку багачам, родинам, а потім усім присутнім(140). Коли роздали коровай, молоді виходили з-за столу.

* Вар.: За чорною собакою. (96,104)

**Вар.: Та в міх, та в рукавиці,
Дивитам на вечерниці. (92)

Обдарування молодих

Дарували лише одружені люди, молодь йшла на вулицю. У Богодухівському районі перед тим як дарувати молодих, свашка і дружко давали великі шишки батькам рідним і хрещеним(28,140).

Коли дарували молодих, «дружко разом із свашкою ніс графин, на тарілці дві чарки і дві шишки /попарно/. Люди дарували молодих і брали по чарці та по шишці»(28,40,140).

У Валківському районі молоді підносили кожному по шматочку короваю, по чарці, люди «дарували молодих». Подарунки свашка збирала в торбу(67,92,105,122,137).У селі Сніжкові коровай роздавали разом з «варьохою», коли в пляшці залишалося небагато, кричали: «Дружко горлохвятий, дай варьохи хоч трохи»(79).

Коли у шматочку короваю будуть дрібні монети, це значило, «що у людини весь вік будуть гроші»(51).

Коли «дарували молодих, дрібні гроші не давали,- то, кажуть, нещастя». А коли «дали дрібні гроші, молода до рук намагалася не брати, а кидала в куток, де стояли кочерги»(76).

Після роздачі короваю гармоністам або музикантам несли спідку від короваю, бо «до кінця коровай не дорізали, а залишали низ - спідку. То, кажуть, буде гармоністові. Та ще й чарку наллють»(80,111). «Якщо гра сподобалася, то спідку несли зрізаною частиною догори, ще накладуть зверху чогось, а якщо ні - догори низом, а вона ще й горіла іноді буває»(103).

В останню чергу свашка пригощала «запорожців», бо, крім торби з шишками, вона носила і кухлик з квасом, який був накритий спеціально спеченою шишкою.

Прощання молоді з димівкою

Перед виходом молодих з-за столу в селі Бідилі співали:

231 . Та й ходе, ходе
Та й Іванко
У тестя по двору.
Та й кличе ж,

Та й кличе

Та й Ганночку:

«Ходім додому». (Ф5,76†1)

У селі Княжньому молоді виходили з-за столу «на сторону молодого»(152). У селі Полковій Микиївці вважали: «з яку сторону заходили за стіл, в таку треба й виходити, щоб не розлачаться»(31). У селі Микиївці говорили: «Молода заходила за стіл з однієї сторони, а вийти повинна з другої»(106). Молодих з-за столу за хусточку виводив дружок (81,111,122,153). У селі Бідні виводила мати за «руков'язний» кролевецький рушник (75). Гості виходили на вулицю. Батьки благословляли молодих хлібом-сіллю, іконами, з якими вони вичалялися. Молодим слали кожух, на якому вони ставали на коліна. Спочатку благословляв батько, а потім мати. Благословляли іконами навхрест такими словами: «Бог благословить, і я благословляю»(46), а потім цілували дітей і віддавали ікони(52,55,76,111,122,153). Молоді тричі кланялися(30).

Мати давала дочці «дві паляниці з шнєсками зверху»(28) або «дві хлібини, загорнуті в рушник»(137), або калач(30,47) чи підкоровайник(122); рушник «даровським» називали в селі Знам'ящі. «Рушник святити в церкві, коли святити паски і воду»(123).

Коли молоді виходили з-за столу, свашка брала зі столу і везла до молодого: дві пляшки з вином, зв'язані червоною стрічкою, дві тарілки, дві ложки(30,47,76), різки для свекра, свекрухи та тіток молодого (51). У селі Лисичій три різки забирала старша дружка і везла до молодого. Одну різку залишала для себе, а дві для молодих. Дві різки зв'язували до купи і вішали на стіні(71), або зберігали за іконами рік(112,152).

Було, що гільце забирали до молодого. «Старший боярин брав гільце і піднімав високо, щоб ніхто не забрав його. Тут охрана, а ті віднімають, та як заведуться битися... Як украдуть гільце, то треба викупати»(140). Коли гільце привозили до молодого, те ставили в жито на столі, «щоб жити добре»(15). «Поряд в гільцем ставили світильник, а в понеділок розбирали»- роздавали всім гостям(30,34). «Коло-сочки жита забирала молода, подвір'я й хату молодого обсіпала зернятками, бо їй тут жити»(122).

Як збиралися виходити з хати, то сваха з боку молоді зверталася до дружка, коли він одягав верхній одяг: «Ану, підожди, сьате, я перевірю,

чи ти нічого не вкрав?» А сама «понаклала в кармани то гребішків, то ще що». А тоді і: «О, диви, понабирав, хіба ж так можна?» А він каже: «А що ж мені робити? Я й так витратився». - «О, цього свата не злякаєш»(140).

Мати виводила дочку за хусточку «аж за самі ворота»(46,76), співали:

232. Ой, ви, вороги, /Двічі/
Не переходьте дороги,
Хай перейде родина,
Щоб була щаслива година. (13)

Молода ставала на підводу чи сани, кланялася на чотири сторони і хрестилася(83,111,122,153). У селі Мурафі мати проводжала дочку а хлібом(51,53). Дружки співали:

234. Вигрібай, мати, жар, жар, /Двічі/
Коли тобі дочки жаль, жаль,
Кидай у піч дрова,
Зоставайсь здорова *, (Ф2,44,47,50,53,55Н,85,92,112)
Кидай у піч тріски**,
Покотилися слізки. (80,104)

З молодою прощалися, мати плакала. Свашка давала матері дві шишки, які називали ще калачами, і говорила: «На тобі калач, та за дочкою не плач»(86). Таку дію виконували і на другий день весілля, коли з боку молодого йшли у свати. Проводжаючи дочку, мати обсігала поїзд житом, горіхами, грошима - «дорогу поспінала»(86,98).

«Молоду треба було увозити». Хоча у Нестеренко М.Л. молодий жив проти її двору, він віз її «далекою дорогою», - покататися(92). Молоді, коли їхали, ікони тримали перед собою(153).

* Вар.: Ідь до свекра здорова. (96)

або Щоб була здорова. (52)

** Вар.: Кидай у піч тріски,
Дожидай невістки. (44)

Зустріч Молодих

Весільний поїзд біля двору молодого зустрічав вогнищем, через яке треба було переїхати кіннями всієї «свайби» (133, 149). Вогнище розпалювали і по вулиці, щоб викуп горілкою давали (92). «Якщо коні переїдуть гарно, то молоді добре житимуть, а як коні розпряжуться, то життя буде не ладне» (122). У селі Станичному розповіли такий випадок: «коні злякалися вогнища і рвонули, молоді перекинулися з підводою. Молодий упав, а поверх нього - молода. Люди казали - ні, вони довго не житимуть, він уперед десь дінеться. Так і вийшло: його збрали в армію, там він і загинув» (111).

У селі Княжному багаття на вулиці палили для всього весільного поїзда, а для молодих - на воротах, молоді «перескакували» або молодий переносив молоду на руках (153). Вогнище палили, «щоб молода не навезла їм корости, болезні» (117). «Щоб усе лихе перейшло через вогонь, погоріло, а лишилося все хороше» (152).

У Краснокутському районі «розводили вогнище і молотили щитами» (52). «Дружко повинен затушити вогнище, а потім переходив молоді» (51).

Біля порога «лякали» молоду, перевіряли, чи боязка. Наприклад, стріляли з рушниць. Можна було «лякати» у дорозі або у дворі (55). Біля двору співали:

235. Відкривай, матіжко, новий двір,

Їде до тебе синок твій -

З молодою жоною,

З невісткою молодою. (75)

Свекруха вивертала кокиух, одягала його і в такому вигляді зустрічала сина та невістку з хлібом-сіллю на рушнику, танцювала, цілувала молодих (51, 76), «пригощала горілкою, пирогами» (40). Разом з матір'ю молодих зустрічав і батько (96). Коли молоді вставали з підводи, їм слали рядно до порога, вони ставали на коліна, кланялися батькам. Свекруха цілувала невістку, а потім сина. Дружко заводив молодих за стіл хусточкою чи рушником (80).

«У селі Рябухиному перед молодими «слали кожух, вивернутий вовною догори, вони ставали (на кожух) на коліна і тричі кланялися батькам»(122). «Від кожуха до хати було простелено доріжку, по якій вони йшли». На посад заводив дружко(13,71) або мати(122) чи боярин(76).

Мати навчала дочку: «Як заходиш у хату, біжи - будеш передня. Хто первий зайде у хату - молодий чи молода, той буде старшим у сім'ї. Тому молода намагалася «шмигнути первою»(55).

Застілля

«Як молоду заводили за стіл, вона казала: «Спасибі батькові й матері» і дарувала їм шишки»(50). Гільде роздавав старший боярин, молоді виходили на вулицю, а гості сідали за стіл. Коли підходив час обдаровування, «молодий наливав чарки, а молода підносила»(105). «Коли дарили, то драли комин кочергою, щоб молода мазала»(80).

«Щоб молодій було що робити, чаплією драли стіни»(117,122).

Обдарувавши, з молодою знімали вінок і одягали очіпок(112,149), старша дружка допомагала молодій(152). У селі Бідилі «очіпок молодій одягали на третій чи четвертий день»(76).

У Богодухівському районі свашка «розбирала» молоду: розплітала косу, «завивала закрутку»(47), напинала хустку(9,44). До хустки свашка пришивала квітку, переодягала молоду в іншу одіж(40).

«У селі Нестеренках сестра молодого розібрала молоду: зняла з голови цвіток, напнула хустку. Свекруха каже: «Ми сядемо за стіл, а ви, дітки, подавайте на стіл». Пішла молода з ятровкою (невісткою старшою) подавали на стіл, підносили, її утиральник повісили. Треба, щоб їм утерлася вся сім'я. Головне, щоб утерлися батько й матір»(92).

«У Краснокутському районі молоду спочатку «розбирали», а потім обдаровували. «Молоду розбирали, знімали цвіток /вінок/, тоді вже вона молодича(52). Вінок ще називали «вінчик»(55). «Молодих дарили». Кількість подарунків записували /«драли»/ на комині. «Молода на другий день замазувала, що надрали»(5,13).

«У перший день весілля, коли молоду забирали, родичі молодою одягалися в стареньке /кожухи/ і йшли до молодого. Стукали у вікно, просилися в хату. Таких людей називали «гарячі». Вони могли що завгодно зробити і вкрасти когось із родичів молодого, а потім викуп

вимагали. Їх не дуже й приймали, бо вони були п'яні; могли і не впускати в хату молодого. А коли впускали, всі одягнені сідали до столу. Тоді свекруха давала їм на хустці спеціально спечену велику шиншу - калач називали, прохала передати свасі і сказати:

Матінко-ластівко,
На тобі калач,
Та за донькою не плач.
Донька твоя буде
І тебе не забуде.
Любитиме нас,
Любитиме вас.
Із їжте оцей калач
Від нас.

Маги молоді вдова зустрічала гостей, плакала, а вони віддавали їй калач і передавали слова свахи»(80).

Комора

Увечері молодих дружка відводив спати в комору або холодну хатину(105), несли хліб, «куди молоді йшли й несли з собою хліб»(80). У селі Нестеренках свашка чекала, «поки молодий справиться», тоді брала сорочку і показували всім: чесна молода чи ні (92).

У комору молодих відводила сваха(122) або староста, який брав свічку(137), відводив спочатку молоду, а потім молодого(152). У селі Станичному колись побутував звичай, що «з молодого повинен переспати дружку, а тоді приходив молодий»(122).

У Богодухівському районі свашка і дружка вели молоду ночувати до родичів чи сусідів або у клуню(42,47), комору(15,30,44,140). Потім «перевіряли, чи чесна молода» (40). У давнину молодого підміняли дружком. Чуб В.А. розповідав: «Раніше у всіх були комори. Коли привозили молодих до молодого, старший дружка вів молоду у комору, перевіряв, чи чесна вона, чи ні»(140). «Коли молоду заводили в комору, щоб пересвідчитися, чи чесна, то молодого замінив дружка - дивилися, чесна чи нечесна. Тоді міняли постіль»(44).

Вмивання водою

На другий день зранку молода сбов'язково йшла по воду, цією водою вмивали всіх людей, які приходили на весілля(76). Молода вішала і свій рушник, щоб втиралися. Люди за це давали гроші(75,105).

У селах Крисиному та Полковій Микитівці «молоді равенько вставали, ходили по воду, щоб умити свекруку та свекра»(47), молода зливала воду на руки свекрові та свекрусі і втирала своїм рушником(13,28).

Молодих зранку могли розбудити два старости(28) або свашка і дужко(47,140,149), вносили воду і вмивали їх(15,80,81). Коли будили молодих, співали:

236. А нас мати рано побудила,
В черепочку каші наварила:
«Діть, діти, пообідайте...» (44)

Коли молода чесна

На другий день, коли будили молодих, знали: чесна молода чи ні. «Свекрусі треба показати сорочку»(105), сорочку підносили на блюді. Якщо молода чесна, вивішували високо червоний прапор /хлаг/ - шматок червоної тканини (51,75,149,152). Це називали «покраса»(55,65,66,67).

«Вішали хлаг, а потім за той хлаг «воюютьсья», хто зніме. Зняти було неможливо, бо біля нього чіпляли відро з попелом і, як хтось лізе, то дьоргали його за мотузку, а попіл сипався на обличчя. Хлаг треба було вкрасити, щоб він був у молодого. Вішали в молодого і в молодой»(75). У селі Мурафії червоний прапор вішали і у батьків молодой, «а старший боярин повинен його зняти і принести молодому»(51).

За «покрасу» давали викуп(55). «Покрасою» також могла бути пляшка з червоним вином, яку вішали на дерево на червоній стрічці(11) або до димаря на даху(3). «Шафер» повинен дістати її. «Четвертушку стерегла «охорона». Якщо молода нечесна, то немає тієї червоної стрічки і в четвертушці була горілка»(140). А ще «йшли в садок, клали на спільчик маленький коровай, дві ложки, пироги, четвертушку і підвішували, а потім знімали і гуляли»(42).

«Як молода чесна, вішали варьоху високо, ленту рвали на стьожки, чіпляли на одяг»(92). Молодій до руки в'язали червону стрічку(133), і всім гостям в'язали стрічку, і на столі все прикрашали калиною(122).

«Молодому з червоної стрічки робили квітку і чіпляли до картуза, а молодій - до грудей»(15). «Молоді сідали снідати разом з батьками молодого. На сніданок обов'язкові яйця - це, як молода чесна»

Коли молоде подружжя йшло до батьків молодої, то «покрасу» чіпляли на довгу палицю - жердину, її ніс боярин, щоб усі бачили, що молода чесна(55,65,66,67,68,124). «Грала музики, співали»(40).

Коли молода нечесна

В селі Минківці розповідали: «Дівчина виходила заміж і була нечесна, коли йшла в комору з молодим спати, то в сорочку встромила свячену голку, щоб поховати сліди, бо треба ж було на другий день матері сорочку показати. І молодий - не згодився. На другий день спати з молодюю послали дружка і той не згодився. Тоді дружко здогадався, що молода нечесна»(105).

Коли молода нечесна, ставили жлукто і «заставляли носити воду»(111,133) в макітру без дна(101), або «розсохну» діжку(105), «а вода витікала й витікала»(65). «А де ж дінешся? Треба носити, як заробила»(116). «Носить до тих пір, поки люди не змилюються над нею»(47). «Ще копали серед хати яму, наливали воду, стягали з кроваті найкращі простилині і давай прати по стінах. Такий звичай був»(103). «Рудою глиною комин обмазували»(101), «чаплією стіни та стелю дряпали(92), щоб молодій була робота»(152). Ворота дьогтем обмазували(149). «Коли молода нечесна, то молодий відривав квітку від картуза»(140). «Покраса нечесної молодої була синя, чорна, біла»(47).

«Коли йшли у свати до батьків молодої, робили гільце: вирубували гілку, на яку начіплювали шматочки сирого картопілі, і трусили нею в хаті по столах. Або ще й було таке: стручок гіркового перцю уматували у бомажку і запалювали під столом, де сиділа мати, - так вона як закашлялася - та хотіла через стіл, а її не пустили...»(15). «В горщик набирали попелу і розбивали в хаті, коли родичі сиділи за столами, або батька підкидали до стелі так, що стелю оббивали»(30).

Як молода нечесна, хомут матері чіпляли(44) «Матері хомут надали, наколотять воду з попелом та обіляють молоду»(55,65,68). «Батькам одягали хомути, що дочку не вчили»(105).

У селі Крисиному розповідали: «З прядиба батькам плели як вінок, а зверху - посередині, щоб стирчало, і одягали на голову. Батьків вези по вулиці. Це робили з терну хомути, обв'язували соломкою і одягали на батьків'(111).

Коли молода не чесна, то батьків молодій саджали на возик, в який на спід клали соломку, везли за село, викидали соломку, палили її через вогнище переводили чи пересаджували батьків(80).

«Якщо молода не чесна, то співали непристойних пісень. Спів супроводжували биттям у драні відра...»(40).

Снідання молодій

Перед двором молодого розпалювали вогнище(92), на паркан ставили горщики з попелом, били їх, щоб свати не йшли в ворота. Треба було заплатити(67). Така ж дія відбувалася і біля воріт молодій, коли молоді їхали до батьків снідати(68). Зранку приходили свати, приносили молодій снідати, але їх у двір не пускали, поки чарки не нальють(111,122,140,152), співали «Ой поки ж ми та й стоятимем»(85,92,105).

237. Ой поки ми тут стоятимем,
Сиру землю та й топтатимем?

Ой де ж наша весільная мати?
Общала по чарочці дати. (122)

Общала по повнесенській,
Хоч би дали по малесенькій. (122,85)

238. Ой поки ми та й стоятимем,
Сиру землю та й топтатимем?

Ой поки ми та й не підемо,
Поки її та й не вип'ємо. (Ф2,92)

Поснідали у молодого і йшли до батьків молодої - «в свати»(111,122,140,152).

В свати

«Йшли в свати до батьків молодої, коли вона чесна»(40). Або молоді йшли кланятися батькам. Дружко ніс хлібину (75), з собою брали шишки, пироги з картоплею, капустою, квасолею, гречкою. В пироги з гречкою кришили варене яйце і додавали пересмажане сало(153). Коли приходили до сватів, співали:

239. А в нашого свата /Двічі/
З верби-лози хата,
Дубові одвірки.
Дай, свате, горілки. (Ф2,44)

240. А в нашого свата /Двічі/
Нерублена хага,
Сволока з берези*.
Ми прийшли тверезі. (Ф2,40)

Мати виходила, виносила горілку, всіх частувала, а свати перев'язували її, «хто чим може»(122). Молоді ставали (на кожух) на коліна і тричі кланялися батькам(112,137). Молода просила у батьків вибачення: « Може, чим не вгодила, простіть, тато і мати», - і цілувала їх(52).

У Валківському районі, коли молода чесна, то вона йшла в вінку(а якщо ні, то без вінка), біля вінка було дві квітки: червона і біла(105), на дрючок ще чіпляли червону квітку, (а коли нечесна, то жовту)(80,96). Свашка матері молодої несла сорочку, а мати показувала всім гостям, що дочка чесна, і всім гостям чіпляла червоні стрічки, благословляла дочку(105).

*Вар.: Дров ні поліна
Ставай на коліна. (9)

Коли молода приходила від батьків, свекруха знімала з неї вінок, і вона переодягалася(81).

У селі Полковій Микитівці в дарунок матері молодой загікали гуску. Гусці підпирали голову, щоб не падала. Навколо обкладали пирогами. Мати роздавала всім присутнім(40). «Молода залишалася у батьків, а молодий їхав за своїми батьками. Погуляли, потім ішли гуляти до батьків молодого»(76).

«Коли теща йшла до зятя, то її втирали червоною зусткою, якщо її дочка була чесна»(30).

«Коли йшли у свати батьки молодой, то біля двору молодого розводили вогнище і обходити не давали, потребували викуп. Хто був молодший, перескакував через вогнище, брав палки і забивали його, тоді через нього переходили всі»(15).

На другий день, як свата приходили. «Наловив в'юнів у копанці, покладав у полумисочки і поставив їхте в'юнки жарені! А потім як сипне сіллю - вони почали ворухитися, вистрибувати - було крику, тікали, думали, що гадюки. А то забив колишки, верьвовочки до них, притрусив соломкою у дворі. А на вулиці поставив трубу, зарядив її попелом і, як входять, робив хлопки, салют з попелу. Ті тікали у двір, а там посповано, починають падати одне на одне - такі прикуди були. Або у хату заходять, запрошують за стіл і закривають віконниці: сидить на тьомну! Був « журавель» /голову вирізали/. Надів кожух, і голова торчить і палками дзьоб клаца - ганявся, щоб укусити»(16, М.К.).

Ряджені

Другого дня весілля в Богодухівському районі і в молодой і в молодого були ряджені «цигани»(30). «Біля воріт стояла охрана, так не ввійдеш у двір. Плати гроні, тебе вмивають, вигирають»(140).

«Цигани» бродили по селу і крали у людей курей(30,46).

У понеділок рядилися циганами. «Я солдатом була, з наганом охороняла циганський табір. З прядива зробила коси, ватні штани наділа, бурки драпі - була циганкою. Козами наряджалися, кожух вивертали, роги робили».

«Цигани» йшли од молодой до молодого. На воротах розкладали вогонь(9). Патрулі стояли(46). «Молотили жито» - розводили вогнище і били по ньому цїнами»(28).

Приходять дві «кухарки» умивати гостей. Стають на хвіртці, в руках рушник, шкрябниця й мазило, дьоготь. «Молодих умивають». У молодого свої «цигани», у молодой - свої. Поряд з кухаркою стоїть «палікмахтер». Інше й гроші заплатити, тільки б не робили йому нічого(46).

Гуляючі перевдягалися в циган. «Циган» на воротях сидить, «підковує всіх гуляючих», а як кують, то треба платити(67,122,149).

«Прив'язували червоні стрічки, вмивали гостей і брали за це гроші»(52,81). За ворожіння теж брали гроші. «Цигани де що не вкрадуть, несуть на свайбу»(149). Гуляючі несли подарунки: курку, гуску чи качку(122).

Батьків на возику катали(13,128), «саджали на колючі гілляки і тягли, де більше груддя, або до води»(128). Якщо батьки останню дитину віддають чи женять - купали(149). Батьків везли до ставка чи річки, а молоді бігли попереду з графином - «напували коней», тобто викупали(152).

Катали у візочку батька і матір(92), «капустяну бабу» на гілці з терну. На бабу одягали вивернутий кожух(80). «Часто везуть у ставок або туди, де місяць глину»(9,46).

«Капустяну бабу» катали на возику, тоді вона всіх пригощала капустою(52,53). «На бабу надягали багато одежі, кожух, обквітчували і возили до річки чи ставка купати»(51), взимку «бабу» катали на санках(76). У селі Бідилі «капустяну бабу» тягали на голодині /колюча гілляка з глodu чи тернику/, «у баби в пелені півлітра і закуска була»(75).

Коровай на другий день краяли і в молодой, і в молодого(31,46,141). «На другий день у молодого ділили коровай»(46,133,137). «Калач, який стояв ввесь час на столі, роздавали в понеділок»(51).

Була курятина(112), варили вареники(52). На тарілки розкладали сир(137). «На другий день, у понеділок, подавали сир, перетертий з яйцем та маслом і порізаний шматочками, варили вареники, зв'язані по два. Але основною стравою була капуста, варили з м'ясом, картоплею, затирали пшоном». Співали:

241. Із-за гори гуска летіла,
З перцем капуста кипіла,
З перцем не з перцем,
Аби з щирим серцем. (Ф2,80,104,120)

І в молодого, і в молоді «пралн рядно». Насипали попіл, виливали відро води(152) або в якійсь калюжці мочили(153), молоді ганцювали на ньому, а гості кидали гроші, а потім молоді збирали, рахували, хто більше набірає. «Рядно прали так, щоб бризки на всіх летіли»(122). «Як є здорові дядьки, то як війнуть тим рядном, то не видно, з чого прийдець, з того «прання», тобто оббризкають гризюкою(152). Після «прання» рядно зішали високо, щоб не дістали, знімали на третій день, коли воно висохне(122), або рядно знімали через тиждень - «і знову гулі»(127,133,152,153).

Третій день весілля /вівторок/

«На третій день молода невістка повинна вставати з свекрухою і робити, її гуління закінчилося. Вже вона не молода, а господинь»(122). «Нічого їй прошевелюватися»(152). Увечері на третій день «горох молотили», цим і заробляли випивку і закуску(80).

На третій день «молотили жито». Ідуть з ціпами, граблями, сипають на долівку соломі, ллють воду - чудить(46), «посилають одну людину на горище нести це жито /пучок соломи, трошки зерна в мішок кидають/. Зносе він, а там хтось заховався, і ллє воду на нього - так для сміху»(38). Приходили в основному кухарки та близькі родичі(38).

«Після весілля свекруха вивіряла у невістки, що вона вміє робити, як її мати навчила варити, мазати, прибирати»(105). До неділі молода не мала права відвідати своїх батьків(152).

Хто був багатий, грав весілля тиждень. «Од середи до середи хоч на призбі сиди», бо для весілля хліб починали пекти в середу.

«В перву неділю» молоді мають прийти до батьків молоді «младу найняти». Всі сходяться за столом(55).

Треба, щоб вино і калач стояли рік, а через рік розбивали вино, розділяли калач(141).

«Віночки молоді і молодого должні хранитися /і досі він у мене є/. Треба їх у подушку позамикати, щоб вони там і були, - хай життя буде укупі, щоб не розривалось»(31). Або віночки заводили в іконі-благословення.

РОДИННІ ОБРЯДИ

Повір'я, пов'язані з вагітністю

Вагітна жінка мусила усвідомлювати особливість свого стану і уважно стежити за собою, щоб не порушити усталені морально та соціально-побутові норми, а також численні спеціальні «правила поведінки для вагітних», які передавалися з покоління в покоління. Про дитину майбутня мала піклуватися більше ніж про себе, бути врівноваженою. Старші люди наказували вагітним: «... Щоб не лаялися, себе держали скромно, не нервничали»(71) або «все на дитині отражається»(34). «Лаяться ніззя, особливо в чотних. Кажуть: на дитині окошиться - буде щось за із'ян»(54).

Вагітній треба бути обережною у відносинах з предметами і тваринами, які можуть вплинути на характер або зовнішність майбутньої дитини. «Вагітним жінкам не можна було красти, навіть ягоду зірвати»(81). «Як жінка вагітна щось вкраде, дитина буде воровковига, брехлива, ракло буде»(124). «Ніззя ката бити вагітній, навіть якщо він шкоду зробив: у дитини волосся на тілі буде багато(13,55,84,105,127,128), а як волосся багато, її вагітну ізжога сильно пече»(127). Вагітній взагалі не можна бити тварин(93), але особливо небезпечно - котів та собак(15,71). «Щоб у дитини не було на спині шерсті, а то дитина вроді йоржитья, як народиться, иго вроді то-то їй все міша. Як купали, казали: «Ану, подивись, чи шерсті нема на пельонці?»(71). «Як вдарив ката чи собаку, то на котові шерсть - буде і на дитині. Як проведеш по спині, так і чувствуеш шерсть»(101).

Не можна, щоб кішка проходила між ногами вагітної. Животченко О.Н. розповідала: «Я своїй онуці казала: Боже тебе сохрани, не то що тобі між ногами /кішка проходила/, а щоб ти не дригала. Вона перву дєвочку як привела, так воно таке в шерсті було - страшно! А любила їх /кошенят/, ото тягала - ніззя! Вагітній жєнщині ніззя тягати ні собаки, ні кошеняти. А вона лягала спати і кошеня до себе». Потім Животченко О.Н. викачувала шерсть гарячим хлібом(116). «Щоб зійшла шерсть, також купати у попелі»(149). Вважалося, що дитина може народитися з чорною плямою на тілі, якщо вагітна колись вдарила ногою кішку(55).

«Вагітній казали: у свято не робить, щоб дитина не калічна була»(71).
«І в празник вобще ніззя робити /шити/, а беременній - тим болі»(105,127). «Мати говорила, як будеш шити на празник, будуть пальці наривати»(127).

Ночовка Н.С. розповідала, що у її дочки на попереці «була як квітка», і пояснювала її походження так: «В якийсь празник /не знаю який/ в'язала я чоловіку прошиви - і в дитини воно схватилося отут»(34). А ось свідчення Жигилія В.А.: «Як бувало? Ті жінки, які в празник вишивали, - на дитині родиме п'яно, і точ-в-точ передавався узор. Це даже я бачив. Кажуть, не вишивай ніколи, не бери голку в руки в свята. І в мене сестра двоюрідна є. Мати її вишивала в празник рушник і вишивала дубовий листочок з жолудями. Ото вона скільки вишила, стільки на Дусі і осталося нижче плеча, на спині: дубовий листочок і жолудь. Ми зрівнювали отак з рушником - точно, передано - копія!»(123).

Досить поширене серед людей старшого віку переконання, що вагітній тому не треба шити на свято, що «можна пришити якусь частину тіла /то лі ножку, то лі ручку, то лі язичок, то лі вушко/»(59).

Якщо у господарстві є вагітні свійські тварини, господарям краще не брати до рук голку у цей день: на свято хазяїн щось пришивав - свиноматка привела поросят, «і всі позшивані»(34).

Взагалі категорична заборона працювати у свята поширюється і на чоловіків вагітних жінок. «На Різдво батько /майбутньої дитини/ вийшов порубати дрова. Мати виходє: «Семен, що ж ти робиш? Молодиця он яка ходє, а ти на Різдво, на такий празник рубаєш дрова!»А він: «А, нічого не буде!» Коли народився хлопчик, і ось поки /до плеча/ нема руки - права рука одрубана!»(124).

«Ні в якому разі чоловікові і самій вагітній у свята ніззя мазати її красити. Як мазатимє на празник - як шльопок на тілі /дитини/ будє, а як краситимє - будуть плями уроджені»(22,59). Про те, що буває внаслідок порушення цієї заборони, є безліч розповідей. Наприклад: «Ішла на Троїцю вагітна і туфель тирнула чорним, саможкою щьоткою - і пляма, як щьотка, у сина почпальйонці»(22). Взагалі вагітній у будь-який день «не можна чистити кремом чоботи на ногах, бо у дитини на тілі будє чорна спина»(105).

Часто сама мати після народження дитини з глямою, співставляючи

події. доходила висновку щодо походження цих плям. Так, одна жінка з села Полкової Микитівки, по-вуличному Настя Вечорчиха, зізналася Н.С. Ночовці, що на ній лежить гріх - провина перед сином Мишком, який народився з великою чорною плямою на руці. «... І от сьогодні знаю, яка причина. Каже Клим у Великодну суботу, перед Паскою: «Дай мені, я помажу чоботи». Ну і дала, ще й приказала: «Та не нада ж...» - «Та дай, я хоч трохи...» Родився хлопчик - чорна рука одна»(34). А ось розповідь самої Ночовки Н.С.: «На Водохреще, як була вагітною, у хаті примазувала і кусочок зостався. А кума прийшла і каже: «Та сьогодні ж празник!» І я ото тернула - і у дитини на шії біла пляма осталася, таке п'ятенечко, а тіки ж тернула оту латочку глиною!»(34).

У свято вагітній не можна вбивати ніяку живу істоту. Жорник О.Н. розповідала: «На Пречисту мати, як вагітною була, курку різала, - і на руці в мене, як кров побігла, - розовое п'ятно»(22).

У старшого покоління, більшою частиною людей віруючих, спостерігається негативне ставлення як до тих жінок, які роблять аборти, так і до тих людей, які не вважають це особливим гріхом. «Нізя радити в гріхові - заставляти дитину вбивати, - вважає Солов'єнко Н.А., - отого нізя людям совітувати. Боже сохрани, бо то на тобі окошиться. Ось у нас у вчительки племінник - біденький: вже хлопець, а ручка деська»(57).

Вагітній не можна лякатися, «бо дитина буде боязка»(85). Розповіданням є уявлення про те, що «на мертвяка нізя дивитися беремній - на дитину вредитеме»(84). «Одна жінка, як вагітною була, вбиту дівчинку побачила і перелжалася - і перейшло на ту дитину, так та дитина ненормальна, страшна дитина, не поніма ж нічого, без пам'яті»(124). «Як похорон де-небудь, туди і правда що неззя іти /вагітній/, бо всігда якась несурязиця з'являється на дитині. Щоб не злякалася нічого особенного, щоб не бралася ні за себе, ні за шо. Не дивились щоб на то погане, щоб дитина не погана була, красива»(13). Частіше зустрічається таке пояснення: «Вагітній взагалі нізя ходити на кладовище, щоб дитина не вмерла»(34,59).

Усякі негаразди повинні обминати вагітну жінку. «І на пожар щоб не ходила - щоб не було красного п'ятна»(13,55,59,71,84,149). Вважали також: якщо вагітна від переляку на пожежі візьметься за щоку, у дитини буде темна пляма на обличчі(93). «І нам приказували матері: туди тобі не нужно іти. Ну, раз не нужно, то не пужно»(71).

Щоб майбутня дитина не страждала потім на якісь хвороби, вагітна мусила пам'ятати про деякі перестороги, наприклад: «нізяя перемітати сміття через поріг, води виливати - буде блквати дитина»(13,101,130) або «буде слюнява, соплива»(57).

Взагалі ж народне ставлення до вагітних найкраще відбилося у повір'ї, що «вагітним нізяя одказувати ні в чому»(15,85,123,149), а той, хто відмовить, буде покараний /про це кажуть здебільшого напівжартівливо: «Миші все переїдять, нападуть на хазяйство»/ (123,149). Хоча є інше тлумачення цього повір'я: «дитина буде жадна»(105).

Народини

До пологів у родині готувались, але є випадки, коля в гарячу пору року, особливо в жнива, жінка, яка мала народити, не прийняла праці: «... поїхали батько і мати в'язати снопи - а мати на полі разродилася, привела сина Семена. Батько взяв пуга, розмотав,- воно з комопці,- і перев'язав пуга. Мати положила дитину і в'язала до вечора. Поїхали вдвох, а приїхали втрох»(96).

Особливою повагою користувалася в селі «баба-повитуха», або баба, яка пологи приймає (8), або «баба, яка пуга в'язе»(124). Нема свідчень про те, що з нею попередньо домовлялися. Бабу кликали, як починалися пологи. Хоча у важких випадках знаходили можливість їхати або йти до баби. «... Баба Соринчина у нас була... невістка водила /мене/ за три кілометри - пішки йшли, в мене схватки були. А вона веде - кричу, покричу,- посидимо і далі»(41).

Солов'яненко Н.А. згадує, що її мати, Мотря Василівна Горденко(1879-1966р.р.), була повитухою, і до неї звергалися навіть уночі: «... побігла в самій полотняній сорочці. Приходе, каже: «Хлопчика впіймала!»(57).

Спогади про бабів, які «пуга в'язуть», - дуже шанобливі, свідчать про високу майстерність і знання цих жінок. «У селі повитуха приймала пологи. Вона приймала дуже легко. Я родила в больниці важче...»

Під час пологів намагалися зменшити муку породіллі: «Треба подкритвати все /двері, шкафи/, щоб легше рожати, серьожки зняти»(149), «баба-повитуха розчісувала породіллі волосся, щоб їй легше було»(126).

Як жінка народить, дитині в'язали пуга прядивою, купали у ночва».

сповивали і кохали на шк. бабку, що сповила дитину, «дарили» - давали на плаття. «Бабка-повитуха читає, гладє по животі породілляю. Пуп зв'язує, ниточку бере сурову. Породілляю і дитину купали у шапанку, потім дитину - на піч», - згадує Антоненко Ф.А. «Три дні ходила бабка купати. На третій день дають їй гостинчиків - матерії два метри, за те що вона мене порала»(129). «Пуповину перев'язували прядивом. Дівчатам - мотузкою, хлопцям - плоскіницею, треба, щоб прядиво було дебеле, м'яке/з коноплі/».

Після цього обов'язково парили породілляю, купали дитину: «Жінку парять, гріють воду в ночвах»(96), «дитину обмотують, загорнуть і на піч кладуть»(92). Коли купають дитину, у воду кидають любисток, щоб її всі любили, чебрець, щоб не хворіла. В череді купали, щоб золотухи не було. Воду виливали зранку, в вечір воду не виносять. «Виливають, де ніхто не ходить»(149).

Були і повір'я, магічні дії під час пологів. Як дитина народиться, її дають матері в пелену, щоб дитина любила матір (92).

Усанова К.В. згадує: «Після пологів вона /бабка/ приносила свячену воду, давала мені руки мити (я стояла на полу), щось читала за молебень. У цей день дарили їй на плаття матерії»(72).

Потім дитину влаштовували в колиску, колиску на 4-х мотузках підвішували до сволока. «Замотаєш тканиною, щоб муха не влетіла, і колишеш»(84).

Хрестини. Звичай кумування

Похрестити дитину намагалися найближчим часом після її народження, бо боялися, що вмире нехрещеною. Вибирали кумів, «запрошували бабу, яка пупи в'язала»(96). «Якщо дитина не хворіє, то 2-3 тижні не хрестили, а як хворіє, - днів через п'ять»(15). При хворобі або втраті батьків хрещені батьки допомагали доглядати дитину. Тому, за звичаєм, куми родичалися - ходили в гості, святкували разом, були ційовими особами на весіллі. На вибір кумів існували повір'я. В куми запрошували або родичів, або близьких друзів (15). «Кумів вибирають - як хто скаже, що буде кумою, не можна відмовляти»(149). «Коли в сім'ї діти мерли, то брали зустрічних кумів, щоб діти не вмирили»(154). «Як дитина хворіє, її передають через вікно одна кума другій» - рідна мати

- хрещеній матері дитини(149). «Коли дитину хрестили в церкві, а вона все одно хворіє, то її треба було «перепродати»-помянути кумів. Брали інших кумів і їхали в церкву перехрещувати»(81). Але це, мабуть, не крайній випадок, тому що більшість селян вважають, що міняти кумів дуже небезпечно. «В давнину кого першого пострічає - той і буде кумом. Тенер кумів береш, хто тобі нравиться. Кумів не можна міняти - гріх, Боже сохрани!»(154).

В селі Квяжному брали зустрічних кумів, щоб більше дітей не було. Коли в сім'ї багато дітей, то казали: «Бери стрічного кума, не буде дітей»(137).

В день, як домовляться з батюшкою хрестити, запрошували кумів і бабу, яка пуп в'язала(124). Коли кума йде хрестити - «треба, щоб кума була чиста, - менструації не було»(93). Шість тижнів після пологів мати не ходила до церкви, поки не буде чиста (105). Хрещена мати брала з собою тканину-полотно, яке мало бути на зріст хрещеної, тобто, довжина дорівнювала зросту. Тканина називалося крижмо, в неї замотували дитину, як виймали із кутелі. Потім необхідно щось пошити дитині з цього полотна, в нього замотували немовля, якщо воно хворіє. «Як хрестять, кума оддає батькам крижмо - на сорочки, платтячко, пелюшки»(131). Також хрещена дарувала повивач - тканину завдовжки два метри і нитку завширшки в два пальці, якою сповивали дитину(152).

Якщо в сім'ї є бабуся, то вона сповива дитину їхати на хрестинах до церкви. Дитину віддавали батькові, він - хрещеним батькам. Коли батьки віддавали кумам дитину, то казали: «Віддаємо вам нехрещене, щоб принесли хрещене»(105). Перед хрестинами дитину клали на кожух, «щоб багатий був»(149). «Як несуть хрестити, треба, щоб куми не здоровкалися ні до кого /а як з церкви - вже можна/, щоб дитина не плаксива була»(131).

Їхали хрестити немовля тільки кум і кума. Їм'я дитині раніше давав пп. Холодовська Є.Г. розповіла: «Пп, як мало йому дали, він ім'я дає скверне. Я питала: «Чому батько в тебе Варфилемей і брат Варфилемей?» - «А це батюшка розсердився»(149). Коли прийдуть із церкви, куми передають дитину спочатку батькові, а батько передає матері(15). При цьому кума каже: «Ми у вас брали нехрещеного і немолитвенного, а принесли вам хрещеного і молитвенного»(42).» хрещене, молитвенне, прий-

май, мамо!»(95). Кумів і бабу, що приймала пологи, пригощали. «На хрещенні збиралися родичі, готували урочистий обід, треба було дарувати хрещених батьків» (84). «Кожен із гостей обов'язково приносив хлібину... Хрещена мати віддавала крижмо та якусь одіж, а хрещений батько дарував гроші. Бабу-повитуху мати обдаровувала тканиною. На другий день приходили похмеляться»(15).

Виховання дитини до року. Пострижини

До року дитина перебувала в центрі уваги родини. «Дитину до півроку мотузали - і ручки, і ніжки умотували. Поки не навчиться сидіти, лежало зв'язане»(149).

Коли дитина довго не ходила, то казали: «переріж їй пута»- треба було ножем провести між ніжками(153). «Перерізували пута ножем поміж ногами, щоб дитина швидше ходила»(105). В селі Крисиному спочатку проводили ножем між ніжками, а потім навхрест (15).

На пострижини, стрижини(38), стрижбини(82), стрижки(137) також запрошували хрещених батька і матір, хрещені батько й мати вистригали дитині волосся хрестом на голові(38,52,82,93) або був звичай дитину зовсім постригти(84). В селі Княжому хрещений батько посеред голови з волосся вистригав хрестиком, а потім стригли все підряд(137).

«Волосся, яке вистрижене хрестиком, зберігали, а такаж хрестик, яким хрестили»(51). «Волосся клали у вузолочки, в скриню »(84). В селі Крисиному «волосся закопували у вуглі на покуті»(15). За допомогою цього волосся можна було вилікувати дитину. «Як дитина хворіє, то на роковини треба волосся закрутити в дірку в кутку, щоб дитя переросло»(93). Як переросте, зникне і хвороба. Часто для цього користувались осиковим кілком. У селі Станичному волосся зберігали довгий час. Животченко О.Н. розповідала, що вона постригла дочку, коли їй виповнився рік, а як вона заміж ішла, то віддала їй волосся(116).

На пострижинах ворожили на долю дитини, хрещені батько і мати в цей день дарували дитині. У рік дитину саджали на кожух вовною догори(105), перед неї ставляли книжку, гроші, чарку з горілкою(84), ложку, зерно(85). Дивилися, що дитина візьме. «Хрещений батько і мати в цей день дарували це дитині», «... а потім клали коло неї

все - книжку, гроші, воду. Книжку візьме - учений буде, гроші - багатий буде. А стакан з водою - п'яниця буде»(82). «На кожух клали гроші, хліб, воду - куди потягнеться. У нас дівочка книжку взяла - буде вчитися»(149). «... після першого стола дитину садовили на кожух, накидали гроші, ручки, цигарки, стопку - для сміху. Як потягне за стопку - буде пропойця!»(38). «Стрижчини, як день народження - рік проходить. Кум, кума, родичі. Книжку, ключі, ножичі кладуть - що вибере». Звичайно, стрижчини - свято сімейне, негучне, і люди можуть осудити, коли цей обряд стає приводом для великої гулянки. «У нас якось зобралися на стрижчини і три дні пили. А сусід і питає: «Що у вас за дитина така, що три дні стрижуть?»(38).

Традиційними предметами, які раніше клали перед дитиною, були: зерно, вода, гроші і робочий інструмент. Тепер, коли ворожать на долю дитини, перед нею можуть покласти книжку, шматок хліба, салівець, чарку з водою та інше.

Розв'язування розуму

Так називається сімейний звичай - розв'язувати, пов'язаний з пуповиною. Либа К.П. згадує, що, як одпаде пуповина, то її «сховать у сухе місто, у сундук можна. Як дитина виросте і той пуп як розв'язати, то буде розумна. Це можна в 10 год, а можна і менше. Мати мені не давала розв'язувати. А хто поіма, той так і робе»(124). Пуповину зберігали до того, як дитина досягне 17 років(15), потім віддавали, щоб розв'язувала сама, нехай все вміє робити, багато знає. «Дай і я пупик оставлю, як дитина виросте, в школу піде, щоб воно розв'язало: як буде вчитися - буде розв'язувати все!»(133). Існує звичай зберігати пуповину після пологів і віддавати її дитині через декілька років, щоб розв'язала.

Проводи в армію

Коли Коваль В.В. проводжала сина в армію, співала: «В полі береза, в полі кудрява».

«Раніше було платочками його обвішували, рушниками - чіпляли кругом, присгібали. Дівчата - платочки, а мати крѳосна - подарунки

такі. Стільки отих подарунків - скільки на йому висить. І з гармошкою проводжають його до самого воєнкомату. Музика грає, танці. Од матері бере він рушник, од невести - платочок чи бритву, од кривосної - хрестик і так їде до армії»(13).

«На проводи в армію дарували вишитий рушник або платочок /і від кого - одна буква, ініціали, щоб він пам'ятав про неї/»(87).

ПОХОРОННА ОБРЯДОВІСТЬ

Прикмети на скору смерть. Ніч до похорон

Серед прикмет, що віщують скору смерть людині, показовим є незвичайна поведінка тварин та птахів. Перед смертю когось із родини - без причини виє собака (56). «Як плаче сич, то не к добру. Він зна, де буде похорон, і буде сидіти і кричати, поки людина не вмере»(6).

Обряди, яких дотримувалися по смерті людини, будувалися на віруваннях, за якими душа покійника не лишає відразу своєї домівки. За християнським каноном, обряди шани до небіжчика, поваги до його душі, полегшення їй шляху до вічного спочинку припадають на 3-й, 9-й та 40-й дні від дня смерті, які ще називають «дев'ятини» та «сороковини». Вони мають на меті полегшити страждання рідних і близьких небіжчика. За традицією, не треба дуже плакати за покійником. Пісня така є, півчча співає: «Не плачте, родние, то мне тяжело»(31). Доля Г.П. розповідала: «В мене мати рано умерла, я дуже плакала за матір'ю. А мені казали, що плакати ніззя дуже і матері плохо на тім світі, вона лежатиме в купелі, у воді. Богу треба молитися за неї»(117). Як умре людина, обов'язково запалювали свічку, ставили її в жито(126), на вікні або біля вікна вішали рушники, щоб душа сідала, ставили на підвіконня склянку води, яку доливали до 40-го дня - душа прилітає попитути (133).

«Як умре людина, одразу треба свічку запалювати - і в жито, вона погорить трохи, попім тушать, оп'ять засвічують, ... там, де він лежить, стоїть свічка в стакані з житом на столі. Вона до 40 день повинна стояти, а горіти тільки на дев'ятини і на сороковини. Це на год зберігають - хай і тоді погорить. Тоді, як год відправляєш, свічку несеш на кладовище, зариеш її у гробик і все»(116).

Як умре людина, в той день ставили на підвіконня склянку води(6,124). «Кажуть, душа прилетить, п'є воду, і до дев'яти день ця водичка стоїть. А після дев'яти днів душа, кажуть, не прилітає. А потім цю воду несуть у стаканчику на кладовище і там ставлять на гробик коло хреста. Потім до 40 днів ходять ще воду доливати у цей стаканчик». У селі Кадниці є звичай залишати склянку з водою на підвіконні до 40 днів і «пустий стакан остається - чи випаровується вода, чи душа випиває - Бог знає, ніхто не знає»(6).

За звичаєм, усі обряди до покійника виконувалися чужими людьми, не ріднею. Сусіди, баби, якщо кликали, ночувати за покійником, читали канонічні християнські тексти, співали псалми. Їх пригощали обідом. «Десь о десятій приходять бабушки і сидять до дванадцятої. Одна читає, а потім співають. А дівчата на кухні готували вечеряти. Потім кажуть: «...Закривайте одягалом мерця». Приходять і мужики вечеряти. Хвіртка одчинена і світло горить цілу ніч, як хто умер»(20).

У селі Крисиному згадують, що «півним після вечері роздають хустки всім, потім посидимо, ще трошки поспіваємо і тоді ідем додому»(8).

У перший день по смерті існував звичай віддавання шани покійнику та запобігання смерті в родині, шкоди від небіжчика. «Гіюкійника не купають, тільки обмивають лице і ноги. Переодягають підштанки, сорочку спідню. Намагаються в нове одягнути: заслужив чоловік, получив своє багатство»(98). Коли клали з труну, подушку звичайно набивали чебрецем(141). У труну покійнику клали гроші, замотані в хустинку, «щоб він собі місце купив у раю»(72,98). «Гроші клали під праву руку, щоб на тім світі було за що місце купити»(15). «Коли помирала дівчина неодружена, їй одівали весільний вінок, як заміж іде»(20). «Часи кладуть, гроші, горілку навіть і папіросу, цього раніше не було»(60,98). «Обов'язково записують дзеркало, телевізор, у буфеті. А також дзеркало на машині, коли везуть на кладовище, «щоб покійник не дивився і щоб його не боятися»(8,117,126).

Похорон

Ховали покійника на наступний день, але «на великі свята Новий Рік/Василія/, Паску, Різдво покійників не ховали», як згадують у селі Сінному(30).

Коли виносили труну з покійником із хати, розсипали по підлозі жито, в якому стояла свічка(6), обов'язково «сипле родичка»(20). Тільки винесли - зачиняли двері, слідкували, щоб ніхто не зайшов у хату, поки не винесуть померлого з двору(6,31,116). Виносили домовину «ногами вперед, ніби сам іде»(6). Після цього не мали підлогу, не вимітали сміття, але відразу мили її(127,133), хату обов'язково «окурювали: палили газету по кутах хати»(98). За християнським звичаєм, по можливості по смерті людини запрошували батьошку, який читав за покійником, а коли труну виносили, кадилом обкурював хату. Мельник І.П. згадує: «Дідок, годів 90, читав за батьошку/батьошки тоді ж не було/ ходив по всіх і мене, хлопця, заставляв палити газету»(98).

З двору труну з покійником виносили через ворота, а «люди виходили у хвіртку, за гробом ніхто!»(20,31).

«Як винесли домовину, то треба ворота зачинити, а в хвіртку вийдуть, щоб не в скорості ж умирати. Ото примхи такі. Батьошка покropив двір, тоді виносять мертвого з двору».

Як винесли труну за ворота, їх швидко зачиняють. «Мертвий як вийжджає, сиплять конфети на дорогу, дівчора біга, собіра /кажуть, що це Богу угодно так/»(98).

На кришку домовини стелили покрівчик /матерія розміром така, щоб тільки покрила кришку/, під неї або замість неї скатертину - настільник, поверх у головах небіжчика - хліб і сіль на рушнику(116). По кутах кришки клали по хустці в селі Княжому, які жінки потім забирали (146). Людям, які несли вінки, на руки чіпляли носовики. Або самі вінки несли через хустку або рушничок. Ці речі залишалися у тих людей, які брали участь у поховальному обрядові.

На хрест також пов'язували рушник, якщо ховають чоловіка, або шерстяну хустку, як ховають жінку. Всі ці речі потім чужі люди можуть забрати додому. «Підшалниками, платками пов'язують тих, що несуть. А як несуть хрест, він перев'язаний рушником, вишитим спеціально для цього, або підшалником. Хоч і махровий повісять»(117). Хліб або розділяли між людьми, або віддавали священику. «Хліб, який роздають усім, кожен замотує в платочок і несе додому, і дає корові, скотині /самі не їдять/»(116). «Одна там казала: Дайте мені кусочок, в мене коровка, я корові дам. А деякі їдять цей хліб на кладовищі»(117). За свідченням Животченко О.Н., зокрема в селах Княжому, Біділі:

«... хліб на кладовищі віддають батюшці. А як без батюшки ховають, ламають і людям роздають - люди його їдять, щоб зуби не боїли» (116). «Раньше було - коржики пекли, у миску накладають, на кладовищі роздають ці коржики. Коржі з маком - оце поминай! Не те, що тепер - конхвети, печення» (101).

За більшістю свідчень, процесія похорон дотримувалася суворого порядку: першим іде батюшка, з іконою, потім чоловік, який несе хрест з рушником, потім жінки, які несуть кришку труни з хлібом та сіллям. «Одні ставлять солонку, інші дірочку вирізають /в хлібі/ і кладуть» (116). Потім несуть вінки: їх або тримають за хустки, або перев'язують руки хустками чи носовиками.

В селі Крисиному порядок інший. «Перед покійником несуть хрест - якщо чоловік, то хрест перев'язували рушником, а якщо жінка, то шерстяною хусткою. Голого хреста не несли. За хрестом ішов чоловік і ніс під рукою хліб, умотаний у рушничок. На кладовищі хліб розламували і роздавали всім по шматочку» (15). «Хліб, який несли на кладовище, не можна було різати, а тільки лупати /ламати/» (80).

Труну опускали в яму на рушниках. На труну треба покласти хлібину з сіллям на рушнику. «Як опустили, на кришку поклали хліб, сіль, рушничок. Так мені сказали. А інші розламують і дають тим, що яму копали». Рушники, на яких труну спускали в яму, теж забирали копачі (96).

Кожен із тих, хто прийшов на кладовище, мусить тричі кинути грудку землі на домовину - «попроцятися». Грець Л.О. зазначає, що при цьому не можна, «щоб земля попала на одежину» (19). В селі Крисиному згадують, що «десь і полотенце кладуть на дорогах, і хлібину несуть - у нас такого не було» (8).

Особливими звичаями супроводжувався похорон дітей, які вмерли нехрещеними, або самогубців. «Якщо діти вмерли нехрещеними, то їх ховали на кладовищі, але хрест ставити не можна було» (122). «В сараї або в садочку ховали дітей нехрещених» (33). «Хто наклав на себе руки, того на кладовищі не можна було ховати» (122). Тих, хто покінчив життя самогубством: «... удавився, втопився, повісився, то їх ховали в канаві, якою було обкопано кладовище. Таку людину називали антихрист, і піп не дозволяв ховати на загальному кладовищі. На такій могилі клали камінь або вкопували стовп, саджали деревину» (29).

Поминки. Обереги від покійника

Коли верталися з кладовища, йшли на «поминки». В хаті обов'язково ставили таз, воду в ковшику, вішали рушник, щоб помити руки(8).

«Коли приходили з кладовища, то прикасалися за комин, щоб не ввижався покійник»(20). «Свекруха казала, що, як прийдеш із похорон, тричі об комин руками торкнись і скажи: «Царство небесное тому, хто умер»(117).

На поминки, коли накривали стіл, виделок не клали, казали, що «очі повишгтрикуеш, мертвому ширятимеш виделкою»(116), «пирога не можна різати, тільки ламають» (117) .

На поминках спочатку обов'язково куштували обрядову страву - «канун». За більшістю свідчень, «канун - печення, покритишене у солодку воду, та рисова каша в полумисках, які обкладаються навхрест вишеньками»(72). Раніше замість печива коржики з маком. «Не те, що тепер - конфети. А коржі з маком - це поминки» (101). «Прийшли додому, співають божественное. Спершу їдять канун» (101). «Треба, щоб спочатку покуштували його найближчі родичі: мати, якщо померла дочка, чоловік, як - дружина. Канун брали однією ложкою (або кожен своєю), перед першою хрестилися»(126). «Три рази ложечкою брали і три кусочки їли. Кожен повинен з'їсти канун, тричі перехрестяться і кажуть: «Царство небесное»(116). На кінець поминок подавали червоний кисіль і «як червоний кисіль - з-за столу руш». То вже по кисельові знають, що треба вставати. Виміта з-за столу, кажуть: вишибайло подали. Тоді «встають і дають милостиною: платочки або гроші»(98). Рештки кануну не можна було віддавати собаці - той обов'язково покусає(127).

Сніданок

Поминання на «дев'ятини», «сороковини», «годовщини». Ці обряди, за традиційними віруваннями, полегшують рідним покійника горе від втрат, а душі небіжчика допомагають знайти спокій.

Іванченко Г.С. з села Крисинного згадує: «Утром другого дня сходилися родичі і несли покійникові снідати: горілка, закуска, сідали коло гробика поминати»(15).

Дончик Т.Ф. з того ж села розповідає, що «на де'ятий день розда-

ють поминання - пироги печуть або печен'є та конфєти. Тільки роздають. На сороковий день багато людей кличуть. Ідуть на кладовище, поминають. Потім кличуть до хати копачів, тих, що співали, сусідів, рідню. На рік панихидку справляли, годовини справи, і все»(8). «Гюминали дев'ятини - не так, тільки на сороковий день гукали людей. Годовини, півгоду справляють»(96).

«На 40-й день ходили на гробик виливати навхрест воду /яка стояла на підвіконні з дня смерті/ - там, де хрест. Хрест у ногах ставлять, кажуть, що покійник устає Богу молитися. Як буде Страшний суд, воскресіння з мертвих, будуть молитися до цього хреста. На 40-й день і на год, як і на поминки, вішають на хрест /померлих/: чоловікам - рушники, носовички; жінкам - платочки. Хто візьме - буде вспоминати за царство небесне. Кажали: візьму платок, щоб голова не боліла»(133). Згадують, що одна жінка не стала сама знімати, попросила, щоб їй зняли рідні небіжчика(127).

ОСЕЛЯ, ХАТА, ПІ БУДОВА

Типи хат

«Строяли, в кого пір'я, у кого який достаток. У багатих хати були дерев'яні»(64) - «рублені». Будували їх «тільки з дуба»(66,84,110). «Фундамента не понімали»(13). «Як камні були - ложили підвалину, а як не було - дерев'яні стояни /з півметра товщиною/ клали»(99). «Стояни ці закопують у землю, а потім кладуть обв'язку»(64). «Робили хати - ні одного гвіздка не заб'є. У підвалину клали деревину з дірками і тиблі /чопи/ заганяли»(13). Теслі тешуть дерево, «пилкою продовжньою розпилюють напополам, пластини тоді протісують, в'яжуть вугли»(8). Рублену хату планкували(20) або клинцювали(87) - «оббивали тонким хворостом, щоб добре держалась глина»(122), а потім обмазували ззовні та зсередини глиною з половиною(54), кізяками та тирсою (84) - тому ці хати також називали «мазанками»(122).

Другий тип хат - глиняна(31,64,90,132), або глинобитна(29). Різновиди цього типу: сторчовка(90,99), хворостянка(91), лита хата(132), топтана(64,87,132).

Лобойко В.Ф. розповідав: «Большинство у селі у нас було глиняних хат, саманих, топтали»(84). «Коли використовували глину і солому - називається топтана»(26,64,87). Кажали, «стоптали хату»(26,28,31,87,126), «стоптав сарай»(68,М.Н.). «Литою» називали хату, зроблену тільки із глини.

Будують глиняні хати так: роблять опалубку, роблять дерев'яну коробку, а потім кладуть глину і солому - тепло воно держить взимку(64), а влітку - прохолоду (29). Щоб це краще зберігалось - тепло в хаті, зсередини її обмоцували очеретом, а потім обмазували(29). А щоб около не мазати, у останні десятиріччя стали обгортати стіни знадвору толем, рубероїдом, «а то в Полтаві дощ, а в нас потекло»(54).

Глинобитні хати «робилися толокою /це гурт людей: родичі, сусіди/. Викопували сантиметрів 20 у глибини площу, в яку звозили глину, солому, добавляли води і топтали кіньми. Коли глина перетоптувалася, брали дві дошки, збивали, а між ними натоптували глини. Якщо господар жив у достатку, то робили каркас майбутньої хати і глину топтали по каркасу. Коли витоптували /1м 80см - 2м в висоту/, робили стелю»(29).

Як і для рубленої хати, для глиняної «основу клали з каміння, а на каміння клали підвалини з дуба. Потім ставили стовпи, робили об'язь і сторчок /сторчували стіни/»(122). «Де ставлять соху /стовп/, буде сторчовка(99). Перед тим як мазати, стіни «клинцювали»(122).

Будували саманові хати, але їх було мало (13,110). «Саманові були тільки хліви, а хати робили з дерева»(13). Колесник В.Ф. казав: «Раніше хати були рублені, а це я зробив саманну. Накопав чорнозему на вигоні, соломною замісив... роблять саман і із глини»(110). «Киргизчнкх хат не було до війни»(33).

Конструктивні особливості оселі

«Призьби були топтані. Стояни ставили, на них клали підвалини, а тоді робили призьби»(8). «Стоян клався на землю - до стояна рівнялась призьба: частокіл забивався, зверху мазали глиною - оце і була призьба»(123).

«Долівка засипалась із землею на одному рівні. По-русьському - прогони, а у нас - підвалини, на них засипали землею на рівень долоні, щоб тепліше було»(8).

Стіни хати «ліпилися в долоню знаружі і знутри»(8).

Стелю робили так: на сволюки клали дошки, які змазували глиною(29).

Приміщення планували «на три, на дві хати - хата з хатиною»(8). Та найчастіше «хата була на дві половини: здорові сінні, по одну сторону сіней - велика хата, а по другу - менша хата /хатена/»(122). Вдовж хати часто робили піддашок: дах утворював навіс /приблизно 70см/, який підтримували стовпи(54).

Були хати з припусницями - дах спускався додоу, утворюючи сарайчик(54), який називали сutoчками, або повіткою(8). Там, «під навісом, хранилися вози, весь реманент - плуг, борона, ціли»(8). Але сutoчки не обов'язково були при хаті. Як правило, у дворі будували «сарай дліній, соломною вкритий, з кількох відділів: корова, сіно, а послідні-сutoчки, повітка». Окремо стояла комора, де зберігалось зерно(8).

Вибір часу будівництва

«У високосний рік раніше строїтися не починали і свадьбів не грали. Це год необикновенний, і всяке може бути /неудача/»(64). Семененко П.Ф., з села Мирного, згадував: «Будують хати. Їде чоловік з Хрущової Микитівки: «А що ви хату починаєте? високосний год! У нас у високосний не починають». - «Чого?» - «Умре хазяїн, не буде жить». - «А у нас байдуже, не придержуються цього». - «У нас в Микитівці той починав, робив,- його вже нема, той умер і той...»(60).

Зважали на фази місяця(36,37,38). «Як зовсім повний місяць, треба починати діло, не на молодик»(14,33).

Треба було не помилитись у визначенні дня закладання будинку. Лубенська Г.А. розповідала: «Заклав син хату, а сусідка і каже, що в такий день закладаєш, що ця хата не буде тут стояти /а от не сказала, в який день/. Уже і крокви, і все стояло, а вона , будівля, й гахнулась, упала»(126 Г.Л.).

Відомо, що «хату в празник не починали робити»(33), але є свідчення, що у когось хату «на Паску заложили»(37). У більшості сіл «у понеділок ніколи не починали будувати»(4,14,33,36,37,38,64): це «важкий день», але деінде(наприклад, у селі Мирному Краснукутського району та у Печенізькому районі) деякі люди саме в понеділок починали таку важливу роботу(64).

Не починали будувати й у четвер(14,36,37,38), неділю(4,14,33,36,37,38,64). Суботу дехто вважав сприятливим днем для такої праці(64), а дехто - навпаки(33).

«Починали будувати головним чином у вівторок або середу»(33).

Вибір місця

«Тут дуже не вибирали, бо землі було мало. То, де кусок був, там і ставили»(91). «По ярах більшість строїлись, де якась невдобка - не те що невдобка, а не на рівному. Який Яхонтов був пан, а в яру постройся! Не так, як щас, - на рівному вистроїли і все. А тоді хорошу землю не займали»(87).

«Намагались будувати, щоб город йшов на низ, до річки, щоб поливати»(97). «Не прийнято, щоб хата була збудована упоперек городу»(110).

«Хата ставилася на узвишині»(20,123). «Сама площина вирівнювалася, звичайно, щоб не було там нахилу. Підрівняли земельку /земля у нас тверда/. Яма не рилася. Хата виходила на висоті з півметра, а буває, і з метр /дивлячись який схил/. Хату будували, щоб двері відчинялися на схід. Щоб сонечко сходило - світло у двері, а заходило - світло у вікна»(123). «Більше передком ставили до сонця, на схід, щоб у це вікно сонце сходило, а у те заходило, щоб світла була все врем'я хата. На північ - стіна глуха»(128). «Великі кімнати ставили на усонні - як сонце сходе і заходе, щоб було світло»(8).

Дуже важливо було вибирати сухе місце для розташування майбутньої хати. Вибирали його по-різному. Животченко О.Н. розповіла: «Запомнилось мені. Це мені було два або два з половиною года. На тім місці, де мічтали строїтися, тато сквороду перевернула. Як скворода буде мокра на ніч, як піднімуть утром, - знач не стройся: вода мілко, буде підходити під хату. А як сухе дно - стройся»(116). А Доля Г.П. запам'ятала інший спосіб, про який їй батько кавав: «Хоть колодязь копати, хоч хату робити. Візьми, у повну яйце замотэй і, де ти думаеш колодязь копати чи хату ставити, положи те яйце у маленьку ямку, щоб воно лягло. Наутро піди подивися: як россою узялася оте все /яйце мокре/ - колодязь копай, а хати не став /там буде вода/»(117).

Вважалося недобрим будувати хату на місці або поблизу старого кладовища чи якоїсь могили. Про це є розповідь. «Мені одна бабушка розказувала, що один дядько построїв десь біля кладовища, на могилиці прямо /її не видно було/ якусь будівлю, і йому ноччю снитися - там вроді дєвочка лежить і каже йому: «Дядя, приберіть цей дом, бо мені на ногу давите!» Він проснувся утром і думає: що ж це таке? А ці /будівельники/ вроді кажуть, що вони ноччю робили і вроді стон дєвочки чули. І тому чоловіку на другу ніч те саме снитися. Він тоді прибрав ту будівлю, зніс, а потім йому снитися - вона йому каже: «Спасібо, дядя, що ви прибрали мені з ноги, мені тепер не болять нічого»(56).

В селах, які були панськими, «хати були построєні до красної лінії - хоть забора, понад вулицею - вікна, щоб не загороджували нічого. Осавул як їде, він не заходив у двір нікуди - у вікно постукав з вулиці і каже: «Одарко, /чи там Палажко, чи Грицько, чи Петро/, тобі отуди, отуди, отуди». Загадав наряд і поїхав. Отакий план був»(60,62).

У селі Мар'їному «пан наказував будувати кворостіянї хадули запол-

ліщо з дорогою, щоб, коли буде загадувати дворовий /так називали управителя/, він зразу міг стукати у вікно»(157).

Різняться погляди селян на те, чи можна будувати хату на місці старої. Багато свідчень, що «робили хату на старому хатищі»(14,20,59,62,64,123,126,136). Цвіренко П.П. у 1958 році будував свою хату «на батьківщині - на старому фундаменті». Стара хата стояла на стоянах - на старому хатищі і будував(4). І інші селяни ставили хату на старих стоянах. Лубенська Г.А. розповідала: «Я на старому хатищі будувала - як погоріла, тоді на тім місці і ставили». Мешканка села Крисиноного Куля Г.П. стверджує: «Увесь посьолок на пожарищі строївся, бо в війну погоріло. Нічого не було. Старе хатище розрівнювали, розгладжували і будували на ньому»(5).

Однак значна частина інформантів вважає, що «на старому хатищі не годиться будувати хати»(97). Антоненко І.А. зауважував: «Не примічав, щоб хата на хаті будувалася. Казали, що на старому ніззя»(128). Пояснення цьому дають різні. «Не будували на старому хатищі, особливо, як згоріла хата. Кажуть, довго не житимуть. Або хтось хату продав і, якщо новий хазяїн заходив, вже він на тому місці не строїв: будуть якісь неприємності /можуть захворіти мешканці хати, калікою можеш бути, сімейні роздори можуть бути/ - примічали старі люди»(99). «На старім місці поставили /хату/, а люди кажуть: на старому місці не положено. На старому місці ніззя - чи комашка заводиться... Була й комашка в моїй хаті»(12). «Не будували на старому хатищі: рушена земля - посунеться»(72).

Часто будували хату на місці старої, але більшу, « бо більше місця треба було», якщо сім'я зростала(91,130,134). Однак робили хату «прохи здвинуто» із старого хатища не тільки задля погребні у додатковій площі. Слідували, щоб не було стріхи на стрісі. Казали, що не годиться будувати хату, щоб із стріхи капало на те місце, де із старої хати, а то у них /мешканців нової хати/ невдачі будуть у сім'ї, не буде родить земля... Це у Низівці так казали(130).

Вибір будівельних матеріалів

«Теслі вибирали деревину по прикметах усяких: в якому місці треба зрізати, яка погода: сонце коли там і полнодуніє чи на вищербі місяць.

Більш такі знаючі плотники знали, що сльха деформуватися трошки може, но засохне - вона дебелиша од дуба, її і сокира не бере. Сосну в осені заготовляли; треба, щоб вона немолода була, вистояна, коли вже смолу пускає - смолиста, буде встойлива. На повному місяці, мабуть, різали сосну»(33).

Дерево вибирали, коли нема руху соків - з половини грудня до 15 лютого, «і не вспівали заготовлять для строїтельства на літо. Тому те дерево, яке зрізали потім, просушували, ставляли штабелями з перекладкою, щоб його не крутило, не гнуло. Кривину не зрубували. В строїтельство сухе дерево не ставили; те, що молчій попала, - не годиться»(36,37,38). «Деревину вибирали хорошу, не сухостой, замочували... А зараз сухостой, березу бере. Березу на сторчовку нізя - гниє, і на кришу нізя її - од сонця її погне, покруте»(13). «Кліпку як кладуть уже, якусь деревину - не осіку, з берези! - треба першу положити на покліт, щоб хата не мокрїла»(117).

Для стоянів «каміннь вибирали - твердий, піщаний. Під вугли дуже велике каміння десь шукали. У нас тут /біля села Знам'янки/ є заклади піщаника червоного і жовтого. І ото вирубували, привозили»(123).

Однак, якщо каміння поблизу не було, стояни робили і дерев'яні. «На стояни, підвалини - тільки дуб» (5 Г.К.,8,29,33,64). «На стояни різали дуби, де коріння хороше»(8).

«Дуб ішов і на сволоки»(5 Г.К.,13,99), «а той сволок, що впоперек /на який хліб кладали/ - липовий»(99). Сволоки робили й із тополі(13,29) та верби(29).

«Для будови /каркасу/ верба вважалася найкраща. Дерево з осики не клали в будову, бо, кажуть, відьми заводитимуться в господі. З осики робили тільки сараї, паркан»(29). Однак, за свідченням Куц Г.П., є хати, де «верх, окладина - осика; на окладину підє й осика: вона не гниє»(5). Часто «з вільхи роблять зруб, стелю»(64). Для стелі використовували й тополю(29).

На дах брали тополю (29) або сосну(54).

Закладціни

Початок будівництва, що супроводжувався низкою обрядів, називали закладцінами(33,36,37,38,62,122,135), або закладчинами(20).

Коли в цей день приходили майстри, давали їм сніданок. «Госнідали, тоді вони виходили на те місце, де буде хата. Кожен перехрестився на схід сонця, і починали роботу»(123).

«Батюшку раньче, як починали строїти, кликали на закладщини: кажуть, це місце обов'язательно должно посвятитися. А коли батюшків не стало, тоді самі святнили»(62). «Найстарший у хазяйстві, дід, хрестиком насипав жито у чотирьох кутах майбутньої хати (вугол як намічав - перехрестив і пішов). А плотники зразу тоді кладуть дерево і починають строїти»(99). Але святити місце могла й господиня: «Хазяйка входе і на всі чотири сторони, по всіх чотирьох вуглах сипе і прикопує трошки жита, і просе Бога, щоб Господь поміг построїти, щоб воно було: «Дай, Господи, благополучно у цій хаті пожити»(117). «Жито сиплять, щоб живня була»(117), «щоб родило»(87). Іноді сипали й пиєницю, причому п'явки «під підвалини, де буде покуть»(87).

Вензель А.М. розповідав, що, коли він закладав хату, до нього «приходив сусід, приносив буглаку, жита, мелочи (серебра, міді). Прийшов, поздоровив, що хату закладають, сказав: «У тім вуглі, що на схід сонця, видовбїть дірку і задовбїть жито; жито і серебро - це для вас усе». Дід плотником був, з Вільшани, оце він видовбав дірку долотом у дубовій підваліні, ми заклали і могорич запили, і зробили хату»(8). «Як положили гроші, то вже хата щитається»(101). У багатьох селах, коли клали підвалини, «видовбували ямку і клали гроші на покуті - у південно-східному куті майбутньої хати»(33,62,87,91,101,122,135), але іноді «гроші клали на всіх вуглах фундаменту»(99). «Гроші клали під стояни, під кожний по рублю, а раніш - золото (5 або 10 золотих рублів царських»(20). Однак «рублі кидали, хто багатий»(33), а бідні - дрібні гроші: 3,5,10,15,20 копійок (33,60,87,122). Дехто вважає, що гроші могли бути срібні або мідні (8,91), а дехто стверджує, що «закладали обов'язково мідні гроші»(72). Були й такі «примхи»: «монети для закладання намагались узяти того року, коли будували хату, - так казали»(68 О.М.); «треба було знати, яким боком кладуть монетку в яму - орел чи решка»(73). Клали монети на стоян, під підвалину або у фундамент - «на щастя»(60). Навіть «коли погріб заливали, клали монетку»(68 М.Н.). Іноді «бутылку на покуті ховали - гроші туди і записку, хто буде жити»(25).

Існував і такий звичай: «коли починали стругати дерево і летіли перші тріски, то з господині требували яєчно»(122).

«На закладчинах бригадиру (« заводилу») рушник дарили - за те, що плотників привів із собою»(20).

Після закінчення роботи у цей день обов'язково могоричуть(99,122).

Кроватщина

Коли «зводили той вугел, де будуть стояти кроваті, потребували могорич». Це звалося кроватщина(122).

Сволоковщина

«Як вирублять стіни, положуть обв'язку верхню, - стягають сволока»(62). Куц Г.П. розповідала: «Вигнали основу /зробили/ - тоді сволоки кладуть. Це зветься сволоковщина. «Е, готов, хазяїн, могорич», - кажуть плотники. Зроблять, сволоки положать і кажуть: «І матері щоб було на сволоковщину!» Їм подають наверх горілку, наляють по чарці, а потім вони злазять усі, їдять, п'ють»(5 Г.К.).

Назва «сволоковщина» досить поширена (5,33,87,122). Кажуть також: «стягати сволоки» (5 Г.К., 33,37,62,91,99,101,124,131,134,135,136), «тягти (затягати) сволоки»(12,34,91), «підіймати сволоки»(87), «ставити сволоки» (68 О.М.,88), «привести сволоки»(62), «садити сволоки»(124), «сволокову запивати»(101). «Клітку зв'яжуть ото - обв'язку, а тоді сволоки через хату складають. Так і казали: «Приходь, поможеш скинути сволоки». Оце сволоковщина, могорич»(87). «Стягли сволоки, покоти клали, дві покотини. Загнав деревину (сволока) - і все, тоді могорич: сволокову запиваєм»(101). Стягали 2, а іноді - 4 сволоки (117,134). «Сволоки тягли на верьовках, а хто багатий, - на рушниках»(5 Г.К.,12,43,91,99,136). Взагалі ж, звичай вимагав підіймати сволок тільки на рушниках (26,33,34,60,62,91,97,101,122). Кальницький Л.М. зауважував: «Тягли на полотні рушниковому - на такому, як у гроб опускати: треба було показати людям (як дівка ще є), що тут полотна багато. А за моєї пам'яті, як ми строїлися, люди голі були, голодали, налогами уже так все випродали, уже так ті рушники витріпали, що вже верьовками тягли»(91). Рушники були домоткані (з коноплі)(91), метрів 5, не вишиті (91,97,101). Стягали сволоки - «у кого полотно яке було або

мануфактура, називається все одно - «на рушниках» (62). «Рушники забирали мастера, які робили»(62,97). Рушниками або полотном сво-локи не тільки стягали, а й «замотували» (26,33). «Коли підіймали сволок, то на нього прив'язували рушник, на якому був вишитий півень, щоб він будив господарів, вони працювали і не жили в бідності» (122). «Великими вишитими розцяцькованими рушниками в'язали на каж-ному сволоці по краях»(117), перш ніж підіймати. А іноді, «як сволки поставлять, тоді рушник зав'язують» на сволоці(88), «вже потім на-верху» (99).

У деяких селах, «коли підіймали сволок, обв'язували його рушника-ми і обмотували кожухом, мехом наверх»(60). Животченко О.Н. свідчить: «Хустки в'язали на сволки - не бачила, щоб голими підійма-ли. Мати перев'язувала кожний сволок новою хусткою»(116). Зуст-річається і такий звичай: «коли ставили першу крокву, то обов'язково обв'язували її рушником і підіймали на рушникові»(122).

Ці рушники та хустки призначалися майстрам: коли сволки вже лежать, «хлопці вибирають рушники (скільки хлопців, стільки і руш-ників)» (117).

У старих хатах часто «на одіюму сволоку був видовбаний /виріза-ний/ хрест»(134,5 Г.К.,14,29,37,91,117,123,124) або пташок (29), ставили дату забудови хати (29,91,117,123,124,68 О.М.,90,91,123), а також вирубували стамесочкою і побажання щасливої долі, і свої прізви-ща - там, де були двойні сволки»(123), «на першому (середньому) сволоку»(117).

Кальницький Л.Ж. розповідав: «Той сволок, що проходив нижче, називали матицею, а ті - просто сволки. Він не стелю держав, а переходив нижче стелі. На нього й хліби ставили, і торбинку з сіллю. Якщо у баби був сахарь (головка, з кулак) - і той лежав на матиці»(то бабуся возьме, відколе по кусочку, чай заваре, в миску налле, і ми ложкою чай п'ємо...). Писали дату на цих сволоках; у деда було напи-сано: «1911 год». Сволки такі розписані були, там цілі ікони були, різьба така, написи божественні, наприклад: «Пом'яни, Господи, царя Давида, мудрость Соломона і всю кротость его» - у сусіда на сволоку було, як в'язію написано, і хрести з обох боків вирізані»(91).

А ось розповідь Жигилія В.Л.: «Наша сусідка жила у старій хаті, і там у неї я бачив такий сволок - він був, як одшліфований, бо вічно на

ньому стояв хліб (його в ряд виставляли), і цей сволок був незабілений - дерево, яке воно є. І там було написано, хто ту хату збудував і з якого дня починалася будуватися, - «літа такого-то, дня такого-то...»(123). Коли підіймають цей сволок, на нього «кладуть хлібину під рушник, і ото хлібина лежить, поки покладуть всі чотари сволоки. А тоді її розрізають, благословляють, їдять»(117).

Якщо хрест не вирубували, то, як стягали перший сволок, клали на нього посередині хрест купований (124).

Перед тим як підіймати сволок, до вирізаного хреста чіпляли подарунки майстрам: «рушником прив'язували хлібину з випивкою і закускою, подарки - кому рубашку, кому ще щось (хазяїн казав, що - кому)»(37). Подарунками були рушники, матерія, хустки (131,132,135,136).

У багатьох селах хліб /або хліб з сіллю/ прив'язували рушником до сволока (37,124,131,134,135), як і пляшку горілки (5 Г.К.,37,62). Але в деяких місцевостях, «коли вже підводили хату під вінець, вигинали короб, туди вносили на рушнику хліб - це вже хата (жвава частина) вважалася побудованою. Хліб ставили на вінець майстрам на рушнику, а тоді піднімали їм туди по чарці»(99,123).

Іноді хлібину виносила господиня теслям вже винзу (97). Коли сволок уложать, теслі «ура!» кричать, «дають знати ж» (99). «Сволоки стягли - й запили»(91). Деякі господарі майстрам після закінчення роботи «наверх горілку не подавали», пригощали винзу (20,97), але у переважній більшості «як ізсадили сволоки - теслі піли по чарці» (124), саме нагорі казали: «для крепості - щоб стеля стояла, щоб в хазяїна спина не боліла»(91); як приклали сволок - «примочили», щоб він не потріскався» (62).

У цей день більше не працювали. «Сволок як уложили - всьо, не стукни, роботи не питай: хай сволок уложиться (до завтрашнього дня, хоч і з утра). І - гулянка»(62).

Укривання даху

«Коли вже зводили дах (поставили стропила, крокви - це вже зробили повністю, залишалось тільки вкрити), тоді на стропилах, на саму ж самісіньку верхівку, на фронтоні ставили букет квітів (якщо були колоски - з колосками)»(123).

«Крили хату 3-4 дні. Сусідів, родичів гукали допомагати»(8 М.В.)». Чоловік 5-15 збиралися крити дах. На одробіток людей гукали, ніхто їм не платив»(33).

Обов'язково були: один крильщик, два солому перебирають граблями /на даху/, а інші «журавльом» наверх солому подають»(12). Крили житньою соломою (8 М.В.,33,62,99), а там, де були луки, - очеретом. «Крепко стоїть з очерету»(99), і під соломою хати стояли 20-30 років (8 М.В.,33): «і не текло, і тепленько було»(33). Однак «очеретом хати майже не крили - більше соломою»(13). Товщина даху була до метра (8 М.В.). Укривали дах таким чином: подавали вгору солому вилами та «журавлем». На ліцата («дві палки зв'язані, і тоді така петля надівалась») нанизували солому. «Оце валок наклали солому, петлею накиннули зверху і беруть. Якщо це перший ряд ложуть, подавали вилами з довгим держаком, а як під верх іде - ставили «журавель» довгий, що ходив кругом хати: один бере нанизує, чіпляє, а другий - з верьовкою «журавель» тягає, подає на хату, а третій, який стоїть на даху, укладає»(8 М.В.).

Вкривали по-різному. Наприклад, так: «По кроквах прибивали лати по основах хати. До першої і другої лати знизу «сперва обв'язують кулями, а тоді уже, коли криють, солому поливають /розчином глини/, перебирають граблями у валки»(8 М.В.). Або вкривали так: «кровельщик бере солому і рівно, сантиметрів 20, вкладає і розчісує (кажуть: «всі граблі до себе гребуть») - а у кровельщика граблі од себе гребуть). Глиною обмазували, а потім прикривали (обв'язували) зверху куликами (прив'язували їх соломою). Підрівнювали солому сокирою. Ну, а потім - могорич»(33).

«Верхня частина на даху хати називалась кінь; з двох боків кріпили або півнів, або вітрячки»(29). Заможні крили дах бляхою (залізом)»(29).

Вставляння вікон та дверей

«Батько, як вставляв вікна і двері, сокирою робив хрест і приказував: «Во ім'я Отця і Сина і Святого Духа, дай, Боже, пожити благополучно!»(117).

«Хазяїн і плотник /обидва/ топором робили хрест, як вставляли вікна і двері, - щоб жисть була»(124).

Поряд з виразом «мазати хату»(5,37,64,84,87,89,В.К.,90,91,99,117,124,125) поширений вираз «ліпити хату»(5,6 А.Т.:20,59,64). Мазали хату переважно вапну, часто в серії, щоб до зими вона встигла висохнути(123). «Мазали толокою»(21) - «гуртом строїли, більше гукали, це одиниці - самі ліпили»(64). «Ходила хазяйка і запрошувала: «Приходьте хату помагати мазати»(6А.Т.).

Іноді кількість людей, які приходили, не перевищувала 13-ти осіб: «Цю хату мазали 4 баби, 2 мужики місали ногами глину, соломю, кізюк, опилки»(84). «Ліпили хату 7 баб, 6 мужиків місали глину - 2 свої, 2 куми, 2 чужі»(20). Однак часто гукали душ 30-40 (6А.Т.,64). Мазання хати «носило характер святковий не тільки для сім'ї, а і для села: було оновлення в цьому якомусь - оце ж і мазали її всім селом»(123).

«Як мазати зібралися всі люди, зійшлися: «Ну, ліпили хату будем, давайте по чарці!» Хазяєва наляють. Люди помажуть, зароблять обід - знову по чарці»(5Г.К.).

Спочатку «виривали яму здорову - на весь двір»(101) - «у діаметрі метрів шість, сантиметрів сорок глибини»(37). Або піском обсилали у вигляді кола ділянку двору(8). Завозили глину. Вензель М.В. розповідав: «На мою хату пішло 8 самосвалів глини. Глина своя, поблизу в кар'єрі брали, і пісок є»(8). «Мішали глину з соломою»(101). «Глей місали биками, кіньми, заганяли їх, щоб вони розбивали глину, а потім люди місали ногами»(8,101).

«Коли хата ще не вкрита, накладали горюще. Починали мазати його з святого вугла - східного кута хати»(64,122). У селі Рябухиному, за старим звичаєм, «в святий вугол перший вальшок глини повинна була приліпити господиня і покласти під вальшок шматочок кожуха вовною вниз /щоб у хаті зберігалося тепло/, також живу квітку, щоб сім'я була здорова та квітуча»(122). «У селі Станичному на горіщі, щитай на покуті, де ікони будуть висіти, гроші замазували, хтось із рідних - не мати, не батько»(116). Однак у більшості сіл гроші на горіщі «примазували чужі жінки, а господиня їм лише подавала монети»(19,С.1.:20,84,89,В.К.:97,99,115,117,124,132). «Дві-три баби гукають хазяйку: «Давай жито, давай гроші!» І зразу туди подають бутилку, гроші і жито»(64), і господиня наливає всім по чарці(5Г.К.). Так було введено в селах

Мирному, Братениці, Кадниці, але в інших селах у цей момент мазальниць не частували.

На горищі «вмазували руб»(20) або копійки(59,97), «щоб була жисть і були гроші всігди у хаті»(97,124). За виразом Ігнатенко С.В., «гроші замазували і подавали на горище могорич, щоб хата була невичерпною чашею»(19). У деяких селян не було заведено вмазувати на горищі гроші, там тільки замілювали жито - «щоб жилося» (5Г.К.). У цьому випадку гроші вмазували у святому куті в самій хаті (5Г.К.,36,37,38,66,99,117,123,131). Іноді вмазували їх по всіх кутах(84). Вважалося, що гроші потрібні тільки мідні - п'ятак або три копійки(5 Г.К.,66,123). «Кричать бабі : «Положи монети в лівий кут!» Прихожалим ілі отхожалим дають ці гроші»(36,37,38).

Буває «у той вугольчик, де ікони, жита сиплять і у жито кладуть гроші»(124). У селі Знам'янці на закладщинах жита не насипали, а «коли вже хату мазали, у той куток, де мала висіти ікона, заліпляли три житні колоски і дрібні гроші»(123). Іноді «хрестик маненький дерев'яний закладували у святому вуглі в хаті»(130).

Коли господиня подавала на горище гроші та горілку і почастувала мазальниць, «баби починають співати веселих пісень - на жисть, щоб весела ж хата була»(64,122). Однак часто жінки починали співати й до частування. «Співали веселих пісень: «Ой ти, Грицю», «Поза гаєм, гаєм, гаєм зелененьким...», «Випрягайте, хлопці, коней», після війни «Катюшу» співали»(99). «Ці тепер перестали співати, а раніше, мазка поки не кончиться, співають. І потому й судили: о, весела хата буде - весь день співали! А там щось сумна хата буде - майже, майже не співали. Зовсім не співали не могли. Все рівно баби заведуть. Їх сотнями співалось...»(91,131).

«Як омажуть хату, тоді у димарі «топлять»(99). «У димар кладуть соломку і запалюють - вона горить, дим іде з димаря, а усі : «Горить хата! Туши! Туши!» І тоді хазяйка подає закуску, випивку наверх»(97). «Все це швидко вишивали, швидко закушували, бо робота не повинна ж була стояти, лили крапельку горілки, щоб воно потухло /там малесеньке вогнище було, чисто символічне/, а тоді брали сиру глину і все це заліпляли /цей попіл/, щоб хата ніколи не горіла, щоб Господь її беріг від злого всього, щоб грім її не бив»(123).

Доля Г.П. згадувала : «Як доходять до верха, жінки починають вигадувати - «щоб верх не валився, не сипався», могорич потребували: «Давай, хазяйко, а то запалимо верх!» І то як запалять у версі, у димарі /верхи ж тоді були хворостяні/, іде хазяїн, ще по драбині з бутлкою або грахвином, з чарками, пирогами: нате, не палить!»(117).

Іноді жінки після закінчення помазки палили верхик соломи не у димарі, а прямо на горищі, на стелі(123). Іноді й зовсім не палили, а тільки стукали та кричали: «Пожар! Горять у версі!»(131,132). Або казали, що сидітимуть на горищі, поки господарня їх не похвастує, і погрожуovali спалити хату(122).

«Долівка /з глини і соломи/ в цей же день робиться»(64). «Як помажуть долівку, посиплять травою - і запах у хаті»(101).

«Коли все помажуть, квіти ставлять на вікна - щоб життя було квітучим, щоб весела хата була, щоб вона квітла»(89,В.К.,99,123). Брали польові квіти, робили вазу з глини і ставили їх туди(88). Іноді «брали вальочок, туди квіточку - раз! - і до стіни прилашляли, і ці квіти так і стояли /воно ж волога - стіна, глина; і довго-довго держали/, а тоді ж потихеньку засихали. І як хату поковзали, все це знімали»(123).

Закінчивши працю, люди «ноги, руки, цеберки помилан і тоді дивалься, як би хазяїнів утїммати /а ті вже, як знають, тікають/, пїймали їх і потовкмачили у глину. А вони ж відкуп дають. Як на свадьбі, катають батьків, і біжить дочка або хто - відкуп дає, так і тут»(117).

У багатьох селах господарів купали одразу після закінчення робіт. «Як кончаєт мазку, ловлять хазяїна та хазяйку і кидують у ту конбаню, у глину - вимажуть! Кажуть: «скільки даєш могоричу? Ми ж тобі діло зробили!» Ставили трьохлітрову банку - люди сидять до півночі, п'ють, пісні співають»(8). Однак деінде люди після мазання одразу сідали обідати. «Як дивляться, мало горілки - хазяїнів у рядно, колишуть, тоді тіки - гуп! У заміс, у глину. Тоді їх витягають, вони вилазять, шукають у себе могорич людям. А буває, що й могоричу багато, та здуру: давайте покупаєм хазяїнів, щоб довго жити»(5Г.К.).

Як правило, господарня знає, що її будуть купати, і тому «надіває лахманину якусь»(64). У заміс могли кидати, а облявали рідкою глиною з відра або з горщиків (64,91,123). «Вибирали момент і прямо на голову лили хазяйці, яка це повинна була сприймати як должне. Вона йшла, милася, переодягала новий одяг і йшла далі готувати»(123).

Часто господарів «мокрнх, у глині, на возику везуть хто й зна куди. Везуть до ставка або до магазину, щоб там щось купили»(97,124). Хазяїв, бувало, «саждали у возик з глиною і возили. Всіх родичів перевозять на тім возику - і в каложу! Вони одкупалися: «Літр хватіт!»(31). Мельник Б.Г. розповідав: «У Мишківці господарів на льогкову машину, зверху на кабінку положили. Або дрючки ззаді до машини прив'язали і хазяїв до них /ще й цвіти причепили до машини/ - і потаскали на ставок. Перекинули їх там у воду...»(99). Іноді просто «на гілляку посадять мужика і бабу і тягнуть, а вони на гілляці лежать»(90).

«Купали хазяїв, щоб жили гарно в хаті, багатства, здоров'я бажили»(124). Приказували: «На щастя вам, на здоров'я, щоб ви пожили благополучно і щоб нічого не случилось: і не боліло, і не горіло!»(117), «Щоб здорові були! Щоб хвороба не бралася!» (91).

Після того, як покупали у глині, жінки іноді самі мили господарів: «води теплої баби підготовлят, щоб нагрілась на сонці, і обмивають»(91). Хоча «купали хазяїнів, щоб могорич ставили»(88), але більше це робилося «для весеління людей, для розрядки» (91).

Купання у глині майже скрізь вважалось обов'язковим: «Це обізательне - та дурастика є»(64). Однак іноді «хазяїв не купали»(5К.М.115,132). Як згадує Немилостива К.Н., її господаря «взяли у рядно і колихали: давай ще горілки!»(5). Сосонна М.А. розповіла: «Помазали, зізали, як берут, прив'язують мого хазяїна до стовпа - бжигить мій хлопець і кричить : «Ой рятуйте, батька прив'язали, рятуйте, шо ж робити?!» Таке воно - шутка. Не кидали глину, не обмазували. Дали їм горілки - одв'язали і все»(132).

Наприкінці роботи і після її закінчення «ті, що мазали, перекидалися маленькими вальками, а хлопці брали та й більшими: відгадай, хто ж то кинув? Все це проходило з шумом, і з сміхом»(123). Все закінчувалося застіллям, люди сиділи, спізали, довго не розходилися.

У деяких селах був ще звичай «дякувати хазяїнові: на другий або на третій день після мазки, після гульбів приходять знов - похмеляються»(99).

Поновлення та побілка

«Як висохла хата - тоді її поновляли. Дивлячись яке літо: якщо тепле - то скоро /але раніш ніж через місяць ніхто не поновляв : мазали

товсто, і треба, щоб висохло гарно, вхопилося за дерево/. Спеціально глину ж тоді місили. Приходили такі вже молодіжці бідові, як кажуть, у яких і око, і руки поспоривістці, і натирали хату, уже рівняли, під першу побілку готували»(123).

Часто «натирали» хату /підмазували, підправляли/ «сама хазіяйка та її родичі /наприклад, племінниця і сестра/. Вони ж самі білили хату вапном /без крейди/» (5К.Н.).

«Першу побілку старалися робити з житньою мукою, вона схліщувалася добре, склеювала оце все, щоб не розтиралось при побілці»(123).

Помста будівельників

Робітники, які будують хату, можуть помститися господарям, якщо «не ладять з ними, або не зійдуться в ціні /бувало й таке, що за одну ціну сходяться, тоді господар дає меншу/, або відчують до себе зневажливе ставлення»(123).

Данильченко М.М. розповідала: «На вред - підсиплять солі: як сирість, на сиру погоду - буде хата мокра. Ти бачиш, як сіль чуствує, коли стоїть на столі, вона мокра - значить погода буде така. Робили на вред, як хазяїн поведився скверно. Я забула, в кого мазали, - піджидали сіль. А він вредний був, скупий, і йому таке зробили»(101).

«Солі як насиплять - то мокрітиме»(123). Цей засіб помсти відомий багатьом селянам. «Сіль кладут під підвалну, униз, там, де сіль растворяється, - щоб вугли були мокрі» (62).

Але зробити стіни мокрими могли й іншими засобами. «У Михайла Захаровича було: як цикотурили, мила туди випустили, і тоді /стіна/ стала мокра. Що не зробе - мокра. Стіни всередині тоді деревом оббив»(101).

«Каменщики можуть між стінами накидати цементу - і воно мокре буде»(34).

Лобойко В.Ф. розповідав: «Я чув, як Микола з Тимохою у Шарівці робили, а їм скверно заплатили. Так він каже: «Йди, Миколо, сюди. За те, що вони з нами отак розцінтались, давай у цей вугол налісієм! Цей вугол мокрий буде, поки й житимуть». А чи він мокрий був, чи ні, - не знаю»(62).

Крім природних засобів помсти, були й надприродні, магичні, метою

яких було дошкуляти якійсь певній особі, що відбилось у розповіді Ночовки Н.С.: «Я ходила часто до куми своєї, і у них там баба жила. І оця стіна - ну, хлюща! Текло із стін попід вікнами, шторки всігди відсунуті. Тіки баба умерла: що таке? - стіни сухі! Така хазяйка була, значить!» (34).

Користується популярністю і такий засіб помсти: «Закладають де-небудь яйце в стіні, дірочку проколюють /зверху/, воно потім тухне, загниває і воняє» (37, 62, 87, 99, 123).

Поширеним є також такий вид помсти, коли роблять цегляні стіни: «У вугол або у кілька кутів вставляють бутилку шийкою на край, щоб не видно було, і вітер дме, а вона гуде - і в голові гуде» (37), «гуде в хаті, як самошедчий» (99), «виє..., а хазяїн дума: що там таке?» (101).

Ображені майстри «замки можуть неправильно зробити - хата буде розїжджатися, не буде мати тієї міцї, єдності, може десь дах поїхати» (123).

Одрубщини

Коли закінчували основні роботи на будівництві хати, пригощали тих, хто її будував. Називали це одрубщини (20). Взагалі, «кінець любої важкої великої роботи: уборка картошки, бурячку, скиртування, сінокіс-називається одрубщина (12).

Входи́ни /уходи́ни/

Хоча є свідчення, що, перед тим як заносити речі у нову хату, тварин спершу не запускали (20), більшість наших співрозмовників стверджує, що спочатку «обжити» хату мусить тварина. Але яка саме і як треба тлумачити її поведінку - тут погляди розходяться.

Є звичай першими запускати: кішку або kota (8, 12, С.І.; 36, 64, 102, 122), кішку або собаку (29), собаку або півня (5Г.К.), кішку або півня (34, 99, 123), кішку та півня (123), кішку, або собаку, або півня (115). «А в Росії таракана і кішку запускали» (36).

Існує точка зору, що треба запускати собаку або півня, бо «кішка - нехороша, вредна» (5Г.К.). «Тому kota не впускали» (124). Ті ж, хто впускали, примічали: «де кіт ліг спати, там кровать ставлять» (36, 64).

Але дехто вважає, що саме там ліжка ставити не можна(38,64)

Вважалося також, що півень або кішка мусять обов'язково переночувати у новій хаті. «Це щоб не на зло, а на добро, для щастя, благополуччя. Ми так робили у 1953 році», - казала Ночовка Н.С.(34). Був і такий архаїчний звичай: «півня пускали на входини. Залишали на ніч, а вранці ловили й рубали»(124). Іноді «не запускали півня чи кішку - зарізали петуха на входини»(128). Але у цьому випадку переночувати у новій хаті мав сам хазяїн. Антоненко І.Д. згадував: «Мені казали: йди ночуй, а тоді вже ми зйдемо. Кажуть, що спочатку повинен переночувати господар /не жінчина/ - що присниться... А я випив добре... «Що тобі снилось?» Нічого...»(128).

У багатьох селах після того, як запустили когось із тварин, «з хлібом-сіллю заходив хазяїн»(5Г.К.;12,С.І.;34,124) або дід (29). Іноді першим «входив господар, вносив стіл, накритий скатертиною /бо «голо-го» стола занести не можна було - сім'я буде небагата/, а на стіл клали хліб і сіль»(122,137). Є свідчення, що «на входинах жінка вносила хліб у хату»(134). «Однак найчастіше господиня в хату заходила з іконою і заносила віник, щоб у хаті завжди було чисто»(122). Вносили ті образи, з якими господарі вінчалися у церкві, або подаровані батьками на входини. Куц Г.П. згадує: «Коли я вимазала хату, дала нам мати іконку. повісили»(5Г.К.).

Про те, як заносили меблі, запускали kota або півника, або того і другого. Першим котик, за ним півник заходив, за ним господарі зайшли. Дивляться, як котик себе веде: якщо він спокійно ходє, життя буде в хаті тихе і мирне, а якщо такий зляканий, то щось не так, треба хату освятити. Півник походив: як спокійно, не шарахається - будуть гроші водиться. буде нормально. А тоді вже, як котика і півника супроводили, так і все, тоді заносили ікону / «Матір Божу» прийнято нести жінці, а «Спасителя»- чоловікові/. Заносила мати «Матір Божу» в той вугол, де ліпили колоски і гроші, вішали, і зразу вішала рушник, а тоді вже заносили все(123).

Вважалося, що нову хату треба обов'язково посвятити. За звичаєм це робив батюшка (5Г.К.,115,117,137). «На входини гукали певних батюшку, він свяченою водою кропив. Святчили хату, щоб сатана не вбрався»(12). Однак, «коли церкви розрушили, люди самі брали святу воду і бризкали у вугли. Мати бризкала вугли зсередини і знаружі»(123).

Буває, що на входинах гості «випили по чарці-дві і розходяться»(115), але частіше: збираються родичі, знайомі, куми - і обикновена п'янка, гульби»(5Г.К.), «сходяться, хто що принесе, ну, й гуляють»(99). Навіть кажуть: «Це - та ж сама свадьба»(36). Пов'язані гульби тим, що на входини був звичай запрошувати всіх тих, хто брав участь у будівництві хати(64).

На святковий обід «першими йдуть родичі, куми»(39,С.Т.). «На входини приносять люди подарки для нового жилия, хто посуду, хто мебелі, хто гуртом куплять щось дорожче»(38,С.Т.;64). Тимченко С.К. згадував: «Моїй матері на входини подарали ткацький верстат - це була дуже сильна машина /мама ткала не тільки собі, а й кумі, другій кумі/, а цей верстат після війни розкидав, спалив»(28,С.Т.).

Пізніше поновлення хати

Називається це - «перекидати», або «пересипати» хату(66). Обновляють хату, обрізаючи, обпилюючи підпилі деревини(84). Солов'енко згадує, що, коли «пересипали» її хату, то стіни «розібрали, зрізали підпилі кути, докупили сосну, зробили дубову стіну од улицы, а ззаду - соснову»(54).

ХАТНЕ ЖИТТЯ

Коли і як білили та підмазували хату

Перед Паскою і Різдом білили хату всередині. Перед Різдом Пречистої «білили около». Хазяйки додавали у крейду синьки. «Хати стояли білі, голубі, навіть сині - красиво було»(144).

«Долівка - глина і кізяк. Як дівора - п'ялога в хаті! І кожної суботи підмазувала - глину з кізячком». А хату підмазувала двічі на рік - на зиму /восени/ і навесні(6,В.Ц.). «Долівку підмазували просто глиною, зеленою травичкою посипали. Як субота - всігди змазували. А на низ підеш, нареш травички душистої, як посичев - пахне, свіжо ходити по тій траві...»(13). Посипали чебрецем, «щоб пахло», полином - щоб блох не було(8). «Полів раньче не було - вже у 50-х - 60-х роках вони з'явилися»(64).

Як прикрашали хату

У хаті часто робили шпалери. Вичавлювали сік із кропиви для зеленого кольору, «кирпич натирали» для червоного. «Щітку у червоне - то рози, а з соку кропиви - листочки». Часто додавали синю мережечку. По стінах малювали окремі квіти, а на комині - горщик із квітами(144).

«Комини мазалися вгорі білим або голубим, а внизу такі вохряники - вохра була жовтувата: половина комина біла, а половина - жовта»(13).

Як прикрашали скриню

«Сундук розмальовували з трьох сторін різними квітами, кришку не розмальовували. Сундук застилали в будні скатертиною з валом, а на свята - вишитою /квіти були вишиті по вуглах і посередині/»(30).

Покуть

«Якщо на іконі рушник загіджений, мухами засиджений, то щиталось, що хазяйка, видно, й Богу не вірить або з відьмою знається - на божниці рушник такий загіджений!» «Чи говіти ходила, чи ходе вона в церкву?» - «А шо?» - «Я бачила у неї іконі такий рушник мухами засиджений, наче вона 20 год його не прала». До образів повертатися задом /стояти раком/ ніззя. Чи там хазяйка долівку маже, чи там посуду мие, чи пере /поставила корито дерев'яне/ - нахилитися ніззя, щиталось неприлічним, грішним»(91).

Від старших діти постійно чули, що Бог завжди спостерігає за ними. Усе лякали: «Бозя битиме, Бозя битиме!» А один хлопець пішов та їй очі повиколовав, іконі. «Уже, - каже, - Бозя не битиме, вона не баче - я їй очі повиколовав!»(133).

Коли мести хагу і мити посуд

«На ніч треба хату замітати, щоб чисто було: кажуть, Бог буде приходити»(5 Г.К.). «Щоб анголи ходили, треба замітати під вечір»(31,57). «Мама все казали: обізатільно на ніч треба хату замести. І за посуд

казали - щоб чистим був. А інші думають, що не можна на ніч замітати і мити посуд. Я як приїхала в Київську /область/ заміж, так свекруха: «Що ж у тебе за мати, що не вивчила, що на ніч нізя замітати?» Скільки сміття на ніч, - кажу. - То бабські прихити! Ото тобі і слухай...»(57). Дійсно, дехто переконаний, що «увечері хати не можна замітати»(80), а дехто - що «підмітати треба на ніч»(97).

«Чула на Просяному, щоб не мили ложки в вечері, - кажуть, Доля прийде вечеряти. Хоч і миски пусті, а Доля прийде...»(124). «Хто миє на ніч посуд, а хто каже: «Хай Доля вечеряє!» У Шубах старі жінки не миють посуд на ніч»(22 О.М.). «Поки чужа людина в хаті, ніколи не замітай, цього не можна робити: ти як би вимітаєш чоловіка з хати»(116).

«Побули гості. І щоб гості ще їздили, не старайся одразу замітати і пол мити. Хай пройде врем'я. Коли гості за хвіртку, багато хто посуд перемиває, замітає - це прикмета погана. Хай і хата побуде неметена і посуд побуде»(28,33).

Чи микать діжу?

«Діжі не треба вимивати. Її треба вискрібати. Це мати мені завжди казала. Я і макітру не мию: вискребла її, витерла, перевернула...»(34).

«Не удався в однієї хазаяйки хліб. Гулювали батюшку, щоб прийшов посвятити діжу. А він прийшов, подивився, ходе і проговорює: «Діжа-діжа, для тебе треба віхтя та ножа!» Та жінка думає: «Ну що ж таке? Що то за молитва?» А він: «Діжа-діжа, для тебе треба віхтя та ножа...» Вона й догадалася»(33).

Чим змитати зі столу?

«Руками не можна сміття з стола /змитати/ - скандал в хаті буде, обов'язково ганчіркою або рушником»(127 Н.Х.).

Рушник тарілковий

У краєзнавчому музеї Знамянського Будинку культури висить «рушник тарілковий». Коли завідуючий Будинком культури Жигилій В.Л. брав цей експонат до музею, він спитав у власників рушника, чому

він називається «тарілковий», і почув таку розповідь: «Ми ним ніколи не користувалися отак. Ми його не вішали на стіну, ми його не вішали до ікон. Він у нас висів біля мисника. Там зберігався святковий посуд або такий, який тільки прикрашав кімнату або хату, і рушник цей там постійно висів. Ми його випрало - знову туди повісили. Ну, і ще ми ним користувалися, як приходили дуже поважні гості (чи там батюшка зайде), і, як їх пригощали, могли цей рушник покласти їм на коліна, а потім він знову відправлявся до мисника». Жигилій В.Л. зауважує: «Рушник цей такий величеський, обрамлювали ним мисник, як ікону. Він був окрасою хати і в той же час виконував свою побутову функцію»(123).

Яким був посуд?

Животченко О.Н. згадує: «Миски були полив'яні, череп'яні. Ложки були дерев'яні. Осталися у мене од мами на пам'ять дві ложки красні. Я коли хазяїна похоронила, то обідали, батюшка, як побачив оті ложки - удивився. Це моя материнщина. Тарілка у мене мамина є, на ній написано: «Где Бог, там і любов, где любов - там і Бог». Та той батюшка як попом'яв ту тарілку, трохи в торбу не впхав. Це мамина пам'ять»(116).

Ніж і ножиці

«Ніж на ніч не залишається на столі, потому що він же страшний»(117,133), «казали: гріх. Ніж клали у шафу дерев'яну»(116). «І мати моя прибирає ніж, каже: щоб скандали в домі не були»(127 Н.К.). «Ніж ніззя залишати на столі: може нечиста сила зайти, ніж той взяти й зарізати»(129). «Зайшла нечиста сила у хату (який-то бандит), а на столі ніж - він може тебе зарізати. Щитається, що злодієм руководить нечиста сила, не свій розум»(130).

«Треба щоб на столі ніж не лежав і ножиці (все, що кололось і різалось): домовий буде граться. Мені було годів 12, у мене подружка була, Галькою звали, у неї тіх /тиф/ був, гарячка. Галька схватилась і побігла, а на столі забула ножиці. А наутро встають - ножиці лежать, і в неї плаття порізане. Отже, воно - домовий порізає плаття. Ніж і ножиці треба класти у стіл, у ящикок»(124).

Ночви

«Були дерев'яні ночви (з метр) і підситок. Брали совочком муку і сіяли у ті ночви»(126).

Хліб на столі

Селяни вважали: треба, «щоб хліб на столі був завжди, накидкою накритий або рушником» (22 О.Ж.,124). «Може, ночью хтось прийде поїсти»(124).

Чого не можна робити після заходу сонця

«Увечері не можна було врізати хліб, хоч і голодий спати лягай, бо урізається хліб - урізається врожай»(90).

Раніше вважали: «нічого позичати не можна, як сонце зайде, - а тепер дають»(124). «Як сонце зайшло, молока і грошей не давай - не буде»(22 О.Ж.).

«Під вечір нічого з двору не помагається виносити, вимітати у дворі; остав його до утра »(5 Г.К.). Зокрема «сміття з хати не виносять після заходу сонця»(14,22 О.М.,97,124), а збирають його у деберку(14).

«Нізя спати лягати, поки сонце не зайшло, - голова болітиме. І дитину не треба вкладати спати»(32). «Якщо заходе сонце, сідає / ховається/, спати нізя, щоб голова не боліла і щоб малярія не напала. Так змалечку ще нам казали»(126).

«Ввечері, як покупалися, навіть ноги помияли, не виливайте на той день воду: болізь починається /лі снів, лі якийсь вивих прийде/ через зливки»(117).

Що робити зі зливками?

«Вообще на вулицю, на дорогу не нада оцього виливати»(117,130)- «неси його у навоз,вилій. Зливки, купіль не можна вилити там, де люди ходять. Кажуть: еге, це ж я десь уступила у щось. Наша Манька тіки гришить, не те що десь у щось уступила: в ногами мучиться - виразки на них різні. І де вона не була, врати нічого зробити не мо-

жугь»(117). «З двору не винось воду, коли купаєшся, у хазяйстві вмивай. Мама моя казала - під стовп, де ворота, щоб люди не топтали»(124).

У чому купалися?

«Купалися у шаплику (у кожній хаті було таке) - як здорова бочка напополам. Удобно в ньому»(126).

Чому зранку треба вмиватись?

«Бабушка казала мені: треба зранку вмиватись, бо кого невмитим побачиш, того в ... цілуватимеш на тому світі»(69).

Як спати

«Не лягали простоволосі спати - очіпок надягали. Мій дід (на Золочівщині) надягав шапочку, як ішов спати»(22 О.М.). «Дітям казали: голому не можна лягати у постіль, надінь сорочку. Бозя прийде з ціпом і буде молотити, думатиме, що хліб. Всякими манерами лякали, навчали, щоб були не розпутні»(116).

Щоб мати не вмерла

«Казали, що ніззя в однім черевикові ходити, а то мати вмере»(116,13,23,126 Г.Л.,5 Г.К.).

Як поводитися біля вікна

«Не знаю, щоб хто пловав з вікна - воно ж нехорошо»(33). «Кішку викидати з хати надвір через вікно не можна»(21 Г.Р.). «Як сонце зайде, не можна дивитись у вікно» (22 О.М.).

Де не можна лаятись

«Ніззя лаятись коло води: вона жива, вона вернеться, як круговорот, вернеться тобі»(6).

«У хаті ніззя лаятися - це гріх. Показували: он Бозя свариться. І ми боялись»(116). «Мама казала: «Маріє, ну чого ти так скажешо лаєшся? Ну чого ти на дітвору кричиш!» Та й дід казав: «Не лайся!» А я - то «зараза», то «чорт»! От у мене така привичка, не можу, забуваю я. А мама: «Що ти чорниш? Не чорни! Паска в печі!» Ого вже значеш, що матюхатись ніззя. Це не на Паску, а взагалі; мається на увазі, що матюхатись при старих та малих не можна»(101).

Вважалося також, що не можна сваритися, стукати біля печі, бо під піччю живе домовий(146).

Праця і свято

«По празниках не можна було ні робити, ні шити, ні прати, ні мазати, ні мести. В хаті вимітали перед празником»(81). Вважалося, що у свято можна тільки погодувати худобу вранці, «бо вона жива, їсти хоче, але ніколи не роби, без чого можна обійтись. Не треба»(123).

Поріг

«Кажуть, треба, щоб була у кожному дворі підкова»(97). «Підкову закопують біля порога, щоб люди ходили»(61). Дмитрієва А.І. згадувала, що коли у 1966р. будували її хату, закопали дві підкови під порогом, щоб люди не забували (66). А про хату Солов'єнко Н.А., Коломієць В.В. казали: «Може, й закопана підкова тут десь є, бо стара хата, і нема того дня, щоб до цієї жінки ніхто не заходив»(61). Пучовка М.П. згадував: «У нас три підкови є: на зоротях (де хвіртка зачиняється) - щоб гості не виводились, на стовпі - щоб гості принаджувалися, під порогом - щоб гості йшли у хату, щоб люди провідували»(33).

На східцях (на вертикальній частині першої знизу сходинок, посередині) «підкову прибивають - кажуть, щоб казали довго жив»(98).

На порозі не можна: «стояти, як гроза /йде/»(126 Г.Л.), йти і їсти (5 Г.К.), «щоб роззявою не був»(33).

Через поріг не можна: «здоровкаться - к скандалу»(6 В.Ц.), давати щось - «гріх, старі казали: переступи через поріг чи з хати, чи в хату»(116), вилити щось (6 В.Ц.), перемігати - «казали: гріх»(116).

Вагітній «ніззя через поріг вимітати: народиться дитина і буде збл'юувати, як поїсть»(13). «Як підмігати? Від печі до порога ступтана

дорога! Підмітати треба від печі до порога, але не перемітати. Всі до порога підмітають і збирають сміття на совочок або у щербрку» (6 В.Ц., 97, 116, 124, 126 Г.Л., 130).

«Як вив'язують бородавку, під поріг кладуть мотузочку» (6 В.Ц.).

Щоб сирота не тужила за батьками, її одразу після того, як повернулися з кладовища, саджали на поріг і давали з'їсти хліб із сіллю. Доля Г.П. запам'ятала: «Дитиною була, як мама вмерла. Саджали на поріг. посадила бабушка одна, дала мені кусочок хлібця, солі і каже: не плач, не плач!» (117).

«Коли дитина тільки народилася - і вмерла /або народилася нежива/, то її ховали перед порогом хати, щоб через неї переступали всі і щоб у сім'ї більше такого не було» (122).

Існували також прикмети, пов'язані з порогом. «Меду багато буде, як петух нал'ється води на порозі весною, коли розтає сніг, зі стріхи капає. Як петух заспіва на порозі - буде гість. Як ластівка гніздо в'є біля порога - це к щастю» (6 В.Ц.).

ПІЧ

Спорудження

«Піч просто ніхто не зложе - тільки пічники: треба правильно положити зводи, щоб пекла. Коло пічника помічники були і вчилися» (8 М.В.). «Як робили піч, вмазували в неї 5 копійок і ладан, коли був» (15).

«Димарі були хворостяні. Частина труби, що виходила, була прокладена кругом в хаті, всередині, вздовж стін ішла, як призьба (розмірами з табуретку), замість стільця було зліплено - і топили. Ввесь димохід грів це діло - воно виходило в сніи, і димар був зроблений з сінєй нагору. У грубі топиться, а в димохід іде» (8 М.В.).

«Димар, який стояв у сінях, плели з лози або хмизу і обмазували глиною» (29, 130). «Брали чотири жердини, між ними ставили глищі (жердини) вертикально і запітали хмизом» (40). «Шириною /димар/ був метр - метр двадцять, виводився під кришу, і там кріпилася труба» (29). «Димар /на даху/ господар міг прикрасити: чи з дерева, чи з заліза» (122). «В димарі всередині були кілки, щоб можна на них ставати і мазати. Кожний рік господня обов'язково повинна була потру-

сити сажу і помазати димар»(122). «ІЦюб хата не згоріла, часто лавили сажу вимітати і мазали верх, який закривався і відкривався»(130). Колись «в димарі батьки ховали своїх дочок від ворогів»(122).

Помста пічників

«Як, може, хазяїн договорився платити більше, а заплатив менше, пічники могли на вред зробити. Казали, що вони робили пакості»(91).

«Пічник, якщо невдоволеній /було, не ставила мотгоричу/, малий ход зроби або перекаде, чуть-чуть тіки пусте - були спеціалісти на вред робити»(57). «Пічник може зробити на вред неправильні димоходи. Він зроби назло: спочатку піч горить добре, а через деякий час, як начне - і курить, і курить»(87). «Пічник, буває, небагацько труби не докладе зверху на хаті. Ну що - нема тяги, курит, хогь ти що хоч! - ото у Гребенюків було. А у нас у селі такий хороший пічник був. Покликав дядько його: «Прийди, ти ж спеціаліст, у мене не горить, нема тяги». Ішо не робив, скрізь облавив - все наче правильно, димоходи пороблені правильно. Прийшов додому, думав думав, не спав. Шо ж таке, це ж він позвав його анулірувати... Пішов, підцот зробив, висоту, яка, значить, тяга, а потом задумавсь: стой, добаваю труби тронки! Добавив, каже, трубу, запалилось - стугонит... Невеличке діло, а...»(99).

«Пічник кирпич поставе: і тяга вроді є, а не горить. І його через два дні гукають: не горить - іди поправ! Він приходе, кирпичату витягне: «О, тепер горітиме, тепер горить!»А йому ще налякут»(37).

«Пічник скло в димар може вставити - тяги немає. Бува, що пічник кине солі /як мішає/ - і піч сира буде»(101).

«Пічник - там же секрет такий: десь цеглину не так зробив - і буде все курити, піч не буде пекти, плята не буде варити. Бува: замурував там якийсь хід - тяга неправильна, і весь дим - на хазяїку. Або - на півхати комини. Можна їх зробити компактні, а то розведе таку піч...»(123).

«В коминах устраївають пір'яну вверху»(37,60,128), «вона кругить-ся - і тяги немає»(37), «курить або свистить у комині, звук оддає якийсь»(128) - «вітер же тягне і свистить, алу, як у хаті сам, - та тікай з хати!»(60).

Ображені пічники іноді навіть ішли на злочин: «у комині закладали ртуть у пляшці - і сім'я вимирала»(91).

Перша розтопка

При першій розтопці нової печі чоловік вносив сніг околоту /молоченої пшениці або жита/, пічник хрестив піч, потім кидав цей околот, запалював. «А другий /сніг/, - каже, - намочіть». Кинув цей околот у піч, а там - диму повно. «Ну, дивіться!» - каже. Потягло вгору дим, а не на хату. З тих пір і не перекидали піч(5Г.К.).

Пічник «зробе: давайте дровець, тільки сухеньких! Дрова розтоплювали в перший раз або соняшником сухеньким. Зразу: вуу-у!..- потягло»(57).

«Перший раз, як запалюють піч, положат дві чи три гілочки свяченої верби, запалюють сірниками і кажуть: «Господи, поможи, храни!»(117).

Чим топили

«Большинство печей були построєні на таку топку: солома, кукурудзиння, соняшниння, гілки, шишки, пеньки - це все було на захват. У тих посадках, отих лісах хвойних, все було виметено, вигрібали. Отого кустарника, отих зарослів, вальожника - нічого не було. Такі гілки, як палець, і ті позбирані були. Весною, як сходє барвінок, - так, як ковйор лежить: ніде ні палички нема, нічого, позбирано все, отак бідно жили»(62).

«Робили «кирпич» із гною коров'ячого і кінського - топили «кирпичом», на дрова клали, і бур'яном сухим топили. Ліс не вирубували: дядьківське було /чись/»(134).

Прикмети та повір'я, пов'язані з піччю

«Вискочила жарина з печі - приїдуть гості»(13,5Г.К.). «Дітям говорили: не плюй на плиту /як плита горить/ - може вогник напасті»(5Г.К.,130), «губи поприще»(5Г.К.). «На огонь ніззя плювать - вогник сяде. Кажуть: не кагаскай вогнем!»(13).

Треба, «щоб пуста піч не була! Як топиш, як уже кончиш, загребеш жар - треба кидати дрова (поліно чи двоє), щоб було по чому в рай переходити»(126 Г.Л.).

Поширеним є уявлення про те, що за допомогою печі можна повернути додому мешканців хати, які десь заблукали.

«Було вкрадено кішку, пропала кішка. Мати розпалагла піч і каже: «Дим угору, а кішка додому!» Що ж ти думаєш? - і принесло її»(13).

«Батько поїхав у командіровку на Дальній Восток і не вернувся (должен уже повернутись, а його нема). І мені мама каже: «Я розтоплю піч, а ти сядь і кричи: «дим угору, а тато - додому!» Кликали «під перший дим». Відкривали (дверці - пічну або грубну задвижку) і тричі кричали»(35).

«Гукали уверх - як должно прийти, а його немає. Тоді виходять (а верхи були ранче здорові, широкі, у сніи виходили, закривалися кришкою; і димохід на кришу - прямо в сніи), одкринють кришку у димохід, погукають - він почує і прийде»(130).

Серед пояснень цієї магічної властивості печі є й такі: «Димар мав висоту 6-8 метрів, і якщо у когось загубилося теля чи ще щось, то господар чи господиня підходили до димаря і гукали «пропажу» - худобина поверталася, тому що внизу атмосфера забруднена, а вгорі ні, худобина чула і верталася додому»(29).

Лікувальна сила печі

«Кидали у піч волосся: «поки волосся горить - поки голова болять» - щоб голова не боліла»(5 Г.К.,126,131). «Як стрижуть, кидати не можна волосся - ховати треба, палити, бо його вітер рознесе і в колодязь укине - для гігієни ніззя»(131). І якщо людина кинула його десь, «а птичка захватила на гніздо, буде в голові, як птичка літає»(5 Г.К.).

Дехто поводитьсь з волоссям інакше: «волосся дитини не палить - у навоз закопують»(13), «щоб чорнявий був»(131).

«Від бешихи з бовдура тряпки знімали і підкурювали під ки»(57).

ПОВСЯКДЕННІ СТРАВИ ТА НАПОЇ

Випікання хліба

«У любий день пекли хліб і пироги, але більше - у неділю»(116). «Пекли по 5 хлібин і вони ніколи не черствіли, ніколи не цвіли, цілий тиждень були...»(13). Скільки випікали хліба, не мало значення. Випікали 6-8 хлібин (14).

Кожна господиня знала, що тісто в печі погано реагує на протяги - «не спечеться», бо ніч «вихолоня, як рипати хату туди-сюди»(130). Багато жінок запам'ятали, як їх навчали в дитинстві матері та бабусі, коли пекли хліб і вигрібали жар із печі: «не йди на голу піч!»(5 Г.К.). «Не рипайтесь з хати в хату: я хліб буду саджати! Не рипайтесь, поки я хліб не посаду!»(116). Пояснювали це тим, що «хліб присіде» - «то правда: тіки одкриєш - зразу присідає» (13).

Коли витягали хліб із печі, водою його «примочували, щоб одм'якав»(27). Коваль В.В. запам'ятала, як її бабуся Мотря, вийнявши з печі хліби, казала: «Йди до колодязя, набирай водички свіжої - будем хліб умивати». «Ото ми витягнем з нею відеречко на лаву, вмиєм ручки, хліб поставимо на полотно, повмиваємо /водичку наливаєш і прямо миєш, умиваєш/. І зверху рушником накривали. Хліб же одходе, а то він твердий такий»(13).

«Хліб гарячий, тільки з печі, не можна було різати»(80).

КВАША. Переважно варили в піст. Запарювали житнє борошно, іноді додавали гречане («гречаної муки хоч одну пригірц»). Треба було вміти запарити. Робили це по-різному. Наприклад: запарювали перший раз гаряченькою водою, аби палець вдержати, а тоді, через декілька хвилин, кип'ятком запарювали(126 К.Л.).

Але найчастіше робили так: чавуном гарячої води запарювали житнє борошно, і це стояло приблизно добу в теплім місці на печі, вигравало, всолодувало, поки «бульбочки не покажуться, як намистечко», тоді додавали чавун холодної води, пшона, його треба затерти качалкою, щоб було, як борошно (92), і варили. Кваша ставала червоною. Клади у неї дрібні сухі фрукти: вишні, сливи-угорки (46, 54, 92, 146). Дехто варив квашу з солодушкою (відваром цукрових буряків) (54).

На смак кваша кисло-солодка, «аж пощипує язик»; густа, як кисіль. Жінки згадують: «Яка ж вкусна кваша, змалечку так їли її!»(126 К.Л.). Нестеренко М.Л. варила на сім'ю відерний казанок кваші - «так вони віддять, аж захурчить»(92).

Хто хоче нашкодити (посміятися), кине у квашу трішки солі, коли вона виграє на печі» - тоді кваша вся на піч вибіжить» (46, 126). Серед сільських жартів згадують випадок. «У одного дядька хтось вкинув у квашу кошенятко. Діти заглянули у горщик, а там серед бульбашок очі кошенятки. - «Мамо, мамо, кваша дивигься!»(46).

ЦУКРОВІ БУРЯКИ. Їх варили або пекли у грубці та їли з солоними огірками (84).

ЛОКША (ЛОКШИНА). В піст її робили на воді, в інші дні на молоці з яйцями, содою: тісто замішували, розкатували товстими шарами, підсушували в пічці, розрізали на смужечки, і «воно довго зберігалася - цупкі такі» (46,146). Додавали локшу в «кандвор» - рідку пшоняну кашу (94).

БОРЩ. У піст варили з квашених (кислих) столових буряків, картоплі, квасолі, капусти, цибулі, засмаженої на олії (46,54,84,92). До війни помідорів майже не було, «росли дрібненькі». Для борщу «помідори різали кружечками та сушили в пічці» (46,84).

КУЛІШ. Варили з пшона, картоплі, запускали туди розколочені яйця (146).

ЛЕМІШКА. Варили із запареного кукурудзяного борошна (57).

ПЕЛЮСТКИ. Шаткували капусту, а тоді розрізали капустяну навгаль і клали у дїжку, і вона укисає разом з шаткованою капустою.

СКОЛОТЯНА КАША. Масло колотили із сметани; рідину, яка залишалася, називали сколотина. Із сколотини варили пшоняну кашу.

ДЕРУНИ. «Картоплю натирали на тертушці, додавали туди яєчко і смажили на маслі чи смальці» (126).

БАБКА (Бабочка). Так називали товчену картоплю. Додавали молоко, масло (59).

ЧЕРВОНІЙ КИСІЛЬ. Варили з ягід і ставили в кінці застілля. Гості розуміли: «виганяйло поставили», треба йти додому (71).

КЕНДЮХ. Свинячий шлунок, начиняли жирним свинячим м'ясом, варили.

КИШКИ. Начиняли кашею, підсмажували.

НАПОЇ

НАЛИВКА. «В бутилку накидали ягід, сахарем пересипали - воно сок пускає. Постоїть на сонці, переграє - п'янке і солодке».

СЛИВ' ЯНКА. Робили з слив, виймали кісточки (130).

СОЛОДУШКА. Солодка юшка з цукрових бур'яків (84).

ОЗВАР (УЗВАР). Варили з кислиць, які збирали в лісі. Смачний озвар з лісових груш (146).

СИРІВЕЦЬ. Кисло-солодкий напій, який часто брали на жива.

Для закваски запарювали житнє борошно, додавали сухарі, житнє тісто(126).

БРАЖКА. «Робили з вишень юшку солодку і дрожжями підкладали, і то вона переграє - вкусно пити, солодке»(130).

ГОРІЛКА. «Настоювали на звіробой» (126).

Про злиденне життя збіднілих селян у різні роки збереглися спогади. «В часи першої світової війни у пана Леопольда Кеніга на обід селяни, що працювали у панській економії, виносили ваганку (таз овальної форми з двома вухами) з юшкою на 12 душ, в яку іноді кухарка кидала декілька кісток, на яких було трошки м'яса, їх називали газеликами. Ой! Що тоді робилося! Всі дванадцяттеро раптом кидалися до ваганки ловити «газелики», бо вдома м'яса не було»(7).

«У хліб мішали і ту бабочку, як останеться, і борщ... Хліба у нас більшість не хватало од врожаю до врожаю. Це тільки півжитини, а вже ходять коло того колосочка і цюпають, аби скорій постіло. Та аби на кандьор який надрати. Це перед війною було»(62).

Коваленко Г.П. згадував про те, що їли селяни у голодні роки. «У 1921 році голод був. Матері пекли нам «матражаники» - товчена кора з просяною шелухою, замішаною з вареною нечищеною картоплю»(7).

У Полковій Микитівці нечищену картоплю називали «нелупа»(36,37,38,39).

ВИТОВЛЕННЯ ТКАНИНИ ТА ОДЯГ

На Слобожанщині тканину робили з конопель - «виросцували прядиво»(54). «Льону сіяли мало, погано ріс». Льон доміщували до «прядива», вирощували його для лікування домашньої худоби(149). Саджали матірку і плоскінь /жіноча та чоловіча особини конопель/. «Плоскінь вибирали рано - під час жнив. Коли вона цвіте, насіння немає»(54). Восени матірку «зрубували, а тоді до копанки і мочили те прядиво до самих заморозків, потім витягали і розставляли, як трикутники невеличкі»(13). Як через село протікала річка, «у кожного був свій участок на річці, і її чистили, і там мочили прядиво»(124).

Щоб очистити волокна висушених конопель, стебла м'яли на терницях - «тіпали»(54). «Після Покрови починали роботи з прядивом. Вал мотали на веретено, все інше на гребінь та на прядку»(54).

Солов'єнко Н.С. згадувала: «Моя мати бідова була на прядиво, на тканину. Як я виходила заміж, 48 сорочок було в скрині»(54).

Про трудомісткість роботи з прядивом Жигилію В.Л. розповідала його бабуся Домаха, Домна Яківна /1876-1964/, таку легенду. «Жила вдова, і була у неї дочка. Жили вони дуже бідно, хоча трудилися із ранку до пізнього вечора і ночей не досипали. Якось захворіла мати, померла, поховали її, а дочка лишилася одна на всьому бідному світі. Плаче вона та й плаче. Одного разу стара жінка підійшла до сироти та спитала, чого ж вона так убивається. Дівчина й розповіла про своє горе, про те, що дуже хоче побачити матір, щоб та їй щось порадила. «Ти дуже хочеш свою матір побачити?» - «А хто ж не хоче свою матір побачити після смерті?» - «То йди вночі до церкви». - «А як же я попаду до церкви вночі, вона ж закрита?» - «А ти візьми та, як буде служба Божа та всі із церкви будуть виходити, і захвайсь». Дівчина так і зробила. «Опівночі самі собою відкрилися церковні двері, і пішли померлі в церкву, і йшла її мати. Мати побачила дочку, ухопила за сорочку і каже: «А чого ж ти, доцю, сюди прийшла?» - «Та вас хотіла побачити, щоб ви порадили, як мені далі у світі жити...» - «Недобре ти, доню, зробила, що прийшла, - говорить мати, - бо з цього дня ти будеш разом з нами, між покійниками. вже живою на світ ми тебе не випустимо, тут я тобі буду радити, тут я тобі допомагатиму». А донька: «Мамо, та я жити хочу». - «Е, ні», - каже мати та тягне її за сорочку до себе. «Мамо, та не рвіть же сорочку, бо вона, знаєте, як мені дісталась?» - «Знаю, доню. Оце як розкажеш, як ти цю сорочку набула, то, може, я тебе і відпущу». Почала дівчина розповідати: «Мамо, та ми ж з вами ніку, знаєте, як тяжко обрали! Та знаєте, як повесні ми її боронували важко, та як ми її засівали, і як те прядиво росло, і як ми його збирали, і як ми його возили до річки, і як ми його мочили, і як додому забирали, і як ми його м'язи, тітали, і як ми його сукали, і як ми його прями, і як ми його ткали?...» Ця розповідь була аж до самого ранку, і от, коли дочка сказала: «І ви, мамо, оцю сорочку хочете з мене зняти і мене до себе забрати?» - третій півень преркрячав, і все зникло. Мати пішла, а дочка осталася»(123).

На верстаті ткали рядна, полотно тонке та грубіше. Найтонша тканина - дев'ятка /9 пасом/, ще тонша - десятка /десять пасом/ ткали й одинадцятку. Вал прями на веретенах. для полотна шитку робили на самопрядках(54). «Нитки мотали на мотовило, з мотовила на клубки, на витушку»(54).

Полотно ткали в 2 підніжки, рядна - у чотири, щоб утворити узор «в йолочку, клетками», «спували, накачували, лядою прибивали»(54,92).

Верстат стояв у хаті. Він був досить громіздким, тому зрозумілі побоювання чоловіка, до якого кума перевозила свій скарб. «Їхала кума до кума, перевозила ткацький верстат /до нього ж грамузди багато/, а свата, каже, забула. Сват - це невеличка паличка, яка у човник вставляється, і цівка на нього надівається. Так кум і каже: «Ой, Боже, у тебе скіпки там того, а як у свата ще стільки, то де я з ним дінуся?»(126,Г.Л.).

Ще й після війни ткали на верстатах(54,97). Пізніше, у 60-і роки полотно вже не ткали, виробляли доріжки з прядива, «драли недоходки старі, красили, перетикали»- виходили смугасті доріжки(97). «У війну з валу робили лапті. Вони були колючі і бистро рвалися: день поллентається - і нема»(25).

Полотно вибілювали на сонці, його мочили і вивішували або розстеляли на траві. «Чим більше вмочиш і чим більше воно бува на сонці, тим воно біліше»(123).

Фарбували тканину рослинними барвниками та «купованими красками»(54). Кора вільхи давала коричневий колір(92). Кора чорноклена - «темно-вишневий»(30), «коричневий, аж чорнуватий»(54). Ягодами бузини фарбували тканину в синій колір(30).

Прали білизну біля копанки. «Праником били по рядну, щоб не терти. Коли мила не було, крейдою намазували сорочки»(31). «Мокру білизну закладали в жлукто, пересипали попелом», гріли воду в чавунах, проливали її на білизну. Жлукто робили з м'якого дерева, видовбуючи середину. Товщина стінок жлукта біля 5 см, висота - до метра. «Білизна вибілюється, робиться не марка, пореться після цього вона хорошо. Практично селяни обходилися без мила. Після війни цього вже не було»(33).

Раніше жіночим натільним одягом була домоткана сорочка. Рукава сорочок вишивали червоною та чорною заполочку «хрестиком», «в гладь», «робили вирізування»(54).

Поверх сорочки надівали керсетку, безрукавку, яка схожа на керсетку. Її обробляли смугою червоного кумачу, обшивали горловину, рукава. «Керсетка була обкладена зеленим плисом»(138). На спині робили 5,7 «хвантів» - складок.

Жінки носили фарбовані спідниці, білий фартух(54). Полотняні спідницю «переплітали» вишивали так, що утворювалися зубці(30).

Юбка - верхній плісовий жіночий одяг з рукавами нижче колін на 10 см, «устроєна на ваті».

Черкеска - зимовий верхній плісовий жіночий одяг з вусами, оздоблений смугою чорного плісу, з бавовняної тканини, на ваті(54).

Раніше жінки носили очіпок. Це - головний убір заміжніх жінок. «На край очіпка пришивали зубчики, збирали очкур і стягували»(106,138). Спереду була оборочка, а зв'язували тасьмочкою спереду, на лобі(30).

Пізніше головним убором жінок стала хустка. Були поширені хустки з вовняної фабричної тканини - черкесину. Часто вона була сірою із смугою понизу. На саморобних «полотняних платках вишивали кайму, обстрипували, щоб пацьорочки були»(54).

Під фартухом господиня носила «карман», який «шився з трьох пальців, вони напівкруглі низу»(122).

На кармані квадратному угорі було 3 зубці. На ньому вишивали квіти. Його носили під спідницею, там зберігали гроші(30).

НАРОДНА МЕДИЦИНА

Оповіді про знахарську практику

У селян є досить чіткі уявлення про те, якою має бути поведінка людини, що звертається до знахарки, а також як себе поводить людина, яка дійсно може допомогти хворому. «Зараз розвелось багато бабок, які не допомагають, а заробляють на цьому гроші: вона возьме своє, а чи помогло чи не помогло - її не кається. Людина, яка не каже ціну зразу, яка нічого не потребує, - тільки та людина може допомогти»(19).

Бабці обов'язково треба щось принести /можна на другий або третій раз/. «Ніколи в житті не треба жаліти. По-перше, треба вірити, що допоможе, а по-друге, що тобі в голову збрело понести - гроші чи фартух, чи що /скільки ти думав/- ніколи не жалій. «Спасібо» знахарці ніззя казати. Їй кажуть: «Хай вас Бог береже», а вона: «Хай Бог помагає»(19).

Знахарська практика оточена певною таємничістю. Записати замовляння дуже важко, але не тільки тому, що вони є, так би мовити, «професійною таємницею» знахарок. Кілька замовлянь від хвороб часто знають і «звичайні» бабусі, але поширення є переконання, що, коли

«бабушка розкаже, як заговорювати зуби, у неї не буде помагать»(19), тобто замовляння вже не матиме сили. Тому на запитання, чи знає хтось замовляння, доводиться чути відповідь: «Вам ніхто цього не скаже, бо не буде в тієї людини помагатися, як передаси. Так у народі кажуть»(5). Не дивно, що під час експедиції вдалося записати лише одне замовляння - від зубного болю: «Місяць на небі, олень у лісі, цар на землі, мертві у гробі - коли вони зйдуться до купи, то будуть боліти мої зуби»- три рази проказати, плюнути тричі через праве плече, тоді через ліве. Казати треба, як місяць на сході(44).

Люди, які зверталися до знахарок, так описують їхні дії. «Знахурка торкається гострим кінцем /ножа/ до тіла і читає молитву: матір Боже і Миколая Угодника просить - поможи, Сцїлитель, каже, і від чого по-могти»(117).

«Бабушка лічила від бешихи, виливала переполох, заговорювала зуби. Як зуби болять, читала молитву, прикладала ніж до щоки, до опухолі, навхрест»(123). «Зуби заговорюють так: палиться ватка, нею хрестять лице і читається молитва, зв'язана з кістками»(19).

«Як младенчеське нападає, шептуха встає перед нічню, шепче молитву. Дитина переспить - проходить»(5).

«Як зариниці /як понапухає у горлі, тепер «ангіна» називається/, бабку гукають, що вміє ворожити. Вона руками дає, продавляє, молитву читає - і проходить. Син - років п'ять назад гланди понапухали і температура - поїхав з утра до бабки у Княжне, вона пошептала - і температури не стало, і так нічого не робили тим гландам, і так Бог милує це годів п'ять»(130).

Данильченко М.М. згадувала, що якось запорошила око. «А зять каже: «Мамо, ідіть до баби Сусанни». - «Не піду я». - «Ідіть». А я вже глазом не бачу. Пішла. Вона мені язиком провела двічі - розвиднилось. А то уже і глаз опух, і я нічого не зроблю»(101).

Колісник В.Ф. розповідав: «Дід був знайомий з чорною магією. Вмів кров замовляти. Одного разу батько розрубав ногу сокирою. Вона аж через п'яту вийшла. Я біжу, кричу: «Батько ногу розрубав!» Дід каже: «Ану, виходьте всі з хати!» Тільки мені дозволив. Він щось прошептав, стулив ногу, обвіяв пилом /з гриба-дощовика зрілого пилок мурбха - для дезинфекції/, обмотав рушником, положив на кровать. Кров і не капнула. Через тиждень батько ходив з паличкою»(110).

Магія у запобіганні та лікуванні деяких хвороб
Як захиститись від зурочень, від «скверного глазу»

Вважається, що «врічливість» дається людині від природи і носій цієї властивості може бути сам не радий своєму дарові. Солов'єнко казала: «Воно родиться таке - врічливе. І еслі жєнщина знає, що вона врічлива, вона вже і на дитину не гляне, ні на кого»(61). За згадкою Грєць Л.О., її «крьосний був глазливиим - так він ніколи не заходив у чужий сарай»(19).

Однак серед «врічливиих» є багато тих, хто навмисно робить людям зло, бажає їм недобре. Коломієць В.В. розповіла, як двічі її зурочила: «Я малою ще була, в 6-й клас ходила. Ну, пішла - свадьба була. Я стою собі там, де піддашок, отак об стовітьчик обіперлася /а мені мама купила чорний цвітастий платок з бахромою/, закуталась платком і стою /а сама ж - чєнурнєнька така, невеличка, коси були/. І я стою, на оту бабку раз глянула /глазами з нею зустрілась/, я одвела свій пєгляд. Другий раз глянула - вона на мене дивиться /ви'ять я з нею глазами зустрілась/. Далі я свадьби не помню. В мене голова закрутилася, слина підперла, мене тошнить і в животі кругє отакої, начє кишєчник там перевертається, і я елі додибала додому. Я прийшла, лягла. А мама: «Шо ж таке? Йшла благополучно туди ж, ніде ж нічого, не поїла нічого, шо ж таке? Отак, отак, кажу, я з отією бабою глазами зустрілась. «А ну все тоді...»А про неї прочували, що вона така щось - хтозна шо вона була таке. І тоді я лягла, переспала, зробилася я мокра-мокра, переспала, переспала - все пройшло, нічого. Отак перем'ялось»(61).

«А другий раз /врочєння було/ од /баби/ Васьки /як ховали Павла Божка/. В цей день теж у селі було весілля. Ми прийшли, ждемо - нема молодого з молодого. А хтось каже: «Та пішли ж - похорон, пішли подивимось. Та я тіки на поряг ступнула, а та Васька мене в плече - отак кульговк: «В такому платку на похорон приходити!»/Знову ж той платок!/ Я далі не пішла вже. Я отетєріла так... Як потерпали ноги, судомини якісь, я вже ні свадьби не бачила, ніде я не була, я прийшла додому...»(61).

Є спосіб дізнатися - врічлива людина чи ні. Грєць Л.О. розповіла: «Мені розказували, як провірять, чи погана жінка на зглаз, чи може вона поробити. Треба загнати іголку в моврий слід, як вона пройшла.

Єслі ця жінка обернеться / вона почувує боль/, то значить вона може поробити»(19).

Люди знають, що з врічливими людьми треба бути дуже обережними. «Дивись, щоб тебе ніхто не брав за спину, може поробити»(19). Краще не торкатися речей і не їсти продуктів харчування, які тобі дає людина, що вважається врічливою, бо зіглаз може передатися через хліб або вона тобі дає яблуко, а воно заговорено на якусь хворобу (19).

«Від уронів чіпляють булавочку вверх, хусточку навивають»(13). Однак багато хто вважає, що булавка не може врятувати, бо вона «застебнута», і «треба голку встромляти, щоб голка при тобі всігда була, під бортовничком . Або треба «шипильку носити, щоб жало»(61), на грудях, на споді, звивороту, і не видно її(124). Існує звичай захищати від уронів молодять. «Молодим вішають голку: в жениха на спині голка в костюмі - через підкладочку наскрізь підколена»(61).

Щоб не було шкоди від «скверного глазу», «голки, булавки лежали під ошип /остатнє поліно на хаті, як хату зробили, під кроквою/ - підкладали від нечистого глазу /на покуті або на любім вуглі/. Плотник каже : «Давай голку, я отут положу, і з тієї сторони не загляне, щоб не наврочив». Можуть і на всіх вуглах положити»(87).

Від переполоху

Осику, яку чіпляли на воротах на Зелену неділю, зберігали. І якщо у дитини був переполох, на її зріст провірчували дірку в одвірку /який ще називається «надвірком», «наготкою», «луткою»/, відрізали трохи волосся, іноді й нігтиків, а то й трішки трусиків, сорочки(147), закладали туди і забивали наглухо кілком з троєчної осики. При цьому приказували: «Господи, поможи!» Могли нічого не казати. Через якийсь час міряли: як переросте дитина хоч трохи той кілок - буде здорова, «хвороба мине» (28, 57,88,147).

Найчастіше це робили самі батьки дитини або родичі, бабусі. Або багато хто звертався за допомогою до знахарок. «Було, хлопець злякався чого-то - забалакуватися став. Повели до бабки-шептухи. Вона шерсть відрізала на головці навхрест /несколько штук/, перевірила дірочку, забила - де й ділося, дитина нормальна стала»(99).

«Іноді у одвірку над головою дитини свердельчиком провірчують дірочку і затовчують туди віск із церковної свічки»(100,101).

Переполах також можна «затоптати». Нігтики, волосся затирають у долівку біля порога - будуть люди ходити і затопчуть»(147).

Добре відоме селянам і «вливання переполаху». «Людина сідає, бабка читає молитву /молитва зв'язана з кістками, із тілом; вона приговорює за руки, за ноги/. Потім розплавляється віск у маленькій мисочці, ставлять її на голову дитині, наливають у мисочку воду і знову читають молитву. Віск повинен визначити ступінь іспуга /сильний чи ні/ і чим злякалася дитина /собакою чи чим/ - віск виливається в формі цього»(19). Вилікувати переполах від собаки легше, ніж від людини. «Собака - то вигавкаєть, а від дядька... Трудно од мужика вилікувати переляк»(101).

Доля Г.П. розповіла: «Переполах виливали мені; віск я носила, тоді свічку вона /знахурка/ світила, віск той розтоплювали на воду і воно виливалось точно: мущина і коні - отого, що я злякалася, те воно й получилось, і от /у добрий час сказати, в лнхий мовчати/ я дев'ять раз ходила до неї /три рази по три положено виливати/ - і помогло. Не на молодика виливають переполах, а на сповні та на удербі»(117).

Від наросту на тілі

«У моєї подруги на лобі шишечка виросла, нарост, і стара людина їй сказала: то ти десь покійнику дорогу перейшла. Вона каже: я знаю, що ніззя переходити, - ніде не переходила, ну, може, так, що не знала. Як вилікувати, сказала: як буде похорон, стружечку з труни візьми і до лоба, до тієї шишечки приложи - і должно пройти»(127).

Щоб Місяць не підсвітив

Немовля оберегали від прямого місячного світла, бо «місяць може «підсвітити»- животик у дитини може боліти, надвір може ходити зеленим. У нас казали: під мюльку ложки ніж!»(13).

Щоб спина не боліла

«Кочергу, рогаці, хлібну лопату викидали, як град, дощ іде. Це - щоб спина не боліла»(87).

«Коли почують перший раз грім, то треба було обов'язково давити поясницю. Становилися до одвірка, якщо вдома, а коли в полі, то обпиралися об сапу, - то ніколи не буде боліти спина. Від першого грому людина брала здоров'я»(122). Вважалося, що, «коли почуєш перший раз грім, треба спиною притулитися до чогось прямого»(51), або «підпертися під вугол»(117), або «об щось дерев'яне треба обіпертися - тулилася до дерева»(126,129), «щоб спина не боліла, як полоти»(129).

Багато літніх жінок і зараз дотримуються цього звичаю. Доля Г.П. казала: «Я всігда, як первий грім гримить, підпираю вугол»(117).

Як вив'язували гузки

Солов'єнко Н.А. розповідала: «Мама гузки вив'язувала. Як хто прийде - оце скільки гузок на руді, на щоках, на повіках - і скрізь гузки. Тоді сировою ниткою /із прядива/ на кожній гузці в'язуть вузольчик /мама, коли вив'язувала, щось шептала/, тоді іскручують, і в глухім краї свого двора викопують ямочку, закопують ту нитку, і тоді ходять туди мочитися, поки та ниточка не згниє. Та вскорості і гузки пропадають»(57).

Данильченко П.П. згадував: «У мене на руках здорові гузиряки були. А у нас робив /при непові це було/ Корній Наумович, шив кожухи в овчарні /у нас вівці держали та різали, чинили кожї та шили кожухи/, а він був портним. У хаті шие у нас, побачив мене, каже: «Що то у хлопця отаке?» - «Та гузки в його». - «Ану, дай сирову нитку!» Сирову нитку /вона із прядива, крєпка дуже/ взяв, над кожною гузкою вузличок раз зав'язав /а може, й тричі - байдуже/, а тоді дав мені цю нитку, ізмотав і каже: «Під помийницю положи» /там, де поросятм дають їсти/. Вона згнила - і гузки пропали». «В мого сина були гузки на руках. Ну, йому сказали: встань обов'язково до сходу сонця. Ідеи - потри об росу. І він іде кажное утро на рибалку, потре об росу, і-де ділося, не стало. Днів три-чотири ходив»(100).

«Тільки на молодих можна вивести гузки»(59).

Свячена вода

«Свячена вода, особливо трьохгодишна, дуже хороша. Вона не зава-

нюється: така, наче вчора налита, стоїть. І ото як що-небудь /заболить/, хльобнеш...»(57).

Інші лікувальні та профілактичні засоби Захворювання горла

«Коли боліло горло, терли його керосином»(5).

Хвороба очей

«Треба градом /градиною/ глаза промивати, щоб не боліло»(101).
«Вранці треба росою глаза промивати, щоб не слабнув зір. Для цього йшли на низ, до ставка»(100).

Кровоспинний засіб

«Як кровоспинне використовували листя і кору липи - прикладали їх до того місця, де йшла кров»(149).

Лікування лишая

Данильченко П.П. розповідав: «Напало отутечки - біля рота. Спучить і слизить усе. Це воно «лишай» називається. А тут, у Мянківці, жив циган. Дудуряка - його фамілія була. А ходила циганка до моєї матері. Так привикла все: як, так у неділю - прийде. Та каже: «Що то у хлопця таке?» - «Так ото лишай у його, чя шо, тече воно». Вона тільки: «Давай тарілку /не миску, а тарілку/, бомаги сірої». Мати дала, узяла вона, сірником підпалила бомагу, помілець остався, а тамечко мокре. Вона тим промазала, а тоді цим папірцем притоптала все. Де й ділося за тиждень - загоїлось усе»(100).

Дезинфікуючий засіб

«Лопішник», «татарське зілля», «аір» - ріє по болотах. «Татари робили набіги на село Сінне, жили там, і де вони не були, завжди возили за собою коріння або насіння лопішника. Висаджували його в вологих

місцях. Він був як дезинфікуючий засіб. Вони напували коней і не боялися, що там є мікроби чи ще щось»(29).

Лікувальні відвари

«З чебрецем і м'ятою пили чай від кашлю»(122). «Пили липовий чай, бо липа - лікарська рослина: цвіт липи лікує серце, простуду»(149).

Непочата вода

Вважалося, що непочата вода добре впливає на стан здоров'я людини. Пила цю воду вся родина. «Кожен тиждень у четвер набирали непочату воду. Коли ідеш по воду, не можна говорити, оглядатися. Коли підходять до колодязя, говорять:

Здрастуй, земля Тетяна,
Вода Уляна, колодязь Яків!
Дай мені непочатої води
Од усякої біди!(122).

«Коли вже перевалило за північ, тоді людина йшла набирати воду». Використовували цю воду і для приготування ліків(29).

Від позіхання

«Як позіхається, треба перехрестити рот і сказати: «Позіх-позіх, перейди на всіх!»

Від гикавки

Важалося, що, як гикавка нападає, треба сказати:

Гикалка-гикалка,
Іди до води,
Кого хоч напади:
Хоч коня, хоч корову,

Хоч дівчину чорноброву.*

Усе це тричі сказати і не дихати(126).

ХАТНІ ОБЕРЕГИ

Від пожежі

«Ікона «Неопалина купина» в хаті - від пожежі»(20). Ходили з цією іконою, «коли пожар був»(21, П.Л.), «щоб не розгорявся, щоб вітер повернув»(22, О.Ж.). Також, «як пожар, - Пантелісїмона ікону виносять»(22, О.М.).

«Казала мені покійна свекруха, щоб був святий рушник, - паску як святять /коли до Паски йдеш/, положи полотенець наверх, і те полотенець щоб висіло під стріхою ціле літо - тоді блискавка не вдарить. Кажуть так, а Бог знає... У нас всігди висіло те полотенець. А тепер вже не ложу. Хай Бог береже!»(5Г.К.).

У Вербну неділю свячену вербу «на горіще кладуть пойд стріхою, в кладовках»(21, П. Л.131). Ставлять її «у свяченому вуглі» під образами (5,7,117,131) або «за карточкою»(57), «щоб хата не зайнялась, щоб грим не спалив»(131).

«Як блискавка - мати заставляла Богу молитися, хреститися»(27).

«Як пожар - пона кличуть, він «Отче наш» назад читає, щоб огонь не розпространявся, щоб горіло те, що зайнялось»(20).

На віч

«Мати прочитає перед сном «Отче наш», перехресте голову, постіль і лягає»(97). Мати «на ніч заставляла подушку, одяла хрестить. Сама вона на ніч хрестила вікна, двері»(27). Могли це робити батько(33) або бабуся /вона хрестила також дітей і онуків/(91). Голован М.І. казала: «Хрестити вікна і читати молитву на ніч треба, щоб нічого не вижалося. Молитва така:

*Вар.: Хоч парня чорноброва.

Хрестом христюсь,
Хрестом молюсь,
Хрестом загородюсь!
Ангели-хранителі,
Храніть мою душу
З вечора до півночі,
А з півночі до світа,
Нема кінця і віка.

Після цього треба тричі перехреститися. Коли хрестили вікна, при-
казували:

Ангели-хранителі,
Сідайте на віконце,
звеселіть мій дім! »(154).

Рева Г.М. на ніч хреститься «два часа: один - надворі, один -
хаті». «Хрестюсь так:

Сус Христос у ногах,
Мати Божя на грудях,
Ангели-хранителі по боках,
Ангели-хранителі, храніть /мене/
З вечора до півночі,
А з півночі до утра.
Спати лягати -
В головах Божая Мати,
Ангели по боках,
Сус Христос на грудях,
Весело лягати -
Радісно вставати.
Господи!
Дай мені, Господи, сон, /Двічі/
Щоб я спала - не хворала!
Спаси мене, Господи, й сохрани! /Двічі/
Всі спасителі, всі хранителі,

Спаси мене, Господи, й сохрани.
Господи!
Подай мені, Господи, сон,
Щоб я спала - не хворала,
Спаси мене, Господи, й сохрани!
Спаси, Господи, й сохрани!
Матір Божа, спасителька,
.....

Дай мені, Господи, сон,
Щоб я спала - не хворала,
Спаси мене, Господи, й сохрани,
Спаси, Господи, й сохрани!
І мене спаси, і мою хату,
І двір, і хлів, і кухню.
Спаси, Господи, й сохрани!

Один раз надворі примовляю цю молитву, а в хаті три рази. Хрестю надворі все і в хаті - постіль, вікна, двері.

Всі спасителі, хранителі,
Спасить мою хату
І не допустять до хати
Ніякого врага.

Кажу і хрестю усе. А одну ніч не почувала дома - вскочила якась банда і позабирали усе: і те, що отускати мене, і навіть сірники»(21,Г.Р.).

Вибір місця для колодязя

«Колодязі копали там, де ухабинка, де земля, як просіда, де подорожник росте. Там слоїлова вода, не родникова. А родникова - то вибиває родник по ярах, на схилах»(87).

«Криницю копали на тому місці, де близько підходила вода. Якщо росте кущ осоки заввишки з метр, там близько мала бути вода: осока любить сирі місця»(29).

Визначали місце для колодязя ще в такий спосіб: обгортали яйце

вовною і клали його у ямку. Якщо вранці воно буде мокрим - тут можна копати колодязь(117).

«Коли копається колодязь, то жінкам не можна підходити і заглядати»(122).

«Коли криницю викопали, кликали попа, щоб освятив, а потім брали воду»(29,137).

МЕШКАНЦІ ПОДВІР'Я

Вуж

«Вуж должен бути в кожній сім'ї, це правда. Так воно з природи создано»(38).

«Вуж - хазяїн, у кожнім дворі є. Я колись полізла в погріб. Глянула на картошку, на закром, а він лежить. Ще Домка жила тутечко. Я тоді як вискакую з погребя та: «Домка, Домка, в мене гадюка в погребі!» - «Та яка там гадюка, чого ти кричиш, чого ти злякалася!» Прийшла: «Давай цеберку!» Цеберку, паличку взяла тоненьку. Улізла, у цеберку кинула: «Ти ж його не неси за двір, бо це хазяїн твій, це вуж. Так і знай. Він безуредний»(57).

«У кожному дворі живе вуж, то це господар дому. Він як би оберігав оселю. Казали: де живе вуж, то не нападе ніяка муха ні на скотину, ні на рослину. Якщо в дворі жив вуж, то він жаб виловлював»(122).

Жаба

«Якщо в колодязі живе жаба, то вона очищає воду. Таку жабу звали «джерелянка», бо вона жила там, де джерельна вода. І, де жила джерелянка, була сама чиста вода. Щоб молоко в глечнику не скисало, то кидали джереляночку. Коли йшли на косовицю, і, щоб вода в глечнику була холодна, то теж кидали джереляночку.

«Якщо на подвір'ї або в погребі багато жаб, то це, казали, «наслано». Тоді треба було взяти одну жабу і до схід сонця вийти на хрестову дорогу, кинути жабу і сказати: «Відкіль прийшла - туди і йди, нам таких гостей не треба». І вважалося, що вони підуть до того, хто їх наслав. Якщо в хату зайде жаба, то поганий вісник»(122).

Ласка

Ласку в народі часто називають «ласточкою». «Добре, коли вона живе на подвір'ї» (110,137). «А якщо погані люди, недобрі, то про них кажуть, що там і ласка не живе» (137). Але більшість селян переконана, що «в кожному дворі єсть ласточка і в кожному дворі масть не однакова» (62,101). Кажуть: «Є ласка і там, де худоби немає» (62).

Ласточка «довгастенька», «як криса, але чепурніша, ніж криса», «мишей ловє, живе у дровах, які довго лежать, у сараї, у скиртах» (33), у норках, «в подпольє, під сіном, під мусором, але вибирає такі місця, де сухо і чисто. Вона така культурна, чистуха» (62). Буває вона руда, рябенська, чорна, сірувата, червоно-біла... «Я свою бачила - риженькі латочки, п'ятиушка. І красива - та й хтозна як. Бувають: і біленькими, з латочками рябенськими, і які вони тіки не є» (57). Хвіст у неї пухнастий. Ласка ховається від людини, «трудно її побачити» (101). «Ми пострілись, і на другий год я тіки побачив ласточку» (62). Дехто вважає ласку «домовим» (146).

По двору - не по двору

«І корова, і кіт, і собака по двору повинні бути. Як масть. Як корова усе їсть і обходитья хорошо, і доїтья хорошо - по двору, а то буває, бігає - не по двору, замічали уже. Коли брикалась корова, згадували, яка була у діда. Знали, що була у батьків рижка, - і собі» (87). «Як молока мало, корова худая - не по двору, кажуть» (8). «Вона не хоче і в двір іти, вона і біжит, вона і дригається, вона і молока не віддає, і кажуть: ну, не двором нам ця корова! Продаси - перейшла через руки-там і доїтья, і в двір заходе...» (123). Данильченко П.П. згадував: «У мене було дві корови - не по двору і все! Одну на базарь відвів, продав. Другу - хороша й корова, років п'ять, - не дає молока і все. Тоже продав її і більше не держав» (100). Всі інформанти вважають, що щаслива або нещаслива доля тварини на подвір'ї залежить саме від масті. «Був кіт чорний, хазяїн був, і в хаті жив - і не стало: не по двору. І ще один - чорний з білим - і не стало» (102).

Визначали «дворову» масть по-різному. «Якщо кіт прижився чорний /чорно-рябий/ і він здоровий, не хворий, то і корова повинна бути

така. По коту замічали масть»(36). Кажуть: «Яка /корова/ по двору?»-«Та мені чорна». Ось у мене самої кішка чорна тіки живе, а такі ні, пропадають(117).

Та значно більше поширений інший спосіб визначення «дворової» масті - по ласці. «Яка масть ласточки, така і корова у дворі должна быть. А якщо у ласточки одна масть, а у корови друга, вона її /ласточка - корову/ залоскоче. Кажуть: не по двору. У нас рижа ласточка з білим була - і така й корова»(33,110,122). «Ласточка - це дворова хазяйка. До скотини. І еслі ти купиш корову не по своїй ласточці /ти побачиш ласточку свою/, то вже діла не буде з тії корови. Одкриєш сарай - мокра стоїть корова, як скупана. І ото тоді мордується, і молока немає - е, це не по двору! Треба нам така масть. По ласточці коні, воли раньче підбирали»(57). Деякі селяни ділилися власним гірким досвідом: «По ласточці і підбирають корову. То у нас, примірно, краснобіла. Поки ми підбирали з білішим - все було гаразд. А купили в Шарівці рижу корову: хороша, молока дає багато. Ну так шо ж? Три годи побула - і захворала. Кидає, наче параліч б'є, і вона таке: йде-йде-стала, обмине двір, тоді одумається, вертається. Або тебе не слуша. Прийшлось збувати - не по двору!»(62).

Якщо ласці - «домовому» - подобається масть коня, корови, кози, вона буде їх оберігати. Коли вона «усім довольна», коли любить коня, може кіски йому позаплітати, стрічечку вгласти (98,100,122,146), вночі «гриву заплете так, шо косу сплете, - тройняком»(87).

А як не любить, вранці «лошадь мокра: вона ж її щекоче»(100), може «залоскотати скотину»(87), «вивести вночі коня, заїздити його»(146).

ГОСПОДАРЧА МАГІЯ

Щоб морозь пом'якшали

«Як морози лихі давили, сідали лисих щитати. Нащитати треба в округности 30 лисих мужиків, щоб мороз пересівся, щоб він меншим став. Ну от: Сидір - лисий, Михайло - лисий, Микита - лисий. І щоб 30 нащитати. Як нащитали - на другий день должна оттепель початися, поменшати мороз»(91).

Щоб град /дощ/ перестав

«Коли на вулиці грім, гроза, то на подвір'я викидають кочергу, рогац, совок, або щось із кухні» (137). Але найчастіше ці речі, а також чаплію, коли град пускається - щоб він перестав або «пішов мимо» (21.г.Р.; 2-2, О.М.; 27, 31, 71, 91, 97, 122, 126, Г.Л.; 133). Більшість жінок, з якими ми розмовляли, і сьогодні дотримуються цього звичаю, хоча ставлення до нього буває різним. «Піде гряд. Бува такий крупний піде. А я дивлюся, що він іде, та шукаю залізо. Я зразу беру рогаці, викидаю надвір: кажуть, викидати, щоб перестав град. Переставав. А хто його знає - чи оттого, що викинув, чи сам перестав» (14). «Лопатку, рогаці, кочергу викидають: кажуть, щоб град вимітався. Як у нас раз був цей год такий град, а я взяла та повикидала надвір, кажу: нехай! Перестав!» (101).

Ручка Л.М. розповідала: «Колись, я пам'ятаю, ще маленькою була: дощі та дощі - так зарядили... Тут треба кимити жито, а тут дощі ідуть. А в мене дідусь був маленький - по-вуличному звали його Корольокну, а мій Корольок - добра душа, а як розсердиться - держись, і великий! Він як хапає ці кочерги і рогаці, виходє і погрожує ними комусь, дивлячись у небо: «Та поки ж ти литимеш?!» Я злякалась /маленька ж!/: - «Діду, а кого ви лякаєте?» - «Саваодга!» А ви знаєте, днів через два перестали дощі, соняшко... А дід і каже мамі: «Бач, Дуно, якби я не полякав отсю бородатого, оце б і досі лив» (146).

Магія у тваринництві, птахівництві та боротьба з шкідливими комахами

Існувало багато різних магичних дій, метою яких було зробити так, щоб худоба з двору не виводилась. «Як заріжуть худобину /теля/, хвіст устромляють у щось на подвір'ї, щоб не виводилось» (5Г.К.). «Відрізається у корови хвоста трохи, шерсті з ківчика, кидають на горішце, приговаривають. Це в якийсь празник - чи на Рожество, чи на Новий год, це не в кожний день» (87).

«Підкову прибвали на стовпі коло воріт /на тому, що біля хвітки/ або закопували на ворітах, щоб худоба була, щоб люди ходили» (124). Жорник О.Н. розповідала: «Батько у війну, як побачив у Германії, що у німців підкови висять на стіні, і собі прибав у сарай, щоб водилася» (22, О.Ж.).

Магічні дії супроводжували купівлю та продаж худоби. «Як корову продаєш, не положено обрізати хвоста, - не піде в руки, повернеться, той хазяїн може одставити і повернути корову, і гроші позабирати»(5Г.К.). «Купити корову треба рано і привести додому до схід сонця, щоб люди не бачили»(127,Н.Х.,129,153). «Коли її приводили додому /на налігачі господиня веде і тримає його хвартухом/, на хвіртці треба прослати рушник або хустку, щоб корова перейшла через неї»(153).

Коли корову вели для спарювання з биком, дотримувалися таких звичаїв. «Як до бика ведеш - ніззя здоровкатися, щоб удача була»(129). «Як корову треба на вивозку /виводку/ до бика, сторонитися, щоб люди менше бачили. Ведеш корову - не здоровкаєшся, і вони не ображаються, розуміють. Вела я телицю, так чоловік каже: «Ти ж ні до кого не здоровкайся!» Раненько ж веду, в 6 утра, йдемо ж, і йдуть люди - не здоровкаємося, і до нас ніхто не здоровкається»(127,Н.Х.).

Є прикмета: якщо, коли ведеш корову до бика, першим зустрінеться чоловік, то буде бичок, а якщо жінка - теличка(127,Н.Х.).

Особливо турбувалися господині про те, щоб у корови не пропало молоко. «Як корову доят і хтось прийшов, він не повинен здоровкатися з хазяйкою: корова може молока не оддати. Або як вона подоїла, виїшла і йде з відром молока, вона проходе - не здоровкається, бо корова не буде віддавати все молоко. Молоко поставе, виїде - тоді здоровкається, балакає...»(127,Н.Х.).

«Корову, як здоють, молоко, кажуть, не віддавай усе чужим людям, а то не буде»(101). «Як сонце зайде, ніззя давати молока, - не буде»(22,О.Ж.,101,124). «Як продаєш молоко, треба трохи його підсолити /хоч крихітку/. Кажуть - так воно заведено»(101). «Як молоко збіжить - з коровою погане діло, і сіль зразу сипали, щоб дійки не тріскалися. Всігда бережеш, щоб не збігло»(101). Проте більшість селянок кидає сіль на плиту в цьому випадку, «щоб не воняло, не чаділо»(22, О.Ж.,5Г.К.,126,Г.Л.,31).

«Коли переводять худобу у новий хлів, освятять його свяченою водою»(5Г.К.).

«На будь-який празник у хлів до скотини повинен першим ввійти чоловік»(81).

«Завжди, коли господиня навесні первий раз коров гонила, - свяченою вербою їх прихльоскувала»(131).

Обереги від вранення і відьом

«Єсть такі люди: на скотиняку гаяє - скотину наврочить. Ото тобі і б'ється, мордується і молока не дає. Ізлами трошки жала /гостре оце/, трошки його надцпили, нігочку в голку встроми і з хвіст зав'язи корові - ніхто не наврочить. Це я в хазяїні була в наймах /в Шарівці/ і таке робили. І ото вона, корова, не бере вранення. А як вже наврочили - поки аж перейде. Водою свяченою бризкають. Ось у Шведихи: як родились поросятка - свиня ж розрива їх. Що не роблю, каже, розрива і все. Вона приходе до мене: «Антоніє, у вас є свячена вода?» - «Єсть». В мене всігда свячена вода єсть. Я їй налила у півлітрову баночку, тіки Шведиха побризкала свиню - зразу, каже, наче не вона й була!» (57).

«Коли вже знають, яка людина зурочлива, то, якщо переганяють скотину, а ця людина стоїть і дивиться, всігда, як ідуть понад тим двором пастухи, в кармані дулю держать» (33). Те саме вони робили, коли проходили повз той двір, де жила жінка, яку вважали відьмою (36).

«На Ключальній неділі вішають толоку на хвіртку, на воротах, у корови на сараї, щоб захищатися від відьом» (13).

Живодченко О.Н. розповідала: «Відьма спортила корову: молока не дає, кров'ю доїться - страшно! Страда скотина дуже. На мою думку, як я винувата, так ти мене чи побий, чи полай, а скотина ж тобі нічого не винна, що ж ти робиш, що скотина страдає» (116). Щоб вилікувати корову, оповідачка ходила до ворожки, а та призивала, ворожила: «щось шептала, вим'я розтирала, хрестиком нашійнім чатискувала» (116).

Колісник В.Ф. розповідав про подію, яка сталася у 1933-му році. У його сусіда була корова, яка захворіла. Сусід прийшов до діда оповідача з цеберкою молока, червоного від крові. Притіс хлібину, масла, пляшечку горілки. «Дядьку, у мене біда, допоможіть!» Сіли вони за стіл і дід каже онуку: «А ти, Васько, постав на триножник сковороду. Як буде шкварчати, скажеш». Він на сковороду вилив те молоко, подививсь: «Диви, - каже, - сволоч, не знав, що вона така... Ну ладно, більше не робитиме. /Я там, зазначає Колісник В.Ф., нічого не побачив/. Васько, клади, щоб загорілося те молоко». «Я підкладав дров, щоб загорілося. Дід каже сусіду: «У тебе дома є таке молоко?» - «Є». - «Хай жінка вилає в казан, поставить на вогонь і топе, поки загориться все.

Хто б до тебе не прийшов, що б не просив: ні води напиться, ні сірника не давай нічого. А ви пийте молоко і дітям давайте, більш не буде нічого». Сусід прийшов додому, все зробив, як дід велів. На другий день прийшов з хлібиною, маслом, горілкою - подякувати» (104).

«Щоб кури неслися, не віддавай до останнього яєчка» (22, О.Ж.; 101). «Це й дівчора приїздить. Ви, кажу, оставте хоч одне, а то остануся без яєць: кури не нестимуться» (101). «Шкаралупу від крашенок давали курам, казали: свячененької курам треба дати, щоб неслися лучче» (131), не клювали дзьобом (22, О.Ж.).

«В той день, як «підсилаєш» квочку / яйця підкладаєш /, ніззя нічого з двору давати. Хтось прийшов позичити хліб чи шо - ніззя давать, тому що курчат не буде» (127, Н.К.).

«Як скотина іде додому / женуть череду / з пасьби, так тоді треба «підситати» квочку, щоб вона вела курчат додому, а не з дому. Мої батьки так робили, і я так роблю» (116). «Курчатам миють ноги там, де вони сідають, щоб не губилися, щоб знали свій двір» (33).

Вважалося, що позбутися тарганів можна таким чином: «Таргана у шо-небудь замотати таке інтересне, щоб людина завліклася / у гаманець який-небудь /, і винести на перехресну дорогу, і положити, щоб хтось підняв. Як він підніме, то тоді вийдуть таргани, - вони до його підуть» (126, Г.Л.).

ГОРОДНИЦЬКА МАГІЯ

«Посадити треба соняшник, коли сонце заходить, коли темно, як уже горобці спати полягали, - щоб не їли потім» (127, Н.Х.).

«Як капусту сіють, насіння, потопчуться задницею - щоб були, як задниця. А гарбузи / на Юрія / садять з підситка, щоб здорові були, як підситок» (33).

Ночовка М.П. та Ночовка Н.С. вважають, що не можна садити городину вранці, коли всі сплять. Рясні будуть овочі, якщо садити не рано, а коли є рух по вулиці, розмова, - щоб «все превратилось в движеніє» (31).

«На Івана Купала казали: несіт на огірки віночки, щоб огірки в'язались!» (133).

«Як просят комнатное растеніє, його, щоб прийнялось, кажуть, треба

украсти /щоб ніхто не бачив/, тоді буде рости хорошо. А от таку культуру - хоть картоплю, хоть помідор /нові сорти/, ніззя просто так брати, хоч копійку треба дати, щоб не переводився сорт в тії людини, в кого береш»(127,Н.К.).

Нам повідомили про такі магічні засоби боротьби з городними шкідниками. «На вгороді ніззя їсти, щоб нічо не їло на вгороді /жуки, миші/» (33). «Щоб стонози пропали, різні жуки, що лазять, подохли, треба торкатися комина, як вертаються з кладовища»(126,Г.Л.).

Антоненко М.С. розповіла, що її вараз, після того як спекли паски на Великдень, золу зберігають, і, коли «на капусту нападає нечисть всяка, черви, всяка гадость, трусять тоді утром рано, по росі, тям попелом /у ямочку або в марлечку/, щоб мушка пропадала»(131).

ФАЗИ МІСЯЦЯ І ГОСПОДАРЧІ СПРАВИ

«Садити городину краще на повний місяць»(15). «Третій день нема місяця! Кажуть: нема місяця - чорний день, сиди, не нада нічого робити»(35).

«Молодика немає, от во! Він проти п'ятиці родився, уже тиждень, а його не бачим, навіть якщо небо чисте. І ввечері уже так слідимо - його побачити! Ото задача! Що за пригча така! Картошку начинати копати, усе взимку треба заготовляти на молодик»(5Г.К.).

Були різні погляди на те, коли треба шаткувати капусту. «Капусту квасити треба на повний місяць; на молодик, на уцербі, кажуть, буде капуста не така м'яка»(15,126, К. Л.). «А нам казала баба Олена /стара баба Олена/: на молодіці шаткувати капусту в діжку. Ну, ми так і робили. Добра була»(126). «На молодик можна квасити капусту, но не на уцербі»(35).

«На молодіці ніззя солити помідори, огірки, яблука заливати. Пройде 2-3 дні - можна»(116).

Прикмети, пов'язані з городництвом

«Казали баби, що, як хороший урожай на яблука, поганий на город»(68,О.М.).

«Іюнь - хоч сій, хоч п'яюнь», - кажуть, не поспіває(33).

«Старий обичай: раніше Спаса не начинали копати картошку»(97).

ПОГОДНІ ПРИКМЕТИ

На дощ, на ясну погоду

«На поросяті мокра щетина - буде дощ»(101). «Кури обскубають. ся - дощ буде»(117).

«Ластівки літають, шурхаються, над землею - на дощ»(123,124). «Як високо - на годину»(124). «Якщо мурашки бігають дуже і повідкривали свої хатки - буде гарна погода, а якщо одна або дві хатки відкриті, буде дощ, та ще й великий». «Якщо корова мокра стоїть, погіє, роса на ній виступає, - на дощ». «Якщо горобець гребеться, пилюкою себе обкида - це на якусь непогоду, він чує». «Якщо кури вилазять на тин або на якусь жердину, або на гілля лізуть і скубуться, - значить, на вітер і на дощ». «Сильно пахне липа /якщо цвіте/ - на дощ»(123).

«Черв'ячок вириває копички - на дощ». «Увечері горить зоря - на вітер, а утрім горить зоря - на дощ»(124).

«Як сонце заходе за великі хмари - на дощ або сніг». «Ворони каркають - на дощ». «Собака качається по землі - на дощ або на віхолу взимку»(127,К.).

«Як роси немає - дощ буде, як роса здорова - дощу не буде»(101,117,127,Н.К.).

Більшість інформантів свідчать, що це «зараз не співпадає»(127,Н.К.). «Перекрутили природу»(117,123).

«Як тріщать дрова в печі - на дощ». «Дивилися: дощовий чи не дощовий молодик»(5Г.К.).

«Як відро удержиться на кілочку місяця - дощовий, а як не вдержиться - дощу не буде»(5,13). «Він повинен обмитися, як молодий»(13). «Дощовий місяць - як рівний, як лежить - то сухий»(117).

«Бабуся казала: місяць в тумані /кругом нього, як туман/ - через день-два дощ. Буває це»(123).

З якої сторони загримить перший грім, звідти ціле літо будуть дощі(51).

На перемену погоди

«Як півень співає цілий день - то на перемену погоди»(124).

На мороз /холод/ - на відлигу

«Як ліс темний /коли він аж чорний стоїть/ зимою - на відлигу. Якщо двері скриплять - то на мороз. Якщо під ногами сніг скрипить /дуже голосно так/ - то на мороз, а якщо м'яко шурхотить /ідеш, як по хрощалю/ - то на відлигу. Лід тріщить, як ідеши, - на мороз. Горобці ховаються в стріхи рано - на великий мороз. сонце дуже червоне сідає, багряне, - на мороз, та ще й з вітром. Якщо качки або гуси ховають носи під крило - то на холод обов'язково»(123).

«Як із павти вигорнеш попіл, він лежить у хаті і збивається у кучу - воно на мороз» (135).

«Як погана тяга - буде одлижно, а як горить гарно труба - на мороз»(5Г.К.). «На сиру погоду - плаха тяга, дим тягне, погано труба горить. А як буде мороз, так воно на сушу, добре горить»(87).

ІНШІ ПОВІР'Я, ПРИКМЕТИ, ЗАСТЕРЕЖЕННЯ, ЗАБОРОНИ

«Як стоїть стовп і пасинок до нього, не пролазе поміж ними: останеша удівцем. А ще кажуть: голова болітиме»(22 О.М.).

«Кажуть, що, як попа зустрічаєш, так /щоб нічого не трапилось/ держи дулі в карманах»(36).

«Кіт умивається - гості будуть. Півень співає - гостей склика»(47).
«Коли кішка умивається з-за вушка, гість буде здалеку»(6,В.Ц.).

Як пташка постука у вікно із східної сторони - добра прикмета, можуть гості прийти, а як постука в західне віконце - погана прикмета: може хтось померти. Олійник Т.М. пам'ятає, що горобець постукав у західне віконце, і її погнали в Германію(144).

«Добре, коли ластівка в'є гніздо біля хати»(47).

«Коли жінці присниться, що вона ловє рибу, народиться дівчинка»(127).

«Якщо грім заgrimів на дерева, що не розвилися /немає листя/, то поганс, а якщо не на голі - добре»(51).

ОТОЧУЮЧИЙ СВІТ

ПТАХИ

Весною «журавлі крючком летять». Прилітають чорногузи або ле-
леки, гуси /переважає назва чорногузи/.

Весною вівсянка співає: «Кидай сани, бери віз та й поїдем по рогіз»,
«Покинь віз, бери сани та й поїдем до Оксани»(46).

Перепелиця каже: «Піть пойдьом», «пать подьом». Перепел каже:
«Ховай, ховай!» Раніше багато було перепелів у полі(46).

Перепел: «Піть подьом!» Перепілка: «Спать подьом!»(146).

Олуд казав так, що одні чули «Чудо тут!», а інші - «Худо тут!».

Сорока: «Чи кисле?» - «Кисле!»

Граки кричать: «Харч!»(146).

Обережно ставились до деркачів, бо «деркач дере - вогонь кладе».
Як зруйнуєш гніздо деркача, він може помститися, підпалити хату, спа-
лити її. Треба обережно косити, щоб не викосити гнізда, яйця.

Соловей співає: «Під полом, під полом, заховав, заховав. Тюр, тюр, тюр,
тюр, тюр!»

Шпаківня була в кожному дворі і не одна

«В прошлом году /1996р./ білі лебеді прилетіли - 5 штук. Тепер
нема. Знаєте, які люди, - наче рибу ловити, плавали на човні, та повби-
вали білих лебедів»(149).

ТВАРИНИ

«У Бірках було багато білок. Білка збирає гриби, нанизує на то-
неньку веточку. Гриб - шляпкою вверх, а масляк - шляпкою вниз, - і на
таку веточку, що туди ніхто не полізе. Вона собі на зиму заготовляє. Не
дай, Боже, тронуті!»(149).

РОСЛИНИ

Як з'являлися перші квіти, примовляли: «Топчу, топчу ряс, Бог
здоров'я дасть, буду топтати, щоб і на той рік діждати».

Рястом, ряскою називають бузкові квіти, що розцвітають після пролісків /рослина, назва хохлатка/ (46).

ЗВИЧАЄВЕ ПРАВО

Земельна власність

«У 1677 році уманський полковник Микита Ханенко набрав в Умані козаків і посполитих і оселився тут, заснував село Полкову Микитівку. Це козацьке село, кріпаків у ньому не було. Софіївка, Козіївка, Губарівка - були панськими селами. Якщо якийсь котолуп утік у Полкову Микитівку і застобив тут земельку /чотири стовби закопав і сарайчик ще без криші збудував/, а пан узяв, де він дівся, прийшов - і він його вже розкріпоцвав»(38, С.Т.).

Тут була у Микитівці «волость така, в якій участвовали важиточні люди /куркулі, як їх називали по тому часі/, і, як уржай убирати їм сіять, вони обов'язково в Думу збирались і ринали...

Землю ділили тут по мужському полу їдоків, і земля ніколи не закріплювалась за одним чоловіком, а нарізалась окремо: земля для жилия, земля для огорода, земля для сінокосу, земля для винасу»(36).

«Кожний дядько залишав клаптик землі /хто півгектара, а хто й гектар/, від кожного потроху /там, де наділи сходились, -М.К./, щоб було де пасти. Називали цю спільну землю «толокою». Казали: «оставляю землю під толоку»(115). Колективну допомогу, «коли гуртом робили», називали «толокою»(29,36,91,96,123).

Засоби громадського покарання

Золотько П.К. розповідала: «Моя дитровка жила в Каравані і розказувала: за старих часів була одна дівчина гуляйда, розгудна, так їй поділа зав'язали на голові і ведуть вулицею - розказуй, давай людям одчот, за що тебе так покарали...»(133).

«Була баба і дуже крапа. Раз їй впіймали та й постригли. Половину голови постригли - і все. І хустку забрали, і відпустили. «Отак мене постригли, - каже, - отака стала Маринка, що не визнає мене й Химка!»(44, О.В.).

НАРОДНА ТОПОНІМІКА

Про те, наскільки усталеними є народні назви місцевостей, добре сказав мешканець села Мирного Лобойко В.Ф.: «Єсть у нас хутір Башкретівка - лід був Башкрет, так його називали. Він там перший пострів хату. Тепер вона Башкретівка - хоть переіменувуй, хоть ні. Її переіменували - вулиця Вишнева, а у нас - Башкретівка»(64).

м. Богодухів

У цій місцевості було багато балочок, де ріс очерет. «Розбійники людей ловили, вбивали - там люди Богу душу віддавали»(12).

с. Кадниця

Назва походить від річки Кадниця(7).

Куги села:

Лаптівка - «Лаптюх перший поселився»(4), «дядька дражнили «Лаптюк»(6);

Мусійки- «Мусій пострівся перший»(6);

Диканька - провулок, 4 хати /віддалеки ніби «дикє» поселення/;

Яр - знаходиться унизу;

Слобода - центр;

Загребля - за ставком(4).

с. Криниця

Золота криниця - татари нібито кинули золото.

Німецька криниця - якийсь німець жив, і у нього спиртниця /вишній завод був/, і він воду качав з цієї криниці(4).

Ліси поблизу села: Селянський, Мокіїв, Печерський, Ковалівський(7).

с. Крисине

«Люди жили в землянках, як криси»(12). «Кажуть, що фамилія

поміщика була Крися»(15). «Крисиніс - так називається тому, що, як проїздила Катерина, вона побачила сирі, напіврозрушені хати - землянки і спитала: «Что это за крисы здесь живут?»(17).

Кути села та навколишні хутори

«Сюди три мужики приїхали. От один і каже: «Ти будеш по цім краю, по дорозі, за дорогою житемеш /дорога ще на Харків/, от ти будеш - Задорожній. А ти будеш за річкою - як не жити - Нежид». Так і зараз ці краї звать»(13).

Задорожній - «по фамилі Задорожній»(12).

Хутори Гавриші, Юрченки, Петрики, Кузьмичі / «якийсь - то Кузьмич построївся, так воно і пішло»/, Лаврики /якийсь Лаврентій був/, Чуби / «якийсь Чуб був, много їх було»/, Бабинки, Ковалі / «може, якийсь зажиточний коваль жив»/, Равлики (8,12).

Бальви - сім'я була, так їх звали, тепер нема, а куток називають(16).

с. Братениця

«Братениця - тому що першими поселенцями були два брати»(22). «Були три брати - поміщики»(20).

Кути села:

Ляхів - ляхи-пани жили, а потім їх вирядили;

Котелевська - народна назва вулиці, офіційна назва - Широка; жили вихідці з Котельви /вже їх нема/, а зараз кажуть: «Та до Котелевських пішла»/на цю вулицю/;

Бочанівка - ніби «збочене» поселення - бідні жили на тім боці, ходили робити до пана;

Причепилівка - як причепилися до села;

Проточилівка - як проточилася /вулиця/;

Старовіри - жили старовіри на виселках;

Близнюки - пан Близнюк жив з братом;

Гузир - як ставок широкий, а потім звужується(20); «кінець ставка так називається» (22); «тому що одірвано од села, ярк одірвав його»(18);

Сахалін - за Гузирем, далеко од села - 30 хат. «У войну було.

Прийшли наші. « Дід, а де тут живе поліцай? » - « На Сахаліні, ...
«Туди йому і дорога!»(20).

с. Шуби

«Жив один дядько, шив шуби, так і осталося село Шуби»(25).

Кути села:

Рубани, Луки(25).

с. Сінне

Назва села походить від невеличкої річки Сіннячка, що витікає з Сіннянського колодезя(156). «В Сінне їздили по сіно, цей край називали «Сінний край»: заготовляли сіно, грузили на плати і переправляли по річці Мерлі, по Ворсклі. Було багато худоби, коней»(29).

Навколишні хутори:

Мала Сіннянка, Велика Сіннянка, П'яний хутір - на хуторі жив бондар, плотник, «вечю вони п'янствували, і тому в народі /його/ називають П'яний хутір». По традиції як пішло - так там п'ють, і п'ють, і п'ють.

с. Криниця

«В селі була здорова криниця, її називали «Сіннянкою».

с. Ставок

«В селі був ставок, його називали «Чернецьким» - біля нього був Чернецький монастир /чоловічий/»(29).

с. Полкова Микитівка

«Заснував село полковник Микита Ханенко»(38). «Був полководць Микита, тому називається Полкова Микитівка. Колись тут військо стояло»(46).

Кути села

Москалівка - «якийсь москаль жив»(31), «то центр села, жили москалі»(46). За розповіддю Ручки Л.М., село починалося звідси: саме сюди прийшла група москалів. Далі йти не могли. Збудували рублену хату /без цвяхів, російського типу/. З часом москалі «пережилися з місцевими дівчатами, обукраїнилися»(146).

Кімликівка /Колмиківка/ - жили люди на прізвище Колмик(31,46).

Ситниківка - «там було багато людей на прізвище Ситник, і зараз вони є»(31,46); «на тій вулиці робили сита»(40).

Ревівка /Реївка/ - «Рева жив»(31); «було багато молоді, співали всі - тому «Ревівка» (46); «туди, на край села, виганяли худобу пасти-худоба ревла»(40).

Гончарівка - «там гончарі виробляли гончарні вироби»(40).

Кривузівка - «довга та крива вулиця»(46); «вулиці там були криві, розгалужені /з провулками/»(31).

Кораблівка - «жили Кораблі /прізвище/»(46).

Гриняківка - жив Григорій /Гринько/.

Бойків - «бойкі хлопці були, билися, бідові»(31).

Йосипівка(38).

Навколишні хутори

Собачий хутір/Голосранівка/ - хутір, який знаходився далеко від села(46), це «одна вулиця, 10 хат». Одержав назву, «потому что отдельно, як люди-дикарі, як собаки, а може, більше собак держали - під лісом жили»(31).

Дев'ятибратове - хутір, 30 хат, 9 братів заснували з Полкової Микитівки, дали наділи їм.

Копанки - був хутір, тепер нема, у кожного була копанка.

«У Куп'євасі /село недалеко від Полкової Микитівки/ є хутір Єгорівка - Василь Ягорович на хутір виходив, по отчеству назвав»(33).

Яри:

Дзюбановий - жив Дзюба;

Карячин - по прізвищу;

Москалів(46), Розкопань(31).

Ставки:

Карячин, Москалів, Розкопань(31,46).

с. Мар'їне

«Село було назване ім'ям поміщиці Мар'ї Яківни Добровольської у 1830-ті роки» (157).

села Мурафа і Мирне

Мурафа - од Муравського шляху /татарське ім'я/, то трави-мурави(59).

Мирне - називається тому, що в ньому примирилися чи граф, чи князь(55).

«Сюда /люди/ забралися аж із Запада - Муравія там якась єсть, чи що. Там Польща притісняла, поляки іздівалися - і вони /селяни/ сюда втекли і жити, зробили собі стут як крепость. Тут власті не було, потому що тут ліс. І заселились в Мурафі. Вона була буйна. Мурафа - то ракли, билися добре. Ну хай при непові, а то дальше було: в Красного Кута ідуть - неділею Мурафою проїхати трудно: наїються /їх же багато, густо було/ - даже проїхати страшно було. А Мирне - воно тому і Мирне, що тут було тихіш. Мурафа багатіша. А тут жили бідніші, мирні люди, не було такої бучі»(60).

Кути Мурафи

Гітлерівка - у війну, під час німецької окупації, люди будувалися.

Причепилівка - пізніше добудовувалось село і цей кут, як «причепився» до нього(59). Це козацьке село, воно і зараз поділене на сотні /їх 11, у кожній - 20-25 вулиць/, так і кажуть: «Живе на третій сотні», але є й інші назви кутів села.

Кути Мирного

Тичок /Тічок/ - «там небагато, душ 5 є»(60); «нижча вулиця, може, текло?»(59).

Низ - вулиці на низ ведуть, тих, хто там живе, називають «низянами».

Новоселівка - будувалися пізніше, були новоселами.

Довжик - була Довжанська економія.

Башкретівка - «чоловіка дражнили «Башкрет»- простенький, незначительний дядько був, по ньому і прозвали»(60).

Чабарня - «там була панська економія, мале хазяйство, самі вівці»(60,64).

Свистунівка, Вакумівка, Стара гребля(60,64).

Яри:

Сидоренків - Сидоренко жив;

Мусіїв - Мусій жив, казали: «Піду до Мусія в ярк».

«У Мирному - мурафівські імена. Мирне - вихідці звідти /з Мурафи - біднота/. На лузі у нас /у Мирному/ є острів Дорошенків /це Мурахівська хвамиля/, за Мурахвою яр первий, у лісі - Дорошенків тоже. Дорошенко жив на межі Мирного, він багатий був»(60).

Ліси:

Довжанський - від Довжанської економії;

Богомолів - належав Богомолу;

Полтавець - у Мурафі /Полтавський ліс/(60).

с. Червоний Прапор та навколишні села

«Село Червоний Прапор стало так називатись із 1930-х років, коли тут була створена сільрада. А до того воно називалось Княжа Долина, а ще раніше - Лисиче. Мабуть, Лисиче - перша назва, бо на цій території було багато лисиць. І зараз вони водяться у ярках за селом. Княжа Долина - це було зв'язано з тим, що річка Княжа протікає. І те, що ми Бідило звемо, називалося раніш Княжа. Коли сюда вступили німці, то в паспортах писали Княжа Долина».

Кути села:

Фезика, Головки, Рацівка, Семчуки.

Село Бідило - назвали зовсім недавно, у 1960-х роках.

Навколишні хутори:

Медяники, Бідило, Березівка, Сахалін.

Коли виселяли з Мурафи, то брали наділ і виселялися /то були землі мурафівські/ і за першими поселенцями і називалися ці хутори: Бідило (Іван), Медяник - прізвища. Сахалін - бо дуже далеко.

Дубина - там і сьогодні рештки дубового лісу.

Віднога - мабуть, далеко.

Спочатку було - Медяники, а потім стало - Бідило, Медяник - повний Георгіївський кавалер, відзначений іменною зброєю. У 1916 році прийшов з війни і взяв наділ.

Село Олексіївка - перший пан був Алексєєв.

Село Павлівка - пан Павло був.

Жуки - хутирець був.

Ліси:

Дублянський, Дублянка - був пан Дублянський;

Хмільвський, або Високопільський - Хміль був першим поселенцем, вихідцем із села Високопілля, яке раніше називалося Хмільвське;

Шарівський - ближче був до Шарівки (68).

Яри та балки:

Галанщина, Галанчина - Галани жили;

П'ятихатка - хутір стояв з 5 хат, тепер ярок так зовуть;

Світлична, Березки - ярок, беріз багато (70).

м. Валки

Посуньки - частина Валок, зробили місток через греблю - і Валки наче посунулися, туди, коли за містком почали селитися люди (89).

с. Гонтів Яр

«Було спочатку Гонтів Яр. Тут росли липи, і крищі робили дерев'яні гонтові. З липи били клепку на бочки, гонтою оббивали чумацькі вози» (91). «Казали, що саме під тим терном /у яру, біля дороги/ ночував Гонта, Гонта і Залізник туг були» (90). «Кажуть, Гонта, козак,

ночував, знаходивсь временно, от тому і Гонтів Яр»(89). Найбільш імовірною версією походження назви села є переказ про те, що вона походить від імені козака Гонти, який жив у яру, де був колодязь(85,86).

Кути та хутори

Ярок - «знаходиться унизу, оце тут Гонтів Яр почався»(91).

Водопій - «тут була криниця, напували худобу»(90). «Через Гонтів Яр люди їхали до Полтави з Валок по Полтавській дорозі. У Валках відкрився базарь, і люди з їжджалися з усіх сіл. Після базарю вони роз їжджалися по домах півдня /а на базарь вони їхали ще звечора/ їхали вони і питалися: «А де ж переночуємо?» - «Та давай коло водопою». А тут був - колодязь, от люди тут розташовувалися, ночували, варили що хоч. Від цього і пішла назва - Водопій. І чужаки йшли - була хороша вода, от вони тут і зупинялися».

Старий Водопій - де кладовище(89).

Німещина - «жив німець, ловив собак, у нього був такий барабан, що собака вибігала гола, уже без шкури, - і в ставок, а м'ясо - на мило чи куди там іспользувалось»(89).

Перелісок - навколо був ліс віковий, а тут таке було - лощина, перелісок, перешийчок /то там куці росте, то там, то не ліс/. А потім хати тут побудували. Це як хутір був. А зараз це вулиця Переліщанська(89,91).

Попівка - жив піп(85,86).

Стара - «повідіму, старе поселення було ще раніш» (89,91).

Пилипков(89), або Пилипенків, Пилипівка(85,86).

Багато назв країв села «похвамільно пішли»; Білецьківка/Білецькі жили/, Кованцівка /від прізвища Кованець/, Корсунівка Перша та Друга /Корсуні жили/, Олійниківка/жили Олійники/, Тарапатівка/ і досі є там фамилія Тарапата/, Бобирка/ «Бобир був - то лі він одинокий був, то лі хвамилія була»/(89,90,91), Джванівка - Джвани жили, Палюхівка - поселився Палюха, як його називали /це трансформація імені Ілюха - Олюха - Палюха/(85,86). «Калимбетівка - фамилія Калимбет, татарського чи турецького походження.

Тут були і Османи, хоч вони і в Валках єсть. Це із турецьких воєноплених. Коли у 1876 - 1878 освободженіє Болгарії було, війна пішла і на Кавказі, в Закавказзі з турками, то у Валки /а Валки був

воєнний городок/ завезли /хто їх віз? - вони сюди гнали йшан/ турецьких плених. Моя бабуся жила у Валках на цій вулиці, де був лагерь військовоплених турків, і їх давали для роботи в економію панську. У людей вони колодязі копали /оце ось на Гонтів Яр колодязь коло траси - турками викопаний/. Коли вже війна кончилась і їх одправляли додому в Туреччину чи куди, то частина із них охрестилась і осталися тут. І тут у Корсуновому оті Османі жили, ну і оті Калимбеті /Калимбек чи Калимбед, но у нас кажуть Калимбет/ - це із тих турецьких військовоплених. Тепер це вулиця Полшова. Вже й тих Калимбетів немає, а ми кажемо - Калимбетівка»(91).

Назви навколишніх сіл та місцевостей

Село Сніжків - «Сніг лежав там дуже довго, до середини літа сохранився. Ото чумаки кажуть: «Де волів остановимо на відпочинок?» - «Та де сніги лежать, біля сніжков». Та підуть того снігу наберуть, натоплять, кашу зварят... Сніжки, сніжки... Від Сніжків пішов Сніжків. Його ще називали Базилевщиною. Така то лі офіційна назва, потому що пани були Базилевські».

Село Морозів Яр - «від того, що довго там сніги лежали. Тут тепло, а там ще мороз у яру. Там зараз пасбище, угіддя колхозне. Тоді ж, як 50 гектарів лісу було високого, - як нанесе снігу 3-4 метри, спресує, з степу подує, то і лежить він до середини літа. Побіля лісу того їдеи, а воно холодом пронизує вже пізньої весни, перед літом, поки аж ростане. А тепер воно нічого нема».

Село Кантакузівка - «було дано імені князю Кантакузову, а далі Левендалівка - то барон Левендал /видно, з прибалтійських німців/» (91).

с. Нестеренки

Колінь поселився дід Нестір. Багато мешканців села і зараз мають прізвище Нестеренко.

Кути:

Бочанівка, Деркачі (92).

с. Коломак

Вважається, що там люди «жили коло маку»(146).

с. Минківка

«Недалеко кошари були - чумаки останавливались, заганяли туди биків, пасли їх. Тут водопій був, чумаки стояли на вигоні, оддыхали. Тут місто хороше: поле було і ліс. Чумак один - Мінко - остався і поселився. І назвалося село Минківка»(99).

Кути й навколишні хутори та села

«Чумаки сіль возили, і оце вони поселялися. Діди розказували, що чумаки заснували і Шаповалівку - Шаповал якийсь поселився, і зайшло - Шаповалівка. На Рудому Байраку - рудий якийсь козак поселився. Чи хвамілія Рудник, чи як. Чумак на прізвище Кобзар поселився - став хутір Кобзарівка»(98,100).

Від прізвищ або імен першопоселенців пішли також назви хуторів: Семківка - від імені Семко, Семка, Семен; Курилівка - від Курила; Пацигівка - від Пациги /і зараз там є це прізвище/; Манили - від прізвища Манойло; Гребінники - від прізвища Гребінник; Грушова - від прізвища Груш; Кадигрібівка - від прізвища Кадигріб(98,100)

У Минківці є ще краї:

Бульбашівка - Бульбаші жили і живуть /їх прізвище Минко, а це по-вуличному/;

Харченківка - Харченки жили(100).

Село Голдівка - «чумак Голда поселився»(99).

Село Кобзарівка має такі кути: Зайцівка, Довжик, Шийчине; поблизу хутори - Данильчин Кут, Шийки(96).

«У селі Просівці є куток /вулиця тепер/ - Федівка, дід Федь першим поселився»(98).

Інші місцеві назви:

Грушівський - ставок знаходиться поблизу хутора Грушова.

Сідьовка /Сідьовки/ - «полукругле поле, язиком виходе: сюди гора туди гора, як сідло»(98).

с. Станічне

Раніше називалося Станія(114). «Станічне - тому що чумаки возили сіль на Москву, і у них тут була станція - останявлювались. Бує постійний двір»(113).

Краї села і навколишні хутори:

Євдокимівка - «Євдокименко поселився»(114),

Явдокимівка - «Явдокими жили»(115),

Кадмівка - вона ж Гаврилівка,

Москальцівка(115);

Пріхнівка /Прихнівка/ - від прізвища Пріхна (113,114);

Цяцьківка - від прізвища Цяцька(116);

Кустанай - віддалений від центру(114);

Хутори /нині це все входить до Станічного/:

Ковалівка - Коваль поселився/прізвище/; Коваленки жили; Печівка - Печій /прізвище/; Білоусівка - Білоус /прізвище/; Ляшівка - Ляшенко поселився; Дегтярка - Дегтярь поселився /ще Станічного не було, був цей хутір/(114); Винники - «Винник був, і зараз много таких фамилій»(116).

Лихове - хутір поблизу Станічного. «Іхали чумаки, було болото, вони переїжджали через те болото і застряли возами. Стали вигигати - ну, ніяк не виїдуть і всьо, і як не піднімали, а воно грузнеть і грузнеть, у болото затягує їхніх коней і брочки. От вони ходять і кажуть: «От лихо так лихо, от лихо так лихо!» Так воно і осталося - Лихове» (118).

Інші місцеві назви:

Бедівський ліс - пан Бєда був /нема його зараз/(115);

Громів Яр - там грім людей побие(116).

с. Караван

«Назва Караван походить від того, що йшла велика валя з вєлами. Бує ліс, прорубали, тут зупинилися і заснували село»(107). «Село називається Караван, бо чумацькі вози останявлювались»(113).

Кути села

Топильце - їхав караван, сильне було болото, потопилася підвода.
Так провулок і звався - Топилка. Болото вже вислохло, а назва є.

Шереметівка - жили самі Шеремети.

Пендиківка - жили самі Пендики, /по-вулишному/, їх прізвище - Синдецькі.

Яловий - хутір жартома назвали, там було багато дітей.

Красна горка - за селом.

Головнівка(107).

Суботівка - «тут жив знаменитий дід Субота»(110).

с. Муравлянка

«Назва, можливо, походить від Муравського шляху, який проходив неподалеку»(107).

с. Бірки

Кути села:

Розкаряківка - теперішня вулиця Куйбишева;

Гончарівка - теперішня вулиця Кірова;

Ярок - теперішня вулиця Будьонного;

Іванівка - теперішня вулиця Леніна;

Гіркий хутір - теперішня вулиця Чапаєва;

Карапета - теперішня вулиця Свердлова(149).

с. Знам'янка

«До 1903 року село називалось Івани. Коли переселяли сюди у 17 столітті людей з Польщі, кажуть, прийшла сюди купа людей, і був у них за ватажка Іван на прізвище Голій. І отут протікає річка Івани - її зараз нема, вона неширока була, а глибоченька, а зараз замулилась і так тече собі /люди називають Канава, пішли на Канаву, кажуть/ - вона впадає в Мжу. Чи від Івана, чи то вже назва від річки - стало село Івани. А Знам'янка - тому що знамення було десь тоді: чи на небі, чи щось у селі сталося - коли церква побудована, у 1771 році. Було знамення

Божої матері, і празник 10 грудня Знаменської Божої матері(123).

Кути села:

Бурти - бурти були;

Ссикунівка - самі ссикуни там жили;

Видрянка - Видрі /прізвище / там живуть(126).

с. Сосонівка

«У 1995 році селам Сосонівці, Бражникам, Івашківці було 325 років. В цих місцевостях жили три брати чи три князі багатих /може, просто багаті, а не князі/ , у яких були прізвища Сосонний, Івашко і Бражник. У Сосонного були сини, і до сих пір в селі живуть люди з прізвищем Сосонний; а у Бражника та Івашка були дочки, і тому ці прізвища загубились»(127).

«У Бражниках дві вулиці: Колодяжківка - Колодяжні жили, і Загребелівка - за греблею живуть. А є ще Заярівка - живуть за яром, це до Бражників»(134).

Назви навколишніх поселень:

село Моськівка - Моськи жили;

село Низівка - «воно в яру, низина, болото»(127);

Василенківка - хутір біля Сосонівки, може, Василь або Василенко жив;

Голопузівка - хутір(133);

Високе - кажуть: «Піти на Високе», у Сосонівці на горі був хутір, а тепер ліс - називають Високе»(127).

с. Княжине

«Кажуть, що княжа земля була. Жив князь, поселень тут людей, які в нього працювали»(127).

Села та навколишні хутори:

Кадуківка - Кадук жив /прізвище /;

Цвіркунівка - Цвіркун жив;

Довгалівка - довга і рівна вулиця;
Шийкуни - дід шив, латав взуття;
Гнидыва - болото, верби, вільха росте, городи у людей донизу йдуть / сирість/;
Бишкінь;
Ріг - вулиця загинається рогом: йде рівне, а потім «заковирка»;
Кислівка - Кислий жив /прізвище/;
Гребінниківка - Гребінник жив /прізвище /;
Пестинівка - від імені жінки - Пестина;
Носівка - як звужується носом /був/;
Головин Ріг /Головнівка/ - тепер вулиця, вона нагорі, а всередині-ніби голова і роги(127).

Ставки:

Домашин - баба Домаха жила, хутір був;
Семененків - був хутір Семененків - Семененко жив(127).

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕКАЗИ

Муравський шлях

Муравський шлях - це не тільки дорога, а й напрямок. Він пролягав по вододілу Дону і Дніпра. «Муравський шлях - дуже давній тракт. Аж до прокладання залізниць він був основним торговельним шляхом, по якому чумаки везли на Русь рибу, сіль та інші товари від Чорного й Азовського морів аж до Тули, Москви, Володимира. Він брав свій початок від Бахчисараю, на півночі Криму, ішов через усю територію України і центральні губернії Росії. Муравський шлях проходив по узвишшю, яке було тридцять погонних саженив заввишки. Чумаки на ньому пасли худобу, ночували в заїжджих дворах, якщо це було взимку, або прямо на шляху влітку. Саме на цьому шляху виникла стародавня народна пісня «Ішли чумаченьки, воли попасали...» Муравський шлях було переорано в районі села Кадниці аж до повороту з селом Максимівкою вже у наш час /1960-ті - 1970-ті р.р./ за наказом колишнього голови колгоспу Бабенка П.О.»(7).

Кадниця

Селу понад 870 років. «За декілька років перед реформою 1861 року сталося взимку під час молотьби щіпами хліба поміщицької така подія. Панський осавул Сіренко Степан перед дям побив декількох жінок за спізнення на роботу /тоді треба було вночі натерти та взорити їсти дітям і, вчасно залишивши дітей вдома, прийти заземна на молотьбу до пана/. Умовившись між собою, жінки-молотильниці під проводом вдів Котко Марени та Немилостивої Пріськи, «помолотили» панського осавула, який через 5 днів оддав Богу душу. Новий осавул, призначений паном, уже не намагався бити кріпаків. Коли в село виїхав у справі Сіренка урядник з волості, то всі відмовилися від показань, а звернути всіх молотильників було неможливо. Так відлапали панському поспіаці. Арештували тільки Квартника Омелька, який не скинув перед урядником шапку і не вклонився - відсидів, як тоді казали, «в кабурці» тиждень»(7).

Гаврило Петрович Коваленко розповів про свого діда - Івана Васильовича Коваленка /по-вуличному - Семидоцького/, який «був так званим «земським начальником»: умів добре /чесно/ розмірити і розподілити землю, і багаті не могли обманути, за що вони його й ненавиділи, а біднота була цілком на його боці»(7)

Реформа 1861р., звільнивши селян від влади поміщиків, звільнила їх і від землі. У кадничан залишилося дві третини того, що було перед реформою. Решта, третина, перейшла до поміщика, причому тепер селянам відрізали яри та узгір'я, а поміщицькі діставалася вся земля на рівнині і найкращі луки.

У другій половині ХІХ століття господарем поміщицьких земель і маєтку в Кадниці став Гордієнко Степан, а в останній чверті /століття/- його син Ягор Степанович, який сам жив у Харкові /Гордієнкова Левада/. Ще студентом Ягор під впливом демократичних ідей у 1884 році збудував у Кадниці школу, в яку ходили з Максимівки, Кленового та з хуторів. Ставши статським радником при Харківській губернській управі, Ягор домігся від земства взяти школу на своє утримання»(7).

Коваленко Г.П. запам'ятав виписку: «Кадничанское начальное земское училище имени статского советника Егора Степановича Гордиенка».

«Першим учителем був Павло Федорович /прізвища ніхто не пам'ятає/. Через деякий час його заарештували за зв'язок з революціонерами. У 1885 році Ягор Гордієнко збудував собі в Кадниці чудовий одноповерховий особняк з паркетною підлогою /тепер там клуб/. Після смерті Ягора маєток перейшов його сину Михайлу, але він скоро помер «за допомогою» своєї дружини Ольги Никтономівни Герцованової. В 1910 році вона здала орну землю і луки в оренду землевласнику-капіталісту Леопольду Кенігу. За нею залишилися лише ліси, сад і будинок. 1905 рік теж зачепив Кадницю. Під впливом Харківського комітету РСДРП в Кадниці було створено група, в яку входили колишній шахтар Микола Харченко, брати Цілові - Ягор, Олексій і Архип. Вони переховували у Кадниці пропагандистів, які привозили з Харкова листівки. Влітку 1905 року, якраз у жнива, селяни оголосили страйк. Жоден косар і в'язальниця не вийшли на роботу. Під проводом Миколи Антоновича Харченка та Ягора Трохимовича Цілового селяни з косами і граблями, з червоним прапором рушили до панського особняка і відкрили мітинг, на якому зачитали прокламацію. Поміщиця таємно послала у волость. Заарештували Ягора, рік просидів до суду у тюрмі, а після - на два роки в Сибір.

Серед села стояла сільська управа, яку після подій 1905 року почали звати «Розправа».

На всю Великорогозянську волость був один «фельшер» - служив колись в армії санітаром.

З початку війни 1914 року у панській економії з'явилися робітники з військовополонених, мадяри на чолі з своїм унтер-офіцером, який був багатий, бо непогано знав російську мову. До своїх солдатів був звірюкою - звали ми його «Степан - вусатий - собака». Пізніше прибули і румуни - багато хороших, з ними ми ділилися всім, чим могли»(7).

Коваленко згадував, що під час першої світової війни йому «доводилося писати під диктовку листи на фронт приблизно такого змісту: «Кланяємося тобі, синку, від білого лиця до сирі землі! Ще кланяється тобі твій брат Микола від білого лиця до сирі землі. Хай тебе, синку, там Бог береже. А за нас не турбуйся, ми, як і всі, живемо вдома, хоч і важко, але що ж зробиш - війна...»(7).

«У 1929р. були перегини: приїхав уповноважений райкому Герасименко і запропонував негайно провести суспільну колективізацію на

основі ліквідації куркульства як класу та усунівлення релігійних елементів і робочої худоби. Не тільки розкуркулювали, а й «розсереднювали» і навіть «розбіднячували» тих, хто не хотів вступати в колгосп. Після статті Сталіна /«Головокружение от успехов»/ колгосп розпався»(7).

«У 20-х роках в школу було призначено вчителями Діаконових - Олексія Михайловича /до революції був дяком десь у церкві/ та його дружину Маріамну Олександрівну. У селі було організовано лікнеп /ліквідацію неписьменності/ для дорослого населення віком до 45 років, а в школі відкрито 4-й клас. За допомогою Діаконових у школі були організовані драмгурток і співочий гурток, поставили п'єсу «Боротьба» про громадянську війну, та більшість п'єс було з старого /дореволюційного/ репертуару, нового не було. «По ревізії», «Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка», «Назар Стодоля». У Сквородинівці був також хороший хор під проводом вчителя Олексія Васильовича Капусника»(7).

Мар'їне

Село було засноване в 1830-х роках. Пан Добровольський купував селян невеликими партіями з різних країв Росії та Білорусії. Багато мешканців села були завезені з Західної Білорусії. Село переважно російське, але в ньому є й українці. Багато росіян співають українські пісні. У говірці селян зустрічаються діалектні російські та білоруські слова: «рабити», «умьорли», «ляжить», «замахоренний пареньок», «ворочаюсь», «ослобонить», «не рябейте» та ін.

Про старі часи збереглися такі перекази, як була панціна, «робили чотири дні на пана, а два - себе», але оскільки землі у селян було мало і вдома їм «работать било нечего», то деякі селяни працювали і ці два дні на пана, тобто весь тиждень - тільки для того, щоб одержати раз на день галушки.

Пан Добровольський був свавільним. Церкви в селі не було, і пан узяв на себе обов'язки попа. Молодий і молода приходили до пана, і він вінчав їх, як хотів, за що селяни на нього дуже ображались, оскільки в обряді вінчання переважав комедійний елемент над церковним. Пан же й хрестив дітей.

Деяких селян пани одружували «по злобі». Так, бариня Мар'я,

побачивши якось, як її чоловік стояв поруч з вродливою дівчиною, милуючись її вродою, жорстоко покарала кріпачку. Того ж дня у стайні їй дали двадцять п'ять різок, обстригли косу, намазали голову дьогтем і виваляли у пуху. Після цього була розіграна комедія одруження її з Хомкою-дурнем, панський робітником. Бариня казала: «От тебе 18 і ему 18. От я вас і повенчаю».

А в той час у пана працювали полонені австрійці. Один із них покохав цю дівчину. Вона втекла разом із цим полоненим в Австрію, там одружилася з ним, мала двох дітей. І звідти писала односельцям листи, у яких сповіщала, що живе добре. Бариня злостилась і до кінця життя не могла її забути цього, все збиралася поїхати і забрати свою кріпачку, та померла(157).

Сінне

Село виникло у 1601р. як військове поселення Охтирського полку, яке потім стало називатися «Сіннянським воєводством». Спочатку була військова фортеця з валом, сліди якого збереглися дотепер. Є перекази про те, що під час монголо-татарської навали 60 мешканців села загарбники узяли в полон /головним чином дівчат/, а також «були розрушення, угнано худобу».

Село було козацьким. Поділ села на сотні зберігався до часів колективізації - 1929-1930р.р.(29,156). «Люди були багаті, оброками і налогами не обкладалися, панщини не було - були вільні. Вони нікому не підкорювалися - ні панові, ні державі, тільки своєму воєводству»(29).

У селі було 4 винокурні, на 11 котлах виготовляли горілку. Налічувалося 26 вітряків. Був склад зерна, кожного другого року в амбарах зерно міняли. У селі була Троїцька церква, біля якої стояла чавунна гармата як символ військової сили. На Трійцю було храмове свято і ярмарок. Церква була кам'яна, стіни товщі одного метра. Була окремо дзвіниця, окремо - молільня для парафіян. Перед /Великою Вітчизняною/ війною церкву зруйнували, щоб вимостити шлях на Вратеницю, по якому возили спирт до села. Хрест був 2м80см. Церква була обнесена задібною огорожею.

Біля села був Чернецький монастир /чоловічий/, який пізніше виїхав у село Малижине. Тричі в Сінне приїздив Григорій Сковорода, жив по декілька тижнів»(29).

Полкова Микитівка

«Селові 320 років було у 1997р. Це село полковнику Микиті подарувала Катерина II»(40). /Про заснування села та громадський устрій у нього дивитися розділи «Звичаєве право», «Нар. топоніміка»/.

Про одного з мешканців села зберігся такий переказ, записаний нами від Тимченко Г.С.: «Баби розказували про діда Барана. Возили сахарь з Пархомівки на місто возами. Оцей дядько виходе на дорогу, валитьсья, лежить - прямо йому так погано, так погано, ну, не знає, куди йому дітися. Їде обоз, передні останавляюються, ідуть до нього, а він удає, що в нього припадок, і каже: «Якби мені вудила погризти... Я як погризу вудила, так припадок пройде...»

Всі дядьки, ті, що ззаду їхали, йшли інтересуваться, чого передні остановилися. А він договарювався з раклами... І поки всі ті дядьки до нього прибудуть, ракли з тих возів тягнули сахарь мішками. Пссосав вудила. Питають його: «Полегшало?» - «Полегшать-то полегшало...» /А воно коням полегшало/. Чудний отакий був»(38).

Мурафа та Мирне

Про заснування цих сіл та характер їх мешканців дивитися у розділу «Народна топоніміка». Серед селян села Мирного збереглася пам'ять про володаря Шарівки у 2-й пол. ХУІІІст. пана Ольховського, який «уславився» своїми розбійницькими нападами на мешканців сусідніх сіл: «Мурафа ж вільна була. А пан Ольховський набере охотників хороших. Поїде чоловік, на полі робе - оддуплять його: іди до мене роби, а не своє роби. Власть таку мав...»(60).

Коломієць В.В. розповідала: «Мирне - кріпацьке село, а Мурафа - козацька слобода. Між ними була канава. Хто перейде з мирян - б'ють. Кріпацьке село - вузьні вулиці, а козацьке - широкі. Мурафа і зараз поділена на сотні /їх 11, у кожній - 20-25 вулиць/, так і кажуть: живе на третій сотні. У селі було три церкви /одна з них - Михайлівська/. На кожній сотні - своє кладовище. Село Мирне - було забідніше. Миряни казали на мешканців Мурафи - «пани»/там ходили у полотняних сорочках із вишиваними рукавами ще у 1950-х роках/.

Кажуть: мурафівці такі, що їх і Махно не взяв. Коли Махно у 1918р.

наступав на Красний Кут, мурафівці, що прийшли з війни, захопивши з собою зброю, поставили нагорі, на 5-й сотні, гармати і обстрілювали всіх, хто наближався, - стріляли і в красних, і в зелених, і в махновців... Хотіли зробити самостійну республіку. В Мурафі народ бойовий, підтримують одне одного»(59).

«У Мирному була церква, присвячена 40 святим»(50).

У Мирному збереглися перекази про те, яким у 2-й пол. ХІХ ст. - на початку ХХ ст. був національний склад ремісників Богодухівщини.

Семененко П.Ф. розповідав: «Наш дід при панських правах одданий був колеса робити, і він тут був за мастера: справляв тарантаси /тут і пошта була/ - колісником був, плотником /робив двері, вікна/, бондарем /діжки робив/. Колісниками робили й брати батька, а батько був сапожником»(60).

Однак майстрів-українців було небагато. Значно більше серед ремісників було євреїв та росіян.

«Дід казав: євреї мудріші, бо їх горе заставило вчитися: він і сапожник, він же і портний, і столяр. А чого українець буде мудрий, якщо він воли запряг, сів і спить, у нього голова не розвита. У нас було: на поле приїхав - що, бики стали, що таке? А вони своє поле знають, чого ж мудрість буде? А євреї - йому ламать голову нада... У Богодухові були євреї - хароші мастера, торговці: тухлі заготовляли, картузи, кожухи шили»(60).

«Своїх мастерів дуже мало було: селяни робили на землі, не вчилися нічого, невучі були, а мастерів наймали. Наезжі мастера були руські. В Мурафі плотники селились без землі: тіки тим, що він мастер, заробля, він щитав, що він проживе»(62).

Знам'янка

«Церква у селі була з 1771 року. Оце в районі нашому, в окрузі, старішої церкви не було. А в 1830 році її перебудували. Архітектор Лукомський, який у червні 1914 року з графом Клейміхелем приїжджали сюди, фотографували старовинну садибу /зберег лася, в ній школа зараз/, вони написали у книзі: це церква унікальна, і дуже при перебудові план старий зберігся. А в 1943 році її зруйнували. Може, частково німці /може стрілянина була, щось туди попало/, а тоді люди вже

розібрали її /вона була дерев'яна повністю, складена без єдиного гвоздя/

Час важкий був, не було чим палити, ніхто ж не знав, що то архітектурна пам'ятка. Причому церква була ще своєрідним центром в ансамблю де був ще некрополь - там поховані перші поміщики Дуніни-Барковські /предок цих Дуніних був наближеним польського короля, вони вихідці з Польщі/. Одинадцять членів сім'ї були бальзамовані, лежали під склом. У свята відкривався мавзолей, люди могли зайти, подивитися. А під час революції все було пограбовано, бо там було що взяти. А пізніше й каміння розібрали. На цій місці побудували нову вулицю.

Люди розказували: той, хто лазив на купол церкви /Левко його звали/ знімати хрест - його якась сила відтіть кинула... Все одно зруйнували.

У церкві зберігались унікальні видання церковні - Євангеліє і Відпустна, і частково ще зберігалися у підвалах церкви якісь архіви князя Голіцина.

У поміщицькому маєтку була ікона /вона вважалася чудотворною/ Охтирської Божої матері. Мала дорогоцінне каміння і срібляний оклад 1730-го року»(123).

Лихове

«Було кладовище поблизу села Лихового, знесли його, зробили дорогу по трасі Москва - Сімферополь. І з тих пір на цьому затижному повороті: десять аварій за 2 місяці. Чортове, прокляте місце, кажуть. Хто знає це місце, не жене»(118).

Княжне

«У селі була Петропавлівська церква, яку збудували приблизно в 1884 році»(127,Н.Х.). «На церкві було 5 шпильів :4 по боках і один-посередині. За радянських часів з церкви зробили клуб. Зрізали з церкви дзвони і кудись вивезли, а всі церковні книги вивозили і палили»(139).

У війну німці спалили церкву. «В неї зігнали людей і закрили, а церковний ключник випустив їх. Як він це зробив, ніхто не знає. Церкву німці спалили без людей»(127,Н.К.).

ЛЕГЕНДИ

Про скарби

«Між селами Рябухиним і Кленовим у лісі є гора, в якій три сторони «несходимі» - дуже круті, як обрубані, і на них трава не росте, хоча і був чорнозем, а по четвертій можна було зійти. Гору цю називали «Довбишева». Колись давно в ці місця приходив Довбуш турків ганяти. Ходить легенда, що турки на тій горі загубили золоту шапку, де було озерце, а навколо озерця ріс дуже великий папоротник. Сміливці ходили в ніч на Івана Купала шукати цвіт папороті, яка цвіте раз на рік. Але папороть охороняло якесь страховисько, що ганялося за ними, і хлопці вимушені були тікати з гори. Тепер це озерце заросло травою»(122).

* * *

«Біля села Княжного проходить турецький вал, який насипали шапками наші козаки від турків. Люди кажуть, що десь тут захована золота турецька шапка. І турок прийде шукати її»(138).

* * *

«Батько розказував : «Перевал - турки шапками насипали. Тут вони десь оставили золото. І колись по це золото і по цю шапку прийдуть». Його розорювали скільки разів, а все...»(85.В.К.).

* * *

«Козаки ховали свої скарби на перехресті доріг, десь у полі, єсть таке повір'я. Но їх можна взяти тільки тоді, коли знаєш, як вони його заклинали, цей скарб. Щоб відгадати. Тоді тільки людина може тими грошинами попользуватись. А так: копай, не копай - нічого не візьмеш. Або, як раптом знайдеш, ти від них пропадеш /так бабушка розказувала/, вони тобі в користь не підуть абсолютно, бо навіть були такі заклинання: «чия рука цей скарб загібає, хай ця рука й вигрібає». Так як козаки робили? Коли цей дядько помер, який закопав гроші, то його мертвого взяли і його рукою відгрібали. У нас тут єсть одне місце між ярками - кажуть, що у великі свята - у ніч на Івана Купала або у Пасхальну ніч - якщо побачиш, що у цім місці горить вогник /чи свічка/ сам по собі /звідки він там береться, я не знаю/, - отам скарб і отам копай. І люди бачили, хтось бачив, що щось горіло на цьому горбі. Страшно ж, хто його знає... Оце ж треба підійти, означити місце, хоч

замітити в цей день, що тут горіло. Ці скарби, кажуть, можна брати, раз ти сам побачив.

І ще казали так : якщо ти скарб викопав і на нього побудував храм, а щось там трохи взяв собі, то це піде тобі на користь, а щоб так - викопав і взяв собі - ні!

У Станичному церква непогана така була, дерев'яна, побудована на кошти селянина. Це єдина така, може, церква. Що кажуть? Що він десь бачив цей вогник і викопав скарб і побудував на нього цю церкву. Ну, я вірю, що в селянина побудувати церкву зідки ж гроші...»(123).

* * *

«У царській армії якийсь чоловік був казначеем. Коли він отримав золота для оплати солдатам, то втік. Сам був родом з Сіннянської місцевості. В Сінному сховав /скарб/ у копанку. Його наздогнали і десь убили. Клад шукали, але нічого не знайшли»(29).

Про святих

Георгій Побідоносець

«Дідусь мені розповідав про Георгія Побідоносця. Георгій вірив у єдиного Бога і казав: «Вірю в єдиного Бога, Господа, а ваші боги падають на носі і топчуть, як сходу». За те звелів цар Ірод, який був язичником, колесувати Георгія. Загинув Георгій. Та ось з'явився у царстві страшний змії, він почав пожирати молодь. І вже багато з'їв. Випав жеребок і на царську дочку. Вивів цар її за браму, заплакав гіркими сльозами, попрощався з єдиною любов'ю донечкою. Аж ось і змії виходить з озера. Цар злякався, сховався за браму. Раптом з неба полглося сяйво, і на білому коні з'явився Георгій такий, який був при житті. Він заколов чудовисько списом, розтоптав його копитами»(146).

Про Каїна та Авеля

«На місяці - то Каїн Авеля тримає на вилах. То його Бог покарав за те, що брат підняв руку на брата»(146).

Миколай Угодник

«Я і своїй діворі розказувала. Миколай Угодник - чого він угодився і чого його називають «великий чудотворець і помошник?» Оце «шкапці» /баптисти/, так баптист і каже моєму свекру: «Ваш Миколай Угодник нашого Авеля убив». А свекор і каже: «А ти знаєш, як воно получилось? Авель і Миколай зійшлись у церкві на Покрову /а мира в церкві повно/. Миколай Угодник і каже: «Давай вийдемо до входу в церкву і іспитаєм, чия вера правильна - чи наша, чи ваша!» А Авель і каже: «Оце у мене книжка і в тебе книжка. Єслі я тебе ударю по лобу цією книжкою і ти впадеш - значить наша вера правильна, а єслі ти мене вдариш і я впаду - значить ваша вера правильна». Узяв же це Авель цю книжку, Євангелію, і вдарив цього Миколая по лобі. І Миколай стоїть невредимий, ніде нічого. А Миколай узяв та Авеля вдарив - Авель упав і зразу ж отам же, при всіх людях, черви його начали точити. Тоді ж, значить, Миколай Угодник і Чудотворець, який чудо сотворив, яко принародно він доказав, що то вера у вас неправильна, вера християнська правильна - значить він угодив і веру цю спас»(117).

Про ікони

«У Сквородинівці, кажуть, виходила ікона у криниці»(6).

Про зозулю

«Зозуля була колись матір'ю та побоялася втратити свою красу, здобуваючи дітям їжу, і підкинула дітей багатодітній вдові. Тяжко бідувала вдова та годувала і своїх, і підкинутих. А ті з'їдали все, не залишаючи нічого своїм братикам та сестричкам. А коли нічого стало їсти, вони повели в ліс найменших вдовиних діток і залишили їх там умирати. А коли зозуленята вирости, прийшла їхня стара мати, стала розшукувати дітей та просити, щоб догодували її до смерті. А діти її прогнали її. З горя вона втратила мову, посивіла, вирости замість рук крила. Тепер вона все тужить: ку-ку!, ку-ку! (146).

ДЕМОНОЛОГІЯ

ПЕРЕКАЗИ ПРО ВОРОЖОК ТА ЧАКЛУНІВ

«Вона бува - калдуниця /чаклунка/»(72).

«Раньше были такі люди як чаклуни. Він прийде на весілля, що йому там, подивиться - і коні не підуть. Поки він їм не розрешить»(31).

Грець Л.О. розповідала: «Моя прабабка Улитка була ворожкою. Могла корову лічити. Одного разу їй сусідка зглазила корову, і вона посварилася з сусідкою. Пішла ця жінка за воду, ще з коромислом, а вона перейшла дорогу і стоїть. Та сусідка упирається в стінку невидиму і падає, переливаються відра, і вона не може перейти до своєї хати через дорогу. І на колінах просила прощення у цієї Улитки. Була у неї ще сусідка, яка теж мала силу, і тому вони трошки сперечалися своїми силами, но бабушка все ж таки була сильніша». Кажали, що Улитка дуже важко умирала. Сокирою треба було пробивати стелю(19).

«Коли ховають покійника, батюшка сам розв'язує верьовку, якою зв'язують ноги /небьччику/, і сам кидає у труну ілі в яму, а інші жінки хватають цю мотузку і ворожуть - то перев'язують, то зав'язують, то ще щось наколочують»(117).

«Ворожка молитву читає - Бога прося, щоб він їй поміг зробити лихо, наслати якусь заразу, і та молитва тоді нападає на людину. Верьовочку цю кидають під порогом чи під воротями: ворожка ж на траві щось поробила і верьовочкою перев'язувала. Людина переступає чи наступає - і голова починає в кого боліти, в кого - руки, ноги»(117).

Одна жінка розповідала Долі Г.П., що побалакала з ворожкою, їй щось погано і вона сказала: «А я, каже, вірите, після того, як алкоголь: і все на мені труситься, і руки трусяться...» Одній ще похвалилась, а вона і каже: «А ти б їй сказала: твої речі - тобі в плечі!»(117).

Колісник В.Ф. розповідав: «Їздили цигани, ставили шатро, ходили ворожити, а там,або курку вкрадуть, або що-небудь».

Колісник В.Ф. хлопчиком гуляв на вигоні, побачив гадюку, злякався: «Ой, діду, гадюка!»А він діжки набивав у дворі, виїзтов, - я його таким ніколи не бачив, був злий. «У-у, сволочі, хотіли мені дитину перелякати!» Пішов до циган, обійшов кругом їхніх підвід. «Ми поди-

вилися - гадюки нема. Він повернувся, робе своє діло. Тут у двір лізе рачки циган: «Батьку, прости! Більш не буду!» - «Вон! Щоб я ніколи не бачив ні вас, ні ваших дітей! Ви мені хотіли дитину перелякати». А дід зробив так, що у кожної циганської дитини на шії була гадюка. То циган умів робити, а дід був сильнішим. То здається, що гадюка, а її немає»(110).

ВІДЬМИ ТА ВІДЬМАРІ

Люди старшого та середнього віку, з якими ми спілкувалися, порівнюють ставляться до відьом. Існує, звичайно, погляд на них як на витвір народної фантазії. Але досить поширеним є погляд, згідно з яким, відьми - це реальність. «Відьма єсть, ходить, корів доїть»(99). «Воно, балакають, що єсть. Побеждає чоловіка, що ти не поймеш, що воно таке»(98).

«Відьму пізнати можна - в неї хвостик є. На Зайцівці (кут села Кобзарівки) жінка - ніколи не роздягалася, а як померла, в неї на позвоночнику хвостик (побачили)»(95). Солов'єнко Н.А. розповідала: «Відьми були. У нас по сусідству отутечки баба була. І все ж казали: баба Векла - відьма. Ну, вона жила-жила, а тоді ж йшла од нас, впала і забила руку. Забила руку - йой-йой-ой-йой-ой! - і вмерла (уже старенька баба). І гукнули дочки одну бабусю і маму - наряжати. А мама і кажуть: «Ну, тепер узнаємо точно: у відьми хвіст є, отут на кінчику...» Еге, прийшла дочка та каже: «Ідіть, баби, додому. Ми свою матір самі наряжимо». І не дали наряжати. І не взнали точно - чи відьма...»(57)

Либа К.П. згадувала, що у них в селі Знам'яці була жінка, яку вважали відьмою, а в неї була дочка, і у дочки дівчата питали: «Харитино, твоя мати - відьма?», а вона: «Я не знаю. А в неї хвостик отакій є?» (124) Про те, що хвіст - неодмінна ознака відьми, розповідали й інші інформанти (97,98,99,105).

Взнати, хто є відьмою, можна було й таким чином. «У церкві троє дверей. На Паску всі відкриваються, а один вхід закритий - глухі двері. Та хлопці слідили коло замка: оце як відьма, то прийде цілувати той замок на Паску /проти Паски, на Всюношній/. І казали, що приходили і цілували»(126).

Відьма здатна перетворюватися на будь-кого або на будь-що. «Бувають такі жінщини, що вона тиждень мужиком /може й на мужи-

ка обертається/, тиждень бабою»(99). Відьма «може перекидатися у що хочеш. Ідеш по дорозі - колесо котиться. І собакою зробиться, і кішкою»(95). Відьми часто «собаками робляться»(14,124). Були випадки: дядько собаці лапи поодрубував, прийшов потім до однієї баби, «а в неї пальці поодрубувані»(14).

Жигилій В.А. згадував: «Ці мені бабушка розповідала: в Мануйлові була баба - відьма, і вдарив її чоловік по руці. Вона як було? Корову підуть доїти, а молока нема - це тільки відьма ходє доє... Він сів за бороною, як його направили, а його ж направили з молитвою якоюсь. І от приходе собака велика, підходе до корови цієї... Він зірвав /сокиру/ - по лапі попав. А на другий день і кажуть: у баби Ягоди перебита рука, баба забинтована і больна лежить. Питали невістку, а вона каже: «Не знаю, прийшла вчором, рука перелзана, кров тече, а де вона була...» Знач' вона перетворилася в собаку»(123).

Було таке, що підстерігали. Був «відьмарь» у Дмитрівці. Прийшов чоловік на своє подвір'я, а там «чужа собака - він вдарив чим-то і перебив їй ногу. Собака побігла. Оказується, перебив ноги відьмарьові»(36).

Холодовська Є.Г. розповідала: «Ці не була на пенсії, йшла з поїзда, з другої зміни. Мені одній іти коло лісу. Доходжу до ставка, три часа ночі. Як наче, Бог його знає відкіля, - собачка, лащить до мене. Не було - і де взялася?! Я іду і вона за мною. «Гу, одстань, ну, що тобі нада?» - Іде, не одстає. - «Та іди ж ти!» Ішла до самого двору. Я заходю в двір, беру каменюку... - «Та іди ж ти, що тобі нада?» Вона одійшла і стоїть посеред дороги. - «Ти, відьма, що ти причепилася?» Я заходжу в хату - на мені все труситься. То відьма, інакше ніяк пояснити»(149). Відьма «собачкою зробиться або голкою пролізе куди хоч і може робити що хоче»(133). Та один з найулюбленіших її образів - кішка. Вважається, що «відьма на чорного kota перетворюється»(123).

Чимало інших переказів. «На вулиці гуляли. Біжить кішка - і хто-то там ударив її. Приходе парубок додому, а вона: його мати лежить у постелі - прибіга»(101). «Вечерами пізно йдеш і біжить за тобою кішка, удариш її - вона зашкандиба, а на другий день побачиш, що сусідка шкандиба /а перед цим ходила нормально/ - значить, відьма»(19).

Данильченко Г.К. запам'ятала розповідь батька: «Котиться, як кішка

попереду мене, я взяв, підняв камінь, ударив, воно занявчало і побігло. Приходю додому, матері розказав усе. Коли приходить баба Маринка: «Хтось мене побив, ой поперек болить!» Значить, то вона відьмою була»(147).

«По сусідству була хата. Помітили сусіди, що у корови два дні молока не було, а ввечері чули, що барани товклися, собака гавкав. Хазяїн сховався в сараї. Входе здорова кілка. Він сидить. Вона почала доїти. Він схватив відьму за чуба та відрубав пальці сокирою, хоча вона просилася: «Кумику, не рубай!» Сусідки, які довго не бачили бабусю, почали питати, де вона. Їм сказали: пальці обморозила»(48).

Семененко П.Ф. розповідав: «... Було товаришу моему. З колхоза йшли. Іду, каже, з напівзруйнованої хати /драння, порозворошуване/ вискакує більше од kota, кудлате таке, - і до мене. Я його пужнув - воно туди ще. Проїшов трішки - воно вп'єть до мене. Я ще. Разів три, каже, його пужнув, а потім у двір і на поріг. Хата ж заперта: «Одкривайте!» Тільки одкривати хату, а воно на поріг. «Стойте, не одкривайте!» А ті ж не знають, що це. Я одганяю, а воно оп'ять, - і разів три так. Одігнав і вскочив. Ну, що це? Од kota більше, а то - нерешонний впрос і є»(60).

Відьма може перетворитись і на свиню. «Це мама розказували. Та що таке: піде хазяйка корову доїти, а молока нема, дійки пусті і корова аж мокра, та що таке? Ну, хазяїн же взяв вилака та ліг у яслах і сіном прикрився. А раньче ж сараї не запирали, ніяких замків не було, одкривали на ніч, щоб же ж скотині воздух був. Коли йде свиня до корови - вичмокала, вичмокала, виссала ту корову. Так він не вилака - сокирою на одній нозі ратицю надрубав свині. Як схватив! А недалеко баба жила і балакали, що вона - відьма. Пішов він, а вона лежить на печі без пальців. «Ех, бабусю, бабусю! Як вам не стидно, що ви отаке робили. Та ви б же ж прийшли, я б же ж вам дав молока!» Та висрамив її, а вона мовчиг, нічого не каже...»(57).

Семененко П.Ф. розповідав: «Це в революційне врем'я було. Парубки /а вони герої були: один з шаблею, один з наганом/ ішли вечором. І як убігла свиня між ними - це відьма! Розігнала їх, і той наган покинув, і шабля там осталась. Розбіглись - відьма! Свиня - а вона за кнурами така - помітна. Це послі вони догадуються: ну, то свиня, а думали, що то відьма. Це ж раньче так і казали: ну, баба якась превра-

щається у свиню, у шо-небудь. Волшебство - воно-гос. Розказували, свиня вбігла - кочергами виганяли, отак-отак поїдбивали, а тоді на другий день кажуть: баба - отак поїдбивано. А це вона відьмою була! А чи воно так, чи ... А було, це розказують»(60).

Можливо, уявлення про перевтілення відьом у свійських тварин відбулося у такій розповіді: «... Хвости відьмам одрубували. Вона як прийде, кажуть, дойти /корову/, одрубали його. Коли, кажуть, пішли /а вона й сусідка ще була/, а у неї й пальці поодрубувані»(13).

Це одна з відьомських личин - клубок. «Про відьом казали, що вони клубком котяться»(16), і «людей возили»(95). «... Клубок котиться, а шо таке - хто й зна. Хлопці і дівчата: то, абось, відьма покотилась!»(101). Клубки могли бути різні. Ручка Г.Ю. запам'ятала розповідь батька. «Старшого відьма не бере ніколи. Іду я з товаришем, куча соломи шелестить, шелестить - і до товариша. А він і каже: «Іди, стерво, а то не знаю щас, шо зроблю!» Вона втекла. Покотився соломи клубок»(48). А дідусь Ручки Л.М. розповідав онуці, як колись повертався додому трошки напідпитку. Раптом перед ним щось чорне вискочило та: то до нього покотиться, то від нього. Він не знав, куди бігти. «Та й завело мене в яму. Як шарахну! Дивлюсь, лемадав на дні - ще лежить щось. Чорт? Зранку прокинувся, а то козел»(146).

За словами Ревя Є.Ф., її «чоловіка - брат, водило. Він ішов на сторожування, а воно ще - клубок котиться, і заїв - стала кругом вода, ставок став і все. На півдорозі - ставок. І куди не йдеш - ставок. І не сторожував. Цілу ніч ходив, він за нею погнався, а вона йому зробила»(95).

Мельник І.П. розповідав таку бувальщину: «Мені було: клубок поперед тебе котиться. Вроді сіре. Нагонеш - оп'ять відкотиться далеко. Вночі йду: шо воно путається поперед тебе? Кіт? - я питаю - наче й на кога не похоже... Уп'ять приблизюсь - тіка, підійду - тіка, а тоді й ле ділося. А то провело вулицею далеко. Вроді показує мені... Чорті шо воно»(98).

Однак іноді «поведінка» клубка буває індивідуальною до людей. Відьма «на клубок перетворюється: котиться з села в село собі і всьо. Людина йде - він починає і далі котиться, сам по собі. Воно таке сіре, як нитка з прядива. І вдень було»(125).

Солов'енко Н.А. згадувала: «...Отутечко була дівка, дізувала тоді

як та баба /на яку казали «відьма»/ була. Ішла ночцю з «вулиці» і сама /то всігда, каже, якись хлопець проведе, а то сама/. Іду, каже: «Такий, як чавунок, клубок жару котиться попереду мене, котиться, котиться, котиться - і до Сударів у хвіртку покотився. Тепер точно я знаю, каже, що баба Векла - відьма»(57).

Про подібні зустрічі оповідали й інші інформанти. «Бачили, що до баби, яку вважали відьмою /бо в неї виявилися одрубані пальці після того, як у хліві надрубали ратицю свині/, в димар її хати /димарі тоді широкі були/ улітало таке, як вогняний шар - шух! То, кажуть, до неї прилітало щось: чи, може, друга відьма у такій формі, чи, може, якась сила»(123). «Був случай до війни. Тут жив Микола Скарбенко, він розповідав: я йшов вулицею, а воно назустріч - два метри в вишину, усе в білому. Я став тікати, добіг до перехрестя, а його нема. Ми з хлопцями пішли, а воно, як футбол /м'яч/, - вогонь котиться, раз! - до баби Гирихи під ворота! То - відьма»(149).

Відьма вночі особливо агресивна до парубків. «Кажуть, як хлопці з вулиці ідуть, відьма ганя того хлопця - тіки так!»(133). «Клубок біжить погід ногами, б'є по ногах - розсердилася на них!»(129).

Ще один з улюблених образів відьми - колесо. «Гналося колесо - втікали; кажуть, це колесо - відьма»(129). «Зробе відьма, що їде дядько, снопи везе, - колесо впало, покотилося, а люди кажуть - відьма! А воно - колесо в дядька спало /чули, що відьма котиться, колесом зробиться/»(126). «Один дядько вислідив відьму, як вона колесом вкочувалася в сарай до корови, і кинув у нього /колесо/ коляку. Незабаром люди почали говорити, що бабка дуже захворіла, казали: «Мабуть, під коровою впіймалася»(137).

Золотько І.С. розповів про випадок, свідком якого був: «Ходив я до дівчини в Голопузівку /зараз його вже нема/, ліс був страшний, в час лі дві ночі йшов, а воно - колесо від воза то за мною, то попереду мене. А йшов я через болота, так там трава так і розвівається, де колесо біга. Ну, а потім - де ділось»(135).

Переказують також, що відьма «копицею сіна обертається: копиця сіна йде дорогою - ота відьма така»(123).

Відьма здатна, за розповідями селян, впливати на погодні умови. «На кладовище, казали, відьма хлопців і дівчат водила - закручувала; Гуман робила, чи вітер, чи дим, щоб закрутити»(126). Лубенська Г.А.

розповіла, яка сталася пригода з її чоловіком, коля він ще парубкував: «Була якась баба отут у хуторі, що як розсердиться на кого, то наносе що-небудь. А дід каже: «А що таке, ще її боятися!» Так йому як зробилося? Іде через річку /він до дівчини ходив, до Марфи/, а воно як случилось - буря, вітер, прямо туман... Ну, не баче, кудя йти, крутиться - і ото вона йому наробила, ото відьма така. Таке було дідові за те, що він її лаяв»(126).

Помститися могла відьма й іншим чином. «Це один дядько розказував, яка йому притча була /може, йому так учувалось/. Полаявся з сусідкою, а казали, що вона відьма. І на, вона мені отомстила: ішов у полі - як сіла верхом на плечі і мене ногами б'є і б'є по грудях, і гнала мене до самого двору, аж біля двору встала і де ділась... Вайка мені така показала - наслу доніс»(129).

Могла відьма і просто так «пошуткувати» з парубком. Мельник Б.Г. згадує: «У сорок першим мені годів 17 було. Як ішов з «вулиці», там така копанка, верба здорова стоїть, а понизу річечка тече. А воно було під осінь, глибокої осені. Ну, я став перескакувати через річку, не перестрибнув і впав у річку, вимазався увесь. Як схвачуюся, а там тернисто, під терником, - треба йти утору. Так воно як уліпило отак - і не боляче нічого - дало мені по щоді ляпас! Я крутнувся отак - нема ніде нікого. І пішов додому. Наутро залухло все - і глазами не видно, опух весь. Мати мене повезла а Галлівку, бабка пошептала і каже: це вас відьма зачепила»(99).

Та найбільше шкодили відьми тим, що могли «спортити» корову. «Відьма на глаза плоха. Вона подивиться на корову - корова перестає доїтись і нема молока! Або сказиться корова, або одна за одну хвостами замотаються - шкура злазить, або рогами зачепляться - роги ламаються»(149).

Оскільки молоко - улюблений відьмовський напій /особливо вночі/, відьма «ходить корову доїть. Як молока нема у корови - значить, відьма...»(97,99). «Я прочув таке, - казав Доля В.О., - відьма наволшебніча на корову, находе її і доїть»(115). У тому, що саме відьма «відбирає» молоко у корів, переконана більшість наших інформантів, особливо жінок. За їхніми спогадами, раніш люди часто «жалілися, що відьма видоїла молоко у корови»(16).

Мельник Б.Г. розповідав: «Ото у нас Оксана живе і каже - в тих-день, було, молока у корови немає; піду під вежір доїти - і страх бере, не

всидю, тікаю з сараю: наказали, що відьма сидить десь за вуглом»(99). Є навіть прикмета: якщо корова, як собака, вие, то поблизості відьма ходє»(56).

Розповідають про випадки, коли «господиня чула, що хтось дое корову, господар відчинив двері - нікого нема і корова здоена»(105). Тобто відьма здатна робитися невидимою. Тому «за бороною треба сидіти, щоб її побачити. Кажуть, ставлять борошу зубками до неї, і вона вас не баче, коли ви за бороною сидите. А ви її бачите, і вона нічого не може зробити»(123). Однак борона допомагає далеко не завжди. Огир Г.А. розповіла: «Входе дід в хату: «Андрій, ти знаєш, шо? Баба каже, що корова доїться стала погано і не підпускає». А він каже: «Ось я засяду...»Поставив у хлів борошу, сів за борошу і сидить. А хлів же зачинив і защепив на крючок. А це тільки сів - чір-чір-чір! Корова доїться, а не видно нічого, нікого. Видоїлась корова. І ні рук не видно, ніде нічого. Бере отак, як руками, кізяків - і крізь борошу йому межі очі! Він ухоче у хату, а баба: «А що, ж таке?»-«Ну, що ж таке? Отак я вловив відьму... А де вона, а яка вона, я не знаю»(26).

Про неспроможність звичайної людини побачити відьму є й інші оповіді. «Відьма прийде - подое корову. «Ну, сукина доч, я ж тебе впіймаю!»- дума хазяїн. Дедушка хотів її піймати і ліг спати на горіщі. Так вона прийшла, відкрила двері, подоїла, пішла, а вони її не побачили. І на полі було: пасуть корів, у компанії сидять, а вона прийшла, подоїла і пішла, хоть би шо»(101).

«Є повір'я: як відьма ходє доїти корову, хазяїн може її відвадити, якщо засядє коло корови і відьмі кізяка дасть»(95). Але часто бувало навпаки. «Ми ще малими були, розказували /старші/: захватили відьму, а вона схватила кізяк сухий: на тобі, каже, гречаника! - і побігла»(125)

Проте «колись було багато таких, що шептали», і вони могли допомагати господині позбутися відьми і вилікувати корову. У селі Кобзарівці на Зайцівці така жінка була, яка вміла відвадити відьму(95).

А коли вдавалося вловити відьму, то «відваджували» її і без допомоги магії. Лубенська Г.А. розповідала: «Сваха моя була - та казали, що відьма. А сусід як піймав її та полупив: верни молоко! І, каже, вернула - стала корова доїтися хорошо»(126).

Якщо відьму впіймають «на гарячому», то їй «шо-небудь зроблять - то ногті понадрізують або ще щось, щоб усі знали, що вона така»(147).

Загальновідомо, що відьом чекає тяжка смерть. «Ог усі кажуть, що відьми, зі люди, дуже важко помирають. Тоді приходиться стелю прорубувати, щоб ця баба вмерла. Бо вона може диями, тизиями умирати. ніяк не може вмерти. Тіки нада в потолку прорубати дірку - тоді вона оддає душу» (123). Про цей звичай, а також про факти, коли дійсно «знімали стелину» у подібних випадках, розповідало нам багато людей (98,101,126 Л.Г.,149). Дехто зазначав, що коли прорубують стелю, відьму обов'язково «в кроваті знімають і кладуть на долівку» (126 Г.Л.,123). Пояснення звичаю прорубувати стелю зустрічалися такі: «щоб скоріш умерла - щоб воздух вийшов» (101); «енергія з неї вийде» (123). Не випадково, «як нагрішить хто поміж людьми (людей лає без причини), то про нього кажуть, що «треба йому стелю пробити» (ніби побажання на недобре)» (95). Рева Є.Ф. розповідала: «Моя сваха така рожденна - /зла/. Діти до неї не ходять, четверо дітей - нікто не ходе. Так про неї кажуть, що «не вмере, поки стелю не прорубаєш» (натякають на дурний характер, ніби вона відьма)» (95).

«Дітей лякали відьмами, коли спати не хотіли. Казаали: «як не будеш спати, прийде відьма - поцілує». І дитина засинала» (152)

Віра у відьом до недавніх часів була такою значною, що людям відьми вбачалися скрізь, про що яскраво свідчать оповіді Семененка П.Ф. та Лобойка В.Ф. Ось яка пригода сталася з Павлом Федоровичем Семененком.

«Було мені. Раньче обходні були: каждую ніч діжурили селяни, по порядку. І воно якось запізнивсь той, що нам приказ давав. Ми чоботи шили. Приходе він о пів 12 ночі і: «Вам сьогодні обходним!» Ну, я піднявся, за палку... Люди ж сплять, уже поночі. Іду... Що таке? За мною трюха! Отак чути: чук-чук-чук! Я слішу, а всно той... Я стану - тишина, нема нічого. Рушу іти - вп'єть трюха. Та ще ж таке! За мною щось біжить і всьо! Я так ще разів три стояв, а потім дійшов аж туди, куди мені вказано. І страх уже нападав - неізнесность же! Я до двору доходу - заперта хвіртка. Ах ти! Коли чую - стоїть щось, як собака, отаке. Я тоді палкою як трахну - воно затурчало, одступилося трохи і стоїть. Ну, рещить не можна - що воно таке. Я тоді переліз через забор (він невисокий був) - в хаті світиться: клопці сидить. Ну, входю, хата не заперта. (А вони тоже - сапожник був і збодня трохи). Ну, сидимо. Я ж мовчу - як боїшся, це ж таке - засміють. А один сидить за

верстагом (а хата стара, низька), та коли - на вікно: «Ой, дивіться, що!» Я - гойк: воно ж собака свій! Собака пішов (він же мене знає, а я його - ні). Я тоді хлопцям і кажу: оце якби він не заглянув у вікно, так на що можна думати? Відьма і все! А воно ось яке получилось...» (60).

А ось кілька бувальщин, які розповів нам Лобойко В.Ф. «Сусід був у колхозі в правлінні. Правління ж у день не засіда, це тільки вечором. Ну, осіннього дня, пізенько іде Кіндрат з правління сам. Іде дорожкою; тіки спускається в ярочок, а навстречу йому відьма - здорова кішка. Він, значить, сюди, туди, хотів передком, а вона між ноги у нього путається, путається, а він бігом, а вона за ним (а хвіртка не заціпалась, бо заборчики такі скверненькі були, а так, зачинялись тіки), він ногою - стук, а вона - попід хвірткою. А крильце височеньке таке було. Він - на крильце:

- Орино, одчиняй!

Та Орина тільки в сні одчиняти -

- Стой, стой, стой, не одчиняй!

(Воно ж на поріг плигнуло). Він його передком збив:

- Одчиняй!

Вона одчиняти, а воно вп'єть до нього. Він-таки злякався добре. Поки вскочив-таки, що воно за ним таки не вскочило.

Наутро - така відьма...

А коло нас там протів них жили переселенці з Житомирщини, і там баба була стара. Це ота баба - відьма! І на ту бабу всі шишки летять. Ну, во-первих, її не знали, а друге - баба така старенька - нікуди не появлялась, в обчестві ніде не була, і її тіки - відьма!

У Григор'євих корову доїла відьма тоже. Івана Махотівського тоже така відьма гонила - таке, як кішка... Пішло діло, що у нас відьма живе на Свистунівці. На цю бабу всі шишки летять: тіки ця баба!

У тих, у Григор'євих, застали: їжак з їжаченятами корову доє - вона лежить, а вони повпинались у дїйки і ссуть. Одну «відьму» впіймали - одпало.

Ідуть другий раз із правління Максим Степанович покійний і Кіндрат. І таки на ярочок на цей же приходять - іде ця «відьма» навстречу. Кіндрат:

- О!

Максим Степанович:

- Що «о»?

- Он дивись,- каже,- відьма йде!

- А, щоб тобі повилазило! Хіба ж то відьма? Це - Лошаківська.

А у них кішка була здорова-здорова. Хазяйка її не пускала - в снігах глечики стояли з молоком. А вона /кішка/ дума: «Хазяїн прийде - я ж проскочу!» Вона дожидає його: я ж проскочу! Пропала і в Кіндрата відьма.

Тоді ще і в Івана пропала: прибігла і вскочила в сніи. Він: Світить лампу! (карасинка була). Бовдур же був плетений, широкий. А вона /кішка/ сидить у бовдурі. І ця «відьма» пропала. Кончилися відьми!

В.В.Коломієць:

- То такі відьми були!

В.Ф.Лобойко:

- А про настоящу я не знаю.

В.В.Коломієць:

- Не стіки вони настоящі були, но люди творили з себе відьом.

В.Ф.Лобойко:

- А дід Тимоха розказує за відьму: корову доє. Ночує в хліві. Уже розвиднилось, ну й:

- Іди, бабо, сьогодні,- каже,- не приходила. Він уже пішов. Баба:

- Та січас ось...

Поки узяла води, туди-сюди, уходе: здоєна! Утром! А відьма, кажуть, тіки з півночі заходжуються. Що це таке? Ночує другу ніч. Просидів цілу ніч, глаз не зімкнув. Не чути ніде нічого. Чує, як встане корова, як ляже, навіть як ремига. Напоготові сірники і все. Розвиднилось; зовсім розвиднилось.

- Іди, бабо, йди дій!

Ну, тоже ж так. Баба поки дійницю, поки той, приходе - ця корова вже тільки обприсується. Уп'єть нема молока. А щоб тобі горя не було! Він десь у когось просить ружжо. Кажуть: як тіки двері рипнуть-стріляй по дверях! То ти не чуєш, коли вона приходить.

Просидів, каже, і двері не рипнули: як зачинив, так і є. Ну що таке? Сидів-сидів, і, каже, схотілося в туалет. І - вийшов тихенько, і тихенько приходю. Входя, а вона зігнулася в три погібелі і сама себе ссе! Як же отучити? Так він ото як підслідив, коли вона повертається ссати, та як бабахнув! Після того, каже, не стала «відьма» ходити і не стала вона

ссати.

Ото такі «відьми». Може, це якийсь міф?» (64).

РУСАЛКИ (НЯВКИ)

«Кажуть, як умре нехрещеною людина, то вона в русалку переходить» (14). Як правило, це були діти, що помирили нехрещеними (55,56,149). На прохання розповісти про русалок, Скиба Г.А. відповіла, що у неї була русалочка - «маленька дитина нехрещеною померла» (147). На русалок перетворювались і «дуже красиві дівчата, які теплі в річці» (122,149). «Був такий день, що не можна дівчатам купатися у річці, особливо перед світанком, бо їх забирав до себе Водний» (122).

Живе русалка у лісі (14) або може завести у ліс (149). Малих дітей лякали нявками, казали: «не ходи в ліс, а то тебе нявка забере чи залоскоче». І діти боялися ходити в ліс (137). Але найчастіше оповідачі вважають, що «русалочка у морі чи у ставку живе» (98), або в річці (122), і тому на Нявчин Великдень (в четвер після Трійці), «ніззя ходити купатися, бо русалка може залоскотати» (57).

Русалка зовсім гола, «волос розпатланий, довгий» (149). «Кажуть, красива така жінчина, так хвіст риб'ячий, а такі руки єсть, балакає, а не поїмеш, що балакає. Кажуть, що не робила лиха. Казали старики: як не залюбе (чи злюбє), може залоскотати, лоскоче - поки залоскоче» (98).

Найнебезпечнішими русалками стають саме на Нявчин Великдень, і не тільки коло води. «Кажуть, ніззя в цей день виходити на город, бо русалка закача дитину і тебе може закачать» (129). «Дітей лякали: не йдіть на город, бо там нявка залоскоче» (133). Антоненко Ф.А. розповідала: «Я ще маненькою була, на празник, на Нявчин Великдень, вийшла жінчина полоти з маненькою дитиною, а русалка дитину закачала» (129).

ЛІСОВА ЖІНКА

Семененко П.Ф. розповідав таку бувальщину: «Це дідові нашому було. Колісником був. Поїхав у Красний Кут ободів купувати на ко- леса. І вечір зачепив. Іхав, а серед бору єсть озеро. І коли їхав, жінка в

білій сорочці розпатлана - до води як кинулась! І кінь злякався. Дід попомоливсь: нечиста сила та й усе! Кінь у кутці кинувся. Дід коня за повідки взяв - привів до лісника (там серед бору була хата). Він лісника питає. Ну єсть, каже, голосить жінка серед лісу»(60). Це одна зустріч людей з «лісовою жінкою» сталася за таких обставин. У 1902 році, кажеться, Кенюх продав Шарівку. Щоб дом його освободили, села біля дому не було, його земля і все! Не знаю, може, він за десятину по три десятини купив землі на Ухві, аж гід Уралом, і туди договоривсь, але найняв хадатаїв; їдьте, хваліть, що земля хороша, те й друге - може, їм щось заплатив - вбідили, що люди согласилась виїжджать. Він поїзд найняв - туди всі сили купили, і все село разом в поїзд разом погрузили, і поїхали. Ті поїхали (це ж лігом), а Кенюх в село давав робочих побільше - розкидати хати. І ото там, один розказував, що хати розкидали і землю орали, почували під лісом. Тоже так: жінка у білій сорочці, розпатлане волосся - кинулась до них»(60).

ЛІСОВІ МУЖИКИ

«Лісові мужики були - у шерсті, кажуть. Настоящий мужик, голий, тільки весь у шерсті»(57).

ЗМІЙ

Розповідали, що іноді до когось у хату влітав черся димар змії - як копиця жару, хвостатий. Це віщувало якесь лихо (111). Іноді змії мав вигляд чоловіка, тільки з хвостом, і міг унадитися до тієї жінки, яка йому сподобається. З часом жінка чахла і сохла(105).

Грець Л.О. згадувала про випадок, який трапився з однією жінкою». Вона все время, з самої молодості, дуже віре в Бога, посіщає церкву. І вона захворала, не могла поїхати в церкву. Це була неділя. Заходе до неї сусідка. Та їй: отак і отак, ну, поставте за мене свічку, помоліться за мене, а я тут полежу. І от, каже, я лежу (проходить якраз богослужіння в церкві), і от з вікна напротів влітає змії, більше чим півметра, зелений, з крилами, і починає робити три круга попід стелею по хаті. На третьому кругу він спустився униз і ударив її хвостом дуже по лицю (у неї почті неділю не сходило на лиці - ляпас був хороши). І коли він ударив, вона,

каже, прийшла в себе і скрикнула (конечно, матюком): «Доки ти тут літатимеш?» Після таких слів він прямо полетів ввєрх і за ним димка така, як хмарина зібралася, зайшла, щезла і все. І більше не було»(19). Оповідачка вважає, що у змія міг перетілитися домовий, який взагалі «перевоплощається у все - в віді собаки, змія, тині по хаті появляють-ся...»(19).

Такої ж думки Либа К.П.: «Літає домовий. Казали, що до однієї баби літав домовий чи змії. У 1923 році, кажуть, бачили: таке як макогін летить і гудить, і - поза хатою... »(124).

НЕЧИСТИЙ

«У Шарівці був случай до революції. Кошулько (так його звали по-вулишному) розказував: жінка його готовила і не перехрестила горщок. Поставила борщ - розірвало так... Там нечистий був, так його як припекло - і ото він втік з печі. Хрестом ізгоняється нечистий дух: треба горшки хрестити»(60).

Доля Г.П. казала: «Чорта я не згадує, ніде і не бачу. Не згадує його - його й не буде. Нада Богу молитесь»(117).

«Нечистого намагалися не згадувати - та зараз ми його носимо на вустах, а раніше - це ж в дорогу чи куди - перехрестись і не згадує. Бабуся казала: не треба його згадувати, він у тебе за плечима сидить, он на лівім плечі - отуди і плює!» (123).

«Лякали дітей: он іде з рогами, він тебе возьме! А тепер /дитина/ як розходитьсь, нічим не спиниш»(116).

ДОМОВИЙ

Найпоширеніша назва цієї істоти - «домовий», але зустрічаються й інші: «домовик» (13,20,133) та «домник»(129).

Серед наших інформантів є ті, хто впевнені в існуванні домового /оскільки «зустрічалися» з ним особисто/, є ті, для кого існування домовика імовірно /бо про нього авторитетно розповідали люди/, і, нарешті, ті, хто у домового не вірить і дає цілком раціоналістичне пояснення цьому загадковому явищу, на зразок: «то кров наляга, воно й здається, що то домовик дає»(133). Для багатьох людей, однак, ха-

рактерне подвійне ставлення. «Про домовика - шутили, а може, є на горищі десь сидить» (20).

Місцем помешкання домового часто вважають горище(20,60,62,99,130), підпідчя(146) і навіть покуть(133). «Казали: там на покуті домовик сидить! А ми ж малі були, боялися: ну що ж за домовик там сидить?»(133).

Більшість оповідачів вважає домовика таємничою надприродною істотою, походження якої невідоме. Але є і такі версії: «домові бувають. Або дитина вмере не хрещена довго - то на горищі лазить і гуркотить. Або якщо вмере чоловік або жінка і до 40 день не запечатають - гуркотить, наче по хаті ходить. Буває, що батюшка і до 40 день, і до півроку, й більше не запечатає. Коли запечатали - все, ніхто не ходе, одпало»(99).

Побачити домового не можна, але можна його почути і дізнатися, який він на доторк. «Казали, що приходив, і люди даже не спали. Одривалися двері самі собою, щось ішло, чути було оті кроки, і воно лепало, лепало, лепало до кроваті, і починало душити людину, і можна було пощупати його - мохнате таке...»(123). Животченко О.Н. розповідала: «Це я ще молода була. Домовик - ох і душив! Я глядю /і не сплю вроді/ - таке лохмате, шерсті багато /як собака лохмата/ - чула, як входило в хату, і чула, як плигнув із кроваті, і пішло, і двері закрило. Бачити - не бачу, а чути - чую. Таке воно - наче сто пудів навалюлось. І погляділо... Хотіла гукнути маму чи тата - як не п'ялась, як не думала, щоб гукнути, ні, не гукається, нема голосу, не озивається»(116).

Домовик може не тільки нагадувати собаку, а й з'явитись у його вигляді. Ось яку історію розповіла Гресь Л.О.: «Поїхала я жити і працювати в Херсонську область, село Антонівку Подільського району. Пішла жити до бабки. Вона мене зразу предупредила : «От я тобі даю хатинку, но в мене живе домовик. Єслі шо-то буде на ніч перекладатись з місця на місце, щоб ти не переживала, в хату ніхто не заїде, мені не нужно...» Ну, я так - повірила - не повірила. Потом пройшло часу скільки, побачила я на базарі в Херсоні велику собаку - вона так мені дуже понравилась: красива здорова кучерява собака. Постояла я коло неї, подивилась, полюбувалася й пішла додому. Через три дні просипаюсь от того, що мені жарко, мене хтось душе, одкриваю очі /якраз напроти моєї правої руки вікно/ - і бачу великий силует цієї собаки /було

місячно/, така точно, як бачила. Вона сидить на краю моєї кроваті в ногах у мене, і луна хорошо її освіщає. Встати я не могу, підніматися починаю - не держить, мені прийшлося тіки упасти з високої тієї старинної кроваті, я з неї сповзла, упала і піднятися не могла, мені боліло. Бабушка мені дала воду свячену, і тіки ото я вмилась, змогла встати. І нічого не було»(19).

Домовий може також з'явитись у вигляді змія(19,Л.Г.;124), ведмедя(31).

Від Дяченко Г.Г. ми записали таку оповідь: «Я своє розкажу, що мені було од домового. Сплю я, вроді я просипаюся на сундуці, а на гвіздкові висить ключик /від сундука/, і таке, як відмідь, входе в хату, взяв ключик і йде до мене душити. Я як закричу - і кинулася, і все»(31,Г.Д.).

Іноді домовим вважають ласку(146). Однак часто домовик приймає антропоморфний вигляд. Це може бути чоловік(15,31), дівчина-підліток, «домовичка»(19,Л.Г.) або дитина(56).

Іванченко Г.С. розповідала: «Я, як лягаю спати, хрестю постіль і під кроваттю. Раз лягла спати та й забула перехрестити. Та й заснула. Прийшов до мене такий чоловік до кроваті - страшний, здоровий. Прийшов і стоїть коло мене. А я проснулася - та що ж воно таке? О, Господи Ісусе Христе, - давай хреститися! Підіймаю руку, а рука в мене важка. Я тоді другою рукою підвела її: «Господи Ісусе!» Він тоді: «Гу-у-у!» - загув, і десь дівся. Я перелякалася, боялася спати. Їздила до церкви, свічку ставила. А що воно таке - Бог знає»(15).

А ось оповідь Ночовки Н.С.: «Оце мені точно, лічно було. Я беремною була. Микола на роботі був, я лягла. Не знаю, чи я заснула, чи ні - чую: іде до мене. Я глянула: отака борода і вже мене душе, так, глотку душе...»(31).

Про дівчинку-домовичку розповіла Бець Л.О.: «Була у мене подружка, училась в інституті педагогічеськом, Лариса, приїхала в село Антонівку працювати учителем. Їй дали новий домок з балкончиком, вона жила там сама. Все почалося з того, що у неї стали пропадати красиві речі: банти блистящі, колечка. Вона знає, що у хаті нікого нема, ложить їх на місце, а вони пропадають, і вона не може їх знайти. Потім проходе деякий час /3-4 дня/ - знову появляється ця заколочка чи той бантик на тому самому місці. Ці шутки почті кажний день. То вазочка може бути здвинута, то не так щось переставлено /зошити

можуть бути переложені з одного місця на друге/. Ночами були якісь шаги... І вона пойняла, що є хтось у неї в хаті і що це - домовичка, дівочка. Лариса нікуди не ходила, читала книжки, занімалась. І у домовички улюблена шутка була така. Лара книжку чита, на одній сторінці загорне, а на другий день бере - сторінка загорнута зовсім на іншому місці. І так було постійно. А то ще : привезла від батьків закатки, несе їх на балкон /обидві руки зайняті/, тільки хотіла поставити банки, щоб відчинити, а двері самі... Часто бувало, що домовичка свет, обогріватіль, утюг виключає, еслі Лариса забуде. От вона точно знає, що утюг бросила, прийде, а він уже виключений. А одного разу, коли Лара була у мене, дзвонить телефон. Приїжджайте швиденько, бо в квартирі горит свет. Приїжджаємо туди - відкрита форточка: хтось хотів улазити. А домовий предупредив, що у хаті хтось є, і квартира не була обкрадена»(19).

Про якусь таємничу істоту, схожу на дитинку, є така оповідь: «Моя подружка розказувала, що вони сиділи в знайомого її батька ввечері, дивилися телевізор, свет був потухнутий. І на столі ваза отак піднялася і опустилась, і щось по хаті пролопотіло, як маленька вродє дитина поляпала. Злякались, почали дивитись - і нічого не побачили» (56).

У цьому та наступному випадку люди не називають загадкову невидимку «домовиком», але, як ми з'ясували, за традицією схильні ідентифікувати невидимку саме з ним, бо поведінка цієї істоти дуже схожа на характерні дії домовика. Семененко В.Ф. розповів нам таку бувальщину: «Єсть волшебство, конешно. Батько розказував. Дід ще молодим був у Шарівці колісником. У лісі /ліс був дрімучий/, клепку тесали з дуба - діжки робить. І там ночували - чи сам, чи вдвох - серед лісу в хаті. А на верстаку лежала клепка. Це тіко бряк ту клепку серед хати! Засвітили: нічого нема, хата заперта... Та хто ж її кинув? Оце вам вопрос не рішон»(60).

Вважається, що домовик «не нечиста сила»(19, Л.Г.), а хатній дух, господар оселі, і він, буває, «хазяїна полюбе, а як не полюбе, на вред усе робе»(57). Тому з домовим намагались одразу налагодити добрі стосунки. Коваль В.В. розповідала: «Купила дом, увійшла, перехрестилась і кажу: «Ну, домовик, ти ж мене не займай, я з тобою буду ладити...» І оце лягаю спати. Іде по хаті і ходе... Ходє, приходе прямо до моєї кроваті... «Я ж тебе просила, не лякай мене, бо я ж боюся...» Воно, каже, вугигне. Вздихнуло, посиділо, пішло...»(13).

Взагалі був звичай: купили хату чи «построїш нову, - як із старої вибираєшся, треба казати: «Хазяїну мій, пойдьом со мной». Обов'язково пригласають домового з собою - так казали у Гизівці»(130).

Домовика «нада задобрити. Ну про нього треба харашо відзиватися, про нього погане ніколи не треба казати. Похвалити його треба, з ним поговорити - тоді він добрий і може з людиною загравати - то десь троне, то відчуваєш, як наче повітря по тобі пройшло»(123).

Жигилій В.А. розповів таку бувальщину: «Домові - це ж не вигадки, це істинна правда. Є у мене сестра Наташа на Донбасі, і вона казала, що домовий у них живе. Я, каже, не знала такого, я чула, що живуть, по я сама з таким випадком не зустрічалась. І от одного разу бігла вона хату. Каже, мене тронуло за руку, я думала, що чоловік, кажу: «Та Ваня, ну що ти, Ваня, граєшся, я ж роблю, а ти...» Воно, каже, бросило. Я обертаюся - та нема ж ніко' і Вані немає... Я далі білю, думаю: та це він взяв та й пішов. Коли це знову. «Ваня, та не шути!» Я обертаюся - та нема ж нікого. Мені тоді страшно стало. Я злізла: «Ваня, Ваня!» А Ваня там у своїй мастерській займається. «Ваня, ти не заходив?» - «Не». - «Та що ж таке?» Він каже: «Наташа /а він читає журнали різні такі/, якщо ніщо з тобою, з головою, знач'є таке». Ну, каже, якось це забулось. А тоді одного разу /у нього складені журнали, він радію любе, займається цим усім, і випикує журнал «Радіо», і цілі стопи / він сидить, щось робе. Коли це журнали - самі по собі почали листки на них підніматися, хтось переверта ці листки. Потом баче: у нього у деталях почало щось копошитися, почали деталі легенькі підніматися... І так домовик і живе, він давно вже в них. Він не проявляється часто, но буває. Но вони з ним хорошо розмовляють, вже привикли, що в них є: то штори подвигає трошки на вікнах, то це щось зроби - вони вже не бояться»(123).

Домовик може покарати людину за лайку в хаті, за зневажливе ставлення до себе(19 Л.Г.146). «До однієї жінки приїхала подружка і господиня її предупреждає: «Матюкатись у мой зап ніззя, бо тільки хто заматюкається, обов'язательно должно щось розбитися - або тарілка, або рюмка, або чашка». Посиділи вони, випили. І та подружка стала казати: «Ти все видумуєш, замкнута стала, ніде не ходиш, то тобі все ввижається...» Неосторожно себе вела... Нічого не случилось, нічого не розбилось. Лягають спати. Вранці подружка розкажує, що вночі

якась сила підймає її од дивана, одриває, в воздух перевертає і кидає на стінку...(19Л.Г.).

Як незлюбє когось домовий /або жартуючи/, може вночі порізати плаття(124). А може й вижити людину з хати. «Жив чоловік з жінкою у одній хаті. Поки вони вдвоєм сплять - нічого йому. А то попала жінка в больницу - ночью, каже чоловік, сплю-сплю і вроді мене щось душе, прямо бере за горло, за шию і вроді я не можу вирватись, дихати нічим, отак мені робиться страшно зразу... І часто йому було таке, як один ночував з дітьми. А баба Олена, що жила потім у цій хаті, каже: то, мол, хата, йому не підходила - душив-душиа домовий, аж поки вони не продали цю хату і не виїхали у Нову Водолагу, десь там построїлись... А ця ж баба жила з дідом, дід уже вмер, і баба каже: нічого не було в нас такого»(127,Н.К.).

Про домовика кажуть, що він «сниться перед тим, як людина должна кудись піти або переїхати»(34), «приходе на якусь причину, щось ізвідає, предчувствіє яке дає - даве»(97).

Багато літніх жінок зізнавалися: «Домовий душив змолоду мене»(117). Свої відчуття вони передавали так: «Лежиш, як закований, не поворухнешся»(125), «хоче людина встать з пічки, а так наляга на голову чи на душу - даве і даве»(129). «Я хотіла кричати, а в мене не получається. Думаю: щас мене задушить - все, все, кінець прийшов. Знаєте, що мені сказав? «Як прийшов, так і пішов». Тільки спитав: на худо чи на добро? А я не знаю, що одвічала. І я думаю: чи я жива, чи мертва?»(31). Зазначимо, що, коли Ночовка Н.С. розповідала цю бувальщину, Дяченко Г.Г. зауважила: «Кажуть, нада його спитать - на худо чи на добро»(31). Такої ж думки більшість наших співрозмовників(123,129,133,146). Коли домовий починав душити, треба було скоренько перехреститись і зразу питати: на добро чи на худо? Як каже «на добро», то одпускав і йшов, а як «на худо»/так протяжно каже: «на ху-у-у-до»/ - щось тоді трапляється: або ця людина помирала, або у цій сім'ї якась нещастя було(123). Є люди, які саме так описують повідінку домового(133). Але є свідчення, що, коли домовий скаже «ху-у-у» - то «на худо», а коли «на добро», мовчки піде(146). «Просипається людина і пита того домника /кажуть люди, що домник/: «на худо чи на добро?» Як хукне /учується так, що хукне/ - знач'я на худо, а як на добро - нічого не скаже. Баба каже :я його питала, чи на худо, як хукнуло! Бач, худо буде мені жити...»(129).

Вважається, що, «як лягаєш, треба Богу молитися - ото і не душитиме»(117).

«Домовий, буває, вночі у вікно, двері стука або гугає по імені кавай-ку»(97). «Одна бабушка казала: сиділа, дивилася /хата була зачинена/ - рипнула хата, відкрилася і так мигом - раз! - зайшло, погукало мене: «Ба - буш - ка!» - «Та поки ж мене гукатимеш? Гукай ще дедушку!» І от, каже, після цього перестав ходити, гукати»(13).

Аптоненко М.О. розповідала: «Доловік заболів, забрали його в больницю, а я з двома діточками маленькими осталась. Так по горіщі ходе і ходе, ходе і ходе. А у нас там кукурузи лежали - як заторохтять тими качанами! Я лежала-лежала, не спію /нерви розстроєні/, встала позасвічувала свет, полізла на горіще, а воно - нема нікого. Розстроїлась. А воно: то в одне вікно постука знадвору, то в друге. Встану, подивлюсь - а ніде нікого. І хтозна що воно. Я на нерви списую, що нерви були розстроєні - таке вчувалося. Ото дві ночі було, як я осталась сама з діворою. Така мені причина була. На домового думала»(130).

Наприкінці наведемо дві гумористичні історії про псевдодомових, цікаві й тим, за якими ознаками визначали появу домового, і тим, яка у людей була віра у надприродні таємничі сили.

Семененко П.Ф. згадував: «Це я малім був. Батько і мати були, брати старші, а я ще так - на землі. Кажуть: вночі стука - домовий. Гуркотить, як грім, на горіщі, гуркіт сильний такий. Що таке? Через врем'я уп'єть - гуркотить. Батько поліз на горіще /а у нас під черепицею були острішки, не загорожено нічого - дірки були/. Там макітра стояла здорова /паски замішували не в діжці, бо вона ж тістом кислим душить паску, а в цій макітрі/. Пита батько в матері: «А як макітра стояла?» - «Та на дні стояла». - «А тепер угору, дном перевернута. А що ж таке?» Тоді батько другий раз поліз, ту макітру як підніме, а там чорний кіт як вискочить! Е, бач, що воно! А там ковбаси були, у тій макітрі, запах оставсь... Кіт почевився на макітру, воно як хитнуло - та його й накрило. Він руше, не вилизе та упреться - ту макітру тягне по горіщі, а воно - гуркіт. А думали, що домовий - таке страхіття: нічого на горіщі нема, а там такий грім...»(60).

Лобойко В.Ф. розповідав про таку пригоду: «Людина, яка вірила в домового - це Параска Трясука /її так прозвали, бо вона була у секті «трясунів» - «п'ятидесятників»/. Жила вона у нас на Свистунівці із хлопцем годів 9-10. І ночю як загуркотіло на горіщі! Слухає: гурко-

тять. Звечора позапирала ж! І вона: це ж домовий! Вона вибила шибку і в ту шибку кричить: «Ратуйте, ратуйте!» Мати вийшла надвір, каже: «Василь, ось піди послухай - чогось Параска кричить «ратуйте». Я вийшов. А вона кричить у ту шибку. Коли слухаю, Терентійович вийшов, сусід напротів: «Що там таке, Параско?» А вона не слухає. А я чую, що Терентійович вийшов за двір, виходжу і я хвірткою. «То ти, Василь?» - «Я», - кажу. - «Ану, ходім, що там таке». - «Та ходімте». У його ружйю було, у цього Терентійовича. Приходим ми до вікна. «Ой спасайте мене! Там щось на горищі в мене гуркотить, торохтить... Гм-м...» - «Стій тут, коло дверей, я обійду кругом». Обійшов кругом - ніде нічо'. «Ну, одчини, ми щас подивимось на горищі». - «Я боюсь...» - «Ну, що ми зробимо, кругом хати походимо та й усе, і стріляти нікого». Трах-бах! - одчинила, гух! - одсунула, сама в хату і защепнула. Ми увійшли в сні, драбина там стоїть. Я з фонарем. «Ну, - каже, - лїзь по драбині, дивись. Мене тоже аж наче дрож пройняла: Параска ж чогось кричала! Я стаю на кілок, раз-раз-раз, уже ж голова на горищі, коли дивлюсь - як засвітять два вогні, і тоді плиг-плиг - на буравку... Два коти! Було там у неї мішків три кукурудзи, мишей завелось у кукурудзі... Коти сидять, і, як миша появилась, як плигоне, качани як загуркотять... Отож коти у вугол, плиг-плиг! Терентійович і каже: «Ого, ото домові здорові, і мені чути в сні, як плигають... Одчиняй, то коти». - «Не одчиню!» - «Ми вигнали домового... То коти!» Ну, вона потрошку - потрошку успокоїлась, одчинила... Ото такі домові»(62).

ЗАЛІЗНА БАБА

«У дигинстві /дорослі/ казали: «Не йди в город, по огірки, по ягоди, бо там залізна баба!»(57). «Залізна баба тебе забере!»(149).

«Залізна баба - то була стрекоза»(149), по-українськи «бабка».

БАБАЙ

Бабаєм лякали і зараз лякають дітей(127,Н.К.,149). «Не ходи далеко - Бабай забере!» - казала мама. Він страшний такий уявлявся, здоровий...(127,Н.К.).

ПРИКМЕТИ, «ПРИМХИ»

Дні тижня

«Понеділок - потаний, важкий день»(64,117). «У понеділок і кораблі в море не виходять»(36,37,38). «Кажуть, світ у понеділок почався, а нічого не роблять у понеділок» (64). «У понеділок нічого не починай серйозного»(21,П.Л.). Така загальна думка. Але є інші переконання. Лобойко В.Ф., мешканець села Мирного, зазначав: «А я в понеділок тільки починаю. Це не скрізь не починають робити у цей день, це тіки в нас такий обичай. А от з Печенізького району приїздив Хверя, так той казав: тіки в понеділок важку роботу починали робити»(64).

«Купаться і мити голову ніззя в понеділок : голова болітиме»(120). «Голову мити не треба у понеділок, п'ятницю, неділю, а можна у суботу, вівторок, четвер /тому що в Чистий четвер миють/ - не буде боліти»(117). «У понеділок і четвер не починали садити город»(14). «Прибирати, мазати, прости починали у вівторок - і до суботи. У п'ятницю - постирай, но не маж. У поминальні суботи /іх 3 чи 4/ ніззя мазати: не маж, то ж ти родителям замазуєш очі!»(117).

«У п'ятницю не прями. Ото кажуть: цілий тиждень пряди, а в п'ятницю помотай, помотай!»(130).

«У п'ятницю, середу, неділю і в празники /а на Страшну п'ятницю - куди там!/ ніззя жінці з чоловіком спати: діти будуть калічні»(133).

«У будь-який день - всігда підметена хата, а з четверга на п'ятницю і посуду не мили, і не замітали, щоб сусіди не оговорювали»(13). «У суботу починали важкі дела»(64). «У неділю не працювали»(21,П.Л.;36,37,38,64).

«Неділя - це день Божий: 6 днів роби, а 7-й - це до церкви»(64).

Долі В.О. мати казала: «Ти в неділю родився - відьму будеш бачити і ти її не боятимешся. І я ходив в ноч-полноч - і відьми не бачив, і не боявся нікого»(115).

ДИТЯЧИЙ ФОЛЬКЛОР

Казка про те, що смерть кликати не треба,- сама прийде

Несла жінка в'язку дров. Втомилася: так важко нести! Кинула на землю та й каже: «Ну де та Смерть?» А Смерть їй: «А я ось!» Жінка злякалась і просить Смерть: «Ну, тоді піддай, будь ласка, допоможи дрова підняти» (84).

Загадки

Пан питає дівчину: «Що твої батьки роблять?»

Вона: «Батько сам собі зло робить».

Пан: «А мати що робить?»

Вона: «З'їдений хліб пече».

Пан: «А сестра що робе?»

Вона: «Тогорічним сміхом плаче».

Пан: «А що ж це означає?»

Вона: «Було у батька три ниви. Почали люди по одній ходити, він викопав рів, вони по другій почали ходити, він і там викопав, вони перейшли на третю. Мати позичала хліб, тепер віддає. Сестра то рік нагуляла дитину, тепер плаче».

Один кум питає другого: «Твоя жінка плаче, як чешеться?» - «Моя кожен день чешеться і не плаче». - «А моя раз у місяць чешеться і до того плаче!»

Чотири чотирники,

Два закопирники,

А третій вертун.

(корова)

Між ьогами тривога,

На пузі дорога.

(прядка)

Все туди.

(книга)

Бил я на копанке,

Бил я на кльопанке,
Бил я на пожаре,
Бил я на базаре.
Молод бил - дітей кормил.
Старий став - хлибинаться став. (горщик)

«Копали гончарі глину, ліпили горщики, обсталоювали, продавали, годували дітей, поки не тріснув».

Сидить дід над кручею-
Заткнув гузно онучею. (димар)

«Це раніше в хатах були верхи. В сніи виходив хворостяний верх. Його весь час мазали»(108).

П'ять братів живуть в одній кімнаті(хаті) (58). (рукавичка)

І Г Р И

І Г Р И З М'ЯЧЕМ

М'ячі робили з ганчірок, з шерсті корів, що ливьють навесні. Пізніше почали грати гумовим м'ячем(149).

У матки(85). У пилки(110,139). У гилки(110). У польового(47), Ступка(60)

Гравці діляться на дві команди по 6 чоловік (110) або по 4 чи 5 (47). «Маткою стає найстарший»(110), він буде бити по м'ячу. Один гравець підкидає м'яч, другий б'є палицею, у поле. Команда, що стоїть у полі, намагається вловити м'яча. «Той, хто бив по м'ячу, відбігається»(115). «У полі ступка метрів за 50(110) або кілоок, до якого треба добігти і повернутися назад. Гравці команди у полі намагаються вибити, влучити в гравця, що бив по м'ячу». Якщо влучили, право бити по м'ячу переходить до команди, що була у полі. Щоб обрати «матку», рахувалися - «Котилася торба»(110).

У ПИЛКИ

Чотири гравці утворювали великий квадрат, ставши по кутах. Один гравець стає усередину. Ті, що стоять по кутах, намагаються влучити в центрального гравця - «вбити того зсередини». Якщо кутовий гравець влучає в центрального, він міняється з ним місцями(149).

У КОТКОВОГО М'ЯЧА

Грала хлопці. Викопували в ряд ямки по кількості гравців. Наприклад, 7 ямок. Восьмий хлопець котив м'яч по ямках - «у чию вскоче, той швидко виймає м'яч і б'є по інших гравцях. Ті розбігаються. В кого влучив, той котить м'яча. Якщо не попав, ще раз котить м'яча по ямках»(32).

У КВОЧКИ

У землі виривали ямку, котили по землі м'яч, намагалися влучити у ямку. «Не попадеш, сідай і квочки (кво-кво), а тебе по спині м'ячем б'ють»(149).

У ВИБИВНОГО

Два гравці стоять у протилежних кінцях поля. Вони вибивають м'ячем гравців у полі.

У СТІНКУ

М'ячем били у стінку. Ловили його від стінки, від стінки та землі тощо (85).

ІГРИ З ЦІПКАМИ ТА ІНШИМИ ПРЕДМЕТАМИ

У ЦУРКИ (59,92,101,110,115,149)

Для гри потрібні: цурка - невеличка паличка довжиною до 20 см, з обох кінців затесана; палиця довжиною 1 м.

Креслили на землі невеличкий квадрат - «городок» (приблизно 50х50см). В середині викопували ямку. На ній клали цурку. Гравець з палицею підкидав цурку з ями і бив по ній палицею у поле. Гравець у полі ловив цурку, намагався цуркою влучити в «городок». «Черга стоїть, щоб потрапити в «городок», міняється місцями з тим, хто бив цурку». На ямку могли покласти 2 палички. По одній били палицею, а цурка, що лежала на ній, летіла у поле.

У КРЕЙМАХИ (92,149), або КРЕЙМАШКИ (10,101)

Для гри обточували на камені 5 череп'яних креймпінів, щоб круглі були. Цінувалися креймамих в уламків орнаментованого посуду. Підкидали один крейماشок догори, тим часом брали з купи креймпінів один і ловили підкинутий, знов підкидали, швидко брали другий, так поки всі креймамих будуть у долоні. Потім підкидали по 2, по 3 креймамих і стритно їх ловили. Або по одному підкидали, а по 2, по 3 крейманшки хптали з купи. Грали переважно дівчата, але бавились і хлопці.

У КОЛЕЧКА (85)

Гравці ставали в ряд. Відгадуючий разом із ведучим обходив усіх гравців. Тим часом ведучий непомітно вкладав у долоні невеличку трісочку. Треба було відгадати, «у кого кільце». Відгадуючий казав: «Рай, рай, а ти віддай!» - і вказував на гравця, у якого, він гадав, є кільце.

У КОЛЬЦА (34)

У Полковій Микитівці на вечорницях також ведучий непомітно вкладав у долоні когось з гравців «кольцо». Поряд з ведучим ішов гравець, який приказував, що треба зробити: чи загнати, чи на дерево залізи, чи дівчину поцілувати. Ведучий обійшовши усіх, казав: «Кольцо! Ко мне!» У кого в руках «кольцо», виходив і робив те, що йому випало. Потім він «роздає кольцо».

МЕКАЛО

«Малнша грали: ніж кинуть з-за вуха, з голови, з горчма, щоб загнав-ся у землю. Стратив - передаеш другому» (16).

У КОПІЙОК, або НА КОПІЙКИ

Грالی 3-5 хлопців. У кожного була копійка. Кидали жеребок - хто перший б'є. Били об стінку копійкою по черзі всі гравці. «Вона падає, дістанеш пальцями розтопиреними - виграв копійку. Перший гравець намагався подальше відбити, щоб не достали». В цю гру грالی у 1950-ті роки хлопці 10-15 років(59,16).

У ПЛАТОЧКА

Гравці стояли колом. За їх спинами по колу йшов ведучий. Він опускав хусточку позаду одного з гравців. Ведучий мав обігнати коло і вдарити по спині гравця. Той ставав на його місце. Якщо гравець помічав хусточку, він гнався за ведучим по колу, намагаючись вдарити його до того, як ведучий стане на його місце(85,86).

У БУТИЛОЧКУ

На вечорницях грالی «в бутилочку», всі сідали колом. В середину клали пляшку, крутили її. «До кого повернеться горлечком, значить він виконує завдання, яке скажуть»(34).

У КІШКИ, або У КІШКАРЯ

Діти на пасовиську грالی у кішкаря. «З глини накачають кульок. Рахуються, хто буде «кішка». У нього за пазухою 5 - 6 кульок». «Кішкар» гнався за іншими гравцями, намагався влучити кулькою. Як влучив, той стає кішкою»(149).

У КАВУНИ

З пилу на дорозі діти робили купи. Щоб вони трималися, бризкали водою або сечею. Обирали сторожа з палицею. Самі йшли красти (руйнувати) купи, примовляли:

«Краду, краду кавуни-
Діда нема дома».

«Дід» ловив дітей. Потім їх «карав» - придумував, що їм зробити, наприклад, кудись побігти чи засліпати(47).

У ВІВСА, або ВІЛЬЩА, або У СРАКАЧА

З гурту вибирали одного хлопця, він закладав руки за спину, нахилився. Хтось бив по руці. Треба було відгадати, хто вдарив. Якщо відгадає, мінялися місцями, а як ні - знову били «та так повизяскують руки»(15,54).

У ЛИТКИ

Одного гравця обирали «литкувати» - доганяти інших. «Як до тебе дотронуться, тоді ти литкуєш». Гравця, що «литкує», звать «литка»(58).

У КОТИКА І МИШКИ

Діти стають у коло, тримаючись за руки. Двоє дітей поза колом з протилежних боків - «котик» і «мишка». «Котик» ганяється за «мишкою». Діти підіймають руки, щоб пропустити «мишку» в коло, присідають, щоб перешкодити «котику» влізати «мишку»(58).

ВОВК І ЗАЄЦЬ

Діти тримаються за руки одне проти одного. Домовляються, хто буде вовком, а хто - «зайцем». «Вовк» має бігти за «зайцем» та залиткувати його(58).

У СОВИ

Діти обирали голову Сову. Вона стояла з заплющеними очима, інші «сови» ходили. Сова казала: «День!» - інші гравці завмирили, а Сова ходила та дивилася, хто ворухнеться. Коли Сова казала: «Ніч!», інші «лігали», тобто бігали(58).

У ГУСЕЙ

Гурт дітей - то гуси. Вовк буде їх ловити після розмови з господинею.

- Гуси - гуси!
- Га - га - га!
- Єсть хотіте?
- Да - да - да.
- Ну, летіте, господа!
- Ми боїмся!
- Кого?
- Вовк за горою.
- Що він робе?
- Гуску скубе.
- Яку?
- Сіру, білу, волохату.
- Ткайте, діточки, до хати.

Діти біжать, вовк їх хапає(149).

У ЖМУРКА, або СТУКАЛКИ, або ПРЯДКИ, або У ХОВАЛКИ

Гравці рахували, кому жмуритися, промовляли лічки. Рахувались і по палиці - хто вийде наверх, тому зажмурятися. Інші діти ховалися. Той, хто жмурився, мусив був їх знаходити, «застукувати», наприклад: «Стукалі-палі, Сержога!». А якщо той устиг, вигукує: «Стукалі-палі - Я»(58,85,92).

ПОДОЛЯНОЧКА

Тут була подоляночка,
Тут була молодесенька,
Тут вона впала,
До землі припала.
Устань, устань, подоляночко,
Умий своє личко,

Іди до Дунаю,
Вибирай, кого скраю.

Дівчина присідала, дівчата ходили навколо, співали, по закінченні пісні подоляночка вибирала котрусь із дівчат і мінялася місцями(51).

ЛІЧИЛКИ

* * *

Уне, дуне, раба, хвіндер, кіндер, жаба.
Уне, дуне, ре, хвіндер, кіндер, же(47).

* * *

Сорок, сорок сороків -
Йду шукати дураків. (47)

* * *

Раз, два, три, чотири, п'ять -
Я іду шукать,
Хто не заховався,
Я не винуват(85, 149).

* * *

Сліпа баба йде - не баче
Кого вдаре, хай не плаче(85).

* * *

Я щитаю до п'яти,
Не могу до десяти,
Раз, два, три, чотири, п'ять -
Я іду іскать(58).

ДИТЯЧІ РОЗВАГИ

«Для сміху таке робили: з гарбуза вирізували маску, вставляли всередину свічку, з-під містка виносили, лякали перехожих»(16).

Хлопці робили «пукалки»- хлопавки. Брала гілочку бузини товщиною з палець, виймали, (виціривали) сердцевину, щоб утворилася трубка. Два кінці закривали пробками, «а тоді своріні» такий (паличку) на край встромляли. Оце як ударив, воно як хлопне!» - гийбвали пробку(87).

З бузини робили і сопілки, дірочки вивірчували(87). Знімали кору сирого дерева, робили «сюречки»(свистки), «як у міліціонера».

У ЖЕНИХА І НІВЕСТУ

На пасовиську вибирали красивий будяк «крупного розміру». З будяка робили гільце - наштрикували на колючки квіти, когось із дівчаток наряджали молодою.

ЗАБАВЛЯНКИ

Приказують, як чукикають дитину, саджають дитину на коліна:

Чук, чук, чук, чук,
Наловив дід щук,
А баба плотвичок -
Годувати діточок(59).
* * *

Чук, чук, чук, чук,
Наловив дід щук.
Баба рибку пече-
Сковорідка тече!(13,28,47,92).
* * *

Чук, чук - бабенчук,
Дівка лучче,
Чим мальчук.
Дівка хату підметьють,
Хлопець води принесьють(баба Либиха,124).
* * *

Гоп, чук, чукича!
Хоче срака деркача(127).
* * *

Ой гоп - штани хлоп!
Халяви діряві.
А до мене хлопці ходять
Чорні, кучеряві.
Гоп, гоп, гоп, гоп (111).
* * *

Катерина-Катька
Не слухала батька,

Пішла у долинку
Та вкрала собі дитинку,
А дитинка підросла
Катюці дульку піднесла.
Так тобі, дура, і треба, щоб не ходила з хати!(18).

* * *

Гулі, гулі, гулі,
Прилетіли гулі,
Посідали на ворота,
А ворота впали,
Людей полякали,
А дід з печі -
Та побив плечі,
А бабуся з грубки-
Та побила зубки,
А дитинка з хатки -
Та побила п'ятки (127).

* * *

Пішов дід по гриби.
Баба по опеньки,
Дід свої погубив,
У баби ціленькі.
Баба наварила -
Діда накормила (28).

* * *

Сорока - ворона
На припічку сиділа,
Діткам кашу варила,
Цьому дам, цьому дам,
Цьому не дам.
Піди принеси дровець,
Піди принеси водички,
А ти хату замети,
А ти кашу наварі (28).

* * *

Розмови жаб:

- Кум! Кум!
- Ква! Ква!
- Де була?
- На млині!
- Що робила?
- Муку молола.
- Гарна вийшла?
- Ква! Ква!
- Давай вареників наварім!
- Вари сама!

* * *

- Кум! Кум!
- Ква! Ква!
- Що робиш?
- Сиджу!
- Іди до мене!
- Ква! Ква! Іди сама, тобі ближче.

* * *

- Кум! Кум!
- Ква! Ква!
- Де був?
- На базарі!
- Що купив?
- Намисто!
- Подаруй мені.
- Вже нема.
- Де дів?
- У ставку згубив!
- Збери!
- Допоможи!(146).

ПРИМОВКИ

* * *

Кажу, кажу казку:

«Біг вовк через перелазку».

* * *

Зарізав дід козу,
Поставив на столі,
Їжте, москалі!

ПРИКАЗКИ , ПРИСЛІВ'Я , ПРИПОВІДКИ

«Як чужа воша влізе - воруше, а своя не розворуше»(5).

«Дошч у Полтаві, а в нас потекло»(59).

«Дід Прокіп помалу робив, не спішив, празники виповняв, не робив /у ці дні/, і в нього було, і людям давав. А тут і робиш, і прикрадаєш, і собі не маєш. Отакі пословиці»(60).

«Гола й боса, й не за халявою»(71).

«Наказав три мішки гречаної вовни - і не зав'яжеш».

«Нічо' не примічаю, ні за що не одвічаю»(116).

«Таке молотить, що і на голову не налазить»(59).

«Живу - третя хата від Кіндрата».

«Без калини немає родини».

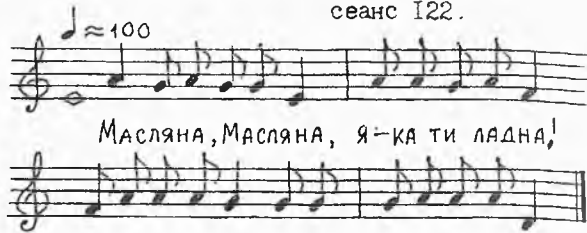
«Калина - це рідна родина»(127).

«Без Бога й не до порога, а з Богом хоч за море»(5 Г.К.).

НОТАЦІ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВИХ ПІСЕНЬ

с.Рябухине,
Нововодолазький р-н,
сеанс 122.

$\text{♩} \approx 100$

Масляна, Масляна, я-ка ти ладна!
Ко-либ тебе сім неділь, а Посту одна.

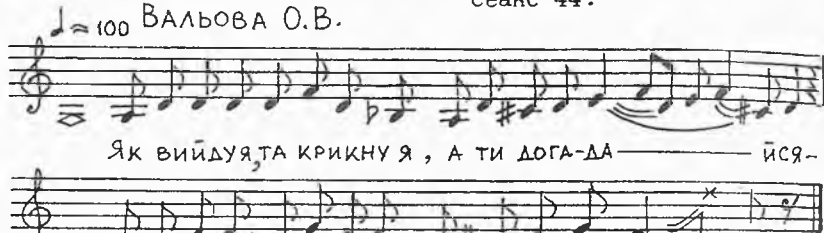
Н - Семенова М.О.

2

ВЕСНЯНКИ

с.Полкова Микитівка,
Богодухівський р-н,
сеанс 44.

$\text{♩} \approx 100$ Вальова О.В.

Як вийдуть, та крикну я, а ти дога-да — йся-
Сідай коня вороного, сю-ди поспішай — ся.

3

с.Сінне,
Богодухівський р-н,
сеанс 30.

$\text{♩} \approx 68$

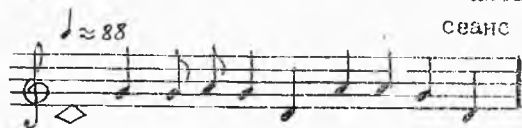

ВЕСНЯНОЧКА-ПАНЯ-НОЧКА, НЕ РУБЛЕНЕ ПО-ЛЕ,
*** НЕ ХОДИЛА НА ВУЛИЦЮ, НЕ ПІДУ НІ-КО-ЛИ.
Як вийду я на вулицю, та й сяду на призьбі,
НЕ ЗАЙМАЙТЕ МЕНЕ, ХЛОПЦІ, Я В ЧЕРВО-НІМ НАМИСТІ.

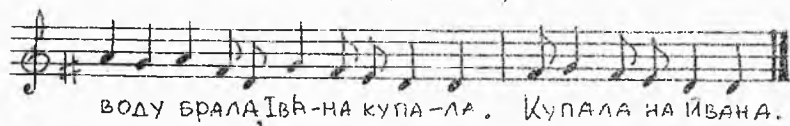
Н - Осадча В.М.

6

Купальські

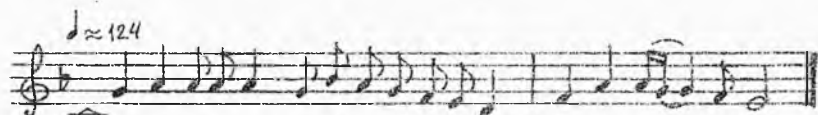
с. Сніжків,
Балківський р-н,
сеанс 79

Дівка Маренка воду брала,

воду брала, ІВА-на купа-ла. Купала на ІВАНА.

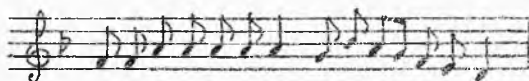
7

с. Полкова Микитівка,
Богодухівський р-н,
сеанс 41

Купався Денис та й на кладці повис, Купала на ІВАН[А]

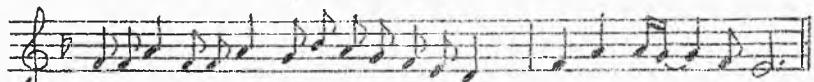
А Маринчин льон та й заріс бур'яном.

А Маринка молода та й не виголосла.

Що ж ти, Маринко, та й не виголосла?

Та за тим, та за тим, та за ІВАНом молодим. Купала на ІВАН[А]

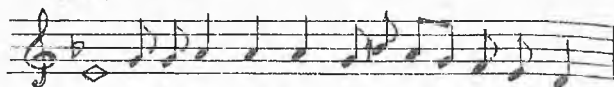
Н - Семенова М. О.

КУПАЛЬСЬКА

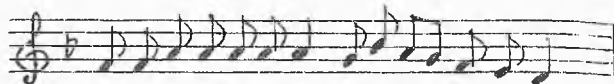
с.Полкова микитівка,
Богодухівський р-н,
сванс 46
Малюженко М.М.

7

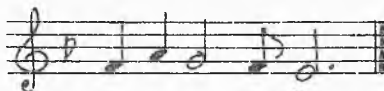
$\text{♩} \sim 100$

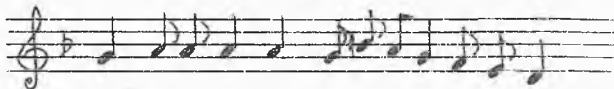
А Маринчин льон та й заріс бур'яном.

А Маринька молода та й не виполала,

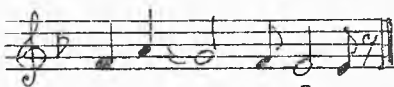
Купала на йван[А].

Чом ти, Маринко, та й не виполала ?

то за тим, то за цим, то за йванком молодим

Купа-ла на йвана.

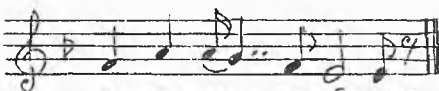
17

Я на йвана хліб са-джа-ла,

А на Петра ви-би-ра-ла.

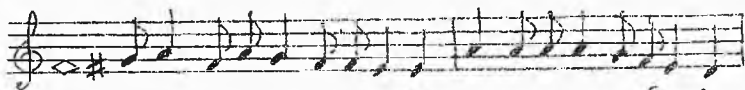

Ку-па-ла на йвана.

Н - Семенова М.О.

18

Купальські

с. Полкова Микитівка,
Богодухівський р-н,
сеанси 42, 46

Купався Іван у ставочку, скинув штани ще й сорочку.

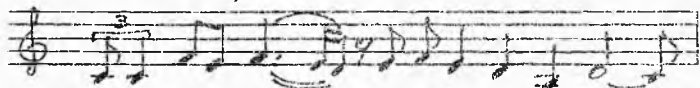
Купала на Івана.

19

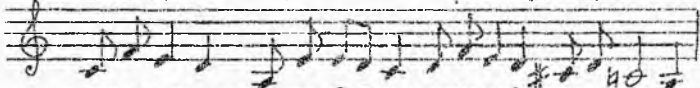
♩ ~ 108

с. Полкова Микитівка,
Богодухівський р-н,
сеанс 46

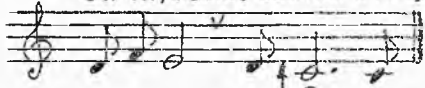
А І-ван купа-ла в морі потопав,

Та й на по-міч Бога призива-є:

" Ой ти, Боже, Святий Отче, поратуй мене, небоже,

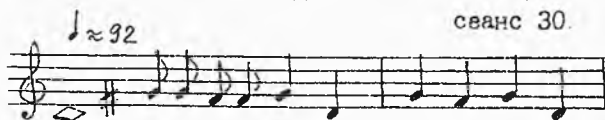

Купала на Івана.

Н - Семенова М. О.

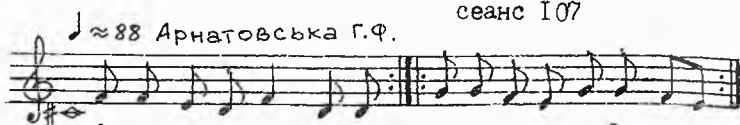
27

Колідки

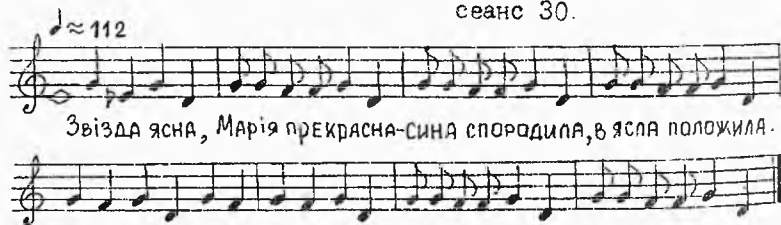
с. Сінне,
Богодухівський р-н,
сеанс 30.

Я, МАЛЕНЬКИЙ ХЛОПЧИК, ЗЛІЗ НА СТОВПЧИК -

31

с. Караван,
Нововодолазький р-н,
сеанс 107Я - МА - ЛЕНЬКА ДІВОЧКА,
ЯК У ПОЛІ КВІТОЧКА.В МЕНЕ КРАСНИЙ ФАРТУШОК.
ДАЙТЕ, ТЬОТЮ, ПИРІЖОК.

41

с. Сінне,
Богодухівський р-н,
сеанс 30.

Звізда ясна, Марія прекрасна-сина спородила, в ясла положила.

Ісус Христос лежав, весь вік держав, анголи літали, весело співали.

Н - Семенова М. О.

БАБАК Н. І. $\text{♩} \approx 74$ Пр.

I

Пасла Галочка чотири во-ли, під бором,

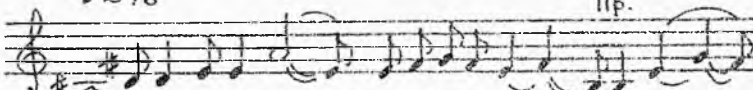
Пр.

під бором, бором, під зелене-ньким раненько.

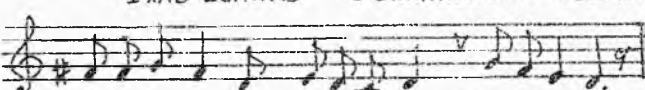
II

Вона, пасу-чи, та й погубила. під бо-ром

$\text{♩} \approx 76$ Пр.

I

І хав Іванко з великої війни, до раю,

до раю, ра-ю- там зелене-нько раненько.

Н - Семенова М. О.

Холодовська Є. Г.

І

♩ ≈ 68

А в полі, в полі там три доріжки.

Щедрий вечір, добрий вечір, добрим людям на весь ве[чір]!

ІІ

Третій товариш-дріб(и)ненький дощик.

Лисенко М. С.

ІІІ

А дощик каже: „Як упа-ду я у маї три-чі,“

ІV

Щедрий вечір, до-брий вечір, до-брим людям на весь ве[чір]!

Н - Семенова М. О.

Пономаренко М.І.

♩ ≈ 76

I

Ой гула, гула крутая гора. Ой дай, Боже!

ой гула, гула крута-я го-ра.

II

Та й не вродила шолкова трава. Ой дай, Боже!

ТА Й НЕ ВРОДИЛА ШОЛКОВА ТРАВА.

III

А уродило та й гірке вино. Ой дай, Боже!

А У-РО-ДИ-ЛО ТА Й ГІРКЕ ВИНО.

IV

Нам цього вина дівка зберегла.

II - Семеновна А.О.

51

Щедрівки

с.Рябухине,
Нововодолазький р-н,
сеанс 122

$\text{♩} \approx 112$

А чи дома, дома, пан-господар?

А ми знаєм, що він дома.

53

с.Полкова Микитівка,
Богодухівський р-н,
сеанси 44,46.
с.Мурафа,
Краснокутський р-н,
сеанс 51

$\text{♩} \approx 84$

Чи дома, дома пан-господар?

57

с.Сінне,
Богодухівський р-н,
сеанс 30

$\text{♩} \approx 112$

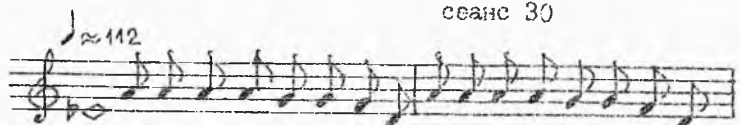
Шендрики-ведрики, дайте вареники,

Грудочку кашки, кільце ковбаски.

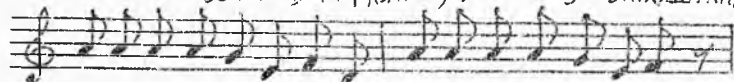
Н - Семенова М.О.

59

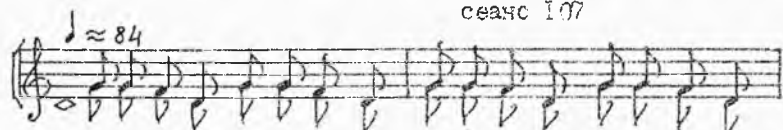
Щедрівки

с. Сінне,
Богодухівський р-н,
селе 30

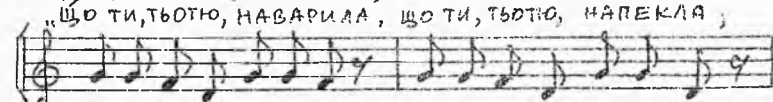
ЩЕДРІВОЧКА ЩЕДРУВАЛА, У ВІКОНЦЕ ЗАГЛЯДАЛА:

„ЩО ТИ, ТЬОТЮ, НАВАРИЛА, ЩО ТИ, ТЬОТЮ, НАПЕКЛА,
НЕСИ МЕНІ ДО ВІКНА.“

60

с. Караван,
Нововодолазький р-н,
селе 107

ЩЕДРІВОЧКА ЩЕДРУВАЛА, ПІД ВІКОНЦЕ ЗАГЛЯДАЛА:

„ЩО ТИ, ТЬОТЮ, НАВАРИЛА, ЩО ТИ, ТЬОТЮ, НАПЕКЛА,
НЕСИ МЕНІ ДО ВІКНА, ЩОБ Я РУК НЕ ПОПЕКЛА.“

ЩЕДРИЙ ВЕЧІР, ДОБРИЙ ВЕЧІР, ДОБРИМ ЛЮДЯМ НА ВЕСЬ ВЕЧІР!

63

Меланка

с. Гонтів Яр,
Балківський р-н,
селе 84

МЕЛАНКИ ХДИЛИ, ВАСИЛЬКА ПРОСИЛИ:

„ВАСИЛЬКУ, НАШ БАТЬКУ, ПУСТИ НАС У ХАТКУ.“

63

Меланки

с.Рябухине,
Нововодолазький р-н,
сеанс 122.

$\text{♩} \approx 76$

МЕЛАНКА ХОДИЛА, ВАСИЛЬКА ПРОСИЛА:
„ВАСИЛЬКУ, МІЙ БАТЬКУ, ПУСТИ МЕНЕ В ХАТКУ..“

64

 $\text{♩} \approx 84$ Ручка Г.Ю.с.Полкова Микитівка,
Богодухівський р-н,
сеанс 46

МЕЛАНКА ХОДИ-ЛА, ВАСИЛЬКИ НОСИ-ЛА:
„ВАСИЛЬКУ, МІЙ БАТЬКУ, ПУСТИ МЕНЕ В ХАТКУ.
Бо я жито жа-ла, чесний хрест держала.“

64

с.Полкова Микитівка,
Богодухівський р-н,
сеанс 41.

$\text{♩} \approx 96$

МЕЛАНКА ХОДИ-ЛА, ВАСИЛЬ-КИ НОСИ-ЛА:
„ВАСИЛЬКУ, МІЙ БАТЬКУ, ПУСТИ МЕНЕ В ХАТКУ.“

Н - Семенова М.О.

64

Меланки

с.Кадниця,
Богодухівський р-н,
сеанси 1,3

$\text{♩} \approx 92$

Меланки хо-дили, васьльки носили.

65

с.Сінне,
Богодухівський р-н,
сеанс 30

$\text{♩} \approx 96$

МЕЛАНКА ХОДИ-ЛА, ВАСИЛЬКИ НОСИЛА:
ВАСИЛЕЧКО - БАТЬКО, ПУСТИ МЕНЕ В ХАТКУ,
А Я ЖИТО НЕ ЖАЛА, ЗОЛОТИЙ ХРЕСТ ДЕРЖАЛА.

66

с.Мурафа,
Краснокутський р-н,
сеанс 51

$\text{♩} \approx 108$

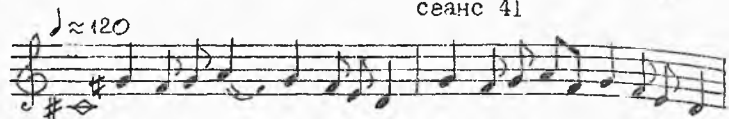
Меланки ходили. васьльки носили.

Н - Семенова М.О.

69

Щедрівки

с.Полжова Микитівка,
Богодухівський р-н,
сеанс 4І

Ластівочка-матіночка, прилетіла до віконця
с.Караван,

71

Нововодолазький р-н,
сеанс І 77.

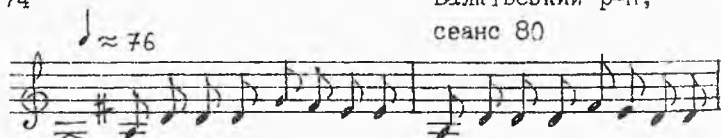
Щедрик-ведрик, щедрівочка, прилетіла ластівочка,
Стала вона щебетати, господаря викликати:

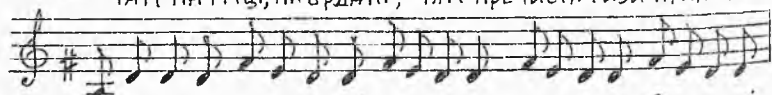
Щедрий вечір, добрий вечір, добрим людям на весь вечір!

74

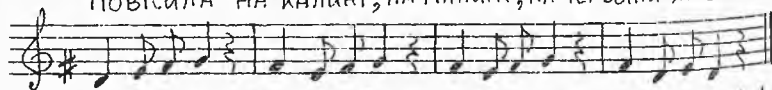
с.Ясенове,
Валківський р-н,
сеанс 80

Там на річці, на Ордані, там Пречиста ризи прала -

Повісила на калині, на малині, на червоній ягодіні.

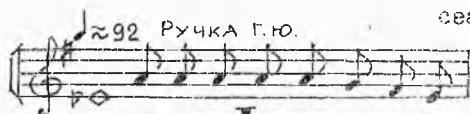

Щедрий вечір, добрий вечір, добрим людям на весь вечір!

Н - Семенова М. О.

75

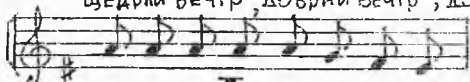
Щедрівка

с. Полкова Ликитівка,
Богодухівський р-н,
сванс 46

Ой на річці, на Ордані,

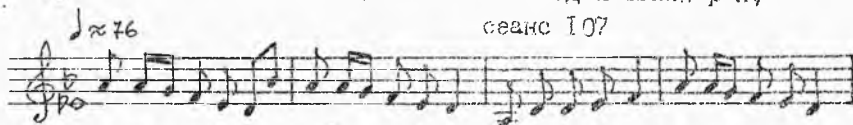
Щедрий вечір, добрий вечір, добрим людям на весь вечір!

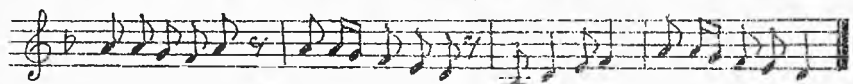
Там Меланка ризи прала.

78

Посівальні

с. Караван,
Новодолазький р-н,
сванс 107

Ходи-ла Ілля тай до Василя, носила муку і житню й таку.

Куди не махне, пшениця росте. туди махне, там жито росте.

81

с. Сінне,
Богодухівський р-н,
сванс 30

Ой у полі плужок оре, а за тим плужком сам Бог хде.

Н - Семенова М. О.

НОТАЦІЇ ВЕСІЛЬНИХ ПІСЕНЬ

с.Полкова Микитівка,
Богодухівський р-н,
сеанс 47

92

Варіант весільної формули ФІ

$\text{♩} \approx 80$

Ой виїди, матінко, про-тв нас,
поглянь, матінко, на усіх нас,
Кращая Га-лочка від усіх нас.

с.Бідило,
Краснокутський р-н,
сеанс 75

100

Весільна формула ФІ

$\text{♩} \approx 96$
Що ми тобі, та й ганечко, гільце вили
Гейта всі лу-жеч-ки ви-ходили,
Червоною калино-ю ви-ломали
 $\text{♩} \approx 120$
по-під гайоч-ка-ми чорними галочка[ми].

Н - Осада Б.М.

с.Полкова Микитівка,
Богодухівський р-н,
сеанс 47

I 42

Варіант весільної формули ФІ

$\text{♩} \approx 70$

СХИЛИСЯ, ГАЛОЧКО, НА КАЛАЧ,
КАРИМИ О-ЧИ-МА ТА Ї ЗАПЛАЧ,
НЕХАЙ І-ВАНКО ПІДВЕ-ДЕ, ДО СВОГО СЕРДЕНЬКА ПРИЗВЕ[ДЕ]

с.Нестеренки,
Валківський р-н,
сеанс 92.

I 52 Варіант весільної формули ФІ

$\text{♩} \approx 100$

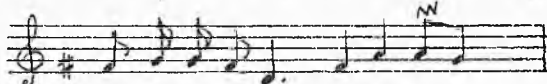
ОЙ ГЛЯНЬ, МАРІЙКО, КРІЗЬ КАЛАЧ,
КА-РИМИ О-ЧИ-МА ТА Ї ЗАПЛАЧ.
Ось він іде, розмай косу, розвій росу, зав'язав світ то[б]і!

Н - Семенова М.О.

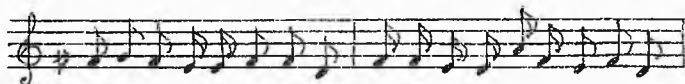
184 Варіант весільної формули №1 с.Бідило,
Краснокутський р-н
сеанс 75

Що старший бояр, як БОЛВАН.

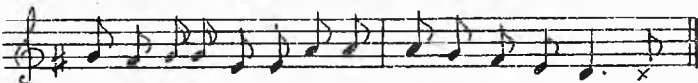
Витріщив очі, як БАРАН:

Обручем голова збита, мочалою борода шита,

Очі в клоччі, голова в пірі, ніс у ремінні,

Лицком під(и)ПЕРЕЗАВСЯ-В. БОЯ-РИ ПРИБРАВСЯ

Н - Осадча В.М.

172 Варіант весільної формули ФІ с.Бідило,
Краснокутський р-н,
сеанс 75.

$\text{♩} \approx 120$

Чи я тобі, зятеньку, не така,
що ти даєш, зятеньку, п'ятака?
Я ж тобі, зятеньку, перва свість,
дай мені, зятеньку, рублів шість.

Н - Осадча В.М.

197 с.Кадниця,
Вогодухівський р-н,
сеанс 2

Весільна формула ФІ

$\text{♩} \approx 120$

Світилка-шпилька при стіні,
на ній сорочка не ї-ї,
Прийшла сусі-да, торка-є: „Скидай сорочку, смеркає“.

Н - Семенова М.О.

Весільна формула ФІ

$\text{♩} \approx 128$

Світилка-шпилька при стіні,
на ній сорочка не ї-ї.
Прийшов сусіда, штовхає: „Скидай сорочку, смеркає”.

с.Нестеренки,
Валківський р-н,
сеанс 92.

Весільна формула ФІ

$\text{♩} \approx 132$

В'ї-хала сванечка в суточ-ки
та й по-ла-ма-ла са-ночки,
та й розгубила шишечки. Чим будеш дарувати друже[чки]

Н - Семенова М.О.

с. Полкова Микитівка,
Богодухівський р-н,
сеанс 47.

$\text{♩} \approx 92$

Ой брязнули ключі,
Ой брязнули ключі, від батенька йдучи,
на білім помості до свекрухи в гості!

Detailed description: The musical score consists of three staves. The first staff is a treble clef with a key signature of one sharp (F#) and a tempo marking of a quarter note approximately 92. The melody is written on a single line. The second and third staves are a grand staff (treble and bass clefs) with the same key signature. The melody continues on the treble clef, and the bass clef provides a simple accompaniment. The lyrics are written below the staves.

с. Полкова Микитівка,
Богодухівський р-н,
сеанс 47.

$\text{♩} \approx 92$

Ой паки ми стоя-ти-мем,
Ой паки ми стоя-тимем, сиру землю топтатимем
чорними чобіт-ка-ми, золотими підківками?

Detailed description: The musical score consists of three staves. The first staff is a treble clef with a key signature of one sharp (F#) and a tempo marking of a quarter note approximately 92. The melody is written on a single line. The second and third staves are a grand staff (treble and bass clefs) with the same key signature. The melody continues on the treble clef, and the bass clef provides a simple accompaniment. The lyrics are written below the staves.

Н - Семенова М. О.

97

весільної формули Валківський р-н,
сеанс 32.

$\text{♩} \approx 128$

І гілце вили, і во-ди-цю пили,
го-рі-лочки ні трішечки нам не дали.

98

с.Ясинове,
Валківський р-н,
сеанс 80

$\text{♩} \approx 120$

Ми гі-лечко вили, ми горілочку пили,
Смели собі по віночку ззеленого барвіночку.

Н - Семенова М.О.

$\text{♩} \approx 96$

Ци на хаті зілля,
 Ци на хаті зілля, а в хаті ве-сіл-ля.
 на дворі бую-ри, як мак процвіта-ли.

Detailed description: The musical score consists of three staves of music in G major (one sharp) and 2/4 time. The tempo is marked as approximately 96 beats per minute. The melody is written on a treble clef staff. The lyrics are written below the notes. The first staff contains the first line of the melody and the first line of lyrics. The second staff contains the second line of the melody and the second line of lyrics. The third staff contains the third line of the melody and the third line of lyrics. The music ends with a double bar line.

$\text{♩} \approx 96$

НЕ СІДАЙ, ІВАНКУ, БОКОМ,
 НЕ СІДАЙ, ІВАНКУ, БОКОМ, ЦЕ Ж ТОВІ НЕНАРОКОМ,
 ЦЕ Ж ТОВІ ВІК ВІКУВАТИ, ВСЮ ПРАВДУ КАЗА[ТИ].

Detailed description: The musical score consists of three staves of music in G major (one sharp) and 2/4 time. The tempo is marked as approximately 96 beats per minute. The melody is written on a treble clef staff. The lyrics are written below the notes. The first staff contains the first line of the melody and the first line of lyrics. The second staff contains the second line of the melody and the second line of lyrics. The third staff contains the third line of the melody and the third line of lyrics. The music ends with a double bar line.

Н - Семенова М. О.

154

Весільна формула 42

с.Бідило,

Краснокутський р-н,
сеанс 75.

$\text{♩} \approx 96$

НЕ СІДАЙ, ІВАНКО, БО-КОМ.

НЕ СІДАЙ, ІВАНКО, БОКОМ, ЦЕ Ж ТОБІ НЕНАРОКОМ,

ПРИСУНЬСЯ БЛИЗЕНЬКО, ЦЕ Ж ТВОЄ СЕРДЕНЬ-КО.

Н - Осадча В.М.

154

Весільна формула 32

с.Нестеренки,

Валківський р-н,
сеанс 32

$\text{♩} \approx 104$

НЕ СІДАЙ, ЗЯТЮ, БО-КОМ,

НЕ СІДАЙ, ЗЯТЮ, БОКОМ, ЦЕ ТОБІ НЕНА - РОКОМ,

СЯДЬ СОБІ ПРЯМЕСЕНЬКО, ЯКЩО ЛЮБИШ ВІРЧЕСЕНЬ[КО].

Н - Семенова М.О.

с. Рябухине,
Нововодолазький р-н,
сеанс 122.

145

Варіанти весільної формули 32

$\text{♩} \approx 100$

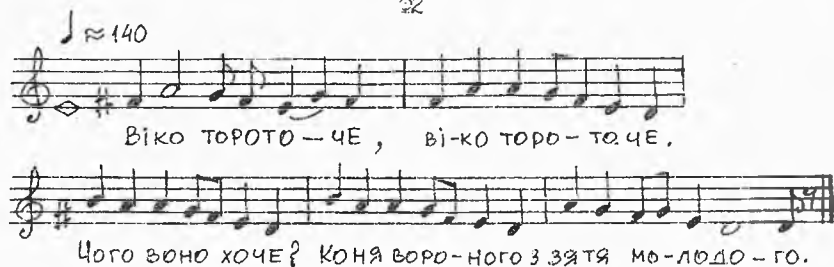
БРАТІКУ, НЕ ЛЯКА-ЙСЯ,
БРАТІКУ, НЕ ЛЯ-КАЙСЯ, БРАТІКУ, ПОСТАРАЙСЯ, НЕ ВІДАВАЙ СЕСТРИ
ЗА ПІВЧЕРВОНО-ГО, А ПРОСИ ЗОЛО-ТО-ГО З ЗЯТЯ МОЛОДО-ГО.

162

сеанс 122.

32

$\text{♩} \approx 140$

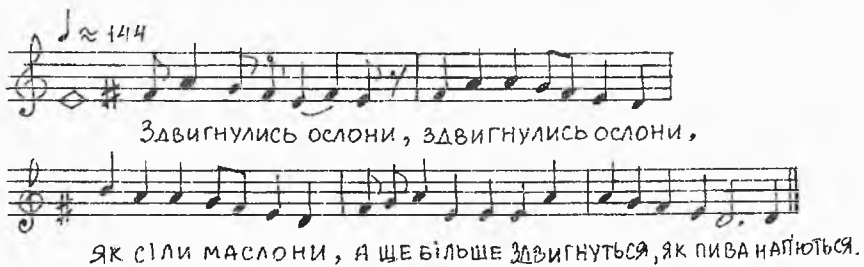
ВІКО ТОРОТО-ЧЕ, ВІ-КО ТОРО-ТАЧЕ,
ЧОГО ВОНО ХОЧЕ? КОНЯ ВОРО-НОГО З ЗЯТЯ МО-ЛОДО-ГО.

сеанс 122.

179

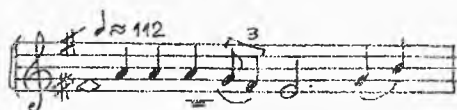
32

$\text{♩} \approx 144$

ЗДВИГНУЛИСЬ ОСЛОНИ, ЗДВИГНУЛИСЬ ОСЛОНИ,
ЯК СІЛИ МАСЛОНИ, А ЩЕ БІЛЬШЕ ЗДВИГНУТЬСЯ, ЯК ПИВА НАП'ЮТЬСЯ.

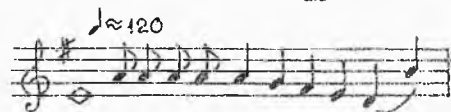
Н - Семенова М.О.

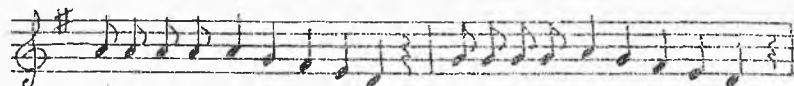
Глянь, зятю, на мене,

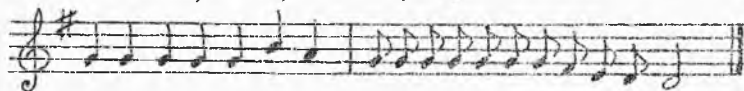
Глянь, зятю, на мене. Краща свість у тебе - в зелен барвіночку, в сестринім вікно-чку.

Чи я тобі, зятю, не така,

Чи я тобі, зятю, не така, що ти мені дариш п'ятака?

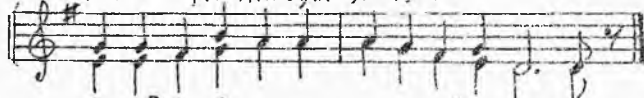
Як не даси рублів шість, ти мені не зять, а я тобі не свість.

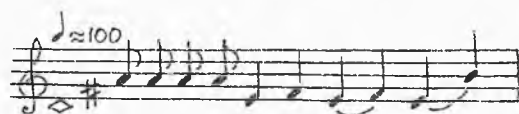
Загрибай, матінко, жар, жар,

Загрибай, матінко, жар, жар, коли тобі дочки жаль, жаль.

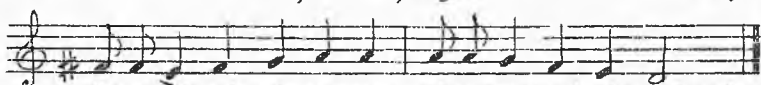
Кидай у піч дрова, зоставайсь здорова.

А БУЯРИ ї-ли, ї-ли.

А БУЯ-РИ ї-ли, ї-ли, ЦІ ЛОГО ВОЛА З'ї-ли,

НА СТОЛІ НІ КІСТОЧКИ, ПІД СТОЛОМ НІ РІСОЧ[КИ].

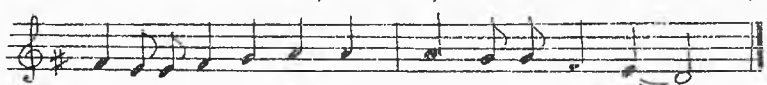
189

92

с.Нестеренки

А ДРУЖЕЧКИ ї-ли, ї-ли, ПІВГО-ЛУБА З'ї-ли,

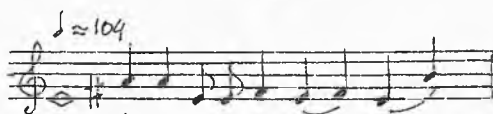

ПО СТОЛІ КАЧА-Ю-ЧИ, В МАСЛЕЧКО ВМОЧА-Ю[ЧИ].

227

92

с.Нестеренки

ДРУЖКО КОРОВАЙ КРАЄ,

ДРУЖКО КОРОВАЙ КРАЄ, СЕМЕРО ДІ-ТЕЙ МАЄ

ТА ВСІ З КОШЕЛЯМИ, ВЕСЬ КОРОВАЙ ЗАБРА[ЛИ]

$\text{♩} \sim 76$

I

Ви, сусіди, ви, голубочки,

Ви йєсусі-ди, ви й, голубочки, та й прибудьте до мене[не]

II

Та й прибудьте до мене,

Та й прибудьте до мене, та й до мо-го ди-тя[ти]

III

Та й до мо-го ди-тя-ти,

Та й до мо-го(ї) ди-тя-ти-поможі-те короваї зібрати

Н — Семенова М. О.

112

Варіанти весільної формули Ф3

с.Сінне,
Богодухівський р-н,
сеанс 30

$\text{♩} \approx 88$

I
А я в ватка на одході, посадила ї оріх у городі

II
Посадила ї о-ріху горо-ді, рости, рости та ї укоренис(ь)ся!

III
Рости, рости та ї укорени-ся, якти, ненько, та ї нежу(гу)рись,

V
Позволь мене та ї намалювати ї у хатині та ї на кар(и)тині

113

Ф3

с.Гонтів Яр,
Валківський р-н,
сеанс 85

$\text{♩} \approx 68$

I
А я в неньки та ї на від(и)хо-ді

II
А я в неньки та ї на від(и)хо-ді, посади-ла горіх на вгороді!

III
Рости, рости та ї укорени-ся

IV
Рости, рости та ї уко-рени-ся А ти, ненько, не плач, не жури[ся]

Н - Семенова М.О.

$\text{♩} \approx 72$

А я в ненькитай на відхо—ді,

А я в ненькитай на відході, посади-ла горіх на в(и)горо[ді]

Рости, рости та й укорі—ни—ся,

рости, рости та й у корі—ни—ся, живи, ненько, та й не жури[с]

$\text{♩} \approx 64$

I

У батенька тай на відхо—ді,

У батенька тай на відхо—ді, посадила горіх у го-ро-ді.

II

Рости, рости, та й горіше—ньку,

рости, рости, та й горішеньку, батенькові та й на втішеньку

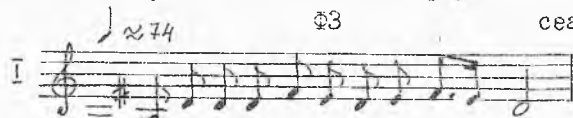
115

Варіанти весільної формули

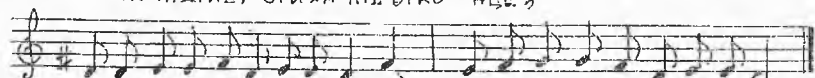
с.Ясинове,

Валківський р-н,

сеанс 81

Як підійду стиха під віко-нце,

Як підійду стиха під віконце, подивлюся, що свекруха ро[бе]

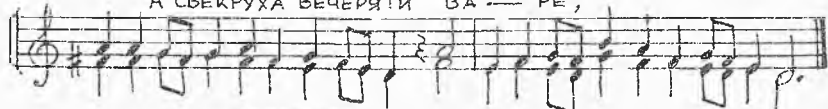
с.Минківка,

Валківський р-н,

сеанс 104

А свекруха вечеряти ва--ре,

А свекруха вечеряти ва--ре, а свекро-рко дубиньку па[ре]

♩3

с.Ясинове,

Валківський р-н,

сеанс 80

Парся, парся, сирая ду-би-на,

На чу-вайся, чужа-я ди-ти [на].

Н - Семенова М.О.

II9 Варіанти весільної формули 03

с.Полкова Микитівка,
Богодухівський р-н,
сеанс 47

$\text{♩} \approx 60$

I

Куди, до-ню, соби-ра-(га)-е-ся,

Куди, доню, собира-е-ся, що раненько у-мива-е-ся

II

Чи між го-ри креме-ни-сто-ї,

Чи між го-ри кремєни(ги)сто-ї, до свєкрухи норови-стої.

215 Во-нажтові норо-ви по-ка-же.
03 с.Полкова Микитівка

$\text{♩} \approx 64$

I

Ой у бо-ру, там крини-че-нька,

Хоч міся-цем(и), хоч зірни-це-ю.

III 03 с.Полкова Микитівка

$\text{♩} \approx 72$

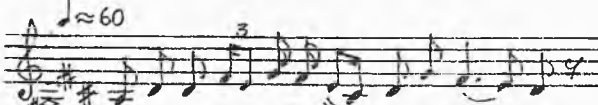
I

А Гало-чка в(и)нєнки на й одході,

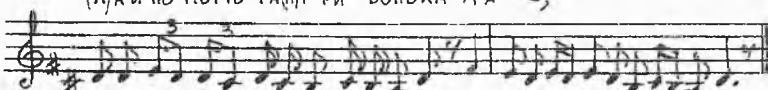
Н - Семенова М.О.

$\text{♩} \approx 60$

I

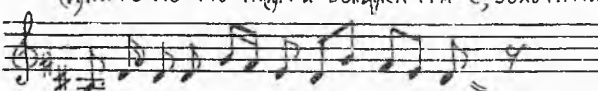

(Й)а й по морю та (й)і ри-бонька гра-є,

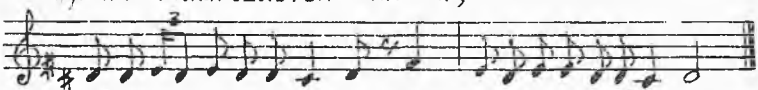

(Й)а й по мо-рю та (й)і ри-бонька гра-є, золотими та й перами ма[є].

II

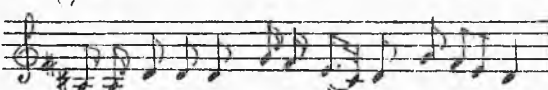

(Й)а й Марійка здивува — ла — ся,

(Й)а й Марійка здивува-ла — ся, що батенька й нагуляла[ся].

III

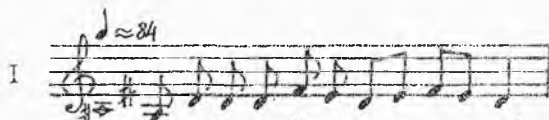

А й не жаль мені та (й)і ба-тень-ка сво-го,

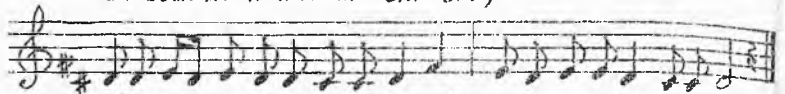

не жаль мені та й батенька свого, я й жаль мені хорошо — го дво[ру]

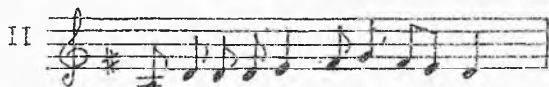
Н — Семенова М.О.

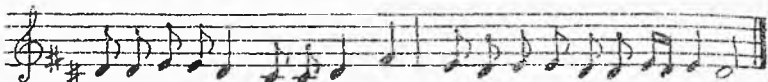
Ой Боже ж мій та й мило-сти-вий,

Ой Боже ж мій та й ми ло(с) стивний, спусти мене з неба на зем[лю]

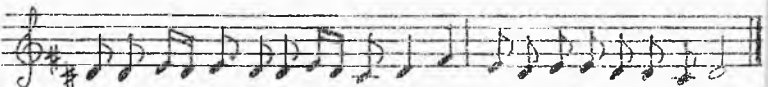
Спусти ж мене з неба й на зе-млю,

Спусти мене з неба й на землю, я й подивлюсь на своє дитя[тко]

Я й подивлюсь на своє дитя[тко]

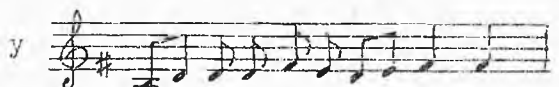

Я й подивлюсь на своє дитя[тко], чи хороше воно зря-же[не].

IV

Чи хороше воно зряжене,

Чи хороше воно зряжене, чи парю та й поса[д]же[не]?

Зря[д]жене, як та кві-то-чка,

Зря[д]жене, як та кві-точ-ка, сидить само, як сирі-тос[чка]

Н - Семенова М. О.

с. Мирне,
Краснокутський р-н,
сеанс 55

Н - Семенова М.О.

I

ЗЕ-ЛІ-НИЙ КРОКІС ПО ВІ-КНАХ ПОРІС-НІ КУДИ ПРОГЛЯ-НУ-ТИ,

ЗЕ-ЛІ-НИЙ КРО-КІС З ПО ВІКНАХ ПОРІС, НІ-КУДИ ПРОГЛЯНУ [ТИ].

II

НІ ПРОГЛЯНУТИ, НІ ПРО-ДИВИТЬСЯ, ЯК СІРІТОЧКА ПЛАЧЕ,

НІ ПРОГЛЯ-НУ-ТИ, З НІ ПРОДИВИТЬСЯ, ЯК СІРІТОЧКА ПЛА [ЧЕ]

III

ВІ ВО-НА ПЛА-ЧЕ, ГОРЬ-КО РИ-ДА-Є, ЩО БАТЕНЬКА НЕМАЄ,

ВІ ВО-НА ПЛА-ЧЕ, ГОРЬКО РИДАЄ, ЩО БАТЕНЬКА НЕМАЄ [Е]

210 Варіанти весільної формули Ф4

с. Мурафа,
Краснокутський р-н,
сеанс 51

$\text{♩} \approx 92$

Ой крокіс, крокіс, по вікнах поме-нікуди проглянути,

ні проглянути, ні предивиться, як сирітонька плаче.

Н - Семенова М. О.

211

Ф4

с. Бідило,
Краснокутський р-н,
сеанс 75.

$\text{♩} \approx 60$

Ой добре, добре, мо-я ма-тінко, за мною вино пи-ти.

Ой добре, до-бре, моя матінко, за мною вино пи [ти]

Н - Осадца В. М.

213

Ф4

с. Нестеренки,
Валківський р-н,
сеанс 92

$\text{♩} = 108$

Ой летять галочки у два рядочки,

я їй возу-ля по-пе-ре-ду, я їй возуля по-пе-ре [ду]

Н - Семенова М. О.

Варіант весільної формули №4

с.Нестеренки,
Валківський р-н,
село 92

♩ 120

I Ой на вгороді, там(и) два василечки, я-кий не вирвеш - па-хне, я-кий не вирве-пах[не]

II Ой у Марійки аж(и) два братики, з яким не стане - пла-че, з яким не стане-плач

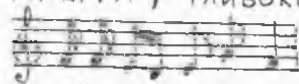
IV Бо вчужій стороні все го-ри круті, глибокі коло-дя-зі, глибокі ко-лодя[зі]

III. Ой я ж тобі казала,
Сестрице моя,
Не йди далеко заміж - 2

V. Свекрова сім'я
Вечерять сіда,
А мене пошлють по воду.- 2

VI. Швиденько ішла,
Повненькі брала -
Вечері їй не застала.- 2

VII.

Ой тіки ізійшла
На серед двору,
Брязнули ложечки з столу.- 2

VIII.

Ой тіки ізійшла
На присінечки,
Брязнули й тарілочки.- 2

IX.

Свекрові дала -
Не така вода,
Десь з-під луга брала.- 2

X. Свекрусі дала -
Не така вода,
Десь із криниці брала.- 2

Н - Семенова М.О.

[20

Весільна формула 35

с. Полкова Микитівка,
Богодухівський р-н,
сеанс 41

Н - Семенова М.О.

♩ = 70 Гурт

I
 ДА-ЄШ З МЕ-НЕ,
 З МОЯ НЕ(ГЕ)НЬКО,
 СА-МА БА-ЧИШ НЕ РАЗ, НЕ
 АВА ТА Й ЗА МНО-Ю ТА Й ЗА ПЛА-ЧЕШ.
 ТА Й ЗА ПЛА-ЧЕШ, ЯК ВИ-ШЕНЬКИ
 ТА Й В СА-ДО-ЧКАХ ВСЕ ЦВІ-СТИ-МУТЬ
 ВСЕ ЦВІСТИ-МУТЬ, А ДІ-ВО-ЧКИ Й У СА-ДО-ЧКИ
 ВСЕ І-ТИ-МУТЬ.

♩ = 72 Колмик М.І.

IV
 ВСЕ І-ТИ-МУТЬ, ВО НЕ БУДУТЬ ТА Й ДО ХА-ТИ
 ПРИ-ВЕР-ТА-ТИ,

V

с.Полкова Микитівка,
Богодухівський р-н,
сеанс 47.

I

 Як хо-ди-ла тай га-ло-чка
 по го-з-ро-дч, тай го-ни-ла си-зу ву-тку все на во-ду.

II

 Все на во-ду... приви, пливи же, сиза ву(гу)тка, ти-хо по во-ді.

III

 Ти-хо по во-ді... Прибуди, прибуди же, моя негецько, тепер ти кме-ні.

IV

 Тепер ти кме-ні... ой ра-да б'я же, моя до(го)ню, прибу-ти кто-бі.

Прибу-ти кто-бі..
 Насипано сирі землі на ноги мої.
 (ГРУДИ)

Н - Семенова М.О.

225

Варіанти весільної формули Ф5

с. Полкова Микитівка,
Богодухівський р-н,
сеанс 47.

Н - Семенова М.О.

$\text{♩} \approx 64$

I
ПРОШАЙ, ПРОШАЙ, ТА Й ГА — ЛО — ЧКА,
СЕСТРА НА — ША, БО МИ Ж ТЕ — З — ПЕР(И) ТА І НЕ ТВО(О) І, ТИ НЕ НА — ША.

II
ТИ НЕ НА — ША ... БО МИ Ж ТВО(О) ЖЕ ГУЛЯН — НЯЧКО СОВІ БЕРЕ — МО.

232

Ф5

с. Відило,
Краснокутський р-н,
сеанс 75

Н - Ссадча В.М.

$\text{♩} \approx 72$

I
ТА Й ХО — ДЕ, ТА Й(І) І — ВАН — КО
В ТЕСТЯ ПО ДВОРУ, ТА Й КАЧЕ ЖЕ, КАЧЕ ЖЕ ТА Й ГАН — НЕ — ЧКУ, ХОД(И) ДО ДО — МУ.

II
ТА Й ХОД(И) ДО ДОМУ, ТА Й У ЖЕ ЖЕ МИ ЖЕ ТА Й(І) ДО — КУ — ЧИ [ЛИ] РОДУ ЖЕ ТВО(О) — МУ.

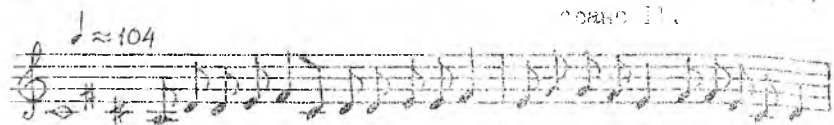
I ≈ 112
ЩО БРАТ СЕСТРУ ЗА СТІЛ ВЕ-ДЕ , „СЕСТРО МО-Я ,
СЕСТРО МОЯ , КОСА ТВОЯ , ХВАЛА МО[Я.]”

II
ВІН, ВЕ-ДУ ЧИ, ПИ-ТА-ЄТЬСЯ: „СЕСТРО МОЯ,
СЕСТРО МОЯ , КОСА ТВОЯ , ХВАЛА МО[Я.]”

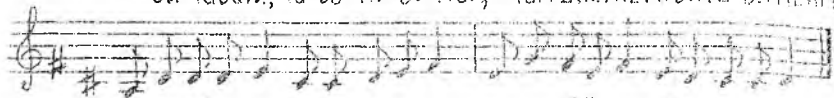
III
„СЕСТРО, МЕНІ ЩЕ Є , СЕСТРО МО-Я ,”

IV
„МЕНІ ЩЕ Є , МІЙ БРА-ТІЧ-КУ,
МІЙ БРАТІЧКУ, СОЛОВЕ-Є-ЧКУ, У СА-ДО-ЧКУ.”

Н - Осадча В.М.

Ой чо-боти, чо-бо-ти ви мої, чом діла не робите ви мені?

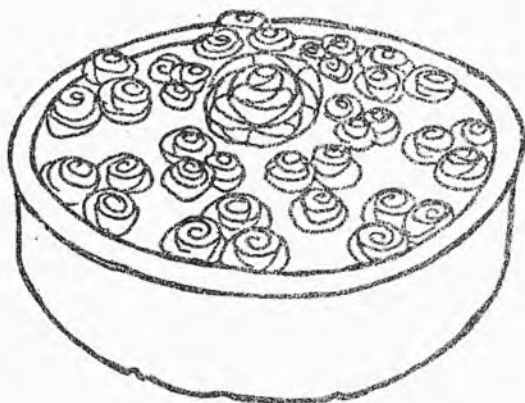

А за ції чо-боти, шовтять дів. А за тії чо-боти дорку в зяб

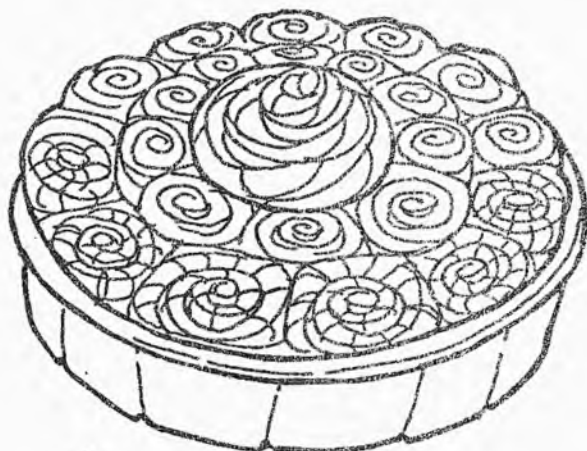
П — Сведча В. Я.

ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ

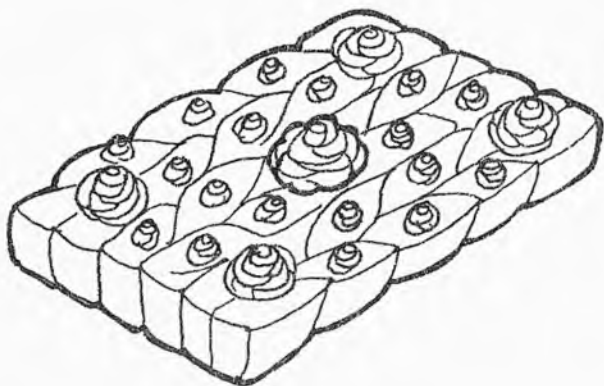
ВЕСІЛЬНІ ХЛІБИ

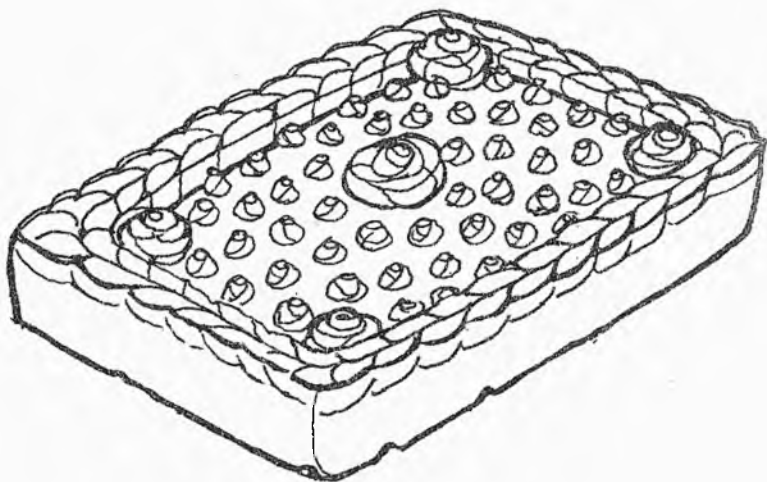
Коровай (с. Нестеренки, Валківський р-н)

Коровай (с. Сніжків, Валківський р-н)

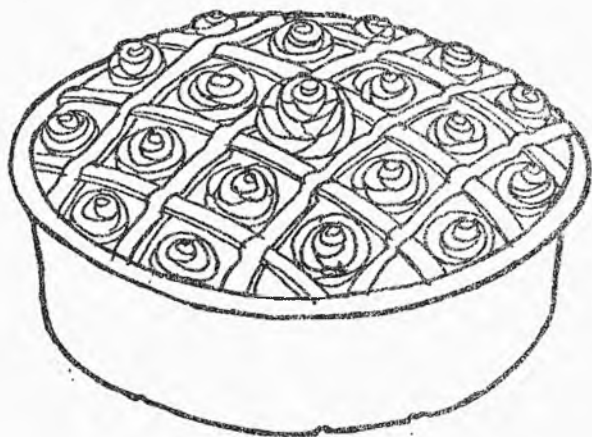
Коровай (с. Мурафа, Краснокутський р-н)

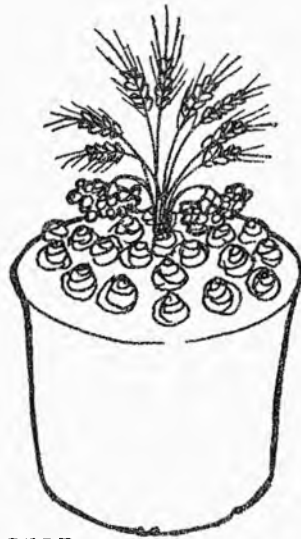
Коровай (с. Мирне, Краснокутський р-н)

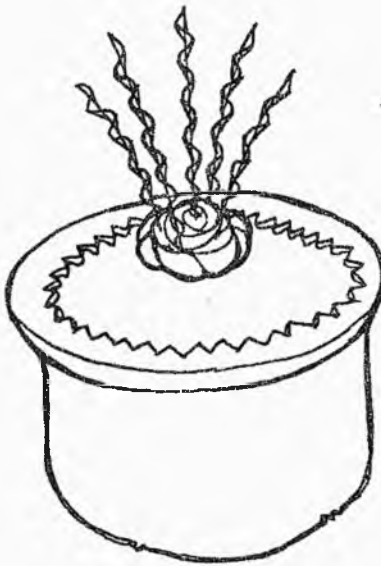
Калач (с.Знам'янка,Нововодолазький р-н)

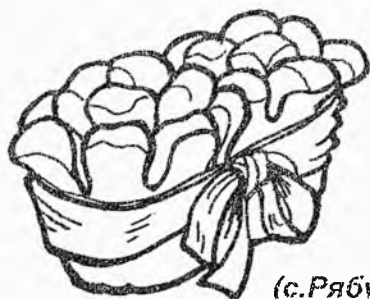
Коровай (с.Станичне,Нововодолазький р-н)

*Калач (с. Червоний Прапор,
с. Мирне, Краснокутський р-н)*

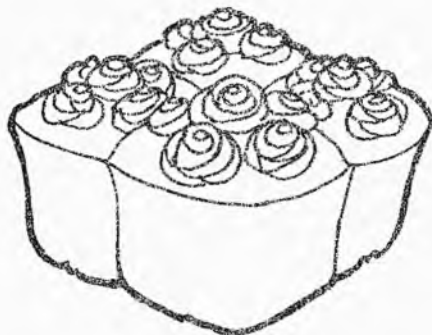

Калач (с. Крисине, Богодухівський р-н)

Підкоровайник

(с.Рябухине,Нововодопазський р-н)

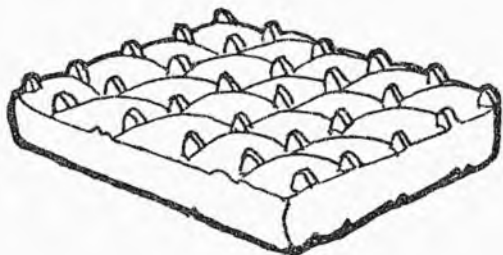

Калачики (с.Бідило,Краснокутський р-н)

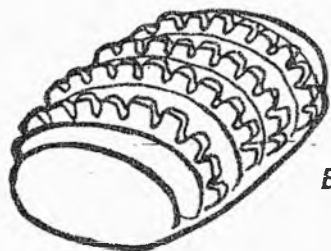

Калач

(с.Нестеренки,Валківський р-н)

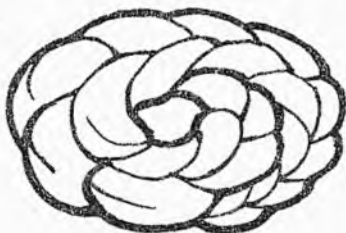
Борона (с. Мирне, Краснокутський р-н)

*Барильце (с. Полкова Микитівка,
Богодухівський р-н)*

*Ведмідь
(с. Мирне,
Краснокутський р-н)*

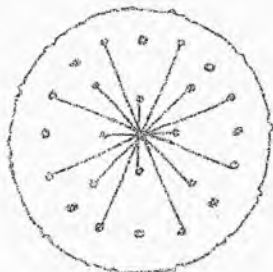
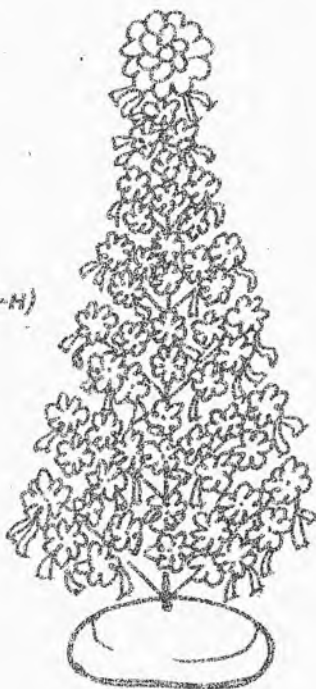
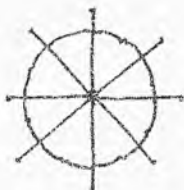

*Калач (с. Знам'янка, с. Княжні
Нововодолазький р-н)*

ВЕСІЛЬНІ ГІЛЬЦЯ

Гільце

(с.Крисине Богодухівський р-н)

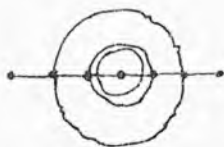
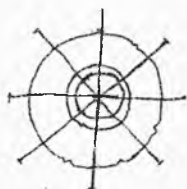

Гільце (с.Бідило, с.Мурафа
Краснокутський р-н)

Гільце

*(с. Червоний Прапор
Нововорозлазький р-н)*

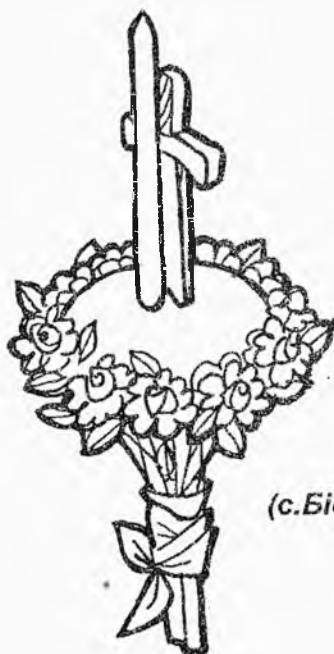

Гільце (с. Мирне Краснокутський р-н)

ВЕСІЛЬНІ СВІТИЛЬНИКИ

Світильник

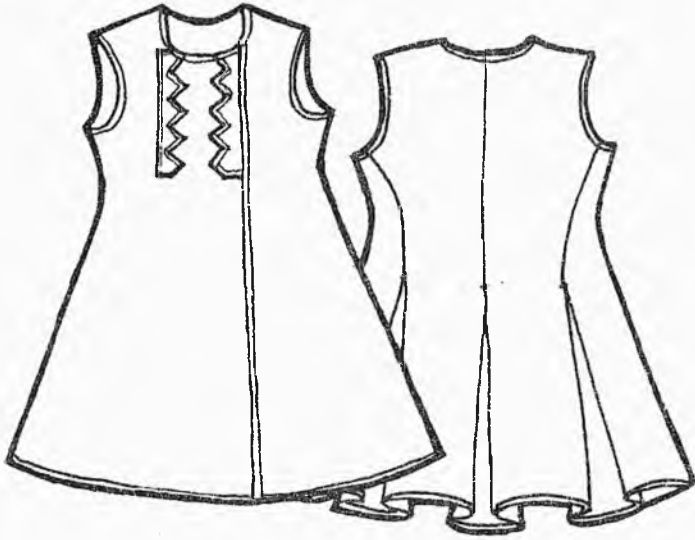
(с.Минківка,Валківський р-н)

Світильник

(с.Бідило,Краснокутський р-н)

ОДЯГ

Керсетка (с. Княжне, Нововодолазький р-н)

Керсетка (с. Знам'янка, Нововодолазький р-н)

ПОКАЖЧИК НОТАЦІЙ КАЛЕНДАРНО - ОБРЯДОВИХ ПІСЕНЬ

№ Тек сту	ПЕРШИЙ РЯДОК	ЖАНР	СЕЛО	СТАНС
1	Масляна, Масляна	масляна	Рябухине	122
2	Як вийду я, як крикну я	веснянка	П.Микитівка	44
3	Весняночка-паняночка	веснянка	Сінне	30
6	Дівка Маринка воду брала	купальська	Сміжків	79
7	Купався Денис та й на кладці завис	купальська	П.Микитівка	41
7	А Маринчин дьон та й заріс бур"яном	купальська	П.Микитівка	46
7	Я на Івана хліб саджала	купальська	П.Микитівка	46
8	Купався Іван у ставочку	купальська	П.Микитівка	46, 46
9	А Іван Купала в морі потопас	купальська	П.Микитівка	46
9	Я, маленький хлопчик	колядка	Сінне	30
2	Я, маленька дівочка	колядка	Караван	107
1	Звізда ясна, Марія прекрасна	колядка	Сінне	30
2	Пасла Галочка чотири воли	колядка	Мурафа	54
3	Іхав Іванко з великої війни	колядка	Мурафа	54
7	А в полі, в полі там три дороги	щедрівка	Бірки	149
3	Ой, гула, гула крутая гора	колядка	Бірки	149
9	А чи дома, дома пан-господар	щедрівка	Рябухине	122
3	А чи дома, дома пан-господар	щедрівка	П.Микитівка	44, 46
7	Щедрик-ведрик, дайте вареник	щедрівка	Сінне	30
7	Щедрівочка щедрувала	щедрівка	Сінне	30
9	Щедрівочка щедрувала	щедрівка	Караван	107
3	Меланки ходили	меланка	Гонтів Яр	84
3	Меланка ходила, Василька просила	меланка	Рябухине	122
3	Меланка ходила, васильки носила	меланка	П.Микитівка	46
3	Меланки ходили, васильки носили	меланка	Кадниця	1, 3
3	Меланка ходила, васильки носила	меланка	Сінне	30
3	Меланки ходили васильки носили	меланка	Мурафа	51
3	Ластівочка-матіночка	щедрівка	П.Микитівка	41
3	Щедрик-ведрик, щедрівочка	щедрівка	Караван	107
3	Там на річці, на Ордані	щедрівка	Яснове	88
3	Ой на річці, на Ордані	щедрівка	П.Микитівка	46
3	Ходила Ілля та й на Василя	посівальна	Караван	107
3	Ой у полі плужок оре	посівальна	Сінне	30

ПОКАЖЧИК НОТАЦІЙ ВЕСІЛЬНИХ ПІСЕНЬ

№ ТЕКСТУ	ПЕРШИЙ РЯДОК	МУЗИЧНА ФОРМУЛА	СЕЛО	СЕАНС
92	Ой вижди, матінко, протів нас	Ф 1	П.Микитівка	47
100	Що ми тобі, та й Ганечко, гільце вили	Ф 1	Бідило	75
142	Схидися, Галочко, на халач	Ф 1	П.Микитівка	47
152	Ой глянь, Марійко, кризь калач	Ф 1	Нестеренки	92
184	Що старший боярин, як болван	Ф 1	Бідило	75
172	Чи я тобі, зятеньку, не така	Ф 1	Бідило	75
197	Світілька-шпилька при стіні	Ф 1	Кадниця	3
197	Світілька-шпилька при стіні	Ф 1	Рябухине	122
205	В'їхала сванечка в суточки	Ф 1	Нестеренки	92
89	Ой брязнули ключі	Ф 2	П.Микитівка	47
93	Ой поки ми стоимем	Ф 2	П.Микитівка	47
97	І гільце вили, і водицю пили	Ф 2	Нестеренки	92
98	Ми гільчко вили	Ф 2	Яснове	80
134	Ой на хаті зілля	Ф 2	П.Микитівка	47
154	Не сідай, Іванку, боком	Ф 2	П.Микитівка	44
154	Не сідай, Іванко, боком	Ф 2	Бідило	75
154	Не сідай, зятю, боком	Ф 2	Нестеренки	92
145	Братіку, не лякайся	Ф 2	Рябухине	122
162	Віко тороточе	Ф 2	Рябухине	122
163	Глянь, зятю, на мене	Ф 2	Мирне	55
171	Чи я тобі, зятю, не така	Ф 2	Мирне	55
234	Загрібай, матінко, жар, жар	Ф 2	Мирне	55
186	А буюри їли, їли	Ф 2	Нестеренки	92
186	А дружечки їли, їли	Ф 2	Нестеренки	92
227	Дружко коровай крас	Ф 2	Нестеренки	92
83	Ви, сусіди, ви, голубочки	Ф 3	Нестеренки	92
112	А я в батька на одході	Ф 3	Сінне	30
113	А я в ньеньки та й на відході	Ф 3	Гонтів Яр	85
113	А я в ньеньки та й на відході	Ф 3	Нестеренки	92
114	У батенька та й і на відході	Ф 3	Рябухине	122
115	Як підійду стиха під віконце	Ф 3	Яснове	81
115	А свекруха вечеряти варе	Ф 3	Минківка	104
115	Парся, парся, сирая дубина	Ф 3	Яснове	80
119	Куди, доноу, собираєшся	Ф 3	П.Микитівка	47
215	Ой у бору там криниченька	Ф 3	П.Микитівка	47
111	А Галочка в ньеньки та й на одході	Ф 3	П.Микитівка	47
123	А й по морю та й рибонька грас	Ф 3	Нестеренки	92
127	Ой Боже ж мій та й милостивий	Ф 3	Нестеренки	92
210	Зеленький крокіс по віконцях поріс	Ф 4	Мирне	55
210	Ой крокіс, крокіс, по вікнах поріс	Ф 4	Мврафа	51
211	Ой добре, добре, моя матінко	Ф 4	Бідило	75
213	Ой летять галочки у два рядочки	Ф 4	Нестеренки	92
214	Ой на вгороді там два васидечки	Ф 4	Нестеренки	92
120	Дасш мене, моя ньенько	Ф 5	П.Микитівка	41
126	Як ходила та й Галочка	Ф 5	П.Микитівка	47
225	Прощай, прощай, та й Галочка	Ф 5	П.Микитівка	47
232	Та й ходе та й Іванко	Ф 5	Бідило	75
130	Що брат сестру за стіл веде	весільна	Бідило	75
219	Ой чоботи, чоботи ви мої	весільна	Крисине	11

ОПИС СЕАНСІВ

№	ДАТА ЗАПИСУ, ЗАПИСУВАЧ	СЕЛО, РАЙОН	ПРИЗВИЩЕ, ІМ'Я, ПО-БАТЬКОВІ ІНФОРМАНТА, РІК НАРОДЖЕННЯ
1.	08.08.97р. Олійник Н.	Кадниця Богодухівський	Глушенко Уляна Ягорівна 1917р.н.
2.	--- // ---	--- // ---	Свиренко Василь Мусійович 1914р.н.
3.	--- // ---	--- // ---	Карп'як Антоніна Кузьміна 1923р.н. Ткаченко Варвара Михайлівна 1928р.н. Глушенко Марія Артеміївна 1921р.н.
4.	Красиков М.	--- // ---	Цвіренко Любов Григорівна 1928р.н. Цвіренко Петро Петроєвич 1928р.н.
5.	--- // ---	--- // ---	Куц Галина Петрівна 1922р.н. Немилюсевича Клавдія Федорівна 1926р.н.
6.	--- // ---	--- // ---	Точона Антоніна Васиївна 1923р.н. Цвіренко Марія Іванівна 1917р.н.
7.	03.07.77р. Красиков М.	--- // ---	Коваленко Гаврило Петрович 1903р.н.
8.	08.08.97р. Осадча В.	Крисине Богодухівський	Вензель Зінаїда Кузьміна 1929р.н. Вензель Микола Антонович 1928р.н. Дончик Тамара Федорівна 1924р.н.
9.	--- // ---	--- // ---	Вензель Зінаїда Кузьміна 1929р.н. Вензель Микола Антонович 1928р.н. Толмакова Ніна Іванівна 1935р.н. Дончик Тамара Федорівна 1924р.н.
10.	--- // ---	--- // ---	Ганна Іванівна
11.	Осадча В. Олійник Н.	--- // ---	Чуприна Ганна Петрівна 1917р.н. Ковальова Катерина Дмитрівна 19 р.н.
12.	Красиков М.	--- // ---	Капустян Борис Степанович 1916р.н.
13.	--- // ---	--- // ---	Коваль Віра Василівна 1937р.н.
14.	--- // ---	--- // ---	Іванченко Ганна Степанівна 1906р.н.
15.	Красиков М. Олійник Н.	--- // ---	Іванченко Ганна Степанівна 1906р.н.
16.	Красиков М.	--- // ---	Іванченко Микола Іванович 1942р.н.
17.	05.07.77р. Красиков М.	--- // ---	Вензель Катерина Прокопівна 1909р.н.
18.	09.08.97р. Красиков М.	Братенця Богодухівський	Рябуха Садокім Юхимівна 1930р.ч.
19.	--- // ---	--- // ---	Грець Лілія Олексіївна 1970р.н.
20.	--- // ---	--- // ---	Ігнатенко Світлана Вікторівна 1947р.н.
21.	--- // ---	--- // ---	Пономарьова Марина Григорівна 1909р.н. Рева Ганна Макарівна 1913р.н. Лішник Парасковія Федорівна 1928р.н.
22.	--- // ---	--- // ---	Жорник Ольга Никифорівна 1924р.н. Маташ Ольга Іванівна 1961р.н.
23.	--- // ---	--- // ---	Скиба Парасковія Андріївна 1918р.н.
24.	--- // ---	--- // ---	Огерь Володимир Петрович 1938р.н.
25.	--- // ---	--- // ---	Кіхтьова Ольга Іванівна 1928р.н.
26.	--- // ---	--- // ---	Огерь Ганна Андріївна 1914р.н.
27.	--- // ---	--- // ---	Копіун Любов Ягорівна 1925р.н.
28.	Осадча В. Олійник Н.	--- // ---	Богдан Олександра Варивонівна 1915р.н.
29.	09.08.97р. Осадча В. Олійник Н.	Сінне Богодухівський	Герашенко Дмитро Михайлович 1923р.н.
30.	--- // ---	--- // ---	Колісник Катерина Кузьміна 1925р.н. Колісник Іван Гаврилович 1930р.н. Ярошенко Віра Назарівна 1929р.н. Григоренко Євросина Яківна 1917р.н.
31.	10.08.97р. Красиков М.	Полкова Микитівка Богодухівський	Ночовка Павло Васильович 1908р.н. Ночовка Варвара Федорівна 1907р.н. Ночовка Микола Павлович 1930р.н.

			Ночовка Ніна Степанівна 1930р.н. Дяченко Ганна Герасимівна 1932р.н. Тарасенко Варвара Василівна 1913р.н.
32.	---- // ----	---- // ----	Ночовка Павло Васильович 1908р.н.
33.	---- // ----	---- // ----	Ночовка Микола Павлович 1930р.н.
34.	---- // ----	---- // ----	Ночовка Ніна Степанівна 1930р.н.
35.	---- // ----	---- // ----	Ночовка Варвара Федорівна 1907р.н.
36.	---- // ----	---- // ----	Татарчук Василь Степанович 1937р.н.
37.	---- // ----	---- // ----	Татарчук Іван Степанович 1929р.н.
38.	---- // ----	---- // ----	Тимченко Галина Степанівна 1943р.н. Тимченко Степан Кирилович 1937р.н.
39.	---- // ----	---- // ----	Татарчук Галина Степанівна 1950р.н.
40.	Олійник Н.	---- // ----	Васеніна Галина Тихонівна 1915р.н. Левченко Матвій Тихонович 1912р.н.
41.	---- // ----	---- // ----	Васеніна Галина Тихонівна 1915р.н. Колмик Мотря Іллівна 1926р.н. Колмик Поліна Федорівна 1931р.н. Мельник Ганна Іванівна 1937р.н.
42.	---- // ----	---- // ----	Ситник Векла Яківна 1906р.н.
43.	---- // ----	---- // ----	Колмик Мусій Ликандрович 1909р.н. Стасюк Галина Мусіївна 1946р.н.
44.	Осадча В.	---- // ----	Вальова Олександра Володимирівна 1939р.н. Шевченко Марія Павлівна 1921р.н. Стасенко Віра Семенівна 1936р.н. Шкарлатова Килина Степанівна 1927р.н. Тимченко Олена Степанівна 1943р.н.
45.	Осадча В. Олійник Н.	---- // ----	Стасенко Віра Семенівна 1936р.н. Шкарлатова Килина Степанівна 1927р.н. Тимченко Олена Степанівна 1943р.н.
46.	Семенова М.	---- // ----	Олійник Тетяна Милівна 1925р.н. Малюженко Марія Минівна 1924р.н. Ручка Ганна Юхимівна 1928р.н. Носатенко Федосія Олексіївна 1915р.н. Галушко Ганна Федотівна 1927р.н. Гавриш Мотря Наумівна 1924р.н.
47.	---- // ----	---- // ----	Олійник Тетяна Минівна 1925р.н. Малюженко Марія Минівна 1924р.н. Ручка Ганна Юхимівна 1928р.н. Носатенко Федосія Олексіївна 1915р.н.
48.	---- // ----	---- // ----	Ручка Ганна Юхимівна 1928р.н.
49.	Семенова М. Олійник Н.	---- // ----	Стасюк Галина Мусіївна 1946р.н.
50.	11.08.97р. Осадча В.	Мурафа Краснокутський	Судима Олена Миколаївна 1928р.н. Савченко Анастасія Василівна 1927р.н. Тимченко Анастасія Степанівна 1933р.н.
51.	Олійник Н.	---- // ----	Підбурдяк Уляна Прокофіївна 1928р.н.
52.	Олійник Н. Осадча В.	---- // ----	Медяник Федора Іванівна 1909р.н.
53.	---- // ----	---- // ----	Швець Марія Назарівна 1941р.н.
54.	11.08.97р. Семенова М. Красиков М.	Мирне Краснокутський	Солов'єнко Наталя Антонівна 1923р.н.
55.	Семенова М.	---- // ----	Бабак Ніна Іванівна 1936р.н. Піднебенна Ганна Андріївна 1925р.н. Чумаченко Варвара Антонівна 1927р.н.
56.	Красиков М.	---- // ----	Гадяцька Вікторія 1985р.н.
57.	---- // ----	---- // ----	Солов'єнко Наталя Антонівна 1923р.н.
58.	---- // ----	---- // ----	Субота Сергій 1985р.н. Каліберда Ігор 1988р.н.
59.	---- // ----	---- // ----	Коломієць Валентина Васиївна 1945р.н.

60.	--- // ---	--- // ---	Семененко Павло Федорович 1908р.н.
61.	--- // ---	--- // ---	Солов'як Наталя Антоїніна 1923р.н Коломієць Валентина Васиївна 1945р.н.
62.	--- // ---	--- // ---	Лобейко Василь Федорович 1928р.н.
63.	--- // ---	--- // ---	Піднебесний Григорій Юхимович 1929р.н.
64.	--- // ---	--- // ---	Коломієць Валентина Васиївна 1945р.н Лобойко Василь Федорович 1928р.н. Піднебесний Григорій Юхимович 1929р.н.
65.	12.08.97р. Олійник Н.	Червоний Прапор /Лисича/ Краснокутський	Сергєєва Надія Іванівна 19 р.н. Дмитрівна Анастасія Іванівна 1929р.н.
66.	Семенова М.	--- // ---	Дмитрівна Анастасія Іванівна 1929р.н.
67.	--- // ---	--- // ---	Шулейко Марія Марківна 1924р.н. Рейкова Йона Федорівна 1920р.н.
68.	Красиков М.	--- // ---	Мошна Олександр Володимирович 1933р.н. Пазаренко Микола Дмитрович 1905р.н.
69.	--- // ---	--- // ---	Лукіна Галина Антоїніна 1917р.н.
70.	--- // ---	--- // ---	Пономаренко Наталя Олександрівна 1977р.н
71.	--- // ---	--- // ---	Кулик Уляна Андріївна 1922р.н
72.	--- // ---	--- // ---	Усанова Катерина Васиївна 1921р.н.
73.	--- // ---	--- // ---	Жукова Валентина Денисівна 1912р.н.
74.	--- // ---	--- // ---	Лукіна Тамара Олександрівна 1941р.н.
75.	12.80.97р. Олійник Н.	Бідило Краснокутський	Дейнека Вервара Семенівна 1927р.н. Пущкарь Галина Григорівна 1928р.н.
76.	--- // ---	--- // ---	Медвизик Катерина Петрівна 1921р.н
77.	Осадча В.	--- // ---	Цьома Уляна Трохимівна 1902р.н.
78.	--- // ---	--- // ---	Тарасенко Галина Миколаївна 1932р.н. Южно Палагея Васиївна 1937р.н.
79.	13.08.97р. Осадча В. Олійник Н.	Сніжків Валківський	Твердохліб Катерина Ігнатівна 1906р.н
80.	13.08.97р. Олійник Н.	Ясенове Валківський	Гомзінко Уляна Данилівна 1923р.н Андрущенко Євдокія Денисівна 1916р.н Новосел Галина Цягасівна 1934р.н.
81.	--- // ---	--- // ---	Євбалко Ніна Васиївна 1939р.н.
82.	13.08.97р. Осадча В.	Дорофіївка Валківський	Гонтарь Алла Васиївна 1942р.н Латисаєв Тетяна Тимофіївна 1923р.н Долженко Любова Архипівна 1919р.н. Опанасенко Надія Платонівна 1918р.н Ільова Єфросина Матвіївна 1936р.н.
83.	--- // ---	--- // ---	Наталя Олексіївна 1924р.н.
84.	13.08.97р Семенова М.	Гонтів Яр Валківський	Солоденко Галина Іванівна 1912р.н. Філіпова Олександра Іванівна 1930р.н. Золотко Йоліна Петрівна 1922р.н.
85.	--- // ---	--- // ---	Будська Килина Олексіївна 1936р.н
86.	--- // ---	--- // ---	Нестеренко Віра Іванівна 1937р.н.
87.	Красиков М.	--- // ---	Ілюха Миколи Тахонович 1922р.н
88.	--- // ---	--- // ---	Зігун Ірина Володимирівна 1972р.н Філіпова Олександра Іванівна 1930р.н.
89.	--- // ---	--- // ---	Козиниць Олексій Федорович 1924р.н. Козиниць Варвара Григорівна 1925р.н.
90.	--- // ---	--- // ---	Ковтун Іван Петрович 1918р.н.
91.	--- // ---	--- // ---	Кальницький Леонід Михайлович 1928р.н.
92.	14.08.97р. Семенова М	Нестеренки Валківський	Нестеренко Марія Інокентівна 1908р.н.
93.	--- // ---	--- // ---	Головка Катерина Іванівна 1915р.н.
94.	--- // ---	Гребінники Валківський	Ушакова Віра Васиївна 1923р.н.
95.	14.08.97р. Осадча В.	Кобзарівка Валківський	Рева Фросина Федосівна
96.	--- // ---	--- // ---	Шпак Марія Андріївна 1921р.н.

			Кобзар Анастасія Прокопівна 1922р.н. Валь Євдокія Григорівна 1932р.н. Данильченко Наталя Онисимівна 1922р.н.
97.	14.08.97р. Красиков М.	Минківка Валківський	
98.	---- // ----	---- // ----	Мельник Іван Пилипович 1913р.н.
99.	---- // ----	---- // ----	Мельник Борис Григорович 1924р.н.
100.	---- // ----	---- // ----	Данильченко Петро Пилипович 1912р.н.
101.	---- // ----	---- // ----	Данильченко Марія Максимівна 1920р.н.
102.	---- // ----	---- // ----	Таран Віктор Петрович 1971р.н.
103.	---- // ----	Валки	Холодний Олександр Миколайович 1961р.н.
104.	Олійник Н.	Минківка Валківський	Полтавська Катерина Трохимівна 1930р.н. Агломазова Ніна Яківна 1948р.н. Шаповал Олександра Герасимівна 1936р.н. Грібник Марина Йосипівна 1926р.н. Будяк Катерина Григорівна 1934р.н.
105.	---- // ----	---- // ----	Губська Оксана Артемівна 1926р.н. Мельник Орина Паньківна 1917р.н. Кіндратська Лідія Омелянівна 1921р.н. Мельник Ніна Семенівна 1924р.н.
106.	---- // ----	---- // ----	Шейко Олександра Панасівна 1916р.н. Минко Орина Панасівна 1912р.н.
107.	15.08.97р. Осадча В. Семенова М.	Каравац Нововодолазький	Гармаш Марія Сергіївна 1928р.н. Ариатовська Галина Федорівна 1939р.н. Сургай Марія Семенівна 1929р.н. Шеремет Ганна Іванівна 1938р.н. Пивовар Марія Меркуріївна 1935р.н. Гулида Тетяна Акимівна 1943р.н. Сургай Раїса Денисівна 1935р.н. Ариатовська Ніна Андріївна 1938р.н. Іванова Лідія Василівна 1937р.н. Бирса Любов Денисівна 1938р.н.
108.	---- // ----	---- // ----	Гармаш Марія Сергіївна 1928р.н. Ариатовська Галина Федорівна 1939р.н. Пивоварова Марія Меркуріївна 1935р.н. Ариатовська Ніна Андріївна 1938р.н.
109.	Осадча В.	---- // ----	Синдецька Парасковія Тихонівна 1897р.н. Синдецька Варвара Данилівна 1923р.н.
110.	Семенова М.	---- // ----	Колісник Василь Федорович 1923р.н. Колісник Євдокія Никифорівна 1927р.н. Колісник Анастасія Антонівна 1927р.н.
111.	15.08.97р. Олійник Н.	Станичне Нововодолазький	Галас Марія Антонівна 1933р.н. Тятка Секлетина Овер'янівна 1921р.н. Кукленко Мотря Трохимівна 1925р.н. Гулага Химка Свиридівна 1915р.н.
112.	---- // ----	---- // ----	Половинка Олександра Іванівна 1916р.н.
113.	Красиков М	---- // ----	Абдула Ніна Трохимівна 1929р.н.
114.	---- // ----	---- // ----	Мойсеєнко Федір Ісакович 1912р.н.
115.	---- // ----	---- // ----	Доля Василь Овер'янович 1919р.н.
116.	---- // ----	---- // ----	Животченко Олена Назарівна 1919р.н.
117.	---- // ----	---- // ----	Доля Галина Петрівна 1922р.н.
118.	---- // ----	---- // ----	Калита Марія Іванівна 1941р.н.
119.	---- // ----	---- // ----	Лискобилик Михайло Якович 1925р.н. Семенко Віра Степанівна 1943р.н.
120.	16.08.97р. Олійник Н.	Вільховатка Нововодолазький	
121.	---- // ----	Нова Водолага	Шестопалова Галина Іванівна 1936р.н.
122.	16.08.97р. Олійник Н.	Рябукине Нововодолазький	Чалиш Лідія Трохимівна 1932р.н.
123.	16.08.97р. Красиков М.	Знам'янка Нововодолазький	Жигилій Володимир Леонтійович 1951р.н.
124.	---- // ----	---- // ----	Либа Катерина Парамонівна 1904р.н.

125.	--- // ---	--- // ---	Жигий Володимир Леонідович 1951р.н. Либа Катерина Парамонівна 1904р.н.
126.	--- // ---	--- // ---	Лубекська Ганна Аристархівна 1911р.н. Либа Катерина Парамонівна 1904р.н.
127.	17.08.97р. Олійник Н. Красиков М.	Сосонівка Нововолодарський	Хижик Надія Олександрівна 1950р.н. Колоджина Наталя Анастасіївна 1971р.н.
128.	Красиков М.	--- // ---	Антоненко Іван Антонович 1938р.н.
129.	--- // ---	--- // ---	Антоненко Фросина Антонівна 1909р.н.
130.	--- // ---	--- // ---	Антоненко Марія Степанівна 1935р.н.
131.	--- // ---	--- // ---	Антоненко Іван Антонович 1938р.н. Антоненко Фросина Антонівна 1909р.н. Антоненко Марія Степанівна 1935р.н.
132.	--- // ---	--- // ---	Сосонна Марія Андріївна 1925р.н.
133.	--- // ---	--- // ---	Золотько Поліна Климівна 1913р.н.
134.	--- // ---	--- // ---	Золотько Матвій Іванович 1915р.н.
135.	--- // ---	--- // ---	Золотько Іван Степанович 1914р.н.
136.	--- // ---	--- // ---	Сосонна Тетяна Макарівна 1911р.н.
137.	Олійник Н.	--- // ---	Савенко Фросина Ягорівна 1915р.н.
138.	17.08.97р. Олійник Н.	Княжпе Нововодолазький	Головані Марія Іванівна 1916р.н.
139.	--- // ---	--- // ---	Мотика Петро Демидович 1921р.н. Мотика Клавдія Архивівна 1922р.н.
140.	06.09.97р. Олійник Н.	Крисине Богодухівський	Чуб Василь Андрійович 1915р.н. Капустян Марія Петрівна 1915р.н.
141.	--- // ---	--- // ---	Кальницька Ніна Іванівна 1934р.н. Чуприна Ганна Петрівна 1917р.н. Задорожна Ліція Сидорівна 1928р.н.
142.	--- // ---	Полкова Микитівка Богодухівський	Колмик Мотря Іванівна 1926р.н. Колмик Поліна Федорівна 1931р.н.
143.	Осадча В. Олійник Н.	--- // ---	Шкарлатова Килина Степанівна 1927р.н. Стасенко Віра Семенівна 1936р.н. Колмик Ніна Андріянівна 1942р.н.
144.	Семенова М.	--- // ---	Олійник Тетяна Миківна 1925р.н. Ручка Ганна Юхимівна 1928р.н. Малюженко Марія Минівна 1924р.н. Носатенко Федосія Олексіївна 1915р.н.
145.	07.09.97р. Семенова М. Осадча В. Олійник Н.	--- // ---	Олійник Тетяна Минівна 1925р.н. Ручка Ганна Юхимівна 1928р.н. Малюженко Марія Минівна 1924р.н. Носатенко Федосія Олексіївна 1915р.н. Колмик Поліна Федорівна 1931р.н. Шкарлатова Килина Степанівна 1927р.н. Стасенко Віра Семенівна 1936р.н.
146.	13.08.97р.	--- // ---	Ручка Любов Миколаївна 1940р.н.
147.	07.1994р. Семенова М.	Братенця Богодухівський	Смита Ганна Абрамівна 1911р.н. Ланяцько Галина Карпівна 1913р.н.
148.	--- // ---	--- // ---	Літняк Уляна Вікторівна 1914р.н. Безуга Олександра Овер'янівна 1920р.н.
149.	1997р. Семенова М.	Бірки Нововодолазький	Лисенко Марія Степанівна 1924р.н. Понсмаренко Марія Іванівна 1924р.н. Холодовська Євгенія Григоріївна 1930р.н. Біда Олександра Федорівна 1938р.н. Демидова Меланія Касяківна 1936р.н. Понсмаренко Олександра Андріївна 1936р.н. Лукашин Марія Андріївна 1930р.н. Лященко Галина Федорівна 1938р.н.
150.	27.09.97р. Олійник Н.	Княжпе Нововодолазький	Ярошенко Агафія Іванівна 1914р.н.
151.	--- // ---	--- // ---	Пересічанська Марія Наушівна 1924р.н.

152	--- // ---	--- // ---	Набок Катерина Ізяславівна 1922р.п
153.	28.09.97р Олійник Н.	--- // ---	Богун Марія Василівна 1918р.п.
154	--- // ---	--- // ---	Голован Марія Іванівна 1916р.п
155.	14.10.97р Осадча В Семенова М Олійник Н. Красиков М.	Караван Нововодолазький	Таран Любов Михайлівна 1947р.п
156.	07.07.77р Красиков М	Січне Богодухівський	Мірошніченко Горпина Володимирівна 1907 Мірошніченко Кіндрат Юхимович 1905р.п
157.	08.07.77р Красиков М.	Мар'їне Богодухівський	Максимовський Пантелей Федорович 1894р.

ЗМІСТ

Підемо Муравським шляхом	3
Умовні позначення	7
РІЧНЕ КОЛО СВЯТ	8
Весняно-літні свята	8
Осіньно-зимові свята	39
ДОЗВІЛЛЯ МОЛОДІ	84
ВЕСІЛЛЯ	88
РОДИННІ ОБРЯДИ	169
ПОХОРОННА ОБРЯДОВІСТЬ	177
ОСЕЛЯ	183
ХАТНЕ ЖИТТЯ	201
ПОВСЯКДЕННІ СТРАВИ ТА НАПОЇ	211
ВИГОТОВЛЕННЯ ТКАНИНИ ТА ОДЯГ	214
НАРОДНА МЕДИЦИНА	217
ХАТНІ ОБЕРЕГИ	225
МЕШКАНЦІ ПОДВІР'Я	228
ГОСПОДАРЧА МАГІЯ	230
ГОРОДНИЦЬКА МАГІЯ	234
ФАЗИ МІСЯЦЯ І ГОСПОДАРЧІ СПРАВИ	235
ПОГОДА І ПРИКМЕТИ	236
ІНШІ ПОВІР'Я, ПРИКМЕТИ, ЗАСТЕРЕЖЕННЯ	237
ОТОЧУЮЧИЙ СВІТ	238
ЗВИЧАЄВЕ ПРАВО	239
НАРОДНА ТОПОНІМІКА	240
ІСТОРИЧНІ ПЕРЕКАЗИ	253
ЛЕГЕНДИ	261
ДЕМОНОЛОГІЯ	264
ПРИКМЕТИ, «ПРИМХИ»	285
ДИТЯЧИЙ ФОЛЬКЛОР	286
ДОДАТКИ	299
Нотації календарно-обрядових пісень	300
Нотації весільних пісень	314
Ілюстративний матеріал	341
Показчик нотацій календарно-обрядових пісень	351
Показчик нотацій весільних пісень	352
Опис сеансів	353

Фольклорно-етнографічне видання

МАТЕРІАЛИ КОМПЛЕКСНОЇ ФОЛЬКЛОРНО -
ЕТНОГРАФІЧНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ

МУРАВСЬКИЙ ШЛЯХ - 97

(по селах Богодухівського, Валківського
Краснокутського та Нововодолазького районів)

Упорядники: Красиков Михайло Михайлович
Олійник Наталя Петрівна
Осадча Віра Миколаївна
Семенова Мирослава Олександрівна

*Розшифровка
нотних текстів:* Осадчої В.М., Семенової М.О.

Редактор: Бойко Віктор Степанович

Художник: Титинюк Валентина Федорівна

Видавництво ХДІК
310003, Харків, Бурсацький узвіз, 4
Тел.: (0572) 128 105, факс:(0572) 128 205

Віддруковано в друкарні "Талант"
ТОВ "Торнадо Копі"
310002, Харків, вул. Сумська 13, к.1,
тел.(0572) 47-30-27, факс 12-78-29